

Een seer schone ende suerlike bystorie van
Olyvier van Castillen
ende van Artus van Algarbe, sijnen lieven gheselle,

zoals gedrukt door Henric Eckert van Homburch
te Antwerpen (ca. 1510).

Een kritische, synoptische editie samen met
L'Hystoire de Olivier de Castille et de Artus d'Algarbe,
son loyal compaignon,
zoals gedrukt door Loys Garbin te Genève (1493),

bezorgd door Willem Kuiper UvA
en Elisabeth de Bruijn UA / FWO Vlaanderen

Amsterdam – Antwerpen
2020

Bibliotheek van Middelnederlandse Letterkunde

[laatste revisie 10-02-2020]

Inleiding op de editie

Naar men denkt rond het midden van de 15e eeuw schreef Phelippe ¹ Camus “a la requeste et commandement” (op verzoek en bevel) van Jehan de Croy (ca. 1380-1473), heer van Chimay, *L'histoire de Olivier de Castille et de son loyal compaignon Artus d'Algarbe*. Door het woord ‘histoire’ te gebruiken in plaats van ‘romman(t)’ presenteerde Camus zijn werk niet als fictie, maar als een waargebeurde geschiedenis die zich afgespeeld zou hebben na de verovering van Spanje door Karel de Grote. Camus zette zijn claim kracht bij door in de proloog te beweren dat hij deze historie getrouw en ongewijzigd uit het Latijn, de taal van God en de wetenschap, vertaald had: “non regardant de la couchier en autre ou plusbel langaige que le latin le porte, car a ce eusse peu faillir de legier.” Dat wil zeggen: zonder haar mooier te (willen) maken dan zij (al) was, want daarin had hij gemakkelijk kunnen falen. Een vakbekwame combinatie van een waarheidstopos en een bescheidenheidstopos. ²

Phelippe Camus, afkomstig uit Wallonië, wiens naam ook verbonden is met een (gedrukte) proza-bewerking van de dertiende-eeuwse versroman *Cleomadès* van Adenet le Roi, boekte een eclatant succes met zijn *Olivier de Castille*. Jehan de Croy introduceerde de historie aan het hof van Bourgondië, waar het verhaal zo in de smaak viel dat David Aubert, minister van literatuur en mooie boeken, het voor de bibliofiele hertog Philippe le Bon liet kopiëren en magnifiek illustreren door Loyset Liédet: Parijs, BnF fr. 12574. ³ De redactie-Aubert is hier en daar wat molliger en wat eleganter geformuleerd dan de redactie-Camus, zoals die bewaard bleef in de handschriften Gent, UB 470, dat ik hierboven citeerde, en Parijs, BnF fr. 24385, die praktisch identiek aan elkaar zijn.

1. Zo zal hij zijn naam geschreven hebben. De moderne, genormaliseerde spelling is Philippe Camus. De toenaam ‘Camus’ kan / zal zoveel betekenen als ‘met de platte neus’ — zie verder: https://www.arlima.net/mp/philippe_camus.html

2. Deze inleiding is een bewerking van de inleiding op de online editie van *Olyvier van Castillen*, die verscheen in neerlandistiek.nl : <http://tinyurl.com/yylry487> Aldaar ook andere informatie en links naar relevante webpagina's.

3. <https://tinyurl.com/Parijs-BnF-fr-12574>

In 1994 verscheen een ‘Doctorat d’état préparé sous la direction de M. le professeur Daniel Poirion, Université de Paris Sorbonne, van de hand van Danielle Régnier-Bohler: *L’Histoire d’Olivier de Castille et Artus d’Algarbe (1445–1465) : édition critique et étude littéraire*, waarvan jammer genoeg nooit een handelseditie verscheen.⁴ Wel vatte zij haar onderzoeksresultaten samen in: *Récits d’amour et de chevalerie. XIIIe-XVe siècle*. Parijs 2000, waarin op p. 985–1087 een vertaling van *Olivier de Castille* opgenomen is, gebaseerd op het handschrift Parijs, BnF fr. 24385, dat ooit toebehoorde aan Charles de Croy, een familielid van de opdrachtgever Jehan de Croy, met gebruikmaking van het handschrift Gent, UB 470.

Behalve in deze 1+2 ‘aristocratische’ handschriften is *Olivier de Castille* ook bewaard gebleven in drie jongere en eenvoudiger handschriften: Brussel, KBR II 2763, Parijs, BnF fr. 1474⁵ en Rouen, BM 1053, het laatste incompleet. Op basis van de ‘Tables des rubriques’ (overzicht van hoofdstuktitels) dat mevr. Régnier-Bohler geeft op p. 221-265,⁶ kan een provisorisch stemma worden opgesteld dat de redactie-Camus verdeelt in twee hoofdgroepen: enerzijds de handschriften Gent, UB 470 en Parijs, BnF fr. 24385 en anderzijds de handschriften Brussel KBR II 2763, Parijs BnF fr. 1474 en Rouen BM 1053. Type-2 analyse van de varianten in de hoofdstukken zal de onderlinge relaties accurater beschrijven.

Vooralsnog is mij niet duidelijk waarop haar voorkeur voor het Parijse handschrift BnF fr. 24385 gebaseerd was, alsook waarom zij zo weinig werk maakte van de jongere handschriften, die hier en daar een simpeler of soberder tekst presenteren, zonder dat er sprake lijkt van bewerking of bekorting. Eerder andersom.

4. Deze dissertatie bevat een kritische editie van de redactie-Aubert (Parijs, BnF fr. 12574) en van de redactie-Camus, zoals bewaard gebleven in Parijs, BnF fr. 24385.

5. Dit handschrift is ooit in het bezit geweest van de “mademoiselle de beaulieu” (fol. 111v) en is gedigitaliseerd door Gallica.

6. Met dank aan Elisabeth de Bruijn, Universiteit Antwerpen, die mij fotokopieën van een deel van dit proefschrift bezorgde.

Het handschrift dat de Geneefse boekdrukker Louis Cruse in 1482⁷ als kopij gebruikte, was afkomstig uit de groep ‘anderzijds’. De overeenkomst met Parijs, BnF fr. 1474⁸ is frappant. De zettters van Cruse hebben hun kopij getrouw gevolgd, inclusief de inmiddels ingeslopen corrupties. Maar toen Cruse tien jaar later onder de naam Loys Garbin een reeks herdrukken bezorgde, voegde hij er een proloog, een incidentele exegetische alinea, een apologische epiloog en speciaal voor deze tekst gesneden houtsneden aan toe. Blijkbaar richtte hij zich nu op een ander publiek. De tekst van de herdrukken is in de regel identiek aan die van de druk uit 1482, maar met hier en daar curieuze en onverwachte verschillen.

Eén van deze herdrukken diende als brontekst voor een vertaling in het Middelnederlands. Op basis van fouten en varianten kan aangetoond worden dat geen van de bewaard gebleven herdrukken van Loys Garbin het exemplaar geweest kan zijn dat de Middelnederlandse vertaler op zijn schrijftafel had liggen. Het boek dat deze verloren gegane druk het dichtst benadert, is het exemplaar Bibliothèque de Genève Hf 5322.⁹ Deze druk is daarom gebruikt om de Middelnederlandse vertaling met de brontekst te vergelijken, waarbij kennelijke zetfouten tussen [rechte haken] verbeterd werden.

Wie die Middelnederlandse vertaler was, weten wij niet bij gebrek aan tekstinterne en tekstexterne informatie, evenmin als waar, wanneer, waarom of voor wie deze vertaling gemaakt werd. Op basis van regionale kleuring van de taal moet die vertaler in Holland gezocht worden. De vertaling is zeer getrouw, maar vaak zo woordelijk dat het Middelnederlands eronder geleden heeft.

Onzeker is dus ook of er een relatie bestaan heeft tussen de vertaler en de drukker Henric Eckert van Homburch, zoals deze zich laat noemen in het colofon. Homburch was weliswaar afkomstig uit Delft in Holland, waar hij het drukkersvak leerde, maar al in 1500 verplaatste hij zijn werkplaats naar Antwerpen, het epicentrum van de

7. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8600048c>

8. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52508473v>

9. Elisabeth de Bruijn, ‘De Nederlandstalige druk van *Olyvier van Castillen* (ca. 1510). Een ongewoon getrouwe vertaling.’ *Queeste* 25 (2018), afl. 2, p. 67-86. — <https://www.e-rara.ch/ch15/id/13264699>

boekproductie in de Lage Landen in de zestiende eeuw. *Olyvier van Castillen* is niet gedateerd, maar men vermoedt dat het boek omstreeks 1510 gedrukt werd. Het enig bewaard gebleven exemplaar van deze oplage wordt bewaard in de Library of Congress te Washington DC, Rosenwald Collection 1121-2.¹⁰ Het is samengebonden met de *Hystorie vanden edelen hertoghe Govaert van Buloen* (RC 1121-1).

Naast deze druk van Homburch is er ook een druk bewaard gebleven van Jan van Ghelen, Antwerpen 1576.¹¹ Deze druk gaat niet rechtstreeks terug op die van Homburch, beide drukken hebben een gemeenschappelijke voorouder. Vergeleken met de Franse brontekst heeft het er alle schijn van dat de zettters van Jan van Ghelen iets dichter bij de ‘oorspronkelijke’ vertaling gebleven zijn dan die van Homburch. De laatsten voegden hier en daar wel eens iets toe of lieten iets weg. Wat dat betreft zou het in theorie de voorkeur verdienen om niet de oudere Homburch-druk uit te geven maar de jongere Jan van Ghelen druk. Dat dit niet gebeurt, heeft twee redenen: 1) de druk van Jan van Ghelen is sterk aangevreten door de tand des tijds, waardoor er te veel tekst verloren gegaan is voor een integrale editie; 2) in de druk van Jan van Ghelen zijn de oude aanspreekvormen systematisch gemoderniseerd, waarbij het intieme ‘du’ (dat ook gebruikt werd in de Franse brontekst) plaats heeft moeten maken voor het hoofse, maar afstandelijke ‘ghi’. In deze editie van de druk van Homburch is de tekst waar mogelijk en nodig verbeterd naar de druk van Jan van Ghelen om de redactie van de Middelnederlandse vertaler zo goed mogelijk te benaderen.

Omdat de houtsneden in de druk van Homburch speciaal voor deze tekst gesneden werden, zijn facsimile’s van alle bladzijden met daarop een houtsnede opgenomen in de teksteditie. Deze houtsneden zijn geen exacte kopieën van de houtsneden in de druk(ken) van Loys Garbin, maar wel daarop geïnspireerd. In een bijlage vindt u een compilatie van alle houtsneden in de drukken van Loys Garbin, waarbij dankbaar gebruik gemaakt is van de letters van het alfabet, waarmee de houtsneden ‘genummerd’ zijn, en de houtsneden in de druk van Homburch [1510].

10. <http://tinyurl.com/yymcctbe>

11. Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen 695610

De tekst die Louis Cruse / Loys Garbin afdruckte, was niet foutloos en soms had dat gevolgen voor de Middelnederlandse vertaling. Getracht is door vergelijking van de druk Hf 5322 met de handschriften Gent, UB 470, Parijs, BnF fr. 1474 en Parijs, BnF fr. 24385 zoveel mogelijk fouten te signaleren en te verbeteren. Dit proces is werk in uitvoering. Om meer dan één reden is gekozen voor de redactie Gent, UB 470 om de ongecorrumpeerde lezing te citeren.

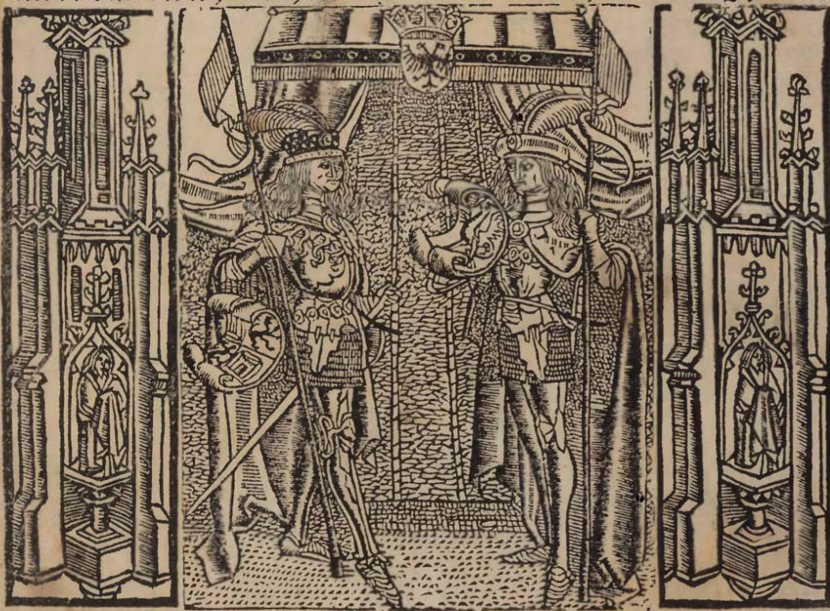
Tot slot een woord van oprechte dank aan Amand Berteloot, die de hoofdstukken proeflas en van taalkundig commentaar en prikkelende vragen voorzag, aan Elisabeth de Bruijn voor de plezierige samenwerking, aan collega Jelle Koopmans, mijn onmisbare Franse vraagbaak, en aan Annette Hemmes en Jan Burgers, die reageerden op de feuilleton-editie.

W.K.

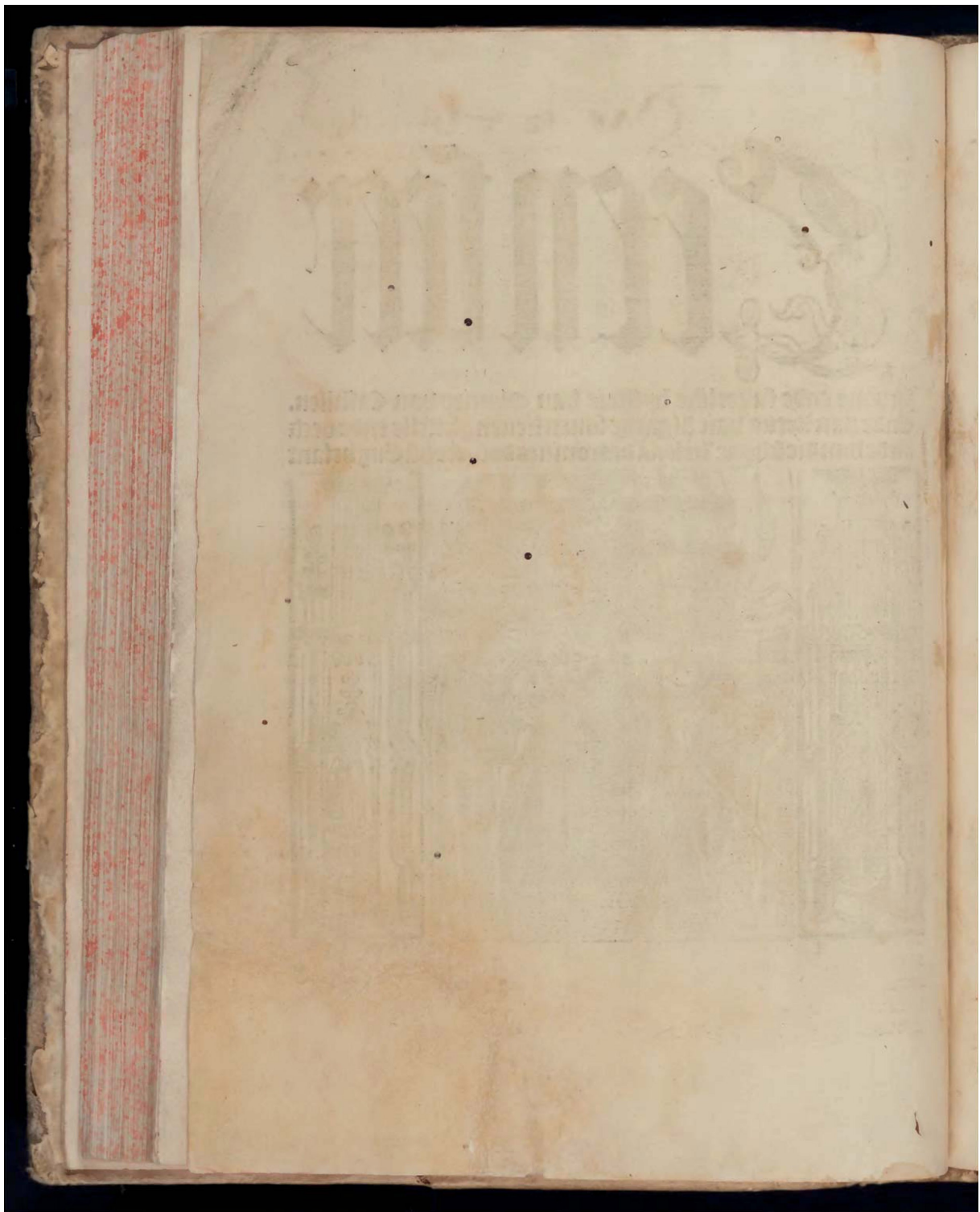
Een boec

Schone ende suuerlike hystorie van Olpuier van Castillen.
Ende van Artus van Algarbe synen lieuen gheselle ende oeck
mede van die schone helena des conincs dochter van Enghelant

[a1r] *Een seer schone ende suerlike hystorie van Olyvier van Castillen
ende van Artus van Algarbe, sijnen lieven gheselle, ende
oock mede van die schone Helena, des conincs
dochter van Engbelant.*¹

1. Jan van Ghelen 1576: *Een schoone historie van oliuier van castillen ende* van Artus van *Algarbe* sinen lieuen gheselle. *En[de] ooc mede* van die schoone *Helena des* Coninx dochter *van Engelant* Die welcke veel wonderlijcke auontueren *in haer leuen* ghehadt hebben / *ende* is seer *ghenoechlijk om lesen*. ¶ Gheprint *Thantwerpen* inden witten *Hasewint* / by Jan van *Ghelen*

Rosenwald Collection 1121-2, fol. a1 verso

[a2ra] Prologus om die Historie van Olyvier van Castille. ¹

Om dat die memorie vanden mensche ² vergetel is ende die menschelike natuere om haer broesheyt seere verwandelic ³ is, doechdelic is geintroduceert ende ingeleyt geweest ⁴ [als] ⁵ dat die redenen verstandelic slutende ende concluderende, ⁶ die woerden oec ende auctoriteyten ⁷ vanden heiligen ende wisen, des gelijkcx historien ende exempelen waerdich sijnde van gedencknisse, gereduceert ende geset worden in scriften ⁸ als om te betoenen ⁹ den ghenen die na gecomen sijn ¹⁰ tghene dat daer te voren gedaen geweest is, ter instructie, leringe ende salicheit der sielen van allen kersten menschen. ¹¹

Nu ist also dat op desen tijt die scriften mits den aert ingenioes ¹² ende subtile practike [van]der ¹³ prenten ¹⁴ hem selven multipliceren, verbreden ende openbaren bi manieren als dat veel schone, salige leeringhen ende exempelen vanden welcken luttel luden die boecken

1. [a2r] ¶ Le prologue sur lhystoire de Oliuier de castille. — Deze proloog staat niet in de eerste druk van Louis Cruse, Genève 1482, maar wel in de herdrukken die hij vanaf circa 1491 produceerde onder zijn alias Loys Garbin. — Jan van Ghelen 1576: ¶ Dye Prologhe op dye schoone Historie van Olyuyer van Castillien.

2. Jan van Ghelen 1576: menschen

3. verwandelic: aan veranderingen onderhevig

4. doechdelic is geintroduceert ende ingeleyt geweest: overtuigend is aangetoond

5. Homburch [1510]: is (dittografie) — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

6. redenen verstandelic slutende ende concluderende: zinrijke teksten

7. auctoriteyten: gezaghebbende uitspraken

8. gereduceert ende geset worden in scriften: opgeschreven worden

9. als om te betoenen: om te tonen

10. den ghenen die na gecomen sijn: jongere generaties

11. Pour ce que la memoire est labille et nature humaine pour sa fragilite est fort muable. bonnement a este introduit que les raisons conclusans entendiblement (les ditz aussi et auctorites des sains et sages. semblablement hystoires et exemples dignes de commemoration) soient reduites par escript pour demonstrer a ceulx aduenir ce qua este dit et fait par auant a linstruction et salution de lame de chascun bon chrestien.

12. Homburch [1510]: in ingenioes

13. [van] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

14. subtile practike der prenten: drukunst

ende kennisse hadden, nu voort geset zijn ende gegeven ¹⁵ tot also clene prise als datmen niet minder segghen en mach. ¹⁶

Nochtans, om des wille dat die gemeyn verstandnisse meer ghenegen is om te onthouden hystorien ende exempelen dan ander saken, soe hebben veel ingeniose ende verstandige mannen hem selven gepijnt ende neersticheit gedaen om te verbreedden ende in scriften te setten die woerden ende wercken, die virtuten ende crachten, wonderlike fortune ¹⁷ ende grote aventueren ende [oock] ¹⁸ miraculose ende wonderlijcke wercken vanden goeden, devoten, getrouwen ende vromen mannen, biden welcken wi ons [a2rb] leven regelen mogen ende dat bekeeren ende aftrecken van alle scandeliken ende sondeliken saken, augmenterende ende vermeerrende dat in alle crachteliken ende doechdeliken wercken tot haerluder exempel. ¹⁹

Ende onder die ander historien so isser een gevonden van over lange tijden gescreven, ²⁰ die welcke genaemt is Die hystorie van Olyvier van Castille ende van Artus van Algerbe, sinen lieven ende getrouwen gheselle, die welcke om haerluder doechdelike crachten wille ende om eere meer te beminnen dan consent ende wille te gheven tot quaden wercken te doen, si hadden menigerley grote wonderlike fortune ende aventuren, die welcke om haerluyder grote rechtverdicheit, vierige ende broederlijcke minne ende oec getrouwicheit, malcanderen belooft hebbende, si namen een salich eynde, ende dat mitds groter vromicheit ende hoocheit van herten, mits groter edelheit van

15. voort geset zijn ende gegeven tot: geproduceerd en aangeboden worden voor

16. ¶ Or est ainsi que maintenant les escriptures (par lart et ingenieuse pratique de limpression) se multiplient par maniere que plusieurs beaulx et salutaires enseignemens et exemples (desquelz peu de gens auoient les liures et cognoissance) maintenant sont mis auant et ottroyez a si petit pris que moindre ne se peult dire. — tot also clene prise als datmen niet minder segghen en mach: tegen een bodemprijs.

17. fortune: (onaangename) lotgevallen

18. [oock] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

19. touteffoys a cause de lentendement commun qui mieulx se contente a retenir hystoire et exemple que aultre chose. plusieurs ingenieux se sont mis a amplyer et ordonner par escrip[t] les ditz et les faitz / les vertus et fortunes admirables et grandes aduentures et aussi operation miraculeuses des bons deuotz loyaulx et valleureux par lesquelz nous pouons rigler nostre vie et la retraire de vice en laugmentant en vertus a leur exemple.

20. over lange tijden gescreven: Naar men denkt werd *l'Hystoire de Olivier de Castille et de Artus d'Algarbe son loyal compaignon*, door Philippe Camus geschreven tussen 1430 en 1460.

afcoemste ende gheboerte, ende mits bi nae eenpaerlike, ongeloeflike lichamelike pine ende moyenisse, met enige specie van overdadinghe ende onverstandelike desolacie ende mistroesticheit.²¹

Nu isset also als dat na dat die voerseide historie eerst geprent gheweest is, sij in sommighen articulen ghevonden gheweest is incorrect ende mismaect, ende oeck als [dat]²² die intitulacien ende capittelen niet en gheleken die sake over al claerlic inhoudende.²³ Ende om dattet van enighen sonderlinghe ende notabelen personen ghesolliciteert ende [versocht]²⁴ is die te printen tot decoracie ende chyerheit vander historien ende merckelike delectacie vanden lesers ende tot consolacie ende troeste vanden beghere[n]den,²⁵ soe sijn doen set-[a2va]ten die hystorien ende figueren voer die capittelen om die voerseide historie te vruchtbaerrer te maken tot behagen ende ghenoechte van allen menschen, ende sonder toedoen, afnemen of diminueren sijn doen setten die intitulacien ende verclaringen vanden capittel[en]²⁶ vervolghende in die materie.²⁷ Des gelijkx heeftmen doen suppleren die imperfectien ende beteren die incorrectien die daer in ghevonden sijn gheweest, in sulcker manieren als dat bijder

21. ¶ Et entre les aultres hystoires sen est trouuee vne de long temps escripte laquelle se nonme lhystoire de oliuier de castille et de Artus dalgarbe son loyal compaignon.

Lesquelz pour leur vertus et pour mieulx aymer honneur que de consentir a mal faire eure[n]t grandes diuerses et merueilleuses fortunes et diuerses aduentures lesquelles grant loyaulte et charite ardant et aussi fidelite promise prirent fin salutare Et ce moyen grant prouesse de courage moyen grant noblesse de lignase. Et moyen quasi contenue affliction et incredible peine corporelle avec aulcune espece de excessiue desolation intellectuelle

22. Homburch [1510]: capittel — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

23. Or est ainsi que apres que la dicte hystoire fut premier imprimee sest trouuee incorrecte en aulcuns lieux et impar[f]aite et aussi que les intitulations des chapitres ne sembloient pas par tout contenir le cas clerement

24. Homburch [1510]: ghedicht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

25. Homburch [1510]: beghereden

26. Homburch [1510]: capittel — verbeterd op basis van Jan van Ghelen 1576.

27. Et pour ce que Maistre loys Garbin cytoyen et imprimeur de genesue a este par aulcuns sollicite de limprimer a la decoration de lhystoire et visible delectation des liseurs et a la consolation des desirans. il a fait faire les hystoires deuant les chapitres pour rendre la dicte hystoire plus fructeuse au plaisir de chascun. Et sans adiouster / oster / ne diminuer a fait faire les intitulations des chapitres selon la matiere. et aussi vng petit de diuision en la matiere

gracien van Gode alle saken hem selven vinden moghen ende claerlijck verstaen. ²⁸ Ende int beginsel vanden boecke so is gheset die tafel, achtervolgende die materie, ende int eynde so is gemaect een corte ende nutte epylogacie om int corte te kunnen verhalen ende brengen ter memorien al dat inhouden vanden voerseiden boecke, alsoe dattet hem selven te vollen openbaert ende wijst biden voerseiden capittelen, die cort ende verstandelic sijn ende allen begherende eere ende salicheyt beminnende profitelijc. ²⁹

Hier eyndet dat Prologus ³⁰

28. [a2v] Semblablement a fait supplier les imperfections et amender les incorrectio[ns] trouuees / tellement que au plaisir de dieu se peult cognoistre et entendre clerement.

29. Et au commencement du liure a mis la table par ordre Et en la fin a fait vne briefue et vtile epylogation pour scauoir en brif reduyre a memoire tout le contenu du dit liure. comme asses a plain se monstre par les chapitres qui sont brifz et entendables et a tous desirans honneur et salut profitables.

30. Jan van Ghelen 1576: die Prologhe

[a2vb] Dit ¹ is die tafel vanden boecke. ²

- Vander gheboerten van Olyvier van Castille ende vander doot van
zijnre moeder. Dat eerste capittel. ³
- Hoe dat Olyvier ter kercken gedragen was ten kerstendom met zijnre
moeder, die in arbeide doot bleef, ende hoe die ambassade over
ghesonden was om den coninck weder te hijlicken. Capittel .IJ. ⁴
- Hoe dat hylick gemaect ende gesloten was tusschen der coninginnen
van Algerbe, moeder van Artus, ende den coninc van Castille, vader
van Olyvier. Capittel .IIJ. ⁵
- Hoe dat die coninc van Castille die co[nin]ginne ⁶ van Algarbe
trouwede, ende hoe dat hi haer in Castillen brochte met Artus, haren
sone, die Olyvier seere ghelijck was. Capittel .IIIJ. ⁷
- Hoe dat Olyvier ende Artus bevolen waren om te leeren, ende vanden
steecspele bi hem luden gedaen. Capittel .v. ⁸
- Hoe dat die coninginne van Castillen began te verlieven op Olyvier met
dwaser, onbehoerliker minnen. Capittel .vi. ⁹
- Hoe dat die coninginne Olyvier te kennen gaf dat si hem minde, ende
si begerde met hem te sondigen, ende die antwoerde van Olyvier,
bedectelic ende met eeren gedaen. Capittel .VIJ. ¹⁰

1. Jan van Ghelen 1576: Hier beghint dye Tasel van desen Boecke.

2. ☞ La table du liure.

3. ☞ De la natiuite de Oliuier de castille et de la mort de sa mere. Le .j. chapitre

4. ☞ Comment oliuier fut porte baptiser en leglise avec sa mere morte et comment
lambassade fut transmise pour rema[ri]er le roy. Le .ij. chapitre

5. ☞ Comment mariage fut traite entre la royne dalgarbe mere de Artus et du roy de
castille pere de Oliuier. Le .iiij. chapitre

6. Homburch [1510]: co-ginne

7. ☞ Comment le roy de castille espousa la royne dalgarbe et la mena en castille avec
Artus qui ressembloit Oliuier. Le .iiij. chapitre

8. ☞ Conment Oliuier et Artus furent commis pour apprendre et des ioustes par eulx
faites. Le .v. chapitre

9. ☞ Comment la royne de castille commença estre amoureuse de Oliuier de folle amour
et deshonneste. Le .vi. chapitre

10. ☞ Comment la royne donna a entendre a Oliuier quelle laymoit et desiroit pecher
avec luy et les responses de Oliuier couuertement a honneur faites. Le .viij. chapitre

Hoe dat Olyvier al beroert vertroc ende seer tonvreden was vander begeerten die die vrouwe aen hem gedaen hadde, ende hoe dat hi Gode bat dat hise bekeren wilde van haren quaden, scandeliken wil.

Capittel .viiij. ¹¹

Hoe dat die coninginne anderwerf haren sinne tot Olyvier ontdeckte, ende sij begerde dat hi sinen vleyscheliken wille met haer dede, ende vander schoonder antwoerden die Olyvier haer gaf, dat weygherende.

Capittel .ix. ¹²

Hoe dat Olyvier der coninginnen, zijn schoon moeder, haer begerte met allen [a3ra] wederseide, die si aen hem gedaen hadde van onbehoorliker minnen, ende hoe Olyvier van haer ghedreycht was totter doot toe.

Capittel .x. ¹³

Hoe Olyvier alleen in sijnre cameran bleef, daer hi menigerley beclachten tegen hemselven dede, ende vanden brief die hij aen sinen geselle screef, waer bi dat hi weten soude oft qualick met hem waer ofte wel.

Capittel .xi. ¹⁴

Hoe Olyvier alleen uuten lande track, ende hoe hi quam aen een clein haven vander zee, daer hi te scepe ginc met eenen ridder die hi daer op die haven vant.

Capittel .xii. ¹⁵

Hoe dat Artus van Algarbe inder cameran quam van sinen broeder Olyvier, die seer groten rouwe bedreef van sinen wech trecken.

Capittel .xiii. ¹⁶

Hoe dat die coninc van Castillen inder camer van Olyvier quam, ende vanden groten ro[u]we ¹⁷ die hi bedreef, als hi hem niet en vant.

11. ¶ C[o]mment Oliuier se partit tout trouble des requestes que la royne luy auoit faittes et comment il pria dieu quil la reuoqast de sa folle et honteuse volunte. Le .viiij. chapitre

12. ¶ Comme la royne de rechef desclara son courage a Oliuier quelle vouloit quil fist son plaisir charnel delle et les belles responses de Oliuier negatiues Le [.]ix. chapitre

13. ¶ Comment oliuier refusa du tout a la royne sa belle mere la requeste que elle luy auoit faite damour illicite et comme oliuier fut menace delle a la mort Le .x. chapitre

14. ¶ Comment Oliuier tout seul demoura en sa chambre ou il fist plusieurs regretz et de la lettre quil rescrip[t] a son compagnion et a quoy il deuoit cognoitre se il luy venoit que bien. Le .xj. chapitre

15. ¶ Comment Oliuier se partist seul sans compaignie et vint a vng port de mer ou il trouua vne nef ou il monta auecques vng cheualier quil y trouua Le .xij. chapitre

16. ¶ Comment Artus d'algarbe vint en la chambre de son frere Oliuier qui mena grant deul de sa departye Le .xiii. chapitre

17. Homburch [1510]: ronwe

- Capittel .XIIIJ. ¹⁸
- Hoe dat die coninc na sinen sone boden sandt, ende van sinen clagen
ende vanden clachten die die coninghinne dede, als sij sach dat al
dat verdriet om haer schult toe ghecomen was. Capittel .xv. ¹⁹
- Vander groter fortunē ²⁰ die Olyvier gheboerde opter zee, ende hoe
hij ende dye ander ridder beschermt worden van verdrinct ²¹ te sijne.
Capittel .xvi. ²²
- Hoe dat die ridder, Olyviers geselle, sterf, ende van dat ghene dat daer
af gheboerde. Capittel .xviij. ²³
- Hoe dat Olyvier die ridder dede begraven, ende vanden steecspele
ende tornoye dat in Engelant gecondicht ²⁴ wort, ende die gene diet
beste dede, dye soude des conincs dochter hebben tot eenen wive.
Capittel .xviij. ²⁵
- Hoe dat Olyvier besprongen ²⁶ was vanden rovers, welcke hij versloech,
[a3rb] ende wat hem gheboerde opten weghe van Lonnen.
Capittel .xix. ²⁷
- Hoe datter een ridder tot Olyvier quam die hem vertroeste, ende
vanden beloften die si tsamen deden. Capittel .xx. ²⁸

-
18. ¶ Comment le roy de castille vint en la chambre de Oliuier et du grant deul qui demena quant il ne le trouua. Le .xiiij. chapitre
19. ¶ Comment le roy enuoya apres son fiz et des regretz de luy et de ceulx que la royne faisoit quant elle vist que a cause delle ceste douleur estoit aduenue Le .xv. chapitre
20. fortunē: ongeluk
21. Jan van Ghelen 1576: *verdrenct*
22. [a3r] ¶ De la grande fortune quil aduint sur mer a Oliuier et contre luy et le cheualier furent preseruez destre noyez. Le .xvi. chapitre
23. ¶ Co[m]me le cheualier compaignon doliuier morut et de ce quil aduint Le .xviij. chapitre
24. gecondicht: afgekondigd
25. ¶ Comment oliuier fit enterrer le cheualier et des ioustes publiees en engleterre et que qui mieulx feroit auroit la fille du roy en mariage. Le .xviij. chapitre
26. besprongen: aangevallen
27. ¶ Comment oliuier fut assailly des larrons et les occist et de ce quil luy aduint sur le chemin de londres. Le .xix. chapitre
28. ¶ Comment vng cheualier vint reconforter oliuier et des promesses quilz eurent ensemble. Le .xx. chapitre

Hoe dat Olyvier in die heremitagie quam, ende vanden woerden die hi hadt metten heyligen heremijte, voer den welcken hi hem selven biechte. Capittel .XXI. ²⁹

Hoe dat Olyvier veel ³⁰ ridderen ende ander heren in groten state sach, in menigherley manieren ghecleet ende toeghemaect.

Capittel .XXIJ. ³¹

Vander groter blijscap die Olyvier hadde als hi die schone tugen ende costelike bereytselen ³² sach die hem zijn ridder ghebrocht hadde, ende hoe hij hem wapende, ende vanden rijckeliken pavilione, ende vander schoonheit van Helena, des conincs dochter van Engelant.

Capittel .XXIIJ. ³³

Vanden groten wonder dat Olyvier bedreef in dat tornoye, ende hoe dat hijt bat ³⁴ dede dan eenich vanden anderen heeren.

Capittel .XXIIIJ. ³⁵

Hoe Olyvier anderwerf in die heremitagie quam sonder hem te laten kennen in die wapeninghe. ³⁶

Capittel .XXV. ³⁷

Hoe dat Olyvier ten tweesten dage tornoyen quam, ende hoe hi dat teiken wan vanden ghenen die dat steecspel verwe[e]rden. ³⁸

Capittel .XXVI. ³⁹

29. ¶ Comment oliuier vint en lhermitage et des langages quil eust au saint hermite au quel il se confessa. Le .xxj. chapitre

30. Homburch [1510]: ende veel — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

31. ¶ Comment oliuier vist plusieurs cheualiers et aultres gens en grant estat et diuersement habillez Le .xxij. chapitre

32. Jan van Ghelen 1576: toe bereytselen

33. ¶ De la grant ioye queust oliuier quant il vist les beaulx destriers et les riches paremens que son cheualier luy auoit admene et comment il se arma et du riche pauillion et de la beaulte de hailaine fille du roy dangleterre Le .xxij. chapitre

34. bat: beter

35. ¶ Des grans merueilles que oliuier fist au tournoy et comme il fist le mieulx que nul aultre. Le .xxiiij[.] chapitre

36. in die wapeninghe: onder de verzamelde strijders — de vertaling “wapeninghe” voor “armee” komt nog een keer voor in capittel 41, maar gebruikelijker is ‘heer’ (leger).

37. ¶ Comment oliuier sen retourna en lhermitage la secunde foys sans se faire cognoistre en larmee Le [.]xxv. chapitre

38. Homburch [1510]: *verwerden* — verbeterd naar elders in Homburch [1510] en Jan van Ghelen 1576 — bedoeld zijn ‘die van binnen’ die in dat steekspel de verdedigende partij vormden.

39. ¶ Comment oliuier vint le second iour au tournoy et comment il gaigna lenseigne des deffendans les ioustes. Le .xxvj. chapitre

- Hoe dat Olyvier in sijn heremitagie vertrack na dat hij dat tornoy
verwonnen hadde, ende vanden rouwe vanden coninck ende van
sijnre dochter ter saken vanden ghenen die daer doot gebleven
waren. Capittel .xxviij. ⁴⁰
- Hoe dat Olyvier die derde reyse ten tornoye quam, ende hi droech die
eer wech boven alle die ander bi sijnre vromicheyt, ende hoe hi
gewacht was om hem voer den coninc te brenghen om datmen
weten sou-[a3va]de wie hij ware. Capittel .xxviiiij. ⁴¹
- Hoe dat Olyvier op ghenomen was vanden ridders die dair toe gheschict
waren vanden coninck, ende hoe dat hij sijn dienres quijte was, ende
hoe dat hij cleederen ende fynancie vant. Capittel .xxix. ⁴²
- Hoe dat Olyvier grote fynancie ende cleederen vandt, ende hoe hi met
groter reverencien ghebrocht wordt in des conincs hof ten banckette
vanden ridderen die hem op genomen hadden. Capittel .xxx. ⁴³
- Hoe dat Olyvier quam int hof vanden coninc van Enghelant, daer hi
ontfangen was in groter reverencien vanden coninc, van vrouwen
ende van heeren. Capittel .xxxi. ⁴⁴
- Hoe dat den prijs heimelick Olyvier toe gheschicht wort biden rechteren
ende bijden rade vanden coninck daer toe gheordineert wesende om
Olyvier die wete ⁴⁵ te doen. Capittel .xxxij. ⁴⁶
- Hoe die coninck van Enghelant tot sijnre dochter quam, haer
vraghende wie haer dochte dat den prijs behoorde ghegheven te
worden, ende van haer antwoerden. Capittel .xxxiiij. ⁴⁷

40. ¶ Comment oliuier se retira en son hermitage apres ce quil eut vaincu le tournoy et du desplaisir du roy et de sa fille a cause des hommes mors Le .xxvij. chapitre

41. ¶ Comment oliuier reuint au tournoy la tierce foys et emporta lhonneur dessus tous par sa grant proesse auec ce quil fut garde pour mener au roy affin quon sceut qui il estoit Le [.]xxviiij[.] chapitre

42. ¶ Comment oliuier fut pris par les cheualiers que le roy y auoit commis et comme ses seruitours furent auanoys. et comme il trouua habis et finance Le [.]xxix[.] chapitre

43. ¶ Comment oliuier trouua grant finance seruitour et habillemens et comme il fut emmene au banquet et en la court en grant reuerence par les cheualiers qui lauoit pris Le .xxx[.] chapitre

44. ¶ Comment oliuier se trouua et vint en la court du roy dangleterre ou il fut receu en grant reuerence du roy / des seigneurs et des dames. Le .xxxj. chapitre

45. die wete te doen: te doen weten

46. ¶ Comment en secret le pris fut ordonne a oliuier par les juges commis et le conseil du roy approue pour aduertir oliuier. Le .xxxij. chapitre

47. ¶ Comment le roy dangleterre vint vers sa fille luy demander a qui il luy sembloit que

Hoe dat die prijs vanden tornoye tot Olyvier ghebrocht wordt met veel grote heeren ende vrouwen, ende wat die prijs was.

Capittel .xxxiiiij. ⁴⁸

Hoe dat Olyvier den coninc van Engelant bat dat hij hem ontho[u]den ⁴⁹ wilde als een van sinen huysgesinne, ende dat hi sijnre dochter voren sniden mochte, welc hem ghegonnen was.

Capittel .xxxv. ⁵⁰

Hoe dat Olyvier onthouden was int hof vanden coninck van Enghelant, ende hi sneet sijnre dochter voren, ende hi dede eenen gewoenliken eedt.

Capittel .xxxvi. ⁵¹

Hoe dat Olyvier bevanghen worde inder minnen van Helena, ende voer hare dienende sneedt hij op een tijt in sijnen [a3vb] vingher.

Capittel .xxxvij. ⁵²

Hoe Olyvier te bedde sieck lach, ende hoe Helena oeck om sinen wille siec worde, ende vanden clachten, ende hoe si daer na bi oerlove vanden coninc hem quam besien.

Capittel .xxxviiiij. ⁵³

Hoe dat Olyvier, nae dat hem Helena ghevisiteert hadde, ten hove quam, ende vanden bod[e] ⁵⁴ vande[n] coningh[en] ⁵⁵ van Yerlande, die ghesonden wordt totten coninck van Enghelant, die hem ontseyden te viere ende te swaerde. ⁵⁶

Capittel .xxxix. ⁵⁷

le pris deuoit estre donne et des responses.

Le [.]xxxiiij[.] chapitre

48. ¶ Comment le pris du tournoy fut apporte a oliuier par plusieurs seigneurs et dames et quel le pris estoit.

Le .xxxiiij. chapitre

49. Homburch [1510]: onthonden

50. [a3v] ¶ Comment Oliuier requist au roy dangleterre quil le retint de son hostel et quil fut a sa fille pour trencher deuant elle. ce qui luy fut accorde

Le .xxxv. chapitre

51. ¶ Comment oliuier fut retenu de la court du roy et trencha deuant sa fille et fist le serment accustume.

Le .xxxvj. chapitre

52. ¶ Comment oliuier fut surpris de lamour de helayne et trencha son doy en la serua[n]t

Le .xxxvij. chapitre

53. ¶ Comme oliuier se coucha au lit malade et comme helayne pour luy le fut aussi et de ses plaintes et puis par le conge du roy elle le vint voir.

Le .xxxvii[j]. chapitre

54. Homburch [1510]: boden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

55. Homburch [1510]: vander coninghinnen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

56. ontseyden te viere ende te swaerde: de oorlog verklaarden

57. ¶ Comment oliuier apres ce que la belle helayne leut visite vint a court et du message des roys dirlande enuoyez deuers le roy dangleterre qui le deffierent a feu et a sang

le [.]xxxix[.] chapitre]

Hoe dat Olyvier na dat die bode sijn sprake gheeyndt hadde, den coninck van Enghelant bat dat hi hem volc doen wilde om hem luden teghen te trecken, welcke hem gheconsenteert was. Capittel .XL. ⁵⁸

Hoe Olyvier na dat hij metten garnysoene vertrocken was van Lonnen voir een stat quam die vanden Yerlantschen beleghen was, die hi be[v]achte ⁵⁹ ende int eynde verwan. Capittel .XLI. ⁶⁰

Hoe dat Olyvier den coninc van Engelant met brieven weten liet dat sijn vianden verwonnen waren ende die vlucht aen ghenomen hadden, ende vanden opsette dat si hadden om voort te trecken. Capittel .XLII. ⁶¹

Hoe dat Olyvier in Yerlant quam, daer hi eenen coninc belejde, welcken ontset gedaen worde van vier ander coningen, die Olivier alle gader verwan. Capittel .XLIIJ. ⁶²

Hoe dattet casteel ende die stat daer die een vanden coningen van Yerlant in belegen was, hem selven op gaven. Capittel .XLIIIJ. ⁶³

Hoe Olyvier na veel meer ander saken sijn coemste weten liet den coninc van Engelant, ende vander eeren diemen hem dede doen hi weder om thuys quam. Capittel .XLV. ⁶⁴

Hoe dat Olyvier te hove quam met seven coningen, vanden welcken hi een present dede den coninc van Engelant. Capittel .XLVI. ⁶⁵

[a4ra] Hoe dat die coninc van Enghelant sijn dochter Helena Olyvier tot eenen wijve gaf om loon vanden hoghen ende groten diensten, die hi hem gedaen hadt. Capittel .XLVIJ. ⁶⁶

58. ¶ Comment apres que le messenger eut finee sa parolle Oliuier requist au roy dangleterre quil luy baillast gens et que il yroit contre. qui luy fut ottroye. Le .xl. chapitre

59. Homburch [1510]: beachte — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

60. ¶ Comment oliuier apres quen armes fut party de londres vint deuant vne ville que estoit assigee des yrlandoys quil combatit et vainquist en la fin. Le .xlj. chapitre

61. ¶ Comment oliuier fit sauoir au roy dangleterre par lettres que ses ennemys estoient desconfitz et tournes en fuyte et de lenteprese faite daller plus oultre. Le .xliij[.] chapitre

62. ¶ Comment oliuier entra en yrlande et assiegea vng roy le quel fut secouru de quatre aultres roys lesquez Oliuier desconfit Le .xliij. chapitre

63. ¶ Comme le chasteau et ville ou estoit assiege lung des roys dirlande se rendit le [.xliiij[.] chapitre]

64. ¶ Comment oliuier apres plusieurs choses enuoya denuncer sa venue au roy dangleterre et de lhonneur que on luy fist Le .xliv. chapitre

65. ¶ Comment oliuier vint a la court accompaigne de .vij. roys prisonniers desquelz il fit present au roy dangleterre. Le .xlvj. chapitre

66. ¶ Comment le roy dangleterre donna sa fille helayne a Oliuier en guerdon des haulx

Hoe dat die coninc Olyvier dede opstaen die voer hem op sijn knyen
sadt, ende vanden woerden die si onderlinghe verhaelden, ende hoe
dat Olyvier dye schoone Helena ondertrouwe dede.

Capittel .XLVIIIJ. ⁶⁷

Hoe dat Olyvier die schone Helena trouwede, ende vander groter
feesten, solempnityt ende vrolicheyt vander bruyloft die daer
ghehouden worden.

Capittel .XLIX. ⁶⁸

Hoe dat Olyvier doechdelic ende sterckelijck was paysende ⁶⁹ ende
nederleggende alle twisten ende gheschillen, ende hoe dat in corten
tijt sijn wijf Helena grof ⁷⁰ worde van eenen sone.

Capittel .L. ⁷¹

Hoe dat Olyvier jaghen ginc, ende vanden vysioen van sinen wive, dat
welck si haren man gaf te kennen.

Capittel .LI. ⁷²

Hoe dat die sone vanden coninc van Yerlandt, vanden welcken Olyvier
den vader verslagen hadde inden tornoye, Olyviere alleene vandt
verdolet van sinen volcke, ende hoe hij hem ghevanghen nam, ende
vanden rouwe dyemen daer af bedreef inden conincs hove van
Enghelant.

Capittel .LIJ. ⁷³

Hoe dat Artus, coninck van Algarbe, Olyviers gheselle, regent in
Castillen ghemaect wordt totter tijt toe dat Olyvier weder omme ten
lande quame, ende vanden opsette dat hi dede omme Olyvier, sinen
lieven, getrouwen geselle, te vinden.

Capittel .LIIJ. ⁷⁴

seruices quil luy auoit faitz

Le .xlviij[.] chapitre

67. ¶ Comment le roy fit leuer oliuier qui estoit agenoille et des gracieuses parolles entre
eulx recitez et comme Oliuier fianca la belle helayne.

Le .xlviij. chapitre

68. ¶ Comment oliuier espousa la belle helayne et de la solemnite des nopces

Le .xlix chapitre

69. paysende: vrede stichtende

70. grof: zwanger

71. ¶ Comment .Oliuier fut vertueulx en appaisant noyses et debatz et comm[e] tantost la
femme fut grosse dung filz

Le .l. chapitre

72. ¶ Comment oliuier alla chasser et de la bision de sa femme laquelle reuela a son mary
le .lj. [chapitre]

73. ¶ Comment le filz du roy dirlande du quel oliuier auoit tue son perre au tournoy
trouua oliuier tout seul de ses gens et le prist et emmena prisonnier et du duel quon en
demena

Le [.lij. [chapitre]

74. ¶ Comment Artus roy dalgarbe fut regent de castille et de lenteprise quil fist pour
trouuer oliuier son compaignon

.Le .liij. chapitre

- Hoe dat Artus uut den lande track om si[n]en ⁷⁵ geselle te vinden, ende vander aventueren die hi hadde. Capittel .LIIIIJ. ⁷⁶
- [a4rb] Hoe dat Artus in dat forest wesende, besprongen was van een ander wonderlike leelike beeste, die welcke hij bider gracen Gods verwan. Capittel .LV. ⁷⁷
- Hoe dat [tot] ⁷⁸ Artus inden bossche seere ghequest ligghende, een oudt man ende ridder quam ende [hem] ⁷⁹ verdoende, die hem al ghenas, ende hij seide hem de plaetsche daer sijn gheselle Olyvier ghevanghen was. Capittel .LVI. ⁸⁰
- Hoe dat Artus biden bevele vanden ridder te Lonnen ghinc totten coninc van Enghelant, ende vander blisc[a]p ⁸¹ diemen hem dede, meynende dattet Olyvier gheweest hadde. Capittel .LVIIJ. ⁸²
- Hoe dat Helena Artus quam besien, ende si meynde dat ⁸³ Olyvier, haer man, geweest hadde, ende vander bliscappen dyemen daer bedreef. Capittel .LVIIJ. ⁸⁴
- Hoe dat Artus biden wive sijns gesellen sliep sonder dorpernye, ende vanden vertrecken dat hij dede omme Olyvier te vinden. Capittel .LIX. ⁸⁵

75. Homburch [1510]: siuen

76. ¶ Comment Artus se partit et se mist en chemin pour trouuer son compaignon et des aduentures quil eust : Le .liiiij. chapitre

77. ¶ Comment Artus estant en la forest fut assailly de vne. aultre merueilleuse beste laquelle il vainquist par la grace de dieu. Le .lv[.] chapitre

78. [tot] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

79. [hem] ontbreekt in zowel Homburch [1510] als in Jan van Ghelen 1576 — aangevuld op basis van de brontekst.

80. ¶ Comme artus estant couche au boys tout naure se apparut a luy vng ancien homme [a4r] cheualier qui le garit et luy dit le lieu et la place ou son compaignon etoit detenu prisonnier Le [.]lvj. chapitre

81. Homburch [1510]: bliscvp

82. ¶ Comment Artus par le commandement de cheualier alla a londres vers le roy dangleterre et de la ioye quon luy fist cuidant que ce fut Oliuier Le .lvij. chapitre

83. dat: dat het

84. ¶ Comment Artus vint veoir helaine et pensa que ce fut oliuier son mari et de la solemnite qui sen fist Le .lviiij. chapitre

85. ¶ Comment Artus coucha avec la femme de son compaignon san nul villain attouchement et du departement quil fist pour trouuer oliuier Le .lix. chapitre

Hoe dat Artus den coninck vinck die sinen gheselle ghevanghen hadde,
 ende hoe dat Olyvier uuter geuancen is ghedaen was. Capittel .LX. ⁸⁶
 Hoe dat Olyvier ende Artus wech reyseden ende haerluder wech
 namen nader stat van Lonnen waert, ende hoe Olyvier met grammen
 moede Artus vanden paerde werp, om dat hi seide dat hij bi sijn wijf
 gheslapen hadde. Capittel .LXI. ⁸⁷
 Hoe dat Olivier groten rouwe bedreef om dat quaet [dat] ⁸⁸ hi sinen
 gheselle Artus ghedaen hadde. Capittel .LXIJ. ⁸⁹
 Hoe dat Olyvier uut Lonnen trac, ende hi quam ter plaetsen daer hi
 sinen gheselle ghelaten hadde, ende hoe hi hem ghenade bat.
 Capittel .LXIIJ. ⁹⁰
 Hoe dat Artus, na dat hy ghenesen [a4va] was, bi oerlove vanden coninc
 van Enghelant over zee trac in Yerlant om wrake te nemen vanden
 coninck die Olyvier gevangen hadde gehouden. Capittel .LXIIIJ. ⁹¹
 Hoe dat Artus te bedde lach van een grote siecte, ende vanden rouwe
 dye Olyvier daer om hadde. Capittel .LXV. ⁹²
 Vanden droemen [ende visioen] ⁹³ die Olyvier hadt vier nachten lanc
 duerende, ende des gelijcx dochte Artus dat sijn genesen in de macht
 van Olyvier was, ende watmen doen moeste om hem te ghenesen.
 Capittel .LXVI. ⁹⁴

-
86. ¶ Comment Artus prist le roy qui tenoit son compaignon en prison et comme oliuier fut mis hors Le .lx. chapitre
87. ¶ Comment oliuier et artus partirent dirlande et prirent leur chemin vers londres et comme oliuier par ire ietta bas artus de son cheual a cause quil auoit couche avec sa femme Le .lxj. chapitre
88. [dat] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
89. ¶ Comment oliuier demena grant deul se repentant du desplaisir quil auoit fait a artus son compaignon Le .lxij. chapitre
90. ¶ Comment oliuier se partist de londres et vint au lieu ou il auoit laisse son compaignon et comme il luy crya mercy Le .lxiiij[.] chapitre
91. ¶ Comment artus apres ce quil fut guery par lottroy du roy dangleterre passa outre mer en irlande et eut vengeance du roy quauoit tenu oliuier prisonnier Le .lxiiij. chapitre
92. ¶ Comment artus se coucha malade dune grant maladie et du grant desplaisir que oliuier en auoit Le .lxv. chapitre
93. [ende visioen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
94. ¶ Du songe et vision que eut oliuier durant quatre nuytz et pareillement fut aduis a artus que sa sancte et garison estoit ou pouoir doliuier son compaignon et ce quil falloit faire pour le guarir Le [.]lxvj. chapitre

Hoe dat Olyvier om sinen gheselle Artus gesont te maken sijn twee kinderen dode om dat bloet van hem luyden te hebben ende om sinen broeder ende getrouwen gheselle Artus te drincken te gheven.

Capittel .LXVIJ. ⁹⁵

Hoe dat Olyvier dat bloet van sijnen twe kinderen in een silveren becken brochte tot sinen gheselle Artus, ende hoe hi hem dede drincken. Ende als hijt ghedroncken hadde, soe wort hi al gheheel ghenesen.

Capittel .LXVIIJ. ⁹⁶

Vanden groten miraculen die ons lieve heer God toende aen Oliviers van Castillen kinderen, die hi selve metter hant ghedoot hadde, die weder omme levendich worden.

Capittel .LXIX. ⁹⁷

Hoe dat Olyvier voer den coninc van Enghelant ende voer die ander heeren vanden lande ende oeck voer sijn wijf vertelde sijn grote aventueren ende wonderlike fortune ⁹⁸ die hi gehadt hadde.

Capittel .LXX. ⁹⁹

Hoe dat Olyvier sinen lieven geselle in Castillen seynde om sijn coemste te laten weten, ende hoe dat die coninc van Enghelant sinen schonen sone gheselschap hilt tot in Castillen.

Capittel .LXXI. ¹⁰⁰

Hoe dat den witten ridder hem verdoende ende tot Olyvier quam, ende hoe hi sijn [a4vb] belofte gehouden hebben wilde die hij hem beloofd hadde, welcke belofte was als dat hi hem soude gheven die rechte ¹⁰¹

95. ¶ Comment oliuier pour rendre garison et sante a son compaignon occist ses deux enfans pour auoir le sang et donner a boire a son frere et loyal compaignon artus

Le [.l]xviij. [chapitre]

96. ¶ Comment oliuier en vng bacin dargent apporta le sang de ces deux enfans a son compaignon et luy fist boire don[t] il fut du tout guaruy

Le .lxviij. chapitre

97. ¶ Des grans miracles que nostre seigneur fist a oliuier de castille pour sa loyaulte en resuscitant les deux enfans quil auoit occys.

La .lxix. chapitre

98. fortune: (ongelukkige) lotgevallen

99. ¶ Comment oliuier deuant le roy dangleterre et ses aultres barons du royaume mesmement deuant sa femme compta ses aduentures et merueilleuses fortunes.

Le .lxx. chapitre

100. ¶ Comment oliuier enuoya son compaignon artus en castille pour denuncer sa venue et comme le roy dengleterre accompagna son beau filz iusques en castille.

Le .lxx[j]. chapitre

101. rechte: exacte

helft van alle dat ghene dat hi ghewonnen hadde ter causen ¹⁰²
vanden tornoyen. Capittel .LXXIJ. ¹⁰³

Hoe dat Olyvier ende sijn wijf groten rouwe bedreven om dat den
witten ridder een van haerluyder kinderen nam voer sijn helft, ende
welc kint dattet was, ende veel ander misterien. Capittel .LXXIIJ. ¹⁰⁴

Hoe dat den witten ridder compassie ende medeliden hadde met
Olyvier, kennisse hebbende van sijnre groter getrouwicheit, ende hi
schart hem al quijte van tghene dat hi beloeft hadde, ende hoe den
witten ridder hem selven kennen lyet van Olyvier. Capittel .LXXIIIJ. ¹⁰⁵

Hoe dat Olyvier sijn dochter te wijve gaf Artus, coninc van Algarbe,
sinen ghetrouwen geselle, ende vander doot van Olyvier ende vander
doot sijnre coninginnen, die schone Helena. Capittel .LXXV. ¹⁰⁶

Hoe dat Henrick van Castillen, Olyviers sone, gevangen was, ende hoe
dat hi sterf int lant vanden onghelovighen Sarasinen.
Dat leste capittel. ¹⁰⁷

Ende daer na soe volgt die epylogacie ¹⁰⁸ vanden gheheelen boecke, in
welcken verhaelt wort opt cortste die geheel materie vander
teghenwoerdiger hystorien. ¹⁰⁹

Hier eyndet die tafel van dit boeck.

102. ter causen van: als gevolg van

103. ☞ Comment le blanc cheualier sapparut a oliuier et loppresa de tenir sa promesse
que estoit de luy donner la moitie de ce quil aquoit gaigne a cause du tournoy.

Le .lxxij. chapitre

104. ☞ Comment oliuier et sa femme demenerent grant deul pour ce que le chaulier
blanc prist lung de ses enfans pour sa moitie et le quel ce fut et aultres mysteres

Le .lxxij. chapitre

105. ☞ Comment le cheualier eut pitie doliuier ayant cognoissance de la loy[a]ulte et le
quitta et comme il se fist cognoistre a luy

Le .lxxiiij. chapitre

106. ☞ Comment oliuier donna sa fille a artus roy dalgarbe / et de la mort doliuier et
dhelayne sa femme

.Le .lxxv. chapitre

107. ☞ Comment henry de castille filz doliuier fut prisonnier et morut en sarrasinesme.

Le dernier chapitre

108. epylogacie: epiloog

109. ☞ Et apres est lepilogation de tout le liure

[a4v] [gravure en bois]

[a5ra] [Oorspronkelijke proloog] ¹

Ten alder heilichsten ende alder salichsten love, magnificencie ende hoocheit van onsen behouder Jhesus Christus ende van Zijnre alre heilichster ende alder glorioester moeder Maria, die beroeringe ende verweckinge sijn van allen goeden ende doechdeliken wercken ende sonder welcken geen dinc begonnen noch gheeyndt wesen en mach, ic N., ² hopende inder gracien Godes, hebbe begrepen dese teghenwoerdighe hystorie te translateren ende over te setten vanden Walsche in Duytsche ter begherten ende bevelen van N., ³ niet aensiende noch denckende die in ander [oft] ⁴ schoon[der] ⁵ tale te setten dan si in[t] ⁶ Walsche staet oft geseit is, want daer in hadde ic lichtelic mogen dwalen. ⁷ So bidde ic alle den ghenen diese lesen sullen of horen lesen al[s] ⁸ dat si geexcuseert ende gheontsculdicht hebben willen mijn arme, cleyne ende donckere verstandnisse, onsen lieven Heere biddende als dat Hi mi gracie ende cracht verleenen wille die te volbrengen in alsulcker manieren dat si behaghelic sijn mach, danckelic ende profitelijc allen den ghenen diese lesen sullen ende horen lesen. ⁹

-
1. In de Geneefse drukken van Loys Garbin van na 1493 krijgt deze ‘oorspronkelijke’ proloog als titel mee: ¶ Le presentation et introite de ce present liure.
 2. Hier moest de naam van de vertaler ingevuld worden.
 3. Hier moest de naam van de opdrachtgever ingevuld worden.
 4. [oft] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 5. Homburch [1510]: ander schoone — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 6. Homburch [1510]: in — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 7. [a5r] A La tressainte et tresbien eureuse louenge et magnificence de nostre sauue[u]r iesuchrist et de sa tresdoulce et tresglorieuse mere qui sont mouuement de toutes bonnes operations et sans le quel nul ne peult estre commence ne acheue Ie phelippe camus esperant la grace de dieu ay ent[r]epris de translater ceste presente hystoire de latin en francoys a la requeste et commandement de mon tresredoubt[e] seigneur mon seigneur I[eh]an de [cr]oy seigneur de ch[im]ay non regardant de la cucher en aultre ou en plus beau language que le latin le porte car ad ce eusse peu fallir de leger.
 8. Homburch [1510]: al — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 9. Sy prie a ceulx qui la lyront ou orront lyre quilz ayent pour excuse[r] mon petit et obscur entendement En priant nostre seigneur quil me donne grace de la parfaire par telle maniere quelle puisse estre plaisante agreable et profitable ou lisans et escutans ycelle.

*Vander geboerten van Olyvier van Castillen ende
vander doot van sijnre moeder.*

Dat eerste capittel. ¹

Om dat ic begheere dat die hoghe ende notabele wercken vanden alder edelsten ende alre vroemsten man[n]en ² van eeren gestelt ende gebrocht souden worden ter memorie, kennisse ende recommendacie, ende oec tot dien eynde dat hem alle edele ende vrome, doechdelike herten moghen beroeren ende verwecken tot [a5rb] doechdelike wercken, als onse ouders ende voersaten gedaen hebben, ende sonderlinghe die ghene ³ daer dese tegenwoerdighe hystorie of spreect ende tracteert, ⁴ ic vinde dat nae die doot ende dat overlijden vanden alder edelsten, excellensten ende alder vroemsten here ende prince Kaerle, ⁵ den alder grootsten heere, keyser ende coninc van Vrancrijcke, na dat hi verwonnen hadde ende ghebrocht in onderdanicheit die van Hispanien tot onsen alder heylichsten kersten ghelove, so was in Castillen een seer vrome coninck ende prince, dye seer wel ghemint was van sinen volcke ende ondersaten, die welcke op dyen tijt was ghepriveert ende beroeft vander alder geluchkichste ⁶ salicheit die inder echtelijcker staet is, dat [is] ⁷ gheslachte ende generacie te hebben. ⁸ Om welcker saken alle sijne ondersaten in seere

1. ¶ De la natiuite de Oliuier de castille. et de la mort de sa mere. Le .j. chapitre

2. Homburch [1510]: manuen

3. Homburch [1510]: die ghene die

4. tracteert: handelt

5. Karel de Grote (ca. 747/48-814), veroveraar van Spanje op de Saracenen in de destijds alom bekende *Roman de Fierabras*.

6. Deze vorm komt vaker voor en zal dus geen zetfout zijn.

7. Homburch [1510]: eest — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

8. POur ce que ie desire que les haulx et nobles faitz des tresnobles et tresuailans hommes dhonneur estre mis. ramenes a memoire et a recommandation et aussi a celle fin que tous nobles et vertueux cueurs se puissent esmouuoir a bien faire ainsi que ont fait nos parens et predecresseurs et en especial ceulx de qui [a5v] traite cest presente hystoire. Le troue que apres la mort et trespast du tresnoble excellent et tresuillant seigneur et prince Charles le tresgrant seigneur empereur et roy de france et apres ce quil eut subiugue et mis en obeissance et en nostre tresainte foy chrestienne les espaignes / vng roy fut en castille tresuillant prince et fut tant ayme de son peuple le quel pour yceluy temps estoit priue de la tresseureuse felicite qui est en mariage cest dauoir lignie et generation.

groter onghenoechten waren, want si en begherden gheen dingen soe seere als te siene eenen erfgename van sijnen vleische, die dair soude mogen na volghen ende besitten dat conincrijcke nader doot vanden voerseyden goeden coninck.⁹

Also dat die coninginne, sijn wijf, dochter vanden coninck van Galycien, die een schone ende goede vrouwe was, tusschen haren bedinghen ende oracien die si dede aen onsen lieven Heere, soe en vergat si Hem niet te bidden dat Hi bi Sijnre alder goedertierenste barmherticheyt haer verleenen wilde een kijnt tot dyen eynde dat het lant niet bliven en soude sonder erfghename.¹⁰

Onse lieve Heere, horende die bedinghe die dese goede coninginne aen Hem dede, en vergat haer oeck nyet, want in corter tijt daer nae soe [a5va] worde si grof¹¹ ende bevangen met kinde.¹² Ende als die tijt ghecomen was, soe ghelach sij van eenen schonen, jongen sone, waer af die coninc ende alle die luden vanden conincrike seer verblijt waren.¹³

Mer hem luden over quam een grote droefheit, want die coninginne hadde so groten arbeit¹⁴ dat si na die geboorte van haren sone maer twee uren en leefde, dat welcke den coninc groot verdriet was, want hi haer seer beminde.¹⁵ Ende seker, hi hadde dies wel reden, noch hi en was [a5vb] oec niet alleene sinen rouwe bedrivende, want daer warender vele die hem gheselschap hielden.¹⁶

9. pour la quelle cause tous ses subietz estoient en tresgrant desplaisir car ilz ne desiroient riens tant que de veoir hoir de sa chair qui peust estre successeur de celluy royaulme apres le trespast de cedit bon roy

10. Tellement que la royne sa femme fille au roy de galice qui belle dame et bonne estoit entre les prieres et oraisons que elle faisoit a nostre seigneur noublioit pas luy requerir que de par sa tresdebonaire clemence luy vouldist enuoyer enfant affin que le pays ne demourast sans heritier — Jan van Ghelen 1576: erfghenamen

11. grof ende bevangen: dik en zwanger — Jan van Ghelen 1576: groot

12. Nostre seigneur oyant la requeste que ceste bonne royne luy fa[i]soit ne loublya pas. car en pou de temps apres fut grosse

13. et le terme venu accoucha dung beau filz de quoy le roy et tous ceulx du royaulme furent ioyeux

14. so groten arbeit: zo'n zware bevalling

15. mais vne douleur leur souruint. car la royne eut si grant trauail que apres la naissance de son fil[z] ne vesquist pas deux heures. qui fut grant desplaisir au roy qu[i] tant laymoit

16. Et certes il auoit bien cause et si ne fut pas seul faisant son deul car il y eut bien qui luy tint compaignie. — Jan van Ghelen 1576: hielden om sijn droef heden.

worde si grof en beuangen met kinde
 ende als die tyt ghecomē was soe ghe
 lach sij vā eenen schonen iongen sone
 Waer af die coninc en alle die ludē vā
 den conincrike seer verblif warē. mer
 hem luden ouer quam een grote droef
 heit: wāt die coninginne hadde so gro
 ten arbeit dat si na die geboerte vā ha
 ren sone maer twee vren en leefde dat
 welke den coninc groot vdrriet was
 wāt hi haer seer beminde En seker hi
 hadde dies wel reden. Och hi en was

oec niet alleene sinen rouwe bedriuen
 de: want daer warendere vele die hem
 gheselschap hielden.

Hoe Olyuier ter kercken ghediagē
 wort omme dat heplighe doopsele te
 ontfanghen met synre moeder die ge
 stouen was inden arbeyde Ende hoe
 die ambassade ouer ghesonden wordt
 in Algarbe om den coninc weder om
 te verhylichen

Capittel. v.

Ne die onuertallijcke beclachten
 vanden coninck ende van allen
 die luyden vanden conincrycke:
 soe worde die coninghinne begrauen
 Ende om confort ende troestte gheue
 soe wort gheordineert dat metten lich
 ame der dooder vrouwen: oeck mede
 soude woden ghediaghen haer kint
 omme dat heilighe doopsele te ontfan
 gē en het worde also gedaen Die vrou
 we wort seer beschreyt al lydende doer
 die stat En in desen state worde si ghe
 leyt vāden meesten deel vāden inwoe
 nende tot in d'hercke daer sij begrauē
 was En haer kint wort ghedoopt dat
 welke genaemt was olyuier En nae

dat den dienst ghedaen was. soe heer
 de die Coninck weder omme seere be
 druct in syn pallaps: daer hij synē rou
 we langhen tyt seere bedreef Ende hi
 en hadde niet dat hem vermaken ofte
 verbliden mochte dan sinen alre lief
 sten sone Olyuier Ende hem dicwille
 cussende seyde hij Halaes mijne sone
 dyne gheboerte is mij gheboert tot
 groter bliscappen ende oeck tot groter
 droefheyt. Ic bidde onsen heere dat hi
 hebben wille die siele van d'ynre moe
 der. ende dat hi dy gracie gheue als sulc
 ken man te worden als mijn herte be
 gheert En in desen woerden soe becla
 ghede hi die doot synre vrouwen ope

Hoe Olyvier ter kercken ghedragen wort omme dat heylighe doopsele te ontfanghen met sijnre moeder, die gestorven was inden arbeyde, ende hoe die ambassade over ghesonden wordt in Algarbe om den coninc weder om te verbijlicken.

Capittel ¹ .IJ. ²

[a5va] [N]ae die onvertallijcke ³ beclachten vanden coninck ende van allen die luyden vanden conincrijcke soe worde die coninghinne begraven. ⁴ Ende om confort ende troeste te gheven soe wort gheordineert dat metten lichame der dooder vrouwen oeck mede soude worden ghedraghen haer kint omme dat heilighe doopsel te ontfangen, ende het worde also gedaen. ⁵ Die vrouwe wort seer beschreyt al lydende doer die stat. ⁶ Ende in desen state worde si gheleyt vanden meesten deel vanden inwoenende tot inder kercken, daer sij begraven was. ⁷ Ende haer kint wort ghedoopt, dat welcke genaemt was Olyvier. ⁸

Ende nae [a5vb] dat den dienst ghedaen was, soe keerde die coninck weder omme, seere bedruet, in sijn pallays, daer hij sijnen rouwe langhen tijt seere bedreef, ende hi en hadde niet dat hem vermaken ofte verbliden mochte dan sinen alre liefsten sone Olyvier. ⁹ Ende hem dicwille cussende seyde hij: “Halaes, mijne sone, dyne gheboorte is mij gheboert tot groter bliscappen ende oeck tot groter droefheyt. ¹⁰ Ic

1. Homburch [1510]: ¶ Capittel .v.

2. ¶ Comment oliuier fut porte baptiser en leglise avec sa mere morte Et comment lambassade fut transmise pour remarier le roy Le .ij. chapitre

3. onvertallijcke: ontelbare

4. [a6r] APres les regretz innumerables du roy et de tous ceulx du royaulme la royne fut enseueleye

5. Et pour donner confort aduiserent que bon seroit que avec le corps de la defuncte dame quant on la porteroit fut porte son enfant baptiser comme fut fait.

6. elle fut fort plouree en passan[t] par la ville.

7. Et en cest estat fut conuoye[e] de la plus part des habitans iusques en leglise au quel lieu fut enterree

8. et son enfant baptise le quel eut nom Oliuier

9. Et apres ce que le seruice fut fait le roy tresdolent retourna en son pallays auquel lieu il demena son deul longue espace de temps et nauoit rien qui reconforte[r] le peust que son tresayme filz oliuier

10. Et en le baisant souuent luy disoit helas mon filz ta nassance ma tourne a grant ioye et

bidde onsen Heere dat Hi hebben wille die siele van dijnre moeder ende dat Hi dy gracie gheve alsulcken man te worden als mijn herte begheert.”¹¹

Ende in desen woerden soe beclaghede hi die doot sijnre vrouwen, dye [a6ra] hi seer beminde ende lief hadde.¹²

Die edele mannen van sinen huysse ende oick andere van sinen lande waren hier omme seer tonvreden, om dat hem luden dochte dat die coninck seer eenlijc¹³ gheworden was ende en was niet meer soe ghemeen¹⁴ onder hem luyden als hij te voren gewoenlic was te wesen.¹⁵ Waer om soe seiden sij: “Die rouwe vanden coninck duert te langhe.¹⁶ Daer om moeten wi dencken hoe dat wijse sullen doen vergaen, want men moet al vergeten.¹⁷ Noch soe is hi jonck ghenoech om kinderen te winnen, ende daer en is gheen dinc dat hem eer brengen mach ter bliscappen dan hem weder te verhylicken aen een schone, jonghe vrouwe, daer hij sijn ghenoechte bij nemen mach omme te blideliker te leven.”¹⁸

Dese woerden en waren niet alleen ghesproken in sijnre absence, mer die ghene die hem bevoelden vry sijns persoens,¹⁹ die seyden hem dicwille.²⁰ Ende si informeerden ende onderwesen hem alsoe dat

aussi a grant douleur /

11. ie prie a nostre seigneur quil ait lame de ta mere et quil te donne grace destre tel que mon cueur desire

12. En ycelle parolle se complaig[no]it souuent de sa compagnie que tant auoit chere et aymee.

13. eenlijc: in zichzelf teruggetrokken

14. ghemeen onder: in gezelschap van

15. Les nobles hommes de sa maison et aultres de son pays estoient desplaisans pource quil leur sembloit que le roy estoit deueni tressolitaire et nestoit plus si commun entre eulx comme par auant auoit accustume destre.

16. par quoy ilz disoient le deul du roy dure trop.

17. si nous conuient aduiser que le roy puissions faire cesser car il fault tout oublier

18. Asses encore est ieune pour auoir denfans et nest chose qui si tost le puisse ramener en ioye que de le remarier a vne belle ieune dame ou il puisse prendre son plaisir et pour plus ioyeuseme[n]t viure

19. die hem bevoelden vry sijns persoens: die vrijuit met hem konden praten

20. Ces parolles nestoient pas dites en son absence. car ceulx qui se sentoient estre priuez de sa personne le luy disoient souuent

hi consent ende wille gaf om wederom ghehylict te worden op datter ²¹
een wijf ghevonden worde die waerdich ware dese hoge waerdicheyt te
hebben. ²²

Op dien tijt soe was die coninck van Algarbe ghestorven ende die
coninginne, sijn wijf, bleef weduwe, die op dyen tijt een [w]as ²³
vanden schoonsten vrouwen vander werelt, die welcke eenen sone
hadde behouden van haren overleden man ende coninck, ende was
genaemt Artus, een over schoone kijndt, ende was seer vander outhet
van Olyvier, des conincs sone van Castillen. ²⁴ Welcke coninc, als hi
ghehoort hadde vander schoonheit der coninginnen van Algarbe, soe
seynde hi tot haer een gro-[A6rb]te ambas[sa]de ²⁵ om haer te hebben
tot eenen wijve. ²⁶

Die welcke ambassade daer ghecomen wesende, wort chyerlijc ende
met groter eeren onthaelt. ²⁷ Ende int corte, hem luden worde dach
gegeven, ende sij seyden in teghenwoerdicheit der vrouwen ende
haren rade die sake ende redene waer om dat si ghecomen waren,
ende si waren gaern ghehoort van alle den gheslachte, vrienden ende
dienes vander coninginnen. ²⁸ Ende nae dat si verclaert hadden tghene
dat hem luyden bevolen was van haren coninck ende heere, so
vertrocken si in haer luden herberghe, in welcke si geleit waren met
groten ghetale van ridderen ende van schiltknechten. ²⁹

21. op datter: op voorwaarde dat

22. Et tellement lenortèrent qu[i]l consentit de soy marier. mais que femme luy fut
trouuee digne dauoir ceste dignite

23. Homburch [1510]: mas

24. Pour lors le roy d'Algarbe estoit mort et estoit demouree la royne sa femme veufue qui
estoit pour lors vne des belle[s] dames du monde laquelle auoit eu vng filz de son feu
seigneur et mary nomme Artus bel enfant a merueilles et pouoit auoi[r] leage de oliuier
filz au roy de castille.

25. Homburch [1510]: ambassade

26. le quel roy auerty de la beaulte dycelle royne d'Algarbe enuoya vers elle grande
ambassade pour lauoir a femme.

27. Laquelle ambassade la venue fut festoyee en gran[t] honneur

28. et en brif / iour leur fut baille et dirent present la dame et son conseil la cause pour
quoy ilz estoient venus Et furent voluntiers oyz de tous les parens amys et seruiteurs de la
royne

29. Et apres quilz eurent expose ce quilz auoient de commandement de leur roy et

*Hoe dat hyelick gbetraecteert was tusschen der coninginnen van
Algarbe, moeder van Artus, ende vanden coninck van
Castillen, vader van Olyvier.*

[Capittel ¹ .IIJ.] ²

Die coninghinne siende haer selven verselscapt wesende metten meesten deel van haren vriende[n] ³ ende vanden ghenen daer si haer meest in betrouwede, soe seyde sij: “Mijn heeren, ghi kent ende weet die sake waer omme die coninc van Castillen sijn ambassaden ghesonden heeft herwaert over. ⁴ Daer omme bidde ick u dat ghy opt ghene dat ghi van hem luyden gehoort hebt, raet ende ⁵ toeghesicste ⁶ hebben wilt, want ic ben die ghene die uwer luyden goeden raet ghebruycken wille, ende ic ben bereyt te doene al tghene dat u luden goet duncken sal.” ⁷

Als dese woerden gheeynt waren, nam si orlof van hem luden ende ginc in hair camer ende lietse dair onder hem luyden om te ondersoeken ende te spreken van deser materien. ⁸ Ende opt cortste, si waren alle gader van eenen gemeynen accor-[a6va]de om dit hylick te maken. ⁹ Ende si quamen weder totter coninginnen, seggende dat hem luden dochte als datter niet veel hogher noch vernaemder prince van gheboerte en was dan die coninck van Castillen. ende dat si niet bat

seigneur. ilz se retirerent en leurs hostelz esquelz ilz furent conuoiez a grant nombre de cheualiers et escuyers.

1. [Capittel .IIJ.] ontbreekt in Homburch [1510].

2. ¶ Comment mariage fut traite entre la royne dalgarbe mere de artus et du roy de castille pere de Oliuier.

3. Homburch [1510]: vriendeu

4. LA royne soy voyant accompaignie de la plus grant part de ses amys et ceulx en qui elle se fioit le plus leur dist Messeigneurs vous cognoisses et scaues la cause p[ou]r quoy le roy de castille a enuoye son ambassade par deca

5. Jan van Ghelen 1576: oft

6. toeghesicste: toezicht — ‘Delftse’ eigenaardigheid.

7. et pour ce vous prie que sur ce que aues oy deulx ayes r[e]gart. car ie suis celle qu[i] par vostre bon conseil veuil [a6v] vser et suis preste de faire ce que a vous tous semblera bon

8. Sa parolle finee prist conge deulx et sen alla en sa chambre les laissant la entre eulx pour besoigner sur ceste matiere

9. Et pour abreger eulx tous estoient tout dung commun accord a faire ce mariage

ghecomen en mochte sijn. ¹⁰ Ende int corte, ¹¹ si onderwesen haer dat sij noch jonc was, ende daer nae die joncheyt van haren sone, ¹² dye noch van cleynder outheyt was, ende daer om rieden si haer dat si ontfanghen soude die begherte ghedaen biden coninck van Castillen, dye niet seere verde ¹³ gheseten en was van haren lande. ¹⁴

Die coninginne antwoerde hem luden: “Mijn goede vrienden, ick hebbe u gheseit ende noch anderwerf segghe ick u dat uwen raet ende uwe goetduncken minen wille is. ¹⁵ Ende daer omme soe doet die antwoerde aen dese ambassade van minen weggen sulck als u goet dunct, want ick ghelove[s] ¹⁶ u luden.” ¹⁷

Ende doen bedancten sij haer ende scheyden van daer, ende bi vijf of [a6vb] ses vanden notabelsten mannen dye daer toe gheordineert waren, so wort die antwoerde ghedaen aen den ambassade van Castillen. ¹⁸ Ende si seyden dat die coninghinne bi haer gratie ende oetmoedicheyt haer beraden hadde wel te doene, niet tot haren wille, maer ter belieften ende bi rade van haren gheslachte ende afcoemste, den welcken die sake seer nuttelic wesen dochte omme twelvaren van beyden coninckrijcken. ¹⁹ Ende daer om mochten si weder omme reysen alst hem luden beliefte, ende segghen haren heere dat hijse

10. et retournerent deuers la royne disans quil leur sembloit que il nestoit guaires de prince de plus hault lieu et de grant auctorite que le roy de castille pour quoy elle ne pourroit estre mieulx venue

11. Jan van Ghelen 1576: corste

12. die joncheyt van haren sone: te jong nog om hem als koning te laten kronen, om op die manier onder een huwelijk uit te komen.

13. verde: ver (weg)

14. Et en effect luy remonstrerent le ieune eage en quoy encore elle estoit. Et apres la ieunesse de son fil[z] qui estoit encore de petit eage Et pour ce luy conseillerent de accepter la requeste faite par le roy de castille qui guaire[s] nestoit long de celuy pays

15. La royne leur respondit mes amys ie vous ay ia dit et encore dis ie de rechef que vostre bon conseil et aduis est bien ma volonte

16. Homburch [1510]: gheloue — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: geloofs

17. Et pour ce faites la response a ceste ambassade de par moy telle que bon vous semble car ie vous en croy

18. adonc yceulx la remercierent. puis se partirent de la Et v ou vj. des plus notables qui ad ce faire furent commis fut la responce faite aulx ambassadeurs de castille

19. Et dirent que la royne de sa grace et humilite sestoit delibere[e de] faire non pas a sa volonte mais au plaisir et aduis de ses parens aux quelz il sembloit la chose estre tresutile pour le bien des deux parties.

ontbieden mochte alst hem goet dochte, of dat hi selver in persone comen soude, ende des verlieten si hem op sijn edele discrecie ende wijsheit. ²⁰ Nochtans waren sijs gheloeft, maer aenghesien dat elcke partye bi sonder wewener ende wedewe was, so waert eerliker ²¹ dat hi quame ende trouwedese sonder grote bruloft te houden dan anders gedaen ware, ende dat hi vanden anderen ²² dede na sinen goeden wille. ²³

20. et pour ce sen pouoient retourner quant bon leur sembleroit et dire a leur seigneur que tanteffoys que bon luy sembleroit il la po[u]rroit mander ou y venir en propre personne. et sattendoient a sa noble discretion.

21. eerliker: eervoller

22. vanden anderen: wat betreft de overige festiviteiten

23. Toutesfoys silz estoient creuz veu que chascune des parties endroit soy estoit veufue. plus honnest[e] [a7r] seroit quil venist la et quil lespousast sans guaires grandes nopces faire que aultrement fut fait. et du surplus fist a sa volunte.

de om die hplichte makē Ende si qua-
men weder totter coninginnen leggē
de dat hem luden dochte als datter n̄
veel hogher noch vernaemder prince
van gheboerte en was dā die coninck
van Castillen ende dat si niet bat ghe-
comen en mochte sijn Ende int corte si
onderwelen haer dat sijn noch iōc was
ende daer nae die ioncheijt van haren
sone dpe noch van clepnder outhejt
was Ende daer om rieden si haer dat
si ontfanghen soude die begherte ghe-
daen biden coninck van castillen dpe
niet seere verde gheseten en was van
haren lande. Die coningine antwoer-
de hem luden *Mijn goede vriende* ick
hebbe v gheseyt ende noch anderwerf
legghe ick v dat uwen raet ende uwe
goetduncken minen wille is En daer
omme soe doet die antwoerde aen de-
se ambassade van minen weghē sulck
als v goetdunct. want ick gheloue v
luden. Ende doen bedancten sijn haer
ende scheidten vā daer Ende bi vijf of

ses vanden notabelsten mannen: dpe
daer toe gheordineert waren: so wort
die antwoerde ghedaen aen den Am-
bassade van castillen Ende si sepdē d̄
die coninghinne bi haer gratie en oet-
moedichejt haer beraden hadde wel
te doene. niet tot haren wille. maer ter
belieften ende bi rade van haren ghe-
slachte ende afcoemste: den welckē die
sake seer nuttelic wesen dochte omme
twel varen van beyden conincrijcken
Ende daer om mochten si weder ome-
repen alst hem luden beliefde: en leg-
ghen haren heere: dat hi sijn ontbieden
mochte alst hem goet dochte. of dat hi
seluer in persone comen soude En des
verlieten si hem op sijn edele discrecie
ende wijsheit. nochtans warē sijn ghe-
loeft. Maer aenghesien dat elcke par-
tye bi sond wewener en wedewe was
so waert eerliker d̄ hi quame en trou-
wedese sond grote buloft te houdē dā
andrs gedaē ware En dat hi vā den an-
deren dede na sinen goeden wille

Hoe die Coninck van Castillen
trouwede die coninginne van Algar-
be: Ende leyde se in Castillen met Ke-

tus haren sone die Olpuier seere wel
ghelijck was.

Capittel. liij.

[a6va] *Hoe die coninck van Castillen trouwede die coninginne van Algarbe ende leydese in Castillen met Ar-[a6vb]tus, haren sone, die Olyvier seere wel gbelijck was.* ¹

Capittel .IIIJ. ²

[b1ra] [D]ie ambassadoers bedancten der coninghinnen ende die gheene van haren edelen rade, seggende dat si haer luden antwoerde doen soude voor haren coni[n]ck ³ ende heere, dye seer wel te vreden wesen soude van deser conclusien, alsoe si meenden. ⁴ Ende doe tot haer luder versoeken worden si ghebrocht voor dye coninghinne, aen welcker si orlof namen, ende so deden si oeck aen die ander vrouwen ende joncfrouwen. ⁵ Ende na dat si oerlof ghenomen hadden, des anderen daghes des morgens soe reysden si wech. ⁶ Maer daer sonder en wast nyet eer si wech reysden, ⁷ sy en ontfinghen vander coni[n]ginnen ⁸ veel costelike ghiften. ⁹

Van haer luden dachvaerden en soude ick u niet konnen ghesegghen, maer si reysden soe verre dat si quamen inder steden daer op dye tijt die coninck woenachtich was. ¹⁰ Ende ter stont van dat si of gheseten waren in haer luden herberghe, sonder enich ander dinck te doen soe ghinghen sy van daen voor den coninck, die welc hem luden verbeide. ¹¹ Ende na dat si hem reverencie ghedaen hadden, soe

1. Jan van Ghelen 1576: gheleec

2. ¶ Comment le roy de castille espousa la royne d'algarbe et la mena en castille avec Artus qui ressembloit Oliuier

3. Homburch [1510]: coniuck

4. Les ambassadeurs remercierent la royne et ceulx de son noble conseil disant quilz feroient leur rapport enuers leur roy et seigneur qui bien content seroit de ceste conclusion ainsi comme aduis leur estoit.

5. Et lors a leur requeste furent menez par deuers la royne / de la quelle ilz prindrent conge si firent ilz aux aultres dames et damoisselles

6. Et apres le conge pris le lendemain au matin partirent.

7. Maer ... reysden: Maar voordat zij vertrokken

8. Homburch [1510]: coniuginnen

9. mes ce ne fut pas que auant le departement la royne ne leur enuoyast plusieurs grans et nobles dons

10. De leur chemin et iornee ne vous sauroye racompter mais tant allerent quilz arriuerent en la ville en la quelle pour celle heure le roy demouroit.

11. Incontinent quilz furent descendus en leur hostelz sans aultre chose faire partirent de

vertelden si hem int langhe hoe ende wat si ghedaen ende verworven hadden, waer of dye coninck seer wel te vreden was. ¹² Ende van dier uren soe bedocht hi te reisen bynnen drie weken oft binnen eenre maent om te gaen sekeren ¹³ ende te trouwen ende te halen sijn wijf. ¹⁴ Ende alsoe als dyt gheseyt was, soe [w]ort ¹⁵ dat ghedaen. ¹⁶

Ende hij reysde derwaert met cleine menichte van volcke ende ontboet sijn coemste der coninginnen, die hem seer rijkelick ende hoghelic ontfinc. ¹⁷ Ende dese bruyloft was soe chierlic, so costelic ende soe wel gedaen datment niet bet en soude moghen doen. ¹⁸ [b1rb] Den jonghen Artus met alle sinen sinnen toende chyere ¹⁹ den coninc, sinen schonen vader. ²⁰ Ende als hem die coninc aensach, soe en docht hem anders niet, hi en hadde Olyvier, sinen soen, gesien, want van ouden ende van allen maechsele geleeck hi hem seer wel dattet seer een dinc was, waer of die edele mannen die met den coninck van Castyllen waren, hem seer verwonder[den]. ²¹

Nae dat die feeste vander bruyloft gheleden was, ende doe die coninck daer een maent of twee gheweest hadde, soe stelde hi daer eenen notabelen ende seer vromen ridder, dien hi ordineerde ende beval te

la et allerent deuers le roy le quel les attendoit

12. Et apres ce quilz eurent fait la reuerence ilz conterent laffaire tout au long et comment ilz auoient besoigne dont le roy fut trescontent

13. sekeren: (zich) verloven

14. et de ceste heure se delibera de partir dedens .iii sepmaines ou vng moys pour aller fiancer et espouser et querir sa femme

15. Homburch [1510]: voort

16. Et ainsi comme il dist ce fut fait

17. et sen partist a petite compagnie et manda sa venue a la royne la quelle tresnoblement le receut

18. et furent les nopces faites si excellentes quon ne pourroit [a7v] mieulx

19. toende chyere: toonde een blij gelaat

20. Le ieune Artus de tout son sens faisoit chere au roy son beau pere — schonen vader: schoonvader (stiefvader, pleegvader)

21. et aussi il ne sembloit pas au roy que quant il le veoit quil ne vist son filz oliuier / car de eage et de toute stature luy ressembloit tant bien que ce sembloit vne mesme chose dont les nobles hommes qui avec le roy de castille estoient venus se donnerent grant merueille — Homburch [1510]: verwonderende — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576. — Ook in het origineel wordt geen reden gegeven waarom beide jongens als twee druppels water op elkaar lijken. — Met in het achterhoofd *Floire et Blanceflor* zou men kunnen denken dat zij in dezelfde nacht verwekt en op dezelfde dag geboren zijn.

wesen een regent ²² ende beschermer van dat conincrijk van Algarbe. ²³ Ende daer nae reysde hi wech ende leyde sijn wijf met hem ende Artus sine[n] ²⁴ schonen sone, ende si quamen in Castillen in dye stadt daer dye coninck sijn principael woenstadt hadde, daer si soe rijckelick ende soe wel ontfanghen waren dat men dat niet beter soude ghedaen moeghen hebben. ²⁵ Want si quamen aen ²⁶ in dat conincrijk van Castyllen, daer dye coninghinne ende een yeghelijcke van haren gheselschappe seere eerlijcken onthaelt waren, die coninc van Castillen dede een ghebot doen datmen Artus, sinen soone vander coninghinnen, alsulcken staet soude gheven ende min noch meer gheregeert ²⁷ [en] ²⁸ soude worden dan sijn eenighe soone Olyvier. ²⁹ Ende van dier tijt voort waren si te samen op ghevoedet, ende si beminden malcanderen soe seere datte[t] ³⁰ nyemant en soude hebben moghen uut spreken, als ghij hyer nae wel horen sult moghen. ³¹ Ende op mijnre trouwen sy hadden des wel redene, want si waren malcanderen soe ghelijke van aensichte ende van allen maec-[b1va]sele

22. regent: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 10r leest hier “connestable et garde” : stadhouder en hoeder.

23. *Après que la feste des nopces fut passee et que le roy eut la este vng moys ou deux il commist vng tresuailant et notable cheualier quil ordonna estre commis et garde du royaulme d'Algarbe*

24. Homburch [1510]: sineu

25. *et puy partit et emmena sa femme et artus son beau filz et sen vindrent en castille ou la royne conuoyee et chascun deulx estoit si bien quon ne pourroit plus.*

26. Dezelfde lezing in Jan van Ghelen 1576. De vertaler, mogelijk onder invloed van het hierboven staande “ende si quamen in”, geeft het origineel hier niet goed weer. Lees: Want nadat zij aangekomen waren in het koninkrijk Castyllen [...].

27. Artus krijgt officieel als stiefzoon van de koning van Castillen dezelfde status en dezelfde gelijkwaardige behandeling als zijn natuurlijke zoon Olivier. Desondanks zal de kritische lezer van deze historie merken dat er wel degelijk sprake is van een hiërarchisch verschil tussen beide ‘broers’. Olivier is en blijft superieur aan Artus.

28. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

29. *car eulx ar[riu]ez en castille en la ville ou le roy auoit sa principale demourance ilz firent commandement que artus filz de la royne eust tel estat et fut ne plus ne moins gouerne comme son propre filz Oliuier.*

30. Homburch [1510]: datter

31. *pour quoy de ceste heure en a[u]ant ilz furent nourys ensemble et sentraimerent tant que nul ne le pourroit plus deuiser comment si pourres oyr.*

des lijfs datmen somtijt die een vanden ander niet onderkennen en mochte. ³²

32. Et sur ma foy il auoient bien cause car ilz estoient si semblables que on ne sauoit aucune foy cognoistre lung pour laultre

lele des lijfs datmen somtijt die eē vanden ander niet onderkennē en mochte.
Hoe dat Oluiuer sone vanden coninc van Castillen. Ende Artus soone

vander coninginnen van Algarbe beuolert waren om te leren. Ende dandē steeckpele dat si deden.
 Capittel v.

Dist geboert dat Oluiuer ende Artus groot beghonnen te worden. ende daer omme worden sy beyde ghe daen wter bewarenissen vander vrouwen. Ende hem luden was ghegheue eē leer wijs ende vrom ridder diese leeren ende instrueren soude: als kinderē van conincliken gheslachte toe behorede was Welche ridder otfinc dese twee kinderē van eenre outheyt ende leerde se in goeden seden. Ende als si begonstē kennisse te hebben soe minden si malcāderen met soe grooter mynnen dat si te samen maecten broederchap ende gheselschap: malcanderen belouende dat hē luden nemmermeer gheen dinc scheyen soude. ten ware den doot Want aen ghesien den wille vande heere diese beide leer minlic hilt: stelden si hare vstandnisse dattet ommoghelick ware in al ten dinghen haer luden groote minne ende gheselschap immermeer te scheydē Die coninc ende die coninginne ende

alle dpe edele vanden lande siende dese twee kinderen soe volmaecte ghesellen slamen ende dat si malcanderen so seer beuinden: hadden si daer in die meeste ghenoechte vander werelt. En si loefden gode met goeder herten. Alisset dat icse volmaect nome en laets v niet verwonderen. want seker alle doecht. scothept wijshept ende soetichhept en scothz die in die edele mannen wesen mach en schuldich es te wesen was in dese twee edele mannen. Van alle spraken dpe sy deden tusschen den ridders. schilt knechten vrouwe ende ioncfrouwe: walt vā singhen danssen oft ander ghenoechte diemen met eeren voor die vrouwe doe mach. ende schuldich es te doen en vāt men nyemant die haers ghelike was. Van randeen spelen die die ionghe edele mannen ghewoenlich sijn te oeffenē ind tijt van payle. als te haecten spynghen. worstelen ende andere spelen en woude nyemants teghen hem luden

*Hoe dat Olyvier, sone vanden coninc van Castillen, ende Artus, soone
[b1vb] vander coninginnen van Algarbe, bevolen waren om te
leren, ende vanden steecspele dat si deden.*

Capittel .v. ¹

[b1va] Nu ist geboert dat Olivier ende Artus groot beghonnen te worden, ² ende daer omme worden sy beyde ghedaen uuter bewarenissen vander vrouwen, ende hem luden was ghegheven een seer wijs ende vroem ridder, diese leeren ende instrueeren soude als kinderen van coninlicken gheslachte toe behorende was, welke ridder ontfinc dese twee kinderen van eenre outheyt [ende van eenre schoonheyt] ³ ende leerdese in goeden seden. ⁴ Ende als si begonsten kennisse te hebben, soe minden si malcanderen met soe grooter mynnen dat si te samen maecten broederscap ende gheselschap, malcanderen belovende dat hem luden nemmermeer gheen dinc schey[den] ⁵ en soude, ten ware den doot. ⁶ Want aenghesien ⁷ den wille vanden heere diese beide seer minlic hilt, stelden si hare verstandnisse ⁸ dattet ommoghelick ware in allen dinghen haer luden groote minne ende gheselschap immermeer te scheyden. ⁹

1. ¶ Comment oliuier et Artus furent commis pour apprendre et des ioustes par eulx faites. Le .v. chapitre

2. groot begonnen te worden: zolang middeleeuwse kinderen ‘onnozel’ zijn, maakt men geen verschil tussen jongen en meisjes en worden de kinderen door vrouwen opgevoed. Vanaf het zevende levensjaar worden zij gescheiden en apart grootgebracht. Gebruikelijk was een cognitieve scholing tot het twaalfde levensjaar en vanaf dat moment ging alle aandacht uit naar de fysieke ontwikkeling.

3. [ende van eenre schoonheyt] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

4. OR aduint que Oliuier et Artus commencerent a venir grans et pour ce furent ostez de la garde des dames et leur fut baille vng tresprudent et vaillant cheualier pour les apprendre et introduire comme a enfans de real [a8r] lignage appartenoit le quel receut ces deux filz dung eage et dune beaulte et les instruit en bonnes meurs

5. Homburch [1510]: schey — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

6. et lors quilz commencerent auoir cognoissance ilz sentraimerent de si grant amour quilz firent ensemble alliance fraternite et compagnie en sentrepromettant que iamais riens se ce nestoit la mort ne feroit deux despartie.

7. aenghesien: overeenkomstig

8. stelden si hare verstandnisse: namen zij zich vast voor

9. car considere la volunte du seigneur qui tous deux treschers les tenoit mirent en leur

Die coninc ende die coninghinne ende [b1vb] alle dye edele vanden lande siende dese twee kinderen soe volmaecte ghesellen tsamen ende dat si malcanderen so seer beminden, hadden si daer in die meeste ghenoechte vander werelt, ende si loefden Gode met goeder herten. ¹⁰

Al isset dat icse volmaect nome, en laets u niet verwonderen, want seker, alle doecht, soonheyt, wijsheyt ende soeticheyt ¹¹ die in die edele mannen wesen mach ende schuldich es te wesen, was in dese twee edele mannen. ¹² Van alle spraken ¹³ dye sy deden tusschen den ridders, schiltknechten, vrouwen ende joncfrouwen, wast van singhen, danssen oft ander ghenoechten diemen met eeren voor die vrouwen doen mach ende schuldich es te doen, en vant men nyemant die haers ghelicke was. ¹⁴ Van [anderen] ¹⁵ spelen die die jonghe, edele mannen ghewoenlick sijn te oeffenen inder tijt van payse als te kaetsen, sprynghen, worstelen ende andere spelen en woude nyemants teghen hem luyden [b2ra] onderwinden. ¹⁶ Ende int corte, alle dinghen daer si hem toe stelden, voechden [hem] ¹⁷ seer wel. ¹⁸

entendement que impossible seroit a toutes choses de y iamais separer leur grant amour et bonne compagnie.

10. Le roy et la royne et tous les nobles hommes du pays voyans ces deux enfans tant parfaitz compaignons ensemble que sentraimoient auoient la plus grant ioye du monde et louoient nostre seigneur de bon cuer.

11. Homburch [1510] soeticheyt ende soonheyt (dittografie) — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

12. Se ie les vous ay nommez parfaiz ne vous en donnes nulles merueilles car certes toute bonte beaulte sens et douceur que en noble homme peult et doit estre estoit en ces deux nobles hommes.

13. “spraken” is een ongelukkige vertaling van “esbatemens”, dat hier zoveel betekent als: plezierige sociale contacten.

14. Tous esbatemens quilz faisoient entre les cheualiers escuiers dames et damoiselles fust de chanter dancier ou daultres esbatemens que par honneur entre dames se pouent faire ou doiuent / ilz ne trouuerent nul qui les en passast.

15. Homburch [1510]: randeen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

16. Daultres ieux qui sont a exerciter les ieunes et nobles hommes en temps de paix / comme de iouer en la paulme saulter luter et aultres esbatemens nul ne se comparoit a eulx. — woude ... onderwinden: durfde / wilde het opnemen tegen

17. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — Jan van Ghelen 1576: voechden si

18. Et brifuement toutes choses en quoy ilz se voloient appliquer leur seioient bien.

Aenghesien haer luden joncheyt, daer si altoes in gheweest hadden, so was hem luden verboden steken, tornoyen ende ander spelen.¹⁹ Maer als die coninc sach dat sy vroem ghenoech waren om wapen te draghen, soe gaf hi hem luden oerlof een steecspele te beroepen²⁰ van²¹ drien ghesellen van aventuren teghens alle dye daer comen mochten, gewapent van jousten,²² salen²³ van oerloghen, tornoyen ende rocken,²⁴ haer luden scilden waren vercleedt met grauwe, zwart ende vyolet, e[n]de²⁵ elc soude ten derden daghe comen in die baene.²⁶

Sommighe jonge luden van des conincs huysen staken seere vromelicken, ende dat steecspel vanden jonghen luden was sn[e]lder²⁷ dan ye²⁸ gesien was in dat conincrijcke.²⁹ Ende biden segghen vanden vrouwen dede elc sijn dinghen soe wel datment niet en soude hebben moghen verbeteren.³⁰ Maer boven alle andere hadden Olyvier ende

19. Au regart des ioustes et tournoys et esbatemens leurs estoient deffendus a cause de la ieunesse en quoy auoient tousiours este.

20. beroepen: proclameren, afkondigen, bekendmaken

21. “van” is de ongelukkige vertaling van “de”, dat hier ‘door’ betekent. De “drien ghesellen van aventuren” zijn drie herauten, verkleed als avontuurlijke jonge ridders.

22. gewapent van jousten: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 12v leest hier: “armes de harnas de ioustes”: gewapend met een harnas geschikt voor het steekspel.

23. salen: zadels

24. tornoyen ende rocken: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 12v leest hier: “courtois roches” : (lansen met) stompe, houten punten – in plaats van de gebruikelijke scherpe, ijzeren punten, zodat men elkaar niet (dodelijk) verwonden kon.

25. Homburch [1510]: eude

26. touteffoys quant le roy les vist asses puissans a porte[r] armes il leur donna conge de faire cryer vnes ioustes lesquelles furent cryees de troys compaignons auantureux contre tous venans armes de iouste selles de guerre tournoys roches leurs escus couuers de gris noir et violet. Et pour se trouuer le tiers iour sur les rens

27. Homburch [1510]: sneelder — niet in *MNW* en daarom verbeterd naar Jan van Ghelen 1576. — gelet op de brontekst zou men hier eerder ‘felder’ verwachten.

28. Jan van Ghelen: oyt

29. plusieurs ieunes hommes de lostel du roy iousterent Et fut la ioste plus aspre de ces ieunes gens que oncques mais nauoient este veues audit royaulme

30. et par le dict des dames chascu[n] faisoit si bien la besoigne que on neust sceu demander mieulx par les grans et merueilleulx coups que se donnoient

Artus den prijs.³¹ Ende dit steken duerde soe langhe ende soe sterc dat wonder was, ende noch soudet langher gestaen hebben, had[de]³² den avont ghedaen.³³ Nochtans en wast so niet, de vianden³⁴ en beiden tot dat die toorsen ontsteken waren.³⁵ Mer die vrouwen ende joncfrouwen dye alden dach daer gheweest hadden dye wijle dattet steecspel duerde, wilden wech gaen, waer omme si een sake waren van haer luden sceiden, die welcke [noch]³⁶ nyet soe haest en souden hebben ghescheyden.³⁷ Nochtans so ghingher een yghelic vanden stekers, soe wel vander eenre siden als vander andere, hem alle ontwapenen om te comen ten banckette.³⁸ Twelcke ghedaen wesende, dye dansen ende spelen seer fees-[b2rb]telic begonnen worden.³⁹

Ende daer quamen coningen ende edele rydders van wapenen om te vereysschen⁴⁰ anden vrouwen wyet best ghedaen hadde op dyen dach, ende si waren alle met eenen accoerde sprekende dat Olyvier ende Artus b[e]st⁴¹ ghedaen hadden ende boven ghegaen waren alle die andere dye van dien daghe daer ghesteken hadden.⁴² Ende omme dat

31. Mais sur tous ceulx qui bien le faisoient Oliuier et son compaignon Artus en emporterent le bruit sur tous les aultres

32. Homburch [1510] had (haplografie) — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

33. Et dura ycelle iouste si longuement et si aspre que grant merueille et encore eust plus dure se neust este la nuyt qui leur fist tout laisser.

34. vianden: de elkaar bestrijdende deelnemers aan het toernooi

35. touteffoys ce ne fut mye que les ennemys nattendissent iusques a tant que les torches fussent allumees.

36. [noch] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

37. mais les dames et damoiselles qui tout le iour auoient este la durant les ioustes sen voulurent aller par quoy elles furent cause de leur departement. lesquelz ne sen fussent pas encore si tost partys

38. Touteffoys ch[a]scun des iousteurs tant dung coste que daultre sen allerent tous desarmer pour venir au bancquet

39. Le quel passe les dances commencerent.

40. vereysschen: vragen — Dat de (hooggeplaatste) vrouwelijke toeschouwers de jury vormen en de ridder aanwijzen die het best gepresteerd heeft, is gebruikelijk.

41. Homburch [1510]: beest — mogelijk een contaminatie van 'best' en 'meest' — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

42. Et vindrent roys et nobles cheualiers darmes pour enquerir aux dames qui auoit mieulx fait pour ce iour qui furent tout dung aduisement [a8v] que Oliuier et artus auoient passe tous les mieulx faisans de ceste iornee.

si beyde waren vanden hulpers ⁴³ ende dat die differencie van hem luden cleyn was, soe en wistmen nyet an wien te houden. ⁴⁴ Maer ynt eynde seyden si dat Artus seer wel gedaen hadde, mer Olyvier noch een weynich bet, alsoe hem luden dochte. ⁴⁵ Daer omme gaven si hem den prijs voer dien dach van die van binnen, ende een ander edel man uutten conincrijke van Algarbe, die metter coninginne ghecomen was, als van buten. ⁴⁶

Als den prijs ghebrocht was bi twee schoone joncfrouwen aen Olyvier so wort hij root ende hadde scae[m]te ⁴⁷ omme die eerste reyse ⁴⁸ ende seyde dattet was bi hair luden gracie, ende dat hijs nyet gewonnen noch verdyent en hadde. ⁴⁹ Nochtans en weerseide hijt niet, ende alst costume is ⁵⁰ hem luden bedanckende, custe hijse. ⁵¹ Ende daer nae soe worden die specien ende wijn ⁵² [v]oort ⁵³ ghebrocht ende ghescenckt, ende aldus so namen die dansen ende die feesten een eynde omme des nachs wille. ⁵⁴

43. De vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 13r leest hier: “Et pour ce que tous deux estoient de dedens et que [13v] La difference deux estoit petite Il ne se sauoient auquel tenir”

44. Et pour ce que tous deux estoient des aidans et que la difference deulx estoit petite Ilz ne sauoient au quel tenir.

45. Mes en la fin dirent que artus lauoit bien fait. mes oliuier encore vng petit mi[e]ulx se leur sembloit

46. et pour ce luy donnerent le pris pour ce iour de ceulx de dedens et vng aultre gentil homme du royaulme delgarbe qui auèques la royne estoit venu de dehors.

47. Homburch [1510]: scaente — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

48. reyse: keer

49. Quant le pris fut apporte par deux dam[o]yselles belles filles a oliuier. il rogit et eut honte pour la premiere foys et dit que cestoit de leur grace et quil ne lauoit pas gaignie ne desseruy

50. In de redactie-Aubert (Parijs, BnF fr. 12574, fol. 11v) laat Olivier het niet bij één protocolaire kus, zoals in de redactie-Camus, maar kust hij de mooie jonkvrouwen meerdere malen, waarmee een aanleiding gesuggereerd wordt voor het latere gedrag van de koningin: “Et ainsi comme Il est de coustume en les remerciant assez de fois les baisa”.

51. toutteffoys il ne le refusa pas et ainsy conme est de coustume en remerciant les baisa.

52. Jan van Ghelen 1576: de wijn

53. Homburch [1510]: woort

54. Et apres ce vi[n] et espices furent apportees. puy la dance et feste pour ceste nuyt prit fin.

O Ete twee ionghelinghen nae dat die feeſte gheeyndt was ende nae dat ſi oerlof ghenomen hadden ſo ghynghen ſi ſlapen Olpuiſer pepnſide dat hij niet op houden en ſoude in tyts. Ende Artus aen dander ſide ſepde dat hij ſoe veel doen ſoude mochte hij dat hi op eē ander reyle oeck den prijs ſoude hebbē. Nyet dat hi afgonſtich was vander eerren. ende weluaren ſijns geſelles maer goetherticheyt ende goeden wille dede hem deſe ghedachten hebben. Ende in deſen ſtate ghynghen ſi in haer camere. Ten anderen ſo ghinc die coninc wech ende ontrede hem ommete gaen ſlapē. Die coninginne aen dander ſide pepnſide ſeer om die voerſepde feeſte die ſi die dach voorleden geſien hadde. Ende bo uen alle dinc dochte ſo op dpe doecht en de ſchoonheyt van dien twee gheſellen van welke die een haer nyet en miſthaghe. Ende ſi ſepde in haer ſeluen: heilighe maria watharder ſlaghen hebbe ich hem luden ſien geuen ende ontfanghen op deſen dach. Ende hoe properlic ende wel voechder des conincs ſone dat danſen. die cleedinghe ende habitē

die hi droech. Seker een vrouwe ſoude ſeer gheluchlich weſen die hi ſoude dorren of willen minnen. Ende in deſen gepepnen ghinc die coninginne ſlapene niet in haren ſlape dochte haer dat ſi de gheenen ſach danſen after haer camer: die haer des daechs te voeren ſoe wel behaghet hadde. Nu begonſte die coninginne in grooter dwaechteyt eē malheyt te comen dat ſi niet en liet: twelck grote ſcaede was. ende deerlic. Als ghi noch horen ſult. Doen den dach quam. ende die tijt dat men in thof ghewoentlich is op te ſtaen ſoe ſtonden Olpuiſer eē ſijn gheſelle op ende cleeden hem als ſi ghewoentlich waren ende ſoe quamen ſi te houe. Die coninginne die ſe ſach dede hē luden meerder chpere dan ſy te voeren plach te doen. heſſende des conincs ſone: ende ſepde hem luden goeden dach. Ende ſi ſeide heymelic binnē des mōrs Olpuiſer myn vrient ic wane di god ge maect heeft in deſe werelt om v te beſienne Olpuiſer hoorder wel. eē hem vwon derde ſeer waer om ſi dat gheſeit hadde. Want hi en conſte nyet mercken oft die aenſien: verſtant hadde te goede oft te

Hoe die coninghinne van Castyllen begonste te verlieven op Olyvier van sotter ende onbehoerliker minnen.

Capittel .vi. ¹

[b2va] Dese twee jonghelinghen, nae dat die feeste gheeyndt was ende nae dat si oerlof ghenomen hadden, so ghinghen si slapen. ² Olyvier peynsde dat hij niet op houden en soude in tijts, ³ ende Artus aen dander side seyde dat hij soe veel doen soude, mochte hij, dat hi op een ander reyse oeck den prijs soude hebben. ⁴ Nyet dat hi afgonstich was vander eeren ende welvaren sijns geselles, maer goetherticheyt ende goeden wille dede hem dese ghedachten hebben. ⁵ Ende in desen state ghinghen si in haer camere. ⁶

Ten anderen ⁷ so ghinc die coninc wech ende ontreide ⁸ hem omme te gaen slapen. ⁹ Die coninginne aen dander side ¹⁰ peynsde seer om die voerseyde feeste die si dien dach voorleden gesien hadde. ¹¹ Ende boven alle dinc dochte si op dye doecht ende schoonheyt van dien twee ghesellen, van welcke die een haer [sone was, die haer] ¹² nyet en mishaghede, ende si seyde in haer selven: “Heilighe Maria, wat harder

1. ¶ Comment la royne de castille conmenca estre amoureuse de oliuier / de folle amour et deshonneste. Le .vi chapitre

2. Ces deux iouuenceaulx apres la feste faillie et le conge pris sen allerent couchier

3. “Olyvier peynsde dat hij niet op houden en soude in tijts” is de ongelukkige vertaling van “Oliuier se pensant quil ne se tiendrait pas a tant”, wat zo veel betekent als: Olivier, twijfelend of hij dit niveau wel kon vasthouden, [...]

4. Oliuier se pensant quil ne se tiendrait pas a tant et artus a laultre coste disoit quil feroit tant sil pouoit que vne aultre foys il auroit le pris /

5. non pas quil eust enuie de lhonneur ne du bien fait de son compaignon mais bon courage et bonne volunte luy faisoient ses pensees

6. et en ceste estat allerent en leurs hostelz

7. “Ten anderen” is de ongelukkige vertaling van “daultre part”, dat hier zoveel betekent als ‘enerzijds’, waarbij de koningin ‘anderzijds’ is.

8. ontreide hem: ontkleedde zich

9. daultre part le roy estoit ia retrait qui se deshabiloit pour se c[o]ucher

10. In de redactie Aubert wordt expliciet beschreven dat de koning en de koningin elk een eigen slaapkamer hebben.

11. [b1r] et la royne daultre part qui fort pensoit a la dicte feste que le iour passe auoit veue

12. [sone was, die haer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

slaghen hebbe ick hem luden sien geven ende ontfanghen op desen dach, ende hoe properlic ende wel voechdet des conincs sone dat dansen, die cleedinghe ende habiten [b2vb] die hi droech. ¹³ Seker, een vrouwe soude seer gheluchkich wesen die hi soude dorren of willen minnen!" ¹⁴

Ende in desen gepeynsen ghinc die coninginne slapene. ¹⁵ Mer in haren slape dochte haer dat si den gheenen sach dansen after ¹⁶ haer camer, die haer des daechs te voren soe wel behaghet hadde. ¹⁷ Nu begonste die coninginne in grooter dwaesheyte ende malheyt te comen, dat si niet en liet, twelck grote scaede was ende deerlic, als ghi noch horen sult. ¹⁸

Doen den dach quam ende die tijt datmen int hof ghewoenlijck is op te staen, soe stonden Oly[v]ier ¹⁹ ende sijn gheselle op ende cleeden hem als si ghewoenlick waren, ende soe quamen si te hove. ²⁰ Die coninginne diese sach, dede hem luiden meerder chere dan sy te voren plach te doen, helsende des conincs soone, ende seyde hem luden goeden dach. ²¹ Ende si seide heymelic binnen des monts:

13. Et sur toutes choses luy souuenoit de la beaulte et bonte de ces deux compaignons dont lung estoit son filz qui pas ne luy desplaisoit et disoit en elle mesme / sainte marie que de durs et aspres coups ie leur ay veu donner et receuoir a ce iour que gentement seoit le dancier au filz du roy et labillement quil portoit.

14. certes celle dame ou damoiselle qui le vouldroit ou daigneroit aymer seroit bien eureuse — Jan van Ghelen 1576: dorren willen oft minnen

15. En ses pensees se coucha la royne et sendormit.

16. after: door ... heen

17. mais ce ne fut pas que en son dormant aduis ne luy fust quelle veoit par sa chambre dancier celuy qui tant le iour deuant luy auoit pleu

18. Or commença la royne a entrer en grant folye que iamais ne laissa dont ce fut dommaige et pitie comme vous orres

19. Homburch [1510]: Olynier

20. Le iour vint et lheure que on auoit acoustume de se leuer en la court Oliuier et son compaignon se leuerent et sabillerent ainsi quilz auoient de coustume et en cest estat vindrent en la court.

21. La royne qui les vist leur fist chere plus grant quelle nauoit acoustume en accollant le filz du roy et leur dist bon iour.

“Olivier, mijn vrient,²² ic wane di God gemaect heeft in dese werelt om u te besiene.”²³

Olyvier hoordet wel, ende hem verwonderde seer waer om si dat gheseit hadde, want hi en conste nyet mercken oft dit aensiene verstant²⁴ hadde te goede oft te [b3ra] quade.²⁵ Nochtans liet hijt al ongemerct ende en pensde dair niet meer omme, want hi en wiste niet waer toe dat si comen wilde.²⁶

22. vrient: een (pleeg)moeder noemt haar (pleeg)zoon geen ‘amy / vriend’, want dit woord is erotisch geladen.

23. Et dist bas entre ses dens Oliuier mon amy ie cuyde que dieu vous ait fait en ce monde pour vous regarder

24. verstand hadde: begrepen moest worden

25. Oliuier louyt bien qui se donna grant merueille pour q[u]oy elle lauoit dit car il ne sauoit penser ce cestuy regart sentendoit en bien ou en mal

26. touteffoys il le mist a non challoir et ny pensa plus. car il ne sauoit pas a quoy elle vouloit venir.

*Hoe die coninghinne Olyvier gaf te verstaen dat si hem minde ende
begeerde met hem te sondighen, ende vanden bedecten
antwoerden van Olyvier, met eeren gedaen.*

Capittel .VIJ. ¹

By overlidinge van tijden verghinc ende bleef dese sake hanghende. ²
Nochtans en waren Olyvier noch [sinen gheselle] ³ nemmermeer
ledich, want si maecten vergaderinghe van vrouwen ende joncfrouwen,
ende nemmermeer en waren si vermoyet van steken, tornoyen of
anderen spelen die den edelen mannen toe behoren. ⁴ Ende als si
enighe feesten wisten, het si verde of bi, so e[n] ⁵ souden si om gheen
dinghen achter ghebleven hebben, ende over al lieten sy hem
kennen. ⁶ Ende men seyde dattet groote blijscap was den coninck van
Castyllen alsoedanigen volmaecten erfgenaem ende sone te hebben. ⁷

Maer Avent[u]re, ⁸ die moeder es van alle droefheyt, ontoech hem sijn
blijscap ende nam hem sijn welvaren bij der coninghinnen, sijn wijf,
welcke coninghinne, siende die gracie die dese jonghelinc van naturen
hadde, soe w[o]rt ⁹ si so seer ontsteken in sijnder lyefden dattet
wonder was. ¹⁰ Ende als si haer selven alleene vant in haer bedde oft in

1. ¶ Comment la royne donna entendre a oliuier quelle lamoit et desiroit pecher avec luy
et les responses de oliuier couuertement a honneur faites Le .vij[.] chapitre

2. [b1v] PAR aulcuns temps apres la chose se passa et demoura ainsi pendant.

3. Homburch [1510]: sinne — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

4. Touthoys oliuier ne son compaignon ne estoient pas oyseux. car ilz faisoient
assemblees de dames et damoiselles et nestoient iamais las de iouster ou tournoyer ou
faire aultres ouures que a nobles hommes appartient

5. Homburch [1510]: eu

6. Et quant ilz sauoient aulcunes festes prochaines ilz ne eussent pour rien fally fust prest
ou loing. Ilz se fasoient cognoistre

7. et disoit on que cestoit grant ioye et grant resioyssement pour le roy de castille qui ia
uenoit sur leage que de voir son seul filz et heretier si parfait et en toutes choses bien
adresse.

8. Homburch [1510]: auentnre

9. Homburch [1510]: woort

10. Mais fortune qui est mere de tri[s]tesse luy effaca sa liesse et luy tollut son bien par la
royne sa femme laquelle veant le don de grace que de nature auoit ce tresbeau iouuencel
elle fut tant esprise et en amouree de luy que ce fut merueilles

ander heymelicke plaetsen, soe seyde si dicwil: “Ha, ha, Olyvier, seer schoone creatuere, tresoer van minen ghepeynsen, ick ben wel schuldich te vermaledien dine joncheit, want bi di sal ic bedwongen worden te doen dat nie coninginne en dede, want ick sal begeven die minne van minen heere om die dijne. ¹¹ Ende en hebt ghi geene ontfermenisse op mi, so en sal mijn [b3rb] leven anders niet wesen dan rouwe ende droefheit.” ¹²

In desen state beclaechde die coninghinne dicwil haer selven, ende soe vele dat op een tijt Olyvier ende sijn gheselle haer quamen besien, ende si ontfinse seer wel. ¹³ Ende al toende sij meerre chyere van [m]innen ¹⁴ tot Olyvier dan tot Artus, haren sone, gaf si hem te verstaene dat sijt dede om te bet te behaghen haren man, den coninc. ¹⁵ Ende daer omme nam si hem bider hant ende deden met crachte ¹⁶ bi haer sitten, ende onder meer ander woirden die si hadden, vraechde sij hem op trouwe ofte hi nyet amoroës en was. ¹⁷

Hi seyde haer: Neen. ¹⁸

Doe seyde si hem: “Olyvier, mijn vrient, ic en ghelove u niet van tghene dat ghi mi seght. ¹⁹ Daer om biddic u, bekent dye waerheit ende segt mij waer si woent, die soe geluchkich is uwe vriendinne te wesen.” ²⁰

11. Et quant elle se trouuoit en les secretz lieux en son lit ou aultre part en labsence des gens souuent disoit ha ha oliuier tresbelle creature le tresor de mes pensees ie doys bien mauldire ta belle iouence Car par toy seray contrainte de faire ce que oncques royne ne fist. car iabandonneray lamour de mon seigneur pour la tienne. — Jan van Ghelen 1576: uwe

12. Et se tu nas pitie de moy le sourplus de ma vie sera en douleur et tristesse.

13. En cest estat se complaignoit souuent la royne et tant que vne foys oliuier et son compaignon la vindrent veoir et elle tresbien les receut

14. Homburch [1510]: binnen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: Ende al thoonde sy meer-[b3rb]der minne

15. et ce quelle monstroit plus grant signe damour a oliuier que a artus. son filz faisoit entendre quelle le faisoit pour mieulz complaire a son mary le roy

16. met crachte: met gebruikmaking van haar autoriteit

17. Et pource prist par la main et de force le fist asseoir aupres d'elle Et entre plusieurs deuises luy demanda par sa foy sil estoit point amoureux /

18. il dist que non

19. Lors elle luy dist. Oliuier mon amy ie ne vous croy pas de ce que vous dites

20. Et pource ie vous prie cognoisses verite si me dites quelle part demoure celle qui tant est heureuse destre vostre amy

“Mijn vrouwe, op mijn trouwe, si en heeft gheen woenstede, want hier sijn so vele schoone vrouwen int lant dat ic niet en weet aen wien ic mi houden soude. ²¹ Ende oec duchte ick wederseit ²² te sijn. ²³ Ende mi dunct, vrouwe, dat ghijt segt om mij te bespotten. ²⁴ Ende weet dat dye vrouwe aen wien ic wesen soude, nyet geluchkich [soude] ²⁵ sijn, want ick en hebbe noch niet so veel ghedaen dat ic eenige vrouwe versoecken dorste. ²⁶ Waer omme ick mi selven te vreden stelle.” ²⁷

Dye coninghinne horende die antwoerde van desen jonghelinghe, hoe si hem meer aentaelde, ²⁸ hoe si hem volmaeckter vandt. ²⁹ Si verharde ³⁰ ende bleef in haer grote dwaesheyte in alsulcker wijs dat Olyvier een deel vername van haren wille, ³¹ waer bi dat hi hem hielt van meer te spreken dan hi ghedaen hadde. ³² Ende doe si sach dat hi niet meer en sprack, seyde si hem: “Mijn vrient, ofte u eenighe groote vrouwe versochte van [b3va] uwer minnen, soudijse wedersegghen?” ³³

“Seker vrouwe,” seyde hi, “ick en ben so geluchkich nyet dat mij eenighe vrouwe versoecken soude, ende daer om en wete ic niet te antwoerden.” ³⁴

21. Ma dame respondit oliuier sur ma foy elle na point de demeure. car il en y a tant de [b]elles en ce pays que ie ne scay pas a laquelle me tenir.

22. wederseit: afgewezen

23. Et aussi ie doubte destre refuse.

24. Et penses ma dame que ie cognoys bien que vous le dites pour moy gaber

25. [soude] ontbreekt in Homburch [1510] — Jan van Ghelen 1576: nyet gheluckich en is — verbeterd naar Loys Garbin 1493.

26. Et sachez que celle a qui ie seroye ne seroit bien eueuse. car ie ne suis pas homme qui ait encore tant fait que iosasse encore nulle dame requerre

27. Et pour ce iusques a ceste heure ien ay eu tant que ien ay quis. par quoy ie doys auoir suffisance — idem in Jan van Ghelen 1576 — vermoedelijk zat het hiaat al in de ‘oorspronkelijke’ vertaling.

28. hoe si hem meer aentaelde: hoe langer zij met hem praatte

29. La royne oyant le responce de ce ieune homme que quant plus le mettoit a deuiser plus le trouuoit parfait

30. verharde: volhardde

31. een deel vername van haren wille: haar bedoeling begon te begrijpen

32. Elle continuoit en sa tresgrant folye et tellement que oliuier apperceut vne partie de sa volonte par quoy il se tint plus de parler que nauoit fait

33. Et elle voyant quil ne disoit plus mot luy dist mon amy se aulcune grande maistresse vous requeroit de vostre amour la refuseries vous

34. Certes ma dame dist il ie ne suis pas si eueux ne femme si folle de moy requerer : Et pour ce il ny a point de responce. — Opvallend is dat het tussenzinnetje “ne femme si

Hoe Olyvier al verstoort ghinck vanden vrouwen van haren begheerte.
Capittel .viiij. ¹

Olyvier en ghenoechdet bi haer niet langer te sijn ende weincte Artus, sinen gheselle, dat hi hem van dair riep, die welcke alsoe dede, ende doe seyde hi hem: “Mijn broeder, den tijt is gheleden om te gaen daer ghi wel weet, ende aldus doe ict u ghedencken.” ²

Olyvier antwoerde hem dattet waer was. ³ Ende doe nam hij oerlof vander coningi[nn]en, ⁴ die hem int scheidten bider hant nam ende douwede hem sijn vingeren, ⁵ wair of Olyvier seer tonvreden was dat hise kende te wesen in alsulcken staet. ⁶ Maer gheen gelaet en toende hi sijn gheselle daer of om vrese dat hijt qualijc in dancke nemen soude. ⁷

Als si uut der cameran vander vrouwen waren, soe nam die coninginne haren ganc in een cleyn camerkijn ende leyde haer selven op een bedde, segghende: “Mijn lieve vriendt, ghi en sijt niet so dwaes, ghi en kent wel die ghedaente ende dat wesen daer ick in ben. ⁸ Ende seker, ten sal alsoe niet bliven, want ghi sult morghen weten alle minen wille!” ⁹

folle”: of een vrouw zo gek, onvertaald bleef.

1. ¶ Comment Oliuier se partit tout trouble des requestes que la dame luy auoit faites et comme il pria dieu quil la reuoquast de sa folle et honteuse volunte Le .viiij. chapitre

2. [b2r] Oliuier a quil ne plaisoit pas destre en ses deuises avec sa belle mere fist signe a son compaignon quil lappellast. le quel ainsi le fist et puy luy dist Mon frere lheure se passe daller la ou vous saues Et pour ce le vous metz en memoire

3. Oliuier luy respondit quil estoit vray

4. Homburch [1510]: coninginnen

5. douwede hem sijn vingeren: een voor omstanders onzichtbaar handgebaar, waarmee een vrouw een man te kennen geeft dat zij een intieme relatie met hem wenst.

6. Et lors prist conge de la royne laquelle luy serra les doys au partir dont il fut tresdesplaisant de ce quil la cogne[u]t estre en tel estat

7. mais nul semblant nen osa faire a son compaignon pour doubte quil ne prist trop mal en gre.

8. Quant ilz furent hors de la chanbre des dames la royne se retira en vne petite gardarobe et se ietta sus vng lit en disant Mon amy vous nestes pas si fol que vous ne cognoisses laffaire en quoy ie suys

9. Et certes il ne demourera pas ainsi. car vous saures demain toute ma volunte

Ende ¹⁰ Oly[v]ier ¹¹ was in grooten ghepeynse, ende die coninginne en hadder niet min. ¹² Aldus keerde Olivier weder in sijn herberghe ¹³ ende [in] ¹⁴ sijn camere, segghende in hem selven: “Mijn ghebenedide Scepper, Du ¹⁵ hebste mij gheschapen tot Dijnre ghelijckenisse ende hebt mi ghegheven meer schoonheden dan ick weerdich ben te hebben, dat welcke sijn sal een sake van mijnre bederffenissen [b3vb] of Ghi en wiltet versien ¹⁶ bi Uwer groter doecht ende barmherticheyt. ¹⁷ So bidde ick Di dat Ghi wilt bewaren dye eere [van] ¹⁸ minen heer vader ende van mi, ende dat ick gheen sake en si te gheven sinen wive den wylle daer icse in sie op deser tijt teghenwoerdich, twelck ic niet aengaen en soude om den doot te sterven. ¹⁹ Ende dair om bidde ick Di dat Ghi hair doen wilt uut desen verdomeliker opinien ende wiltse weder bre[n]gen ²⁰ ende leyden in sulcken staet [ende wille] ²¹ dat si goet ende ghetrouwe wesen moet haren here ende man.” ²²

10. Ende: Ook

11. Homburch [1510]: olynier

12. Et Oliuier estoit en grant pensee et la royne nen auoit pas moins

13. herberghe: privé vertrek(ken)

14. [in] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

15. Jan van Ghelen 1576: ghy — enzovoort — Homburch [1510] gebruikt nog de oude, intieme vorm ‘du’, waarmee God wordt aangesproken als behorend tot de familie.

Iedereen die geen familie was, werd met ‘gi’ aangesproken. Jan van Ghelen 1576 gebruikt het nieuwe, vormelijke ‘gi’, welke beleefdheidsvorm familieleden ook onderling gaan gebruiken. De brontekst gebruikt het intieme ‘tu’ voor God en familieleden, dus de vertaler heeft de oude aanspreekvormen overgenomen. De ‘gi’-vormen in de druk van Homburch zijn insluipsels van zettters.

16. versien: beletten

17. Et oliuier retourna en son hostel et en sa chambre disoit. Mon benoist creatour tu mas forme a ta semblance et mas donne plus de beaulte que ne suis digne de auoir laquelle sera cause de ma destruction se tu ny metz remede par ta tresgrant pitie et bonte

18. Homburch [1510]: anv

19. si te prie que tu veuilles garde[r] lhonneur de mon seigneur mon pere et de moy et que ie ne soye cause de bailler a sa femme la volunte en quoy ie la voy de present laquelle naccepteroye pour mourir

20. Homburch [1510]: breugen

21. [ende wille] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

22. Et pour ce te requier que tu la veu[i]lles oster hors de ceste dampnable oppinion et la veuilles ramener et reduire en tel estat et volunte que bonne et leale espouse puisse estre enu[er]s son seigneur et mary

Hoe die coninginne anderwerf haren moet ¹ ondeckte tot Olyvire, dat si wilde dat [hi] ² sijn ghenoechte dede met haer, ende van die schoone antwoerde[n] ³ dye Olyvier haer dede.

Capittel .IX. ⁴

Des anderen daechs smorgens quame Olyvier te hove, ende des achter middaechs en dorste hi nyet laten te gaen bider coninginnen, als hi gewoenlick was, op datmen in geene manieren ghewaere en worde van haren doene ende ghelate. ⁵ Terstont als hijse ghegroet hadde, om dat hi niet alleen mit haer en woude gaen, so ghinc hi bider meester menichte vanden vrouwen dye daer op die tijt was. ⁶ Maer die coninginne quam hem wederomme halen, sonder scaemte hem bider hant nemende, segghende dat si teghen hem te spreken plach, ⁷ ende aldus dede si hem met cracht neder sitten op haren steert. ⁸ Ende doe peynsden hi langhe tijt sonder yet te segghen. ⁹

Doen sy sach dat hi niet en sprac, wort si bescaemt ende root van verwen ende seyde hem: “Mijn lieve vriendt, en ghedenct u nyet ¹⁰ vanden woorden die wi ghisteren te samen hadden?” ¹¹

1. moet: gemoed

2. [hi] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

3. Homburch [1510]: *antwoerde* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576

4. ¶ Comment la royne de rechef declara son courage a oliuier quelle vouloit quil fist son plaisir delle : et les belles responses doliuier negatiues Le .ix. chapitre

5. LE lendemain matin que oliuier vint a la court et la pres de disner nosa laisser daller vers la royne ainsi quil auoit de coustume affin que aulcunement on ne sapperceust de son affaire

6. et incontinent quil leust saluee affi[n] quil ne se tr[o]uuast seul avecques elle se tyra en la plus grant presse des dames qui pour celle heure y fust

7. plach: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. De redactie Camus leest hier (evenals de redactie Aubert): “quelle vouloit parler a luy”.

8. Mais la royne sans honte le reuint querre et le prist par la main disa[n]t quelle souloit parler a luy et pour ce maulgre luy et a force le fist seoir bas sus la queue. — steert: sleep van haar japon.

9. puy pensa longuement sans rien dire.

10. en ghedenct u nyet: herinnert u zich nog

11. Et quant elle vit quil ne disoit mot elle fut honteuse et rougie Puy luy dist Mon amy aues vous point souenance des deuises que nous eumes hyer ensemble

“Seker, mijn vrouwe,” seide hi, “ick heb den meesten deel vergheten.”¹²

[b4ra] “Ha, mijn vrint, ick en ghevoele¹³ niet dat u memorie so cranc is dat ghi soe lichtelick vergheten soudet tgheen datmen u seyt.¹⁴ Maer ick bevoele aen uwe tale dat ghi mijn dinghen bet kent ende siet dan ict u soude moeghen vertrecken.”¹⁵

“Mijn vrouwe,” seide hi, “ic en weet niet wat ghi seght.”¹⁶

“Seker,” seyde si, “alderliefste vrient, ten eynde dat ghijt weten soudet, so segghe ick u dat ic alle uwe wesen wille, ende daer om gheve ick mi tot u.¹⁷ Ten is gheen cleyn dinck dat ghi heere sijt van mi ende van minen wille, mar scaemte heeft mi dat langhe tijt doen heelen.¹⁸ Nochtans, alle dinghen after ghestelt, gheve ick u te kennen dat ick u niet en bestae.¹⁹ Daer om moecht ghi van mi als van een andere u vriendinne maken, ende ic van u mijn lief.²⁰ Ende al soe mogen wi te samen veel goet levens ende solaes hebben.²¹ Ende is mi die aventure contrarie ende so hardt dat ghi mijn begheerte weygert, soe sal ick mi selven doden!²² Ende daer om, mijn alder liefste vrient, aen u staet mijn doot ende mijn leven.”²³

12. Certes madame dist oliuier ie y ay si peu pense que ien ay oublye la plus part. — De vertaler heeft hier, mogelijk als gevolg van een saut du même au même, een deel van de zin overgeslagen: Ik heb er zo weinig aan gedacht dat ik het grotendeels vergeten ben.

13. Jan van Ghelen 1576 heeft hier het zo veel logischer “ghelooue”, maar gelet op de brontekst is “ghevoele” correct.

14. Ha mon amy ie ne sens pas vostre retinue si petite pour oublyer si de leger ce que on vous dit.

15. mais iappercoy a vostre language que vous cognoisses et vees mon fait mieulx que ne le vous sauroye recorder

16. Ma dame dist il ie ne scay que vous voules dire

17. Certes dist elle mon amy et affin que vous le saches ie vous dy que ie veu[l] estre vostre et pou[r]ce ie me donne a vous

18. Ce nest pas chose nouvelle que vous estes seigneur de moy et de ma [b2v] volunte mais crainte et honte le mont fait celer longuement

19. Toutes ses choses arriere mises ie vous metz en memoire que ie ne vous suis rien — u niet en bestae: geen bloedverwant van u ben — Met andere woorden: er is geen sprake van incest als zij een seksuele relatie aangaan.

20. Et pour ce comme a vng aultre vous poues faire de moy vostre amy et moy de vous mon amy.

21. Par quoy nous pourrons auoir beaucoup de bien bon temps et grant soulas ensemble

22. Et si ma fortune mest si aspre et si dure que ma requeste me soit refusee ie me occiray

23. Et pource mon amy en vous est ma mort et ma vie.

Doe was Olyvier meer verwondert dan hi ye gheweest hadde, ende hij antwoerde haer in sulcker manieren: “Vrouwe, ghi segt mi dat ghi mi mint, waer of ic u seer dancke, ende ghi bidt mi dat ick u houde voer mijn vriendinne. ²⁴ Seker, vrouwe, die vrientscap en mochte niet meerder wesen van minen wegen dan si en is, ende ²⁵ als mijn meestersse ²⁶ ende moeder. ²⁷ Ten is oec gheenen dienst so groot, ick en souden om uwen wille volbrenghe, twelck ick oeck sculdich ben te doen. ²⁸ Ick en versta niet hoe ghi so sot sijt dat ghi mi anders begeert te minnen dan een goede vrouwe haer kint sculdich is lief te hebben, want ick hadde veel liever te sterven dan te doen [b4rb] dinghen dye teghen die eere van minen heer vader wesen souden. ²⁹ Ende waert dat ic anders dede, soe ware die ure mijnre geboerten wel sculdich vermaledijt te wesen.” ³⁰

24. Lors Oliuier fut plus esbay que iamais nauoit este et luy respondit en telle maniere. ma dame vous dites que vous maymes donc ie vous remercyé et me pryés que ie vous tiengne pour mamye.

25. ende: maar

26. meestersse: moet hier niet erotisch begrepen moet worden als ‘meestersse van zijn hart’, maar slaat hier op de hiërarchische (stief)moeder - zoon verhouding.

27. certes ma dame lamytié ny pourroit estre touchant ma part plus grande que elle y est Et comme a ma dame et maistresse et mere

28. il nest seruice pour vous ou a vostre commandement que ie ne voulsisse faire ainsi que ie y suis tenu.

29. Ie ne entens pas que vous soyés si folle que vostre ymagination soit aultre que de moy aymer aultrement que bonne dame et mere doit aymer son enfant Car ie me tiens tel que iaymeroye mieulx la mort que faire chose que fut contre lhonneur de mon seigneur mon pere ne le voustre

30. Et se aultrement le faisoye lheure de ma naissance deuroit bien estre mauldite.

*Hoe Olyvier mit alle ¹ wederseide die begheerte der coninginnen,
sijnre scoenre moeder, die si aen hem ghedaen hadde van
onbehoerliker minnen, ende hoe Olyvier van
baer ghedreyghet was totter doot toe.*

Capittel .x. ²

Die coninginne seer toornich wesende, verhaelde ³ hair woerden, seggende: “Olyvier, vermaledijt si dine schoonheyte, want si di also verheeft ⁴ in op gheblasen hoverdicheyte dat ghi versmaet alsulcken coninginne als ick ben. ⁵ Van nu voerdaen sal die naem van vriendt, dye di van mi ghegheven was ende in mijn heymelicke ghedachte[n] ⁶ ende in dye verblidenissen mijnre herten gheprent was, bi dine grote wreetheit verwandelt ⁷ worden in bitterheyte, ende sal ⁸ di nomen viant ende dootslagher van vrouwen, want du sulste sijn saeke ⁹ ende moordenaer van mijnre doot, ¹⁰ twelck corts wesen sal. ¹¹ Maer dat en sal nyet sijn sonder u scade, ¹² want in allen manyren die mij moghelick sijn sullen, sal ict soeken ende vervolghen dijn leeven te vercortene! ¹³

1. mit alle wederseide: ten stelligste afwees

2. ¶ Comment Oliuier reffusa du tout a la royne sa belle mere la requeste quelle luy auoit faite damour illicite et comme oliuier fut menasse delle iusques a la mort Le .x. chapitre

3. verhaelde: herhaalde

4. verheeft: verheft

5. [b3r] LA royne treffort iree reprint sa parolle en disant Oliuier mauldite soit la beaulte de toy quant ainsi te monte en bombance et orgueil que pour refuser royne telle comme moy

6. Homburch [1510]: ghedachteu

7. verwandelt: veranderd

8. sal: ik zal

9. saeke: oorzaak, reden

10. De vertaling is ongelukkig. Beter ware geweest (overeenkomstig de brontekst): want du sulste sijn [mijn] moordenaer [ende] saeke van mijnre doot

11. desormais le nom damy qui te estoit donne de par moy qui souloit estre en mes secretes pensees / le resioyssement de mon cueur par ton outrage et grant cruaulte sera change a grant amertume : et te nommeray ennemy comme infame non piteable et occiseur de dames Car tu es meurtrier de moy et seras cause de ma mort

12. u scade: schade (en schande) voor u

13. la quelle sera brifue mais ce ne sera pas sans toy. Car en toutes les manieres que possible me sera de abbreger ta vie ie le querray et pourchasseray a mon pouoir. —

Homborch [1510]: vercortenen

Ende mij dunct, nae dat ic sterven wille ende ghij dye sake sijt van mijnre doot, dattet reden gheeft datstu sculdich sijste te deilen in mijnre droefheit ende bitterheyt. ¹⁴ Nochtans soe biddick Gode dat Hij di vergheven wille die ontellijcke quaden die tot dijnre saken ¹⁵ sijn ghescapen toe te comen.” ¹⁶ Ende doe seyde si hem: “Stant op van minen sterte ¹⁷ ende ganc wech, want onmoghelick waert mi hier langher te sijn int ghesichte vanden luden dat mi-[b4va]nen grooten druck niet gemerct en soude moghen worden!” ¹⁸

Doe stont Olyvier op ende nam [oerlof] ¹⁹ vander coninginnen, dye welck in haer camer ghinc, daer si haren rouwe bedreef alsoe seer dat onmogelic waer te vertellen. ²⁰

Olyvier ghinck totten coninck, sinen vader, ende groete hem. ²¹ Ende nae dat hi dair een wile geweest hadde, soe q[u]am ²² hi weder in sijn herberghe, ende sijn gheselle met hem, die wel mercte dat sijn broeder al sulcke chier ²³ niet en maecte als hi te doen pl[a]ch. ²⁴ So vraechde hi hem wat hem deerde. ²⁵ Ende als hij sach dat hi hem daer of niet segghen en wilde, soe liet hi dat bliven sonder meer te vraghen. ²⁶

14. Et me semble puis que ie veul mourir et que tu es cause de ma mort que raison donne que tu doys participer en ma douleur

15. tot dijnre saken: door uw schuld

16. touteffoys ie prie dieu quil te vuille pardonner les innumerables maux que a ta cause sont tailles de proceder et aduenir

17. sterte: de sleep van haar jurk

18. Et puys luy dist lieue toy de dessus ma queue et ten va car impossible me seroit destre icy plus longuement a la veue des gens que mon grant deul ne fut apperceu

19. [oerlof] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

20. Lors oliuier se leua et prist conge de la royne la quelle sen alla en vne sienne petite chambre ou elle demena son deul tant merueilleux que impossible seroit de le recorder

21. Oliuier alla vers le roy son pere et le salua

22. Homburch [1510]: qnam

23. al sulcke chier niet en maecte: niet zo vrolijk was — Het tonen van een blij gezicht is een hoeksteen van een ‘hoofse’ levenshouding.

24. Et apres ce quil y eust este vng espace sen reuint en son hostel et son compaignon auecques luy qui bien cogneut que son frere ne faisoit pas la chere acoustumee — Homburch [1510]: plech

25. si luy demanda qui le mouuoit.

26. Et quant il vist quil ne luy en vouloit rien dire. il se pasa den enquerre plus auant

Ende alle dien dach bleef hij in sijn herberghe ofte logijs. ²⁷ Ende om sijn onghenoechte te d[ec]ken, ²⁸ soe gaf hi den volcke te verstaen dat hi niet wel te passe ²⁹ en was, ende dat hij wat siec was, om welcke sake sijn gheselle seer toornich ³⁰ was. ³¹ Mer het was hem onmoghelick te beteren. ³² Nochtans en wilde hi van hem niet gaen. ³³

Mer na dat avontmael soe bat hem Olyvier dat hi doch gaen wilde biden coninck ende den vrouwen o[p] ³⁴ dien avont ende hem onderhouden sonder eenighe woerden te maken van sijnre siecten. ³⁵

Artus, om die begheerte van sinen broeder, was te vreden daer te gaen, ende hi seyde hem: “Mijn broeder, ghij wilt dat ick te hove gae. ³⁶ Ende ³⁷ om dattet late sijn sal als ic weder comen soude, so soude ic u moghen ontwecken. ³⁸ Daer om wil ick op dese tijt goeden nacht segghen. ³⁹ Ende ic bidde Gode dat Hij u goede ruste gheve als dat uwe siecte morghen verlicht moet wesen, alsoe ic beghere.” ⁴⁰

27. tout le dit iour demoura en son hostel

28. Homburch [1510]: dencken — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

29. te passe: in orde

30. toornich: de ongelukkige vertaling van trescourroce — beter ware geweest: geschokt, zwaar aangedaan, zeer onaangenaam getroffen

31. Et pour courrir son desplaisir donnoit a entendre aux gens quil nestoit pas en bonne sante et quil estoit vng petit malade Pour laquelle chose son compaignon estoit trescourroce.

32. Mais impossible luy estoit de lamender. — te beteren: hem zich beter te laten voelen

33. ce nonobstant ne se vouloit bouger de aupres de luy

34. Homburch [1510]: om — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

35. Mais apres souper oliuier luy requist quil voulsist aller vers le roy et les dames pour celuy soir et se entretenir sans faire mention de sa maladie et que a sa venue le troueroit couche

36. Et pource artus a la requeste de son frere fut contant de y aller Et luy dist mon frere vous voules que ie aille en court

37. Ende: Maar

38. Et pource qui sera trop tart et que a ma venue ie vous pourroye esueiller — ontwecken: wakker maken

39. pour ceste heure ie vous diray bonne nuyt

40. ie prie a dieu quil vous doint bon repos tel que vostre maladie puist estre demain allegee comme ie le desire.

Ende al gaende seyde hi ⁴¹ dat hi van dier nacht niet met hem en soude comen slapen. ⁴² Doe nam hem Olyvier in sinen armen, die tra-[b4vb]nen in dye oghen hebbende, ende seyde tot Artus dat hi te lange bleef, ende dat die dansen begonnen waren. ⁴³

Artus die mercte wel dat sijn broeder die tranen in die oghen hadde, waer of hi hem seer verwonderde, want hi kenden alsoe dat hi wel wiste dat Olyvier geen man en was hem te mistroesten om een cleine sake. ⁴⁴ Nochtans liet hijt al onghemerct ende nam oerlof ende ghinck van daer in groter ongenoechten ende clachten. ⁴⁵

Halaes, hadde hi noch gheweten dye sake waer omme sijn gheselle trorende was, sine onghenoechte soude hem ghedubbeleert hebben gheweest, want nie sint en sach hi hem totter tijt toe dat elc van hem beyden gheleden ende gedoecht hadde grote pine ende moyenissen, als ghi hyer nae noch wel horen sult. ⁴⁶

41. Ende al gaende seyde hi dat hi van dier nacht niet met hem en soude comen slapen: En terwijl Artus wegging, zei Olyvier (tegen Artus) dat hij die nacht niet bij hem zou komen slapen. — Blijkbaar deelden zij dezelfde slaapkamer.

42. Et soy partant luy dist que pour celle nuyt ne coucheroient pas ensemble

43. Lors oliuier lebrassa les larmes aux yeulx et dist a artus quil demouroit trop et que les dances estoient commencees

44. Artus aperceust bien que son frere auoit la larme a loeuil dont il se donna grant merueille. Car il le cognoissoit tel quil nestoit point homme pour soy desconforter de peu de chose.

45. touteffoys nul semblant nen fist. mais prist conge et se partist de la en grans regretz

46. Las encore sil eust sceu a quoy son compaignon pensoit son mal luy fust redouble car oncques puis ne le veit iusques chascune des parties eut souffert maintes grans peines et traualx ainsi comme orres cy apres.

Hoe Olyvier alleen in zijn camere bleef, daer hi menighe beclachten dede, ende vanden brief dye hi screef an sinen gheselle, ende waer an dat hi weten soude oft wel mit hem ware ofte qualicken.

[Capittel] ¹ .XI. ²

Olyvier aensiende dat zijn gheselle wech ghegaen was, bleef hi in groten ghepeynsen. ³ Ende een wijlken daer nae seyde hi tot sinen camerlinck dat hi te bedde wilde gaen, ende dat hi ⁴ uut dede alle die gheen die inder cameren waren, want hi en wilde van dier nacht niemant daer in hebben, ende dat hij hem dede hebben papier ende int. ⁵ Ende als elck van sinen gheselschappe ghescheiden was ende datter niemant gebleven en was dan zijn knape, so ontclede hi hem ende ghinc te bedde. ⁶ Daer nae seyde hi tot sinen camerlinck: “Vriendt, ghaet ghi van hier ende en coemt taventmeer niet weder, want bi mi eenighe persoen slapen [b5ra] wil, die nyet ghekent weesen en wilt van u noch van anderen!” ⁷

Die camerlinc dede tghebot van sinen meester. ⁸ Hi schey[de] ⁹ van daer ende track dye dore nae hem toe. ¹⁰ Ende als Olyvier aldus alleene in dye camere was, soe en soude gheene herte mogen peynsen noch dencken, noch geen tonghe moghen uut spreken die deerlijcke ende

1. Homburch [1510]: Exempel xi.

2. [b3v] ¶ Comment Oliuier tou[t] soulet demoura en sa chambre ou il fist plusieurs regres. et de la lettre quil rescrist a son compaignon. et a quoy y deuoit cognoistre sil luy venoit que bien.

3. Oliuier voyant son compaignon party demoura moult pensif.

4. hi: de camerlinck

5. et puyt tost apres dist a son varlet de chambre quil se vouloit coucher et quil fist vuider tous ceulx de la chambre. car il ny vouloit que luy pour ceste nuyt Et que auecques ce luy fist finance dencre et de papier.

6. Puyt quant chascun fut de sa compaignie party et quil ny auoit personne demoure que le varlet il se desabilla et coucha

7. et puyt luy dist Mon amy pars dycy et ne reuiens meshuyt. car aulcune personne veult coucher auecques moy qui pas ne veult estre cogneu de toy ne daultroy.

8. Le dit varlet fist le commandement de son maistre.

9. Homburch [1510]: scheyt — Jan van Ghelen 1576: schiet

10. il se partit et tyra luys apres luy

jammerlicke clachten die hi met sij[n]re ¹¹ alre droefster herten ende met sinen mont dede. ¹² Eerst beclaechde hi die grote doechden ende eere ende geselschappen die hem in dat lant ghedaen hadden gheweest. ¹³ Daer [n]a ¹⁴ dat bitter liden ende dye groote droefheyt die tot sijnre saken gescapen waren toe te comen, soe wel aen den coninc, sinen vader, als ae[n] ¹⁵ sinen geselle, ende int ghemeen alden ghenen vanden lande, van welcken hi seer ghemint ende lyeftaellich was, ende aldus was hem die sake veel te swaerder. ¹⁶ Ende nyet teghenstaende soe beryet hi hem ende dochte hi wech te reysen ende te beghe[v]en ¹⁷ landen, possessien ende eeren, segghende dat die tijtlicke dinghen niet en sijn te gheliken biden gheesteliken, die nemmermeer eynde en nemen, ende dat hi nyet sculdich en ware soe veel te houden van sinen stinckenden lichame, twelc gemaect was in deser werelt omme te wesen verrottinghe ende spijsse der wormen, als hij ware van sijnre eeren. ¹⁸ Ende sijn siele ware gheschapen in die Helle te wonen, waert dat hi consenteerden den verdomelijken wille vander coninginnen, sijnre schoenre moeder. ¹⁹ Ende om alle dese saken docht hem dattet beter ware dat hi van daen reysde meer vroech dan laete, want hij en

11. Homburch [1510]: sijure

12. Et lors que oliuier se trouua seul en sa chambre il ny a cueur qui peust penser ne langue qui peust dire les piteux et innumerables regres que de son tresdoulereux cueur et de sa bouche faisoit.

13. Premier regretoit les grans biens honneurs et compaignies qui en celuy pays luy auoient este faitz

14. Homburch [1510]: ua

15. Homburch [1510]: aeu

16. Apres la tresgrande et amere douleur qui a sa cause estoient apparans de proceder et venir tant enuers le roy son pere comme a son compaignon Et en general tous ceulx du pays dont il se sentoit tant cher et ayme que la chose luy en estoit plus griefue

17. Homburch [1510]: beghenen

18. Et nonobstant il se delibera et conclut de partir et abandonner terres possessions et honneurs disant que les choses mondaines ne sont de nulle [b4r] comparaison aux espirituellen qui iamais ne finent et quil ne deuoit pas tant tenir sa charoigne qui estoit faite en ce monde pour estre pourriture et viande aux vers comme il faisoit son honneur

19. et son ame la quelle seroit taillee de habiter en e[n]fer se il creoyt la damnable volente de la royne sa belle mere

hadde geen betrouwen inder coninginnen, aenghesien ende ghemerct dye wo[o]rden ²⁰ die si tot hem gh[e]seyt ²¹ hadde. ²²

[b5rb] Doe nam hij papier ende began te scriven eenen brief die aen sinen geselle comen soude, inden welcken nae dat alle groetenissen seer properlick gheset waren, ghescreven stont als dat hi om sekere saken wech ghereist was, hem byddende seer naerstelic dat hijt hem vergeven wilde dat hi hem niet te kennen gegeven en hadde, want het hem ongenogelick geweest hadde ²³ in sijnre tegenwoerdicheyt van hem te scheyden ofte oerlof te nemen. ²⁴ Ende niet teghenstaende al vervreemde hij hem vanden oghen, hij en vervreemde niet vander herten, want in wat plaetsen dat [hi] ²⁵ ware, dat hi hilt hem voor sinen broeder ende vriendt, ende nemmermeer en soude hi hem vergheten. ²⁶ Daerna [b]adt ²⁷ hi hem dat hi sijn groetenisse ende recommendacie oetmoedelijken doen wilde aen den coninck ende aender coninghinnen ende voort aen al den gheenen dye nae hem vraghen ende vernemen soudent. ²⁸ Voort soe screef hi hem: “Mijn broeder, om dat ic nyet en weet wanneer ick u weder sien sal, soe late ic u dese ghelassen fyole, ²⁹ dye welcke vol is van claren water, alsoe ghi sult moghen sien. ³⁰ Aldus bidde ick u dat ghijse alle daghe eens

20. Homburch [1510]: worden

21. Homburch [1510]: ghaseyt

22. Et pour toutes ses choses luy sembloit qui valoit mieulx quil partist tost que tart Car il nadioustoit plus nulle fiance en la royne veu et considere les parolles quelle luy auoit dites

23. Homburch [1510]: hadden

24. Lors prist le papier et commença a escrire vne lettre la quelle sadressoit a son compaignon Esquelles apres les recommandations faites tant admirables comme faire se peult il va mettre comme pour certaines causes il se estoit departy en luy pryant tresacertes et le mieulx quil pouoit quil luy voulsist pardonner se de ce nauoit este aduertie Car certes impossible luy eust este que en sa presence se eust peu esloigner de luy ne faire departie

25. [hi] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

26. et ce nonobstant sil sesloignoit de loeuil il ne se[s]loignoit pas de cueur Car en quelque pays ou lieu quil fust il se tenoit son bon frere et amy ne que iamais de sa part ne loubliroit

27. Homburch [1510]: hadt

28. En apres luy prioit quil voulsist faire ses recommandation treshumblement enuers le roy / la royne et tous ceulx qui apres luy demanderoient

29. fyole: fles, karaf

30. Et puy luy mist dessus mon frere pour ce que ie ne scay quant ie vous reuerray ie

aensien wilt ter liefden van mi, want hebbic eenige quade aventuere, dat water datter in is sal verwandelen ende swart [van verwen] ³¹ worden, twelcke sijn sal een teyken van mijnder ongenoechten. ³² Ende dan, mijn alre ghetrouste broeder ende gheselle, soe byd ick u om die groote vrientscap ende broederscap van u ende van mi, ist dat dye saeke alsoe ghevalt, dat ghi vertrecken wilt ende nemmermeer rusten totter tijt dat ghij nyeumare van mi hebt. ³³ Mijn lieve geselle, aen u alleen is alle mijn hope ende toeverlaet in deser werelt. ³⁴ [b5va] Anders niet mijn lieve broeder en weet ic u te scriven dan ghi seker sijt dat ic al uwe sterven sal. ³⁵ Ick bidde onse Heere dat Hi u verlenen wille alsoe veel doechden ende gracien als mijn herte begheert.” ³⁶

vous laisse ceste petite fiolle de voirre laquelle est plaine de eau clere comme vous porres veoir /

31. [van verwen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd op basis van Jan van Ghelen 1576.

32. si vous prie quelles soit tous les iours regardee de vous vne foys pour lamour de moy. car se iay aulcune mauuaise aduventure ceste eau qui dedens est se changera et deuiendra de couleur noire qui sera signe de mon desplaisir

33. Et lors mon tresloyal frere et compaignon ie vous prie que pour la grant fraternite et amytie de vous et de moy se la chose ainsi aduint vous ve[u]illes partir et non iamais arryster iusques a tant que vous ayes nouuelles de moy

34. Mon compaignon en vous est ma seulle esperance en ce monde.

35. Aultre chose mon frere ne scay que vous rescryre fors que soys seur que ie mourray vostre.

36. Ie prie a nostre seigneur quil vous doint autant de bien et de grace que mon cueur le desire.

Anders niet mi lieue broed en weet
 ic u te scriuen. dan ghi seker sijt dat ic al
 uwe steruen sal. Ich bidde onse heere dz
 hi u verlenen wille alsoe u eldoechden
 en gracen als mijn herte begheert.

Hoe olpuier heimelic vtrac en wech
 reylde alleen souden geselschap. Ende hoe
 hi quam op een hauene vader. daer
 hi een scip vande daer hi in tradt. my een
 ander ridder die hi daer op dier haue-
 nen vande.

Capittel xij.

Ende als den brief ghescreuen was
 cleede olpuier hem seluen haestel-
 icht. Ende als hi ghereyt was ende ge-
 leert en twaert aen sy side gegordt had
 de so quam hi nederwaert omtrent der
 middernacht ende ghinck op sijn stalle
 daer hi op die tijt nyemant in en vande
 waer om hi te heymelicker. ende te ghe-
 macheliker sine wille dede en volbroch-
 te: en hi nam vanden paerde tgeene dz
 he best genoechde: twelck hi sadelde en
 brydelde ende satter op. Mer alsoe en
 wast niet eerd; hi wech reylde. hi en liet
 den bysc en die spole in sijn camere. ter
 plaetsen daer men se eerst soude moghe
 vinden. Ende hi hadde ghenomene een
 borle. in welck hi gedaen hadde dupsent
 nobelen oft doubbele van Castillen. en
 oec eenighe dcyne iuwelen die nyet soe
 groot van hoopen en waren als tghelt
 mer beter en costelicker Olpuier wech

ridende. want ope poerte vander stede
 open: want ter plaetsen daer die coninc
 sijn vader was op die tijt gheen poerte
 ghesloten en waren. om dat in die tijde
 gheen oerloghen en waren. Ende ald
 mochte hi te heymelicker sijn dinghen
 doen ende oech onme tlicht vader ma-
 nen: die doen seer claer scheen. Als Ol-
 uier aldus eene wepnich buren der ste-
 den ghetomen was: soe keerde hi hem
 onme ter steden waert daer hi wt ghe-
 seiden was. Ende seyde Ya coninc va
 Castillen du verlieste in deser nacht di
 nen sone. ende du edel conincricke ver-
 blijeste dinen erfgenaem. ende ghi mi
 broeder verlyest v trouwe geselle: ende
 van daer nam hi oerlof aen hem luden
 legghende vrouwen ende ionckrouwe
 Adeu ende du pallaps int welcke ic mi
 voetsel van ionck ghenomen hebbe. Ic
 bidde gode dat hi di bescheume van alle

[b5vb] *Hoe Olyvier heimelic vertrac ende wech reysde alleen so[n]der¹
geselschap, ende hoe hi quam op een havene vander zee,
daer hi een scip vandt, daer hi in tradt met eenen
anderen ridder, die hi daer op
dier havenen vandt.*

Capittel .XIJ.²

[b5va] Ende als den brief ghescreven was, cleede Olyvier hem selven haestelick.³ Ende als hi ghereyt was ende geleer[s]t⁴ ende tswaert aen sij[n]⁵ side gegordt hadde, so quam hi nederwaert omtrent der middernacht ende ghinck op sijn stalle, daer hi op die tijt nyemant in en vandt, waer om hi te heymelicker ende te ghemackeliker sinen wille dede ende volbrochte.⁶ Ende hi nam vanden paerde tgeene dat hem best genoechde, twelck hi sadelde ende breydde ende satter op.⁷ Mer alsoe en wast niet eer dat hi wech reysde, hi en liet den bryef ende die fyole in sijn camere ter plaetsen daermense eerst soude moghen vinden.⁸ Ende hi hadde ghenomen een borse, in welc hi gedaen hadde duysent nobelen oft dubbele van Castillen ende oec eenighe cleyne juwelen, die nyet soe groot van hoopen en waren als tghelt, mer beter ende costelijcker.⁹

Olyvier wech [b5vb] ridende, [v]ant¹⁰ dye poerte vander steden open, want ter plaetsen daer die coninc, sijn vader, was, op die tijt gheen

1. Homburch [1510]: souder

2. ¶ Comment oliuier se partit seul sans compaignie et vint a vng port de mer ou il trouua vne nef ou il monta auecques vng cheualier quil trouua Le .xij. chapitre

3. LEs lettres faites oliuier se vestit et abilla

4. Homburch [1510]: geleert — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

5. Homburch [1510]: sij

6. et lors quil fut prest et heuse lespee au couste il descendit bas a lheure de mynuit et vint en son estable la ou arme ne demoura pour ceste heure et pour ce plus a son aise et secretement fist son vouloir

7. et prist de ces cheuaultx celui qui mieulx luy plust le quel il cella et puys monta dessus

8. mais ce ne fut pas que auant son partement il ne mist la lettre et sa fiolle en sa chambre au lieu que mieulx luy sembloit propice pour la plus tost trouuer

9. et si auoit prist vne bourse en la quelle il y auoit mille nobles ou doubles de castille et aulcunes petites bagues qui nestoient pas de si grant mont qu[e] argent et si valloient bien autant.

10. Homburch [1510]: want

poerten ghesloten en waren, om dat in die tijden gheen oerloghen en waren. ¹¹ Ende aldus mochte hi te heymelijcker sijn dinghen doen, ende oeck omme tlicht vander manen, die doen seer claer scheen. ¹²

Als Olyvier aldus eene weynich buten der steden ghecomen was, soe keerde hij hem omme ter steden waert daer hi uut ghesceiden was, ende seyde: “Ha, coninc van Castyllen, du ¹³ verlieste in deser nacht dinen sone, ende du, edel conincrijcke, ve[rl]ijeste ¹⁴ dinen erfgenaem, ende ghi, mijn broeder, verlyest u trouwe geselle.” ¹⁵ Ende van daer nam hi oerlof aen hem luden, segghende: “Vrouwen ende joncfrouwen, ad[i]eu, ¹⁶ ende du pallays, int welcke ic mijn voetsel van joncx ghenomen hebbe. ¹⁷ Ic bidde Gode dat Hi di bescherme van alle [b6ra] quaden e[n]de ¹⁸ alle dye in di wonende sijn. ¹⁹ Ende wilt die coningin[n]e ²⁰ bekeren ²¹ en[de] ²² die kennisse gheven dat die haeticheyte die si op my heeft, haer nyet en come uut rechtvaerdiger saken.” ²³

Doe dese sprake gheyndt was, stelde hij sijn paert te weghe, al veggende sijn oghen met sinen mantel, die al nat worde van sijn overvloedighe tranen. ²⁴ Ende hi en hielt niet op van rijden totter tijt

11. Il trouua la porte de son hostel ouuerte et si estoit pour ceste heure le roy son pere en lieu ou il ny auoit nulles portes fermees pour ce que en ce temps [b4v] ny auoit nulles guerres

12. si exploita plus a son aise a la clarte de la lune qui belle et clere estoit

13. Jan van Ghelen 1576: ghi — enzovoort

14. Homburch [1510]: verblijeste

15. Et lors que oliuier se trouua hors et vng petit esloigne de la ville il retourna sa tresbelle face enuers le lieu dont il estoit party Et dist ha roy de castille tu pers en ceste nuyt ton filz. Et toy tresnoble royaulme tu pers ton heritier / et vous mon frere perdes vostre lealle compaignye

16. Homburch [1510]: Adeu

17. Et de la prist conge deulx en disant. dames et damoiselles a dieu. et toy pallays auquel iay pris ieune nourriture.

18. Homburch [1510]: eude

19. Je prie a dieu quil vuille garde[r] de tous mauix ceulx qui dedens toy sont demourans et habitans.

20. Homburch [1510]: coninginue

21. bekeren: doen terugkeren van haar dwaling, tot inkeer brengen

22. Homburch [1510]: en-

23. Et la royne vuille reduire et donner cognoissance que la hayne quelle a vers moy ne luy procede pas a iuste cause

24. Lors les parolles finees tyra son cheual au chemin en torchant ses yeulx de son

toe dat hij quam in een cleyn dorpken an een havene vander zee, dat niet verde ²⁵ van daer en was. ²⁶ Ende hij quame soe wel te passe ²⁷ dat hij daer eenen groten heere vandt die sonder vertrecken ²⁸ wech varen soude, ende hadde met hem eenen edelen ridder uut verden landen, die oec daer binnen was met meer ander heeren, ende sy wilden reysen nae Constantinopolen. ²⁹

Olyvier vrae[c]hde ³⁰ den scipper of hi hem mede mit den anderen voeren wilde omme wel te betalene. ³¹

Hij antwoerde: “Neen.” ³² Maer nochtans, doer die begherte vanden ridder die daer binnen was, soe was hi t[e] ³³ vreden. ³⁴

Ende Olyvier gaf hem sijn paert sinen wille mede te doen, ende ghinc binnen. ³⁵ Ende als den vloet vander zee gecomen was, soe reysde Olyvier alleene sonder gheselschap van sinen volcke. ³⁶ Ende si maecten hem selven onderlinghe vrienden inden wille Gods, ende Olyvier bat Gode dat Hi hem luden gawe goede aventuere, want hi des wel noot hadde, als ghi noch horen sult. ³⁷

manteau au qui tout mouille estoit de labondance de ses lermes.

25. verde: ver (weg)

26. Et ne fina de cheminer iusques a tant quil vint a vng petit village et poure petit port de mer qui nestoit pas fort loing de la :

27. te passe: op het juiste moment

28. sonder vertrecken: elk moment

29. et si bien vint et [a] si bonne heure quil trouua vng grant seigneur lequel se deuoit partir de la et auoit avecques luy v[n]g tresgentil cheualier estrangeur qui ia estoit dedens avecques aulcuns aultres gentilz hommes et vouloient tirer vers la ville de constantinoble.

30. Homburch [1510]: vraehde

31. Oliuier demanda au marinier sil le vouloit mener avecques les aultres pour bien estre paye. — omme wel te betalene: tegen goede betaling

32. il respondit que non.

33. Homburch [1510]: to

34. mais touteffoys a la requeste du cheualier qui ia dedens estoit il se contenta

35. et luy donna oliuier son cheual pour en faire sa volunte Puy entra

36. et la mer venue sen partit oliuier tout soulet de toutes gens [b5r] de sa compaignie.

37. Tant le firent amys en la volunte de nostre seigneur qui luy donna bonne encontre et bonne aduenture car bon besoeing en eust comme oyr pourres cy apres

Mer nu sullen wy een weynich van hem swighen ende bevelen hem in Gods bewarenisse vanden wijnde ende vander zee, Gode biddende dat Hise brengen wille ter goeder havenen ende herberghen. ³⁸

38. de luy vous lairrons le parler en le l[a]issant aller en la garde de dieu du vent et de la dicte mer que a bon port les veuille conduire.

*Hoe Artus van Algarbe quame inder cameran van sinen broeder
Olyviere, [b6rb] die welcke groten rouwe bedreef van
sinen wech reysen ende vertrecken.*

Capittel .XIIJ. ¹

Nu hebt ghi gehoort hoe Olyvier, soone vanden edelen coninck van Castyllen, des nachtes wech ghereyst was. ² Ende als dye morghenstont ghecomen was, quaemen sijn dienaers tot dier uren vanden daghe, als si ghe[w]oenlicke ³ waren, voor die doere vander cameran om te wesen ten opstaen van ⁴ haren meester. ⁵ Ende si vonden dat sijn camerlinck nyet binnen en was, maer buten die doere, waer of si hem allen seere verwonderden. ⁶

Si waren soe langhe voer die camere dat dye ure vander maeltijt seer nakende wort. ⁷ Sijn eerste camerlinck vandt dit gheselschap voer die doere, dye noch nyet binnen gheweest en hadden, ende hi vraghede den knapen ende dienaren vanden nieumaren of tidi[n]ghen. ⁸ Doe quam hi ter spraken anden gheenen dien Olyvier des avonts hadde bevolen wech te gaen uuter cameran, ende vraechde hem waer omme dat hi nyet in die camer en ware, ende oeck of sijn heere, sijn meester, bereit ⁹ was. ¹⁰

1. ¶ Comment Artus d'Algarbe vint en la chambre de son frere. Oliuier qui mena grant deul de sa departie. Le .xiiij. chapitre

2. Asses pres aues oy le departement de oliuier filz au roy de castille.

3. Homburch [1510]: gheuoenlicke

4. Jan van Ghelen 1576: bi

5. puy quant se vint le matin ses seruitours lesquelz le iour venu a leure accoustumee vindrent a lhuy de la chambre pour estre au leuer de leur maistre

6. et trouueren[t] son sommelier de corps qui nestoit pas dedens. mais estoit hors lhuy de quoy se donnerent grans merueilles

7. Le temps pendan[t] quilz estoient deuant la chambre et que lheure du disner s'approchoit fort — Jan van Ghelen 1576: nakende was.

8. son premier chambrelan trouua ceste compagnie deuant lhuy qui encore pas entrez ny estoient. Si enquist et demanda aux varles des nouuelles — Homburch [1510]: tidighen

9. bereit: klaar (om te gaan)

10. et adressa ses parolles a celui a qui oliuier auoit le soir deuant commande de party[r] et luy demanda pour quoy il nestoit dedens la chambre et avecques ce se monseigneur leur maistre estoit prest.

Hi antwoerde: “Ick en was vander nacht daer nyet. ¹¹ Daer omme en weet ick nyet of hi bereit is ofte nyet, want ghister avont, als hi slapen ghinc, beval hij mi uuter cameren te gaen, ende niet weder te comen ter tijt toe dat hijt mi weten dede. ¹² Ende daer om liet ick mijn slotelen in die camer, ende alsoe en hebbe ick nyet dorren cloppen op dat ic hem niet toernich maken en soude. ¹³ Mer ghi soudt wel cloppen aen die dore ende hem ropen, want hi en is noch niet bereit, ende van desen dage en sal hi geen misse horen.” ¹⁴

Doe clopt[e] ¹⁵ de ridder an de dore, mer niemant en antwoer-[b6va]de hem, want daer niemant in en was. ¹⁶

Als dit een wile gheleden was ende Artus misse gehoord hadde, so quam hij om te sien hoe hem sijn broeder die nacht ontdragen ¹⁷ hadde. ¹⁸ Ende als hi hoorde datter noch nyemant in die camere geweest [en] ¹⁹ hadde, so hadde hi anxt dat hi eenich letsel hebben mochte vander sieckten dye hi des daechs te voren gehadt hadde. ²⁰ Soe riepe hi een van sijn knapen die die slotelen droech van desen doren, also meer noch min als Olyvier en dede, want gheene van hem beiden en hadde mer een camere, ²¹ ende hi dede die dore op doen,

11. Il respondit ie ny fus ennuyt

12. et ne scay sil est prest ou non : Car hyer au soir quant il se coucha il me commanda de par[t]ir de sa chambre et de non reuenir iusques ad ce quil le me feroit assaouir.

13. Et pour ce ie laissay mes clefz dedens sa chambre et si nay ose encore frapper a lhuyt [b5v] affin quil ne fut mal content de moy

14. Mais vous feriez bien de heurter a lhuyt et de lappeller. car sil nest prest de ceste heure il norra meshuit messe

15. Homburch [1510]: clopt

16. Le cheualier commenc[a] a heurte[r] a lhuyt mais nul ne luy respondit Comme en celuy lieu ou nauoit personne

17. die nacht ontdragen hadde: de nacht doorgekomen was

18. y fut longue espace pendant laquelle artus qui ia [a]uoit oy messe vint pour veoir en quel estat son frere se estoit porte en ceste nuyt.

19. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

20. Et quant il sceut que encore nul ny auoit entre il fist doubte que son compaignon neust aulcun grant empchement a cause de la maladie du iour

21. Want zij sliepen altijd op dezelfde kamer.

ende daer nae traet ²² hij alleen daer in ende sloot dye dore nae hem toe. ²³

Als hi in die camer quam, ghinck hij totten bedde van Olyvier, in welcke hi niemant en vant, waer of hij soe seere versaecht ²⁴ was datte[t] ²⁵ wonder was, ende hi begonste te soken in allen siden, als in die heimelichey ²⁶ ende ander sins. ²⁷ Ende als hi hem niet en vandt, so wort hi soe onghenoechtelicke, ²⁸ ende hij en wiste wat peynsen. ²⁹

Ende als hi al peinsende op dese sake achter ³⁰ die camer ginc wandelen ende hier ende dair siende was, soe wort hi die fyole ³¹ van sinen gheselle siende, welcke hij oeck op andere tijden wel ghesien hadde. ³² Ende aldus quam hi daer bij ende namse in sijn hant, ende mits dat hi die fyole op nam, sach hi den brief die Olyvier, sijn gheselle, aen hem ghescreven hadde. ³³ Doen name Artus den brief ende begonsten te lesene. ³⁴ Ende doen hi dye kennisse hadde ende wiste dat inhouden ende verstant ³⁵ van dyen, al hadde hem alle tribulacien ende onghenoechten te voren ghecomen die hi ye binnen sine[n] ³⁶

22. Jan van Ghelen 1576: trac

23. Si appella lung de ses varles de chambre qui pourtoit les clefz de cest huys ainsi et ne plus ne moins que celuy de oliuier faisoit Car iamais eulx deux nauoient que vne chambre et fist ouurir lhuys et puy entra seul en fermant lhuys apres luy.

24. De vertaling “versaecht” in plaats van ‘verwonderd’ (zoals eerder in capittel .IX.) voor “esbays” (esbahy) wordt niet gestaafd door het *MNW*. Dezelfde curieuze vertaling komt ook voor in de capittels .XVI., .XX.-.XXI. en .XL.-.XLIIJ.

25. Homburch [1510]: datter — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

26. heimelichey: toilet

27. Quant il se trouua en la chambre la premiere chose quil fist fut de venir au lit / au quel il ne trouua personne de quoy [f]ut tant esbays que dure merueille Et commença a chercher et querir de tous costes tant au retrait comme aultre part.

28. onghenoechtelicke: misnoegd

29. Et quant il vit quil ne trouuoit riens il fut tresdesplaisant et ne sauoit que penser

30. achter die camer: door de kamer heen

31. fyole: fles, karaf

32. Et ainsi comme il se pourmenoit aual la chambre pensant en cest affaire il regarda et cheosit la fiolle de son compaignon que aultreffoys auoit veue

33. si sapprocha pres et la prist en sa main et en la prenant apperceut la lettre et bien cogneut que escrip[t]e estoit de la main de son compaignon

34. s[i] la prist et la commença a lire /

35. inhouden ende verstant: inhoud en strekking

36. Homburch [1510]: sine

leven hadde gehadt, soe en so[u]de ³⁷ hi niet ghehadt hebben dat honderste deel vander droofheden dye hij op [b6vb] dier uren hadde. ³⁸ Ende dat herte was hem soe seer besloten dat hi van node hem selve[n] ³⁹ moeste laten vallen op eene bedde, ende daer dede hi sijn clachten soe verdrietelicke ende beclaechelicke dattet jammer gheweest hadde om hem te horen. ⁴⁰ Ende hi seide: “Halaes, mijn broeder ende gheselle, seker, ick en ghelove nyet, hadde ghi mi soe volmactelic ghemint als ic u doe, ghi hadt mi wel laten weten die sake van uwen wech reysen. ⁴¹ Ende seker, het hadde mi onmoeghelic geweest van u te scheiden als ghi van mi gesceiden sijt. ⁴² Halaes, mijn broeder, ick weetet wel van uwen wegghen dat ghi sonder grote redene nyet wech ghereyst en sijt. ⁴³ Ende seker, ic en hadde u niet mesdaen noch teghens u verdien[t], ⁴⁴ haddet u beliefte gheweest, ick en haddes wel een[s] ⁴⁵ deels moghen weten van uwer onghenoechten. ⁴⁶ Waert mi moghelicke te weten, ick soude inden wille sterven ofte ghij soudet ghewroeken sijn tot uwer begheerten. ⁴⁷ O, alder edelste conincx sone, dye ghesonden biste vanden Hemele tot salicheyt ende provisie ⁴⁸ van desen lande, wat sal seggen die droevighe coninc, dijn vader, ende

37. Homburch [1510]: sonde

38. et lors quil sceut et cog[n]eut le contenu dycelle se toutes les douleurs et desplaisiers que onques en sa vie eut luy fussent reuenues en auant. si neust il pas heu la centyesme partie de douleur et corroux quil eust pour ceste heure

39. Homburch [1510]: selueu

40. et eut le cueur si serre que force luy fust de soy laisser cheoir sur la couche Et lors se commença a complaindre si douloureusement que grant pitie eut este de lecuter.

41. Et disoit helas mon seigneur mon frere et compaignon certes ie ne croys pas que se vous meussies tant parfaitement ayme comme moy vous que vous ne me eussies fait sauoir vostre departement

42. Et certes impossible meust este de faire de vous la departie ainsi que de moy aues fait

43. Helas mon frere ie cognoys bien tant de vous que nestes pas party sans grande occasion

44. Homburch [1510]: verdiente — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

45. Homburch [1510]: eene — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

46. Et certes ie ne vous auoye pas meffait ne desserui vers vous que se vostre plaisir eust este que ie neusse peu sauoir vne partie de vostre desplaisir.

47. Et se possible mestoit de le sauoir ie mourroye en la peyne ou vous series venge a vostre volunte.

48. provisie: hulp

mijn vrouwe mijn moeder, die u soe sere beminden, als si u niet vinden en sullen?”⁴⁹

Ende dyt segghende bleef hi beswijmt ende in onmachte midts der grooter bittere droefheyte die hi hadde.⁵⁰ Ende dye hem in desen scine⁵¹ hadde sien liggen, [hi en]⁵² soude anders niet geweeten hebben, hij en hadde doot gheweest.⁵³

49. Tresnoble filz de roy la prouision enuoyee des cieulx pour le salut de ce pays apres vostre partement que dira le tresdolent roy vostre pere et ma dame ma mere qui tant vous aymoient

50. Et en ce disant par la tresamere douleur quil sentit force luy fut de soy pasmer

51. in desen scine: zo

52. Homburch [1510]: ende — Jan van Ghelen 1576: hi en

53. et qui en celuy estat leust veu on leusse plustost iuge mort que vif.

Als die edele mannen die voer die
doere vā Oliuers camer verbei
dende waren. sagen dat si ghene nieu
mareen hadden van Artus die binne
ghegaen was. soe lieten sij den coninc
wetē. En doe seide die eerste camerlinc
van oliuier tottē coninc. Here. mijn he
re uwe sone die was ghisteren een lut
telkijn sier. en dede wtgaen alle die vā
sijnre camerē warē. en hi bleef alleen
En noch sijn alle die knapē vander ca
meren buten der doeren en hebben
niet binnen gheweest. En ic hebbe ghe
clopt. en niemant en heeft mi gheant
woert. Nu is mijn heer sijn broeder on
lanes daer in ghegaen. mer niet meer
nueumaren en synder of dan te voer en
waren. Aldus doe ic v dese saken wetē
om daer of te doen dat ghene dat v be
lieuen sal. Die coninc hoende dit ghe
ruchte. seide dat hi daer seluer gaē sou
de. om te wetene wat daer te doen wa
re. En hi quam seluer ter camerē die
hi ghesloten vandt. mer hi dedese ont
slutē. en trat daer inne met cleynre me
nichte. En ter stont als hi Oliuier sine
sone opt bedde noch andersins niet en

vandt pepulde hi wei datter sake was
die hem niet wel ghenoeghen. en sou
den. Ende besienende aen die een syde
eude aen die ander syde sach hi Artus
leggende op dat bedde die bet gheleec
door te wese dan leuende en en was
noch tot hem seluen niet gheromē. En
als hem die coninc aensach seide hi Va
Artus goede vrient ghi weet dat ic niet
en weet. Nu dien so ghenaece hi hem
en gheuolde wel dat hi leefde en daer
om dede hi hem broot en wijn voer die
nose houden. en alsoe quam hi wed er
om tot hem seluen. Ende als hi spreken
mochte soe seide hi O door neemt voer
dijn deel desen mistroestigen mensche
En met dien dat hi dat seide. so ontuel
hem den brief wter hant en wort voer
den coninc ghelesen met grote screpen
en versluchte. En als die coninc die ken
nisse hadde en ghwaer worde vandē
verliesen sijn soens diē hi soe seer mir
de. so en was hem niet moghelic te ho
ren dat inhoudē des briefs. Mer als hi
trat inder materien en hi vandē wech
reysen sijn kints hoerde werp hi hem
ter aerden. En seer deerlic walt daer in

c i

Hoe die coninck van Castillen in die camer van Olyvier quam, ende vanden groten rouwe die hi bedreef als hij hem niet en vandt.

Capittel .XIIIJ. ¹

[c1ra] Als die edele mannen die voer die doere van Oliviers camer verbeidende waren, sagen dat si ghene nieumare [en] ² hadden van Artus, die binnen ghegaen was, soe lieten sijt den coninc weten. ³ Ende doe seide die eerste camerlinc van Olyvier totten coninc: “Here, mijn here uwe[n] ⁴ sone, die was ghisteren een luttelkijn siec ende dede uitgaen alle die van sijnre cameran waren, ⁵ ende hi bleef alleen, ende noch sijn alle die knapen vander cameran buten der doeren ende en hebben niet binnen gheweest. ⁶ Ende ic hebbe gheclopt, ende niement en heeft mi gheantwoert. ⁷ Nu is mijn heer sijn broeder onlancs daer in ghegaen, mer niet meer nieumaren en sijnder of dan te voren en waren. ⁸ Aldus doe ic u dese saken weten om daer of te doen dat ghene dat u believe sal.” ⁹

Die coninc horende dit gheruchte, seide dat hi daer selver gaen soude om te wetene wat daer te doen ware. ¹⁰ Ende hi quam selver ter cameran, die hi ghesloten vandt. ¹¹ Mer hi dedese ontsluten ende trat daer inne met cleyne menichten. ¹² Ende ter stont als hi Olivier, sinen

-
1. ¶ Comment le roy de castille vint en la chambre de oliuier et du grant deul quil demena quant il ne le trouua mye Le [.].xiiiij. chapitre
 2. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 3. Les nobles hommes attendans a lhuy de la chambre de oliuier voyans que nulles nouvelles nauoient dartus par dedens estoit entre : le firent sauoir au roy
 4. Homburch [1510]: uwe — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 5. alle die van sijnre cameran waren: al het kamerpersoneel
 6. Et luy dist le premier chambrelain doliuier. Sire mon seigneur [b6r] vostre filz fut hier vng petit malade et fist vuidier tous ceulx de sa chambre et demoura seul et sont encore tous les varles de chambre hors lhuy qui pas entres ny sont
 7. Touchant ma partie ay heurte a lhuy mais nul ne ma respondu
 8. mon seigneur son frere y est na guayre entre. mais non plus nen est de nouvelles que par auant.
 9. si vous mes ces choses en memoire pour en faire a vostre bon plaisir
 10. Le roy oyant ces nouvelles dist quil yroit luy mesmes sauoir que ce vouloit estre
 11. et vint luy mesmes a lhuy de la chambre qui trouua fermee.
 12. mes il la fist ouurir si entra dedens a petite compaignie — “menichten” is een ongelukkige vertaling, ‘gezelschap’ ware beter geweest, dat wil zeggen met slechts enkele

sone, opt bedde noch andersins niet en [c1rb] vandt, peynsde hi wel datter sake ¹³ was die hem niet wel ghenoeghen en soud[e]. ¹⁴ Ende besierende aen die een syde e[n]de ¹⁵ aen die andere side sach hi Artus leggende op dat bedde, die bet gheleec doot te wesene dan levende, ende en was noch tot hem selven niet ghecomen. ¹⁶ Ende als hem die coninc aensach, seide hi: “Ha Artus, goede vrient, ghi weet dat ic niet en weet!” ¹⁷

Mit dien so ghenaecte hi hem ende ghevoelde wel dat hi leefde, ende daer om dede hi hem broot ende wijn voer die nose houden. ¹⁸ Ende alsoe quam hi weder om tot hem selven. ¹⁹

Ende als hi spreken mochte, soe seide hi: “O, doot, neemt voer dijn deel ²⁰ desen mistroestigen mensche!” ²¹

Ende met dien dat hi dat seide, so ontviel hem den brief uuter hant, ende wort voerden coninc ghelesen met groten screyen ende versuchten. ²² Ende als die coninc die kennisse hadde ende ghewaer worde vanden verliesen sijns soens, dien hi soe seer minde, so en was hem niet moghelick te horen dat inhouden des briefs. ²³ Mer als hi trat inder materien, ²⁴ ende hi vanden wech reysen sijns kints hoerde, werp hi hem ter aerden. ²⁵ Ende seer deerlic wast daer in [c1va] die camer te

vertrouwelingen. Een koning zonder gevolg was onbestaanbaar.

13. Jan van Ghelen 1576: dattet een sake

14. et incontinent quil ne vit sur son lit ne ailleurs oliuier son filz il pensa bien quil y auoit chose qui ne luy plairoit pas bien. — Homburch [1510]: souden

15. Homburch [1510]: eude

16. Et en regardant dung coste et daultre il apperceust artus couche sur la couche qui sembloit mieulx mort que vif et nestoit pas encore reuenu a luy

17. Et quant le roy le choisit si dist. ha artus mon amy tu scais ce que ie ne scay pas.

18. et lors sapprocha de luy et sentit bien quil auoit vie et pour ce luy fist mettre pein et vin au nez

19. et tant fist quil reuint a luy

20. neemt voer dijn deel: haal

21. et quant il peust parler il dist. Mort pour ta part prens se desole.

22. Et [e]n ce disant la lettre luy cheut de sa main laquelle fut litte deuant le roy en grans pleurs et suspirs du lisant.

23. Et quant le roy cogneut et apperceut la parte de son filz que tant cherement aymoit il ne luy fust pas possible de ouyr tout le contenu de la lettre.

24. trat inder materien: de inhoud van de brief tot zich door liet dringen

25. Mais quant il entra en matiere et que ce estoit le partement de son en[f]ant de si hault comme il estoit se laissa cheoir a terre.

wesen, want men [en] ²⁶ wiste niet [aen] ²⁷ wien eerste te gaen, of aen den coninc of an Artus of anden dienaers. ²⁸

Nochtans als die coninc spreken mochte, soe riep hi seggende: “Mijn alder liefste ende gheminste sone, van wien mi te voren was blijscap ende leven van minen lichame, wat sal ick nu doen? ²⁹ O, alder kativichste coninc, waer om en seynt u God die doot niet? ³⁰ Seker, ic had veel liever te sterven dan te leven! ³¹ Halaes, mijn kint, du dedeste dijn moeder sterven, ende du sulste oec sake wesen van dijns vaders doot, die di so seer beminde. ³² Die welcke siende dine scone joncheit bloyende ³³ in allen goeden wercken, hem seer verblide, peynsende dat ic van u in mijn outheit mijn rechterhant maken soude ende van allen minen vrienden, ende in contrarie een onsenlic ende vreesende swaert van minen vianden ende vanden dinen. ³⁴ Mer nu sie ic wel ende kenne dat alle dese dinghen vergaen sijn ende ghestelt te vergheten in di, want ic hebbe in di ³⁵ sake also dattet beste dat mi

26. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — toegevoegd naar Jan van Ghelen 1576.

27. Homburch [1510] anden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

28. Pitie estoit destre en la chambre car on ne sauoit au quel aller ou au pere ou au compaignon ou [b6v] aux seruitours.

29. touteffoys quant le roy peust parler il sescria en disant. Mon tresche[r] et tresayme filz qui par toy deuant estoit la ioye vie et substance de mon poure corps que p[o]urra ge faire

30. O tresmiserable roy pour quoy ne tenuoie dieu la mort.

31. Certes rien ne me pourroit estre si plaisant que mourir ne rien si desplaisant que de vi[ur]e

32. Helas mon enfant tu fis mourir ta mere et seras cause de celle de ton pere qui tant chèrement te aymoie

33. Jan van Ghelen 1576: vloeyende

34. Lequel voyant ta belle ieunesse florissant en toutes bonnes oeuvres et vertus se delectoit en pensant que en viellesse ie feroie mon bras destre de toy de mon royaume et de tous mes amys Et au contraire lespee redoubtable et furieuse de mes [enne]mys et des tiens — De vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, 470, fol. 33v leest hier: “Lequel veant ta tresbelle Ionnesse flourissant en toutes bonnes vertus se delitoit en pensant que en sa viellesse tu seroies le bras dextre et deffendeur de luy de son Royaume et de tous tes amys et encontre lespee Redoubtable et furieuse de tous ses anemys et les tiens”.

35. in di: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 33v leest hier: “a ta cause”, de druk van Louis Cruse (1482) leest hier: “a toy”. Dit werd “en toy” in de drukken Hf 5302 en Hf 5522 (die in deze editie gevolgd wordt). Jongere drukken lezen hier: “par toy”.

ymermeer gheschien mach dat sijn ontellike beknaggingen ende clachten of ontsprekelijke droefheit ter doot toe. ³⁶ Nochtans bidde ic Gode dat Hijt mi pacientlijc wil laten verdragen ende dy, minen sone, hebben wille in Sijn heylige bewarenisse, ende gheven di gheluck ende doechde, meer dan icker verwachte.” ³⁷

36. Mais maintenant ie voy bien et cognoys que toutes ses choses sont desia deffailies et mises en oubli[e] en toy. Car iay en toy cause le mieulx que iamais me puist ne sceut aduenir ce sont regretz innumerables et paines inestimables et de toutes douleurs iusques a la mort.

37. toute[ff]oys ie prie nostre seigneur quil me veuille laisser porter en patience et toy mon filz ait en sa sainte garde et te doint des biens plus que ie nen attens

*Hoe dat die coninc boden seynde na sinen sone, ende vanden
beclachten van hem ende vanden ghenen die die
coninghinne dede, als si sach dat al dit
verdriet om haren wille
toe gecomen was.
Capittel .xv. ¹*

In alsulcken woerden of dier ghelijcke bleven die coninc ende die coninghinne soe seer bedruet dattet ontsprekelijk waer te segghen, ende daer en [c1vb] was niemant diese vertroesten mochte. ² Nochtans, in overlidinghe van tide, so seide die coninc: “Coemt, mijn vrienden, om te vertroesten desen mistroe[s]tighen ³ vader, die sinen sone verloren heeft. ⁴ Ic bidde u luden dat hem elc te wege stelle om te weten of daer eenighe tijdinge of ghehoert soude moghen worden, ende of ic mijn verlies soude mogen weder crighen.” ⁵

Doe waren daer veel van hem luden die hem te weghe stelden om te volbrengen dat ghebot van haren coninc. ⁶ Ende int corte te seggen, si waren in [soo vele] ⁷ plaetsen ende contreien dattet wonder veel waer te vertrecken. ⁸ Nochtans en hoerden si gheen tijdinghe of niemare die haer luden ghenoechde tot haren wille. ⁹ Ende daer omme sijn si weder om ghecomen totten coninc, wien si seiden tghene dat si

1. ¶ Comment le roy enuoya apres son filz et des regretz de luy et ceulx que la royne faisoit quant elle vit que a sa cause ceste douleur estoit aduenue Le .xv. chapitre

2. En celles parolles ou semblables demourerent la tresdolens le roy et la royne eulx deulx tant merueilleux que pitie estoit de lescuter et nestoit nul qu[i] reconforter les peust

3. Homburch [1510]: mistroetighen

4. Touthoys a chef de temps le roy sen [b7r] va disant helas mes amys pour reconforte[r] ce desole pere qui a perdu son filz

5. Je vous prie que chascun se mette en voye pour sauoir se nouuelles en pourroient estres oyes. ou se ma grant perte et douloureuse pourroit estre recouree.

6. Lors la plus part deulx partirent pour faire le commandement du roy leur seigne[u]r et se mirent en chemin

7. Homburch [1510]: sulcke — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576

8. Et pour vous abbreger furent en tant de lieulx et contrees que merueilles seroit de le racompte[r]. — vertrecken: vertellen

9. Et nonobstant nulles nouuelles nouyrent que plaisantes fussent a leur affaire.

ghevonden hadden.¹⁰ Die coninc horende dat sijn verlies niet weder te vinden en was, ghinc al sieck te bedde leggen.¹¹ Ende die ghene die hem sagen, en gheloefden niet dat hi ymmermeer soude moghen op staen.¹²

Die coninghinne siende die siecte van haren here, kende oec wel dat alle sijn tribulacien ende onghenoechten uut haer quamen,¹³ ende doe wort die groten toerne die sy des nachts ghehadt hadde op Olivier verwandelt in groten medeliden ende drucke.¹⁴ Ende si seide teghen haer selven: “O, onsalighe wijf, du biste sake¹⁵ van tverlies vanden besten ende soonsten die oyt gheboren was.¹⁶ Dijn opset moet wel vermaledijt wesen!¹⁷ Ende die dijn saken kenden ende wisten, men en soude dy niet te bitterlijc of te seer moghen pijnigen.¹⁸ Maer halaes, Olyvier, mijn schoone vriendt, al soudemen my ghetrucken¹⁹ hebben dat een lit²⁰ vanden anderen ende [c2ra] die meeste pine aenghedaen hebben die men dencken mach, so en hadde ic niet mogen ghebeteren die onghenoechte die u bi mi gheschiet is, als van een die haers selfs meesterse niet en was, mer bi mijnre broescheit²¹ ghenegen tot gramscap, niet kennende dijn ghetrouwicheit ende grote doechden.²²

10. Et pource sen retourneren[t] vers le roy au quel ilz dirent ce quilz auoient troue

11. Et quant il sceut que sa perte estoit irrecourable il se coucha au lit tout malade

12. Ceulx qui le veoient ne croient pas que iames dilecques se deust leuer

13. uut haer quamen: haar schuld waren

14. La royne voyant la maladie de son seigneur. en cognoissant aussi que tous ses maulx procedoient delle. sa grant fureur et courroux que par nuyt auoit : et se changea en douleur pitie et desplaisir / — drucke: verdriet

15. Jan van Ghelen 1576: die sake

16. en disant tresmaleureuse femme tu es cause de lexil et perte du plus bel et meilleur qui oncques fut /

17. ta destinee doit estre bien mauldite.

18. Et qui cognoistroit ton cas on ne te pourroit trop amerement pugnir — pijnigen: in capittel 44 wordt ‘pugnir’ vertaald met “punieren”, welke vertaling ook hier beter zou passen.

19. ghetrucken: getrokken

20. lit: ledemaat

21. broescheit: zwakheid (als gevolg van haar vrouwelijke natuur). Volgens Hippokrates, wiens medisch denken gedurende de Middeleeuwen algemeen geaccepteerd was, waren vrouwen fysiek én psychisch zwakker dan mannen, omdat zij minder ‘warm’ waren.

22. mais las mon amy oliuier tresbel et mon plus cher tenu pour estre tyree a cheualx ne pour souffrir martyre ne mest pas possible damender le desplaisir et iniure que de par moy ta este dite comme de celle qui nestoit pas maistresse delle mais fut subiette par ma

Ende om dat dijn verlies onversoenic is ende dattet uut mi ende uut mijnre saken coemt, so en sal ic nemmermeer blide wesen, mer als een onsalich ende ongheluckich wijf sal ic versliten toverblijf²³ van minen leven, biddende onsen Here dat Hi dine scone joncheyt beschermen wille van allen quade.”²⁴

Die u soude vertellen willen die clachten vanden lande met desen, het soude hem te langhe vallen.²⁵ Hier om soe swighe ick daer of meer te spreken, ende ic sal weder segghen van Olivier.²⁶

fragilite a courroux non cognoissant ta grande bonte et loyaulte

23. toverblijf: de rest

24. Et pour ce que ta perte est irrecuperable et que ce procede de moy et de ma cause iamais ie nauray ioye. mais comme infortunee vseray le surplus de ma vie en priant nostre seigneur que ta tresbelle ieunesse vuille garde[r] de tous maux.

25. Qui vous vouldroit les plaintes de ceulx du pays avec ceste racompter trop longue chose seroit /

26. pour ce men tays et reuins a Oliuier

Vander groter aventuren die Olivier toe quam opter zee, ende hoe hi ende noch een ridder beschermt worden van verdrenct te wesen.

Capittel .xvi. ¹

Ghi hebt ghehoert hier te voren hoe Olivier, des conincs sone van Castillen, wech reysde, ende hoe hi hem ter zee stelde. ² Nu suldi voert van sijnre aventuren horen.

Als si aldus op die zee gheslegghen waren, soe waren si daer wel twee maenden of daer omtrent, ende so verre dat op eenre tijt hem luden een wonderlic tempeest ende onweder over quam, bi den welcken noot was den scippere te aventuren haer luder scip inden wille Gods, in wiens bewarenisse si hem luden dicwile bevalen, als die ghene die niet en verwachtten dan die ure des doots. ³ Ende in desen staten waren si drie dagen. ⁴

Ende die tempeest wort so onghenadich dat ten derden daghe haer luyder scip [c2rb] een stoot gaf aen die aerde, in sulcker manieren dattet spleet ende bedarf, ende si verdroncken alle die daer inne waren uutghenomen Olivier ende den ridder vanden welcken ic voren ghesproken heb. ⁵ Die als si saghen dat haer luder scip bedorven was ende dat haer luder volc verdroncken was, ende want si niet seer verre vanden lande en waren, soe seiden si dattet beter ware dat si hem stelden te swemmen om haer lijf te bescermen also lange als hem moghelic ware. ⁶ Ende also maecten si elc een teiken des heyligen

1. ¶ De la grande fortune qui aduint sur mer a Oliuier. et comment luy et le cheualier furent preserues destre noyez. Le .xvj. chapitre

2. Asses aues oy parler cy deuant le partement que fist Oliuier filz du roy de castille Et comment il se mist en mer

3. ou il fut deux moys ou enuiron et tant que vne nuyt vne tempeste et merueilleux orage leur suruint par laquelle il fut force au marinier de aduenturer leur nauire en la volunte de nostre seigneur en laquelle garde se recommandoient souuent comme ceulx qui nattendoient que lheure pour mourir

4. Et en cest estat furent lespace de troys iours

5. et fust la tempeste si orrible que au tiers iour leur basteau ferit en terre par telle maniere quil se froissa et fendit tellement quil fut pery et tous ceulx qui dedens estoient : r[e]serue oliuier et le cheualier donc par auant ay fait mention

6. lequel voyant terre prochaine deulx et que pas nen estoient loing aussi voyans leurs basteaulx effondre et leurs gens mors dirent quil valloit mieulx quilz se missent a nager pour sauluer leur vie le plus longuement quil leur seroit possible

cruces, hem selven bevelende Gode, ende aldus begonsten si te swemmen, hopende dat lijf te ontdragen, twelc hem luden onmoghelijc was [en] ⁷ hadder God Sijn gracie niet in ghestrect, ende si waren beyde seer moede ende tenden haren ademe. ⁸ Ende dat water was soe cout ende soe snel, al en hadden si anders gheen last gehadt, ⁹ so hadden si doch moeten ghestorven hebben. ¹⁰ Ende in desen noot sijnde soe en vervreemden ¹¹ si nochtans van malcanderen niet, ende elc van hem beiden badt Gode in sijnre herten dat Hi Sijn barmherticheit op hem wilde laten dalen, want si en hadden gheen betrouwen ymmermeer anderen dach te sien. ¹² Nochtans en vergat hem God niet, want daer haestelic een hart ¹³ quam gheswommen, waer of si seer versaget ¹⁴ waren, mer Olivier greep hem ende satter op, ende die ridder dede oec des ghelijc, ende in dier manieren droechse dat hert tot opt lant. ¹⁵ Ende doen worden si den hert quite, ende een ygelic van hem beiden en was niet veel beter dan doot om twater dat si ghedroncken hadden ende om die coude die si ontfangen hadden. ¹⁶

7. Onbreekt in Homburch [1510] — door tekstverlies als gevolg van beschadiging niet verifieerbaar in Jan van Ghelen 1576.

8. et pour ce chascun deulx en faisant le signe de la croyx et eulx recommandans a dieu se [b7v] ietterent en la mer et se prindrent a nager esperans eulx sauluer laquelle chose leur estoit impossible se nostre seigneur ny eust estendu sa grace. car si longue espace furent nageans quil ny auoit celuy qui ne fut las et a la grosse allayne tant que pour tout perdre

9. al en hadden si anders gheen last gehadt: nog afgezien van andere ongemakken was de kou en de onstuimigheid van het water voldoende om hen te doen verdrinken.

10. Et auecques ce leaue estoit si froide et si aspre que quant aultre chose neust este si estoient ilz pour mourir

11. vervreemden si ... niet: verloren zij elkaar niet uit het oog

12. Et en cest estat nesloignerent point lung laultre et ny auoit celuy qui en son cueur ne requis nostre seigneur que par sa misericorde voulsist auoir pitie deulx car fiance nauoient de iames veoir aultre iour

13. hart: hert — ‘hart’ zal een Delfts relict zijn, in Antwerpen zei men ‘hert’.

14. versaget: bedoeld is: verbaasd

15. toutesfoys nostre seigneur ne les oublya pas. car ilz furent tous esbays quant au pres deulx chois[i]rent vng cerf le quel Oliuier prist en monta sus Le cheualier qui guaire nestoit loing fist le cas pareil Et en cest estat les porta tant quilz furent sur terre

16. Lors le cerf sesuanoyt et chascun deux qui ne valloient guaires mieulx que mors pour leaue quilz auoient beue et la froideur quilz auoient receue.

Ende si en waren niet ondancbaer vander gracen die hem gheschiet was, mer si loefden ende dancten Gode mit goeder her-[c2va]ten. ¹⁷

Ende dat ghedaen sijnde, pijnden si hem te gaen tot eenen huysse dat niet seer verre van daen en was. ¹⁸ Nochtans en mochten sijs mitter ogen niet ¹⁹ sien vander plaetsen daer si aen ghecomen waren. ²⁰ Thuys behoerde tot ee[n]en ²¹ edelen man vanden lande, die welcke, als hise sach, groot medeliden met hem hadde ende maecte hem luden goet vuer. ²² Hi verwarmdese ende leydese alsoe hi eerlijcxt ende best mochte, hem luden vragende die maniere hoe si aen lant ghecomen waren. ²³ Ende si vertelden hem in hoe groten noot dat si gheweest hadden, ende oec mede dat mirakel dat onse Here hem bi Sijnre goetheit hem luden getoent hadde, waer of hem die waert seer verwonderde. ²⁴ Nochtans gheloefde hi dat wel ende seyde dat Gode gheen dinghen onmoghelic en waren. ²⁵

Waer om wi dese saken mogen ontdecken ende ter memorie brengen, want die ghene die hem selven in node vinden bi eenige aventure of ongeval, al eer om die sonden te schuwen dan die te volbrengen, ende hem luden ghedenct op die barmherticheit Gods, ende so wie Gode devotelijc aenroepen om Sijn hulpe, dien geeft God eenighe

17. ne furent pas ingras selon leur passion que de bon cueur ilz ne merciassent nostre seigneur.

18. Et ce fai[t] ilz sefforcerent daller iusques en vne maison qui guaires nestoit loing

19. niet: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 37v leest hier: “[...] Et ce fait sefforcierent daler Iusqua vne maison qui gaires nestoit loings Car Ilz la pouoient choisir a leul du lieu ou Ilz estoient arriue” — Lees daarom: Ende dat ghedaen sijnde, pijnden si hem te gaen tot eenen huysse dat niet seer verre van daen en was, want sij mochtens mitter ogen sien vander plaetsen daer si aen ghecomen waren.

20. Car ilz la pouoient cho[i]sir a loeuil du lieu la ou ilz estoient arriues

21. Homburch [1510]: eeuen

22. Lostel estoit a vng gentil homme du pays lequel quant il les vit il en eut grant pitie en luy mesmes et leur fist bon feu /

23. les reschauffa et coucha le mieulx et le plus bel quil peust et si leur demanda la maniere comment ilz estoient venus

24. et ilz luy dirent et racomptèrent le danger auquel ilz auoient este et le miracle que dieu par sa grace [b8r] leur auoit demonstre en leur saluant la vie de quoy loste se donna grant merueille.

25. touteffoys ce nestoit pas quil neust bonne credence et que bien ne sceut que rien a dieu nestoit impossible.

middelen doer welcke si uut dien noot verlost worden, als tot desen propoeste dese twee ridders behouden waren, die nochtans gheschepen waren verdroncken te wesen, en hadse God bi Sijnre goedertierenheit niet verlost gehad.²⁶

26. Donc nous pouons cecy a memoire reduire que ceulx qu[i] se treuent en danger par fortune contraire plustost a loccasion de fouyr peche que daller pour le commettre et il leur souuient de la puissance et misericorde de dieu et qui deuotement reclament laide de nostre seigneur que alors dieu permet et donne les moyens par lesquelz on ha des dangers deliurement comme a ce propos ces deux furent preseruez destre perillez en la mer comme les aultres. — Deze slotalinea is evenals de proloog en de epiloog een latere toevoeging van Loys Garbin ten opzichte van de druk van 1482 op naam van Louis Cruse, en wordt voor het eerst aangetroffen in de druk Hf 5302, Genève [1491-1492].

*Hoe dat den ridder, Oliviers gheselle, sterf, ende van tghene
dat hem gheschiede nae sijn doot.*

Capittel .xviij. ¹

Ter wilen dat si aldus tsamen spraken, soe vraechde Olivier in wat contreyen dat si waren. ²

Hem was gheseit dattet Enghelant was, waer of die ridder die mit Olivier verlost ende behou-[c2vb]den was, seer blide was. ³ Ende al wast dat hi seer siec was, nochtans vraechde hi den here vanden huysse of hi niet en kende eenen ridder ghenamt heer Jan Talbot. ⁴

Hi antwoerde dat hi dair wel of hadde horen spreken, mer hi en hadde hem nie ghesien, also hi meende, mer hi hadder wel so veel of ghehoert als dat sijn principael woenstat te Cantelberghe was, “die welcke wel .xx. milen van hier is.” ⁵

Doe seide die siecke ridder: “God si geloeft, die ons hier ghebrocht heeft. ⁶ Ic ben die selve ridder die ic hier te voren ghenomt heb, ende ic ben wonende in die stede van Cantelberghe. ⁷ Ende om dat ic wel weet dat ic sonder Gods gracie nemmermeer op staen en mach vander siecten die ic hebbe, want ic bevoele wel dat mi den doot naest is, ic bidde u dat ghi mi doet dragen in een osbare ⁸ tot minen huse te Cantelberghe, tot dien eynde dat ic daer mijn leven eynden mach ende mijn testament ordineren ende maken mach, ghelijckerwijs een goet

-
1. ¶ Comment le cheualier compaignon doliuier morut et de ce quil en aduint apres sa mort. Le .xviij. chapitre
 2. Tandis quilz deuisoient. Oliuier demanda en quelle contree ilz estoient
 3. il luy fut dit que cestoit angleterre dont le cheualier qui auecques oliuier se estoit saulue sen resiouyst beaucoup
 4. non obstant que fort malade fut et demanda au seigneur de lostel se il cognoissoit point vng cheualier nomme sire iehan talbot.
 5. il respondit que bien en auoit oy parle mes o[n]cques ne lauoit veu comme il pansoit fors que sa principalle residence estoit en la ville de cantorbie ainsi comme on disoit laquelle estoit bien vingt lieues de la
 6. Lors yceluy cheualier malade luy dist / sire loue soit nostre seigneur qui ycy nous a admenez
 7. Je suis yceluy sire iehan talbot que par cy deuant vous ay nomme et suis demorant en la ville de cantorbie comme vous dites
 8. osbare: draagbaar (tussen twee paarden of muilezels)

kersten mensche sculdich is te doen.⁹ Ende en dencket niet ghi en sult¹⁰ wel geloent worden van uwen arbeide.”¹¹

Olivier siende desen ridder also siec, en was daer of niet wel te vreden.¹² Ende als een die niet en wiste waer te gaen, seide hem: “Mijn here, mijn vrient, ic ben seer droevich om uwe siecte.¹³ Ick heb so goet gheselschap an u ghevonden dat ic u niet begeven en sal, in wat plaetsen oec dat ghi u doet voeren, totter tijt toe dat onsen Here ghelieven sal anders te disponeren van uwe siecte.¹⁴ Lof tot Sijnder godliker goetheit!¹⁵ Aengaende mijn deel, ic ben ghenesen ende in goeder ghesontheit, bereit te paerde te sitten, ende ic presentere mi te gaen daert u gelieven sal.”¹⁶

Die ridder bedancte hem ende seide dat al sinen [c3ra] wille was te reysen daer hi gheseit hadde, ende dat hy anders niet en begheerde van hem.¹⁷ Waer om ten coste van sinen waert, die daer niet of nemen en wilde, so wort hi tot daer ghebrocht, daer Olivier altijt bi hem bleef, ende hi en begaf hem niet.¹⁸

Nochtans alst Gode beliefte ende here Jan Talbot tot sinen huse ghecomen was, so en leefde hi daer niet langhe, hi en overleet van

9. Et pour ce que ie le cognoys que sans la grace de dieu iamais ie ne me puyz resourdre de la maladye que iay car ie sens que la mort est prochayne de moy. ie vous pryé quil vous plaise moy faire porter en vne lietere iusques en la m[a]yson a cantorbye affin que la puyse finer le surplus de ma vie faire mon testament et ordonnance telle que bon chrestien est tenu de faire.

10. Ende en dencket niet ghi en sult: En wees er zeker van dat u ervoor

11. Et ne pensez pas que de vostre paine vous ne soies bien remuneré.

12. Oliuier voyant ce cheualier ainsi malade fut couroucé

13. et comme celuy qui ne sauoit ou aller luy dist mon seigneur et mon amy ie suis tresdesplaisant de vostre maladie /

14. iay trouue si bonne compagnie en vous que ie ne vous abandonneray pas en quelque lieu quil vous plaira faire mener iusques a lheure que iauray veu en quelle maniere il plaira a nostre seig[n]eur de disposer de vostre maladie

15. Louenge a sa haultesse et diuine bonte

16. touchant ma part ie suis guarý et en bonne sante et prest de monter a cheual Et moffre daller quelque part quil vous plaira

17. Le cheualier le remercyá et dist que toute sa volunte estoit daller ou il auoit dit et que aultre chose ne requeroit.

18. Et pour ce aux despens de son hoste lequel nen voulut rien prendre fut mene iusques la / ou oliuier eut tousiours sa compagnie qui oncques ne labandonna.

deser werelt in groten screyingen ende clachten van sinen vrienden, die hem nochtans nae sinen doot gheen grote vrientscap en bewesen. ¹⁹ Want om eeniger sculden ²⁰ die hi in dier stat een burgher sculdich was, so was hi verwaten ²¹ ende inden ban ghedaen ter tijt toe dat die voerseyde burgher vernoecht ²² ware. ²³ Ende in desen verwate hadde hi gheweest wel seven jaer, om dat hi niet en hadde sinen scult mede te betalen sonder grotelic te vercopene van sinen goede. ²⁴ In desen state sterf hi. ²⁵ Ende om dat die burgher niet vernoecht en was, so en wilde hy niet ghehenghen ²⁶ datmen hem in die heilighe aerde ²⁷ graven soude. ²⁸

Als dit sijn erfghenamen sagen, so hadden si liever dat hi in onghewijede aerde begraven gheweest ware dan si die sculden betaelt hadden, ende si en beminden so niet seer die siele van haren goeden vrient als haer luder goeden. ²⁹

19. touteffoys comme il plust a dieu sire iehan talbot venu en sa maison ne vesquit guaire quil ne trespasast de ce monde en la grant plainte et pleurs de tous ces amys lesquelz apres sa mort ne luy monstrent pas grant amytye.

20. De Franse brontekst vertelt niet waarom Jehan Talbot zich in de schulden heeft gestoken dan wel heeft moeten steken anders dan dat hij met de boot naar Constantinopel wilde reizen, waarheen de reis meestal over land ging. Opvallend ook is dat de geldeiser geen Jood is, maar een naamloze christen 'bourgois'.

21. verwaten: vervloekt

22. vernoecht: tevreden

23. Car pour aulcune debte quil devoit a vng borgoys de la ville il fut en sentence [b8v] dexcommuniment iusques au temps que yceluy bourgoys en fut contente.

24. Et auoit este bien lespace de vij. ans en cest excommuniment et luy qui nauoit pas de quoy sans vendre du syen largement pour payer sa debte. — grotelic te vercopene van sinen goede: zonder al zijn bezittingen te verkopen

25. et en cest estat mourut.

26. ghehenghen: toestaan

27. heilighe aerde: door een priester gewijde aarde, een ommuurd kerkhof, waar de lichamen van de overledenen veilig zijn voor vandalisme door demonen en duivels, en waar zij kunnen wachten op de verrijzenis van de doden als Jezus terugkeert op aarde als het einde der tijden daar is.

28. et pour ce le borgoys ne fut pas content que sans estre paye le cheualier fut mis en terre sainte

29. mais ses hoirs voyant se conclurent et aymerent mieulx de le enterre[r] en terre prophane que de payer la debte comme ceulx qui nauoient pas de quoy et namoyent pas tant les ames de leurs bons amys trespases comme leurs biens — haer luder goeden: hun eigen vermogen / bezittingen (nodig om de schuld van Jan Talbot te voldoen)

*Hoe Olivier den ridder dede begraven, ende vanden steecspele ende
tornoye datter in Enghelant ghecondicht wort, ende wiet best
doen soude, die soude hebben des conincx dochter te wive.*

Capittel .xviij. ¹

Olyvier, aensiende die grote ghiericheyt vanden vrienden des doden ridders, soe en was hi niet wel te vreden. ² Mer hi stelde hem selven in groter pij-[c3rb]nen ende naersticheit ³ so seer alst hem moghelic was, soe anden ghenen die den scult toe behoerde, so anden ghenen diese sculdich waren te betalen, te dien eynde op dat dese ridder, dien hi bekent hadde in sijn leven een man van groten doechden te wesen, begraven mocht worden in die heilige aerde. ⁴ Mer onmoghelic wast hem eenich middel ⁵ daer in te vinden, want die erfghenamen vanden ridder en wilden daer niet toe doen, ende die burgher seide dat hi niet te vreden en soude wesen, hi en ware te vollen betaelt van al tghene datmen hem sculdich was. ⁶

Olivier, aensiende datter anders niet of gedaen en soude sijn, [so] ⁷ ondervraechde hi wat die scult wel beliep, ende hem was gheseit datse wel beliep tot dusent scilden. ⁸ Mer niet teghenstaende, al wast dat hi een groten hoep van sinen gelde verteert hadde die wile hi aldus reysende was, [ende] ⁹ soe veele dat hi van sijn .M. nobelen mer die een helft gehouden en hadde, nochtans versinde hi ende dochte in

1. ¶ Comment oliuier fit enterre[r] le cheualier. et des ioustes publiez en angleterre que qui mieulx feroit auroit la fille du roy en mariage Le .[x]viiij. chapitre

2. Oliuier voyant la grant faulte et auarice des amys de ce mort ne fut pas content.

3. stelde hem selven in groter pijnen ende naersticheit: deed alle mogelijke moeite

4. mes se mist en toutes paines et diligences que possible luy fut tant enuers celuy a qui la debte estoit deue comme a ceulx qui payer le deuoient affin que ce cheu[a]lier quil auoit cogneu estre en sa vie homme de tresgrant vertus peust estre mis en terre sainte

5. middel: compromis

6. Mes impossible luy fust de y trouuer appointment. Car les heritiers du cheualier nen vouloient rien faire et le borgoys disoit que aultre chose nen seroit et que ia ne seroit content sil nestoit paye tout ou long de ce qui luy estoit deu

7. Homburch [1510]: also — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: soo

8. Oliuier voyant que aultre chose nen feroit fait il en quist et demanda a quelle somme celle debte montoit et trouua quelle montoit bien a mille escus

9. [ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

hem selven dat hi desen burger vernoegen ¹⁰ ende betalen soude; also hi dede. ¹¹ Ende oec mede liet hi een grote ende eerlike uutvaert doen over desen voerseiden ridder, waer of hi seer ghepresen wort van al den volcke. ¹² Ende in contrarien die vrienden vanden overledenen ridder waren seer geblameert, ¹³ alst redene was. ¹⁴

Olivier bleef doen met cleinen ghelde een wyl tijts in die stat van Cantelberghe, daer hi menigherhande tijdinge hoerde ende vernam. ¹⁵ Also dat hi verhoerde dat die coninc van Enghelant ter begheerte ende ten versoecke van sinen ondersaten een tornoy spel hadde doen condigen, welc dueren soude drie dagen lanc, ende daer souden comen alle edele mannen. ¹⁶ Ende die [c3va] ghene diet alder best doen soude biden seggen vanden princen ende princerssen die daer toe gheordineert ¹⁷ souden worden, die soude winnen des conincs eenighe dochter, want hijer niet meer en hadde, op dattet haren wille ware, welcke dochter op dier tijt vernaemt was voer die schoonste vrouwe vander werelt. ¹⁸ Ende haer vader en wilde niet aensien haer te huweliken aen grote princen ende heren, te dien eynde dat si van hem niet vervreemt en soude worden, want hi bemindese met so groter liefden dattet hem onmoghelijk gheweest hadde eenighe goede ridderscap te doen of blijscap te bedriven op dien dach als hise niet

10. vernoegen: tevreden stellen

11. Nonobstant que son voyage durant il despendit vne grant partie de ses mille nobles et tant que guaires nen auoit plus que la moytie si delibera en soy mesmes de payer et contenter le borgoys ce quil fist

12. Et auecques ce fist faire lobseque du cheualier grant et honnerable pour la quelle cause il fut fort prise de chascun

13. waren seer geblameert: over hen werd schande gesproken

14. Et au contraire les amys du trespasse furent fort blasmez comme raison estoit.

15. Oliuier a petit dargent demoura vne espace de temps a cantorbie la ou il apprist et sceut tant de nouvelles

16. que il sceut que le roy dangleterre a linstance de ses subietz auoit fait cryer vng tournoy lequel se deuoit tenir par tr[o]ys iours et se y porroient trouuer tous nobles hommes

17. gheordineert: aangesteld

18. Et celuy qui mieulx le feroit pa[r] le dit des princes at autant des princesses qui ad ce deuoient estre commis il gaigneroit sa seulle fille que plus nen auoit / mais que sa volunte y fust La quelle fille pour yceluy temps estoit tenue pour la plus belle que fust en toute la monarchie du monde.

ghesien en hadde. ¹⁹ Ende hem dochte dattet om twelvaren vanden lande ende om den ghemenen oerbaer ²⁰ nutteliker ende beter ware haer te gheven eenen vromen ende stouten armen man ende niet van groter afcoemste dan eenen groten heere in ²¹ wien gheen vromicheden en waren. ²² Ende aengaende der edelheit ende rijcdom, so hadde sijs ghenoech voer twee. ²³ Daer om hadde hi doen beroepen dat tornoyspel te dien eynde als dat die vroemste vander feesten sijn schone ende alder liefste dochter te wive hebben soude, ende oec mede om dat na sijn doot ende overliden dat conincrijcke comen soude moghen aen eenen vromen prince ende heere, die dat voerseyde rijcke beschermen soude teghen alle die ghene die dat souden willen hinderen ende bescadigen. ²⁴

Item ²⁵ daer waren gheordineert vier hondert ridderen van binnen teghen alle die mannen die van buten comen souden willen. ²⁶ Ende het was veel meer dan elf maenden gheleden dat dese feeste vanden tornoyspele uut gheroepen ende ghecondicht [c3vb] gheweest

19. Et ne vouloit pas regarde[r] son pere de la marier a grant prince ou seigneur a celle fin quelle ne fut esloignee de luy Car il laymoit tant et de si grant amour que impossible luy estoit de faire bonne cheualerie ne chiere le iour quil ne lauoit veue ne regarde — Deze significant sterke vader-dochter binding kan mogelijk verklaard worden door het ontbreken van een koningin van Enghelant in het verhaal.

20. ghemenen oerbaer: het algemeen belang

21. Jan van Ghelen 1576: van

22. Aussi il luy sembloit que pour le bien du pays et de la chose publique plus necessaire estoit de la ba[i]ller a hardy et vaillant homme poure et non de trop grant lieu que a plus grant maistre en qui ces vertus ne fussent pas — De voorkeur van de koning voor een arme maar sterke en deugdzame man boven een steenrijke slapjanus is ongebruikelijk, evenals het veto-recht van de princes.

23. Et aussi touchant noblesse et richesse elle en auoit asses pour deux

24. pource auoit fait cryer ce tournoy affin que le plus vaillant de la feste eust sa tresbelle et bonne fille en mariage / et que apres son deces le royaulme peust eschoir a [c1r] vaillant prince et seigneur qui fut garde et protecteur et deffendeur de tous ceulx qui greuer le porroient ou vouldroient.

25. Item daer waren: Ook waren daar

26. Quatrezens cheualiers furent ordonnes dedens a lencontre de tous venans

[hadde] ²⁷ over alle die landen ende conincrijcken van kerstenhede. ²⁸
Mer dat niet teghenstaende, tot dien daghe toe soe en was dat noch
niet ghecomen totter kennissen van Olivier. ²⁹ Nochtans [en] ³⁰
warender mer vijftien dagen tusschen vanden eersten dage van dattet
tornoyen beghinnen soude, welcke sake Olivier tot seer groter
onghenoechten quam [om] ³¹ dat hem dochte dat hi daer hem selven
niet bereit en soude moghen vinden te tijde, als ghi noch hier na horen
sult mogen. ³² Ende oec mede so dochte hem dat hi niet ghelts
genoech en hadde om also groten ende heerliken ³³ sake te
volbrenghen ende te doen. ³⁴ Nochtans so bereide ³⁵ hi hem ende
versinde ³⁶ oeck daer mede te wesen also wel toe ghemaet ³⁷ ende
ghetuycht alst hem moghelic soude wesen, oft en ware sake dat hem
onse Here eenich sonderlinghe beletsele toe seynde, bi welcken hy dat
niet en soude mogen doen noch volbrenghen. ³⁸

27. [hadde] ontbreekt in Homburch [1510] — Jan van Ghelen 1576: geweest was — In Homburch [1510] wordt “geweest” altijd gecombineerd met het hulpwerkwoord ‘hebben’.

28. et auoit ia plus de .xj. moys que la feste auoit este publiee par les pays et royaumes chrestiens.

29. Ce nonobstant iusques en celuy temps rien nen estoit venu en la cognoissance doliuier.

30. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

31. [om] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

32. Touthoys iusques en la premiere iornee de ce tournoy nauoit plus que .xv. iours qui tourna a grant desplaisir a oliuier pour ce quil luy sembla que pas ny pourroit estre appreste a temps pour soy y trouuer

33. heerliken: eervolle

34. et aussi nauoit pas grant argent pour ce faire

35. Zonder naar de Franse brontekst of naar Jan van Ghelen 1576 te kijken lijkt er met “bereide hi hem” niets aan de hand: ‘maakte hij zijn voorbereidselen’. Echter Jan van Ghelen 1576: “beriet hi hem”, wat een correcte vertaling is van “se delibera”, terwijl er in de Franse brontekst geen sprake is van voorbereidselen.

36. versinde: nam zich voor

37. Homburch [1510]: ghemaet

38. touthoys il se delibera dy estre le mieulx empoint que possible luy seroit se nostre seigneur ne luy enuoyoit empchement par quoy faire ne se peust

Mer van dien tide ³⁹ so begonste hi te verlieven ende amorues ⁴⁰ te worden, denckende in hem selven ende oec segghende dat hi veel ghelucx soude hebben, waer bi also dat na sine grote ⁴¹ tribulacien ende onghenoechten hem ghebueren mochte dese seer grote gheluckighe salicheit als te hebben ende te vercrighen ten huwelike ende tot eenen wive die gene vander welcker men alsoe veel eeren ende doechden seide over alle die wide werelt, ende oec om wiens wille ende eere alsoe groten ende costeliken tornoy ende steecspeel beroepen was, alsoe dat nye in dat lant des ghelijcs ghesien en hadde gheweest. ⁴²

39. Jan van Ghelen 1576: tijde voort

40. Normaal gesproken wordt men op iemand verliefd door iemand te zien, tijdens welk moment de god van de liefde met een pijl via het oog de minnaar in zijn hart raakt. Maar nobele geesten kunnen in de romanliteratuur ook verliefd op een vrouw worden op basis van een met woorden geschilderd portret en door aan haar te denken.

41. Jan van Ghelen 1576: groote sware

42. Et de ceste heure prist a deuenir amoureux disant que bien eureux seroit que se apres ses innumerables maux et desplaisirs ceste tresseureuse felicite luy pouoit aduenir que de auoir en mariage celle de qui tant de bien se disoit par luniuersel monde

straetrouers en moerdenarē die hi ver
sloech. En oec mede van tghene dat hē
ouer quam op den wech van lonnen
Capittel xi.

Als Oliuier aldus grote begheer
te en wille hadde te comē te voer
sciden tot nopye En aenliende dat dē tūt
seer cort was. betaelde hi sinē waert en
repsde wter stat van cantelberghe nae
die stede van lonnen toe daermen dese
hoge seeke houden soude Meerder dā
eenighe andere seeke die pe in dat lant
gheweest haddē. waer om dat veel gro
te princen en heren daer ghecomē wa
ren. En daer wasser so vele dat alle die
herbergen vol warē en besprokē. Niet
te min Oliuier corte sijn reple alsoe hi
eerst mochte Als die geen wiē dat doch
te dat die dach nimmermeer comen en
soude. En oec als om te sien die ghene
om welker liefsten en minne die vlope
int oer ghesteken hadde Alsoe dat hem

den wech niet lāge en dochte te welen.
wāt sijn ghepeynsen dedē hē den wech
lichrelyc ouer brenge Mer dat gepeyn
se brocht hem in een bosch dat wel ceen
luttel butē sinē wege lach. En niet lan
gheen hadde hi daer in ghe weest daer
en quamē ry. straetrouers en moerde
naers wel ghewapent al bedectelic op
hem roepende. blijft ter doot. ter doot.
Mer si waren hē so na bi. dat si hē ront
om beuangen haddē eer dat hi toefact
en wt sinen ghepeynsen comen conde
Doe sach hi wel dat hi vā haer sonder
anre noch mopenisse niet en soude vā
daer comen moghen. En doe nam hy
tswaert in die handē en sloech den ghe
nen die hem naest was in sulcher wijs
dat hi hem thoest sloefde totten tanden
toe. en mitten dalen vande slage velde
hi hem ter aerden. En doe begonste hi
voert te slacn recht en sijn en in allen
sidē. hoitwende en heruende. en sloech
in stucken hoefden en armen En hi de
de so veel mit craste van wapenen. als
dat die stoutste vā hē allē sijn grote sla
ghē niet verbeide en dorste. En oliuier
hadde hē seluen ghestelt mitten rugge
tegen een starcke en dicke haghe In al
sulcher wijs als dat sine viandē hē an
ders niet hinderē noch scaden en moch
ten dan vā voren. En om vte kennē te
gheuen bider gracies van onsen here.
Die vromicheit van sinen armē en die
veruaerlike grote slagen die hi sloech.
Doe werde hi hem soe vromelick dat
daer die elue doot bleuen. en die ander
viere liepen wech En als hi hem seluē
aldus alleen vant soe was hi bet verse
hertende te weden dan hi te voren ghe
weest hadde. Doen sadt hi of vanden
paerde. en hi bant sijn paert aen cenen

Hoe dat Olivier al fantasierende ¹ in een bosschagie reedt, in welck hi ter stont bespronghen ² worde van vijftien [c4ra] straetrovers ende moerdenaren, die hi versloech, ende oec mede van tghene dat hem overquam op den wech van Lonnen.

Capittel ³ .XI[X]. ⁴

Als Olivier aldus grote begheerte ende wille hadde te comen ten voerseiden tornoye, ende aensiende dat den tijt seer cort was, betaelde hi sinen waert ende reysde uuter stat van Cantelberghe nae die stede van Lonnen toe, daermen dese hoge feeste houden soude, meerder dan eenighe andere feeste die ye in dat lant gheweest hadden, waer om dat veel grote princen ende heren daer ghecomen waren. ⁵ Ende daer wasser so vele dat alle die herbergen vol waren ende besproken. ⁶ Niet te min, Olyvier corte sijn reyse alsoe hi eerst mochte, als die geen, wien dat dochte dat die dach nimmermeer comen en soude, ende oec als om te sien die ghene om welcker liefden ende minne [hem] ⁷ die vloeye int ore ghesteken hadde, alsoe dat hem [c4rb] den wech niet lange en dochte te wesen, want sijn ghepeynsen deden hem den wech lichtelijc over brengen. ⁸

1. al fantasierende: in gepeins verzonken

2. bespronghen: aangevallen

3. Homburch: xi.

4. ¶ Comment oliuier fut assailly des larrons et les occist et de ce quil luy aduint sur le chemin de londres Le .xix. chapitre

5. Ainsi doncques Oliuier ayant tresgrant desir et volunte de soy trouuer avecques les aultres au tournoy dessusdit considerant que le terme estoit brif paya et contenta son hoste et puy partit de la ville de cantorbie [c1v] pour tirer enuers celle de londre en la quelle la sumpteuse et solennelle feste plus que nulle aultre qui en celuy pays auoit este par deuant se deuoit tenir. Et pour ce plusieurs grans princes et seigneurs y estoient ia venus.

6. Tant en y auoit que tous les hostelz estoient plains et retenus

7. [hem] ontbreekt in Homburch 1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

8. Ainsi que Oliuier exploitoit son chemin le plus tost quil pouoit comme celuy a qui il ne sembloit pas que iamais le iour deust venir que de veoir celle pour qui son amour luy mettoit la puce en loreille et tant que le chemin ne luy sembla pas long Car sa pensee luy [f]aisoit passer le temps ioy[e]usement.

Mer dat gepeynse brocht hem in een bosch, dat welc een luttel buten sinen wege lach. ⁹ Ende niet langhe en hadde hi daer in gheweest, daer en quamen .xv. straetrovers ende moerdenaers, wel ghewapent al bedectelic, ¹⁰ op hem roepende: “Blijft ter doot! Ter doot!” ¹¹ Mer si waren hem so na bi dat si hem ront om bevangen hadden eer dat hi toesach ¹² ende uut sinen ghepeynsen comen conde. ¹³ Doe sach hi wel dat hi van haer sonder anxte noch moyennisse niet en soude van daer comen moghen. ¹⁴ Ende doe nam hy tswaert in die handen ende sloech den ghenen die hem naest was, in sulcker wijs dat hi hem thoef cloefde totten tanden toe, ende mitten dalen vanden slage velde hi hem ter aerden. ¹⁵ Ende doe begonste hi voert te slaen, recht[s] ¹⁶ ende slincx ende in allen siden houwende ende kervende, ende sloech in stucken hoefden ende armen, ende hi dede so veel mit crafte van wapenen als dat die stoutste van hem allen sijn grote slaghen niet verbeiden en dorste. ¹⁷ Ende Olivier hadde hem selven ghestelt mitten rugge tegen een starcke ende dicke hage, in alsulcker wijs als dat sine vianden hem anders niet hinderen noch scaden en mochten dan van voren. ¹⁸ Ende om u te kennen te gheven: bider gracies van onsen Here, die vromicheit van sinen armen ende die vervaerlike grote slagen die hi sloech, soe weerde hi hem soe vromelick dat daer die elve doot bleven ende die ander viere liepen wech. ¹⁹ Ende als hi hem selven

9. Laquelle mena iusques dedens vng boys qui vng petit hors de son chemin estoit.

10. wel ghewapent al bedectelic: offensief en defensief goed bewapend

11. et ny eut pas loing temps chemine / quant .xv. aggueteurs de chemins qui estoient larrons et meurtriers bien embastonnez et armez a la couuerte lesquelz lescrierent disans. demeure a mort.

12. toesach: opkeek

13. Mais ce ne fut pas quilz ne fussent si prest de luy que quant il leua la veue et quil fust hors de sa pensee il se trouua de ces gens tout enuironne

14. Et lors comme celuy qui bien cogneut que sans meslee ne se pouoit partir

15. mist la main en lespee et ferit le plus pres de luy tellement qui le fendit iusques aux dens et en descendant son cop labbatit mort a terre

16. Homburch [1510]: recht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

17. Puy commenca a ferir a destre et a senestre en decoupant testes et bras et fist tant darmes que le plus hardy nosoit ses coups attendre

18. Il estoit adosse contre vne forte et espesse haye tellement que ses ennemys ne le pouoient dommager que par deuant.

19. Et pour vous aduertir a laide de noste seigneur de ses bras et des grans et orribles coups quil y donna il en fist telle discipline que les xj. demourerent mors sur la place et le

aldus alleen vant, soe was hi bet versekert ende te vreden dan hi te voren gheweest hadde. ²⁰

Doen sadt hi of vanden paerde, ende hi bant sijn paert aen eenen [c4va] boem, ende hi begonste sijn wonden te verbinden die hi daer ghecregen hadde al soe hi best mochte. ²¹ Mer die wonden en waren hem niet seer hinderlic, waer of dat hi Gode seer lovede ende dancte. ²²

Ende ter wilen dat hi tot hem selven sach sonder enich achterdencken na sijn paert – twelc niet seer stijf ghebonden en was, alst wel blikelic was, want het ontbant hem selven ende het ontdroech hem die boygie ²³ daer alle tghelt van sinen meester in was, die welcke hanghende was an die sale ²⁴ – mer het was verde gelopen eer Olivier des ghewaer worde. ²⁵ Nochtans, als hijt siende wort, soe begonste hi na te lopen, ende hi liep also verre ende also langhe als dat hi tenden sinen adem ghecomen was. ²⁶ Ende in deser manieren quam dit paert lopende ter plaetsen daer een vanden [vier] ²⁷ dieven verborgen lach. ²⁸ Ende als die voerseide dief dat paert sach so kende hijt wel. ²⁹ Hi

demourant sen fuyt.

20. et quant il se trouua seul il fut plus assure que par auant nauoit este

21. Et puys se mist a terre et attacha son cheual a vne branche et puys commença a bender aulcunes playes quil eust au mieulx quil peust.

22. Lesquelles nestoient pas trop griefues dont il rendit graces a nostre seigneur

23. boygie: geldbuidel

24. sale: zadel

25. Et ainsi comme il prenoit garde a soy seullement sans regarder a son cheual lequel nestoit pas fort lye comme il parut Car il se destacha et emporte la bouiette la ou estoit tout l'argent de son maistre pendu en larcon de la selle et si estoit ia fort esloignie auant que oliuier sen apperceust

26. Toutefois quant il le vit il commença a courre apres. et courut tant et si longuement quil estoit ia a la grosse allaine

27. [vier] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

28. Et en cest estat le cheual vint accourant iusques au lieu ou lung des quatre larrons qui eschappa estoit muse

29. et lors que le dit larron vit le cheual il le cogneut

vinget³⁰ ende satter op.³¹ Doe sach Olivier wel dat hi sijn paert quijt was ende sijne boygie metten ghelde.³²

Nu moechdi wel dencken dat hi in groten verdriete was, want hi vant hem selven sonder ghelt ende sonder vrienden ende in een vreemt lant, daer hi gheen kennisse en hadde.³³ Ende hi seide in hem selven: “Lieve here God, ic bidde Di dattu vertroesten willes my, mistroestige mensche, want mijn betrouwen en is [in]³⁴ niemant dan in Di.³⁵ Ic kenne ende bevinde dat die aventure mi contarie is ende, ten si bi Dijnre gracen, mijn opset en sal niet volbrocht worden mogen.³⁶ Ende daer om so stelle ic mijn sake³⁷ ende mijnen wille in Di, biddende datstu Dijnen wille ende Dijn beliefte daer mede doetste, want niet veel arger en mochte mi geschien dan mi ghevallen is tot nu toe, waer of ic di grotelic bedancke.”³⁸

30. Jan van Ghelen 1576: vingt paert

31. et le prist et monta dessus

32. Et lors oliuier apperceust quil estoit desmonte et quil auoit perdu son cheual et sa boiette.

33. Si poues penser quil estoit en grant desplaisir car il se trouua sans argent et sans amys et en pays estrange ou il nauoit nulle cognoissance.

34. [in] ontbrekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

35. et disoit en luy mesmes beau sire dieu ie te prie que tu vailles conforter cest esguare. car ma fiance nest plus que en toy

36. ie cognoys qu[e] ma fortune mest contraire et si ne procede de ta grace mon entreprise ne pourra estre acheuee.

37. Jan van Ghelen 1576: saken

38. pour ce submes entierement mon fait et volunte [c2r] sur toy. En te pryant q[u]e tu en vses a ton plaisir et volunte. Car gayre pys ne me peult aduenir quil a fait iusques ycy don[t] ie te remercye.

boem. en hi begonste sijn wondē te ver-
binden die hi daer ghecregen hadde al
soe hi best mochte. Mer die wonden en
waren hem niet seer hinderlic waer of
dat hi gode seer louede en dācte. En ter
wilen dat hi tot hem seluen sach sonder
enich achterdenckē na sijn paert twelc
niet seer stryfghebondē en was alst wel
blikelic was. Wāt het ontbant hem sel-
uen. En het ontroech hem die bopgie
daer alle tghelt vā sijn meester in was
die welcke hanghende was an die sale.
Mer het was verde gelopē eer oliuier
des ghewaer worde. Rochtās als hūt
siende wort soe begonste hi na te lopen
en hi liep also verre en also langhe als
dat hi tenden sijn adem ghecomē was.
En in deser manieren quam dit paert
lopende ter plaecten. daer een vanden
dieue verborgen sach. En als die voer-
seide dief dat paert sach so hēde hūt wel
hi vinget en latter op. Doe sach oliuier
wel dat hi sijn paert quijt was. en sijn
bopgie mettē ghelde. Nu moechdi wel
dencken dat hi in grote verduere was.
want hi vant hem seluen sonder ghelt
en sond vanden en in een vrecmt lant
daer hi gheen kennisse en hadde. En hi
seide in hem seluē. Vieu here god ic bid-
de di dattu vertroesten willes my mis-
troestige mensche wāt mijn betrouwē
en is niemant dan in di. ic kenne en be-
winde dat die aventure mi contrarie is
en ten si bi dijnre gracie mijn opset en
sal niet volbrocht worden mogen. En
daer om so stelle ic mijn sake en mijn
wille in di. biddende dattu dijnē wille
en dijn belieste daer mede doetste. wāt
niet veel arger en mochte mi geschien
dan mi gheuallen is tot nu toe. Waer
of ic di grotelic bedancke.

Hoe datter ee ridder quā tot oliuier
om hē te vertroeste. en vandē belosten
die oliuier met hē dede. Capittel xx.

Hoe als oliuier hē seluē aldē beda-
ghende was vā sijnre quader auē-
turen. So quā daer een man tot hē die
hē mitter mouwē trac legghende. Oli-
uier van castillē en weest niet toernich
al store ic v wt uwen ghepeynsen. Oli-
uier rechte sijn hoeft op als hi hē hoer-
de nomē en hi en wilt niet watter was
of droem of fantasia. En wāt hi seer ver-
sacht was so maecte hi een teiken des
heiligē crups en seide tot hē. Dinc ic be-
swere di indē name gods dattu mi ge-
ne quaeten doetste. ende dattu mi leg-
ges wie di minē naem te kennē ghege-
uen heeft. Die mā die een eerwaerdich
perloen scheen te wesen int aēstien met
ter ogen antwoerde hē also. Mer sijn lieue
vrient en hebt gheen vreesē vā mi wāt
ic hē een kerstē mēsche en ic geloue also

[c4vb] *Hoe datter een ridder quam tot Olivier om hem te vertroesten,
ende vanden beloften die Olivier met hem dede.*

Capittel .xx. ¹

Ende als Olivier hem selven aldus beclaghende was van sijnre quader
aventuren so quam daer een man tot hem die hem mitter mouwen
trac, segghende: “Olivier van Castillen, en weest niet toernich, al store
ic u uut uwen ghepeynsen.” ²

Olivier rechte sijn hoeft op als hi hem hoerde nomen, ende hi en
wist niet wattet was, of droem of fantasie. ³ Ende want hi seer
versaecht ⁴ was, so maecte hi een teiken des heiligen cruys ende seide
tot hem: “Dinc, ic beswere di inden name Gods datstu mi gene quaet
en doetste ende datstu mi segges wie di minen naem te kennen
ghegeven heeft!” ⁵

Die man, die een eerwaerdich persoen scheen te wesen int aensien
metter ogen, ⁶ antwoerde hem also: “Mijn lieve vrient, en hebt gheen
vreesse van mi, want ic ben een kersten mensche, ende ic ghelove also
[c5ra] wel in Gode als ghi doet. ⁷ Ende al weet ic dinen naem, en weest
des niet verwondert, want du behoerts te weten als dat alle velden
ghesichte hebben ende dat alle bosschen horen ⁸ hebben. ⁹ Niet te min,
ic verstae ende weet wel als dat dijn verdriet di benomen heeft dine

1. ¶ Comment vng cheualier vint reconforter Oliuier et des promesses quilz eurent
ensemble. Le .xx. chapitre

2. Ainsi que Oliuier se complenoit a soy mesmes de sa mauuaise ad[u]enture vint vng
homme a luy qui par luy plusieurs foys le tyra par la manche disant Oliuier de castillie ne
soyes mal content se ie vous oste de vostre pensee.

3. Oliuier dressa sa teste quant il se oyt nommer / et ne sauoit que cestoit ou songe ou
fantasie — fantasie: zinsbegoocheling

4. seer versaecht: verbijsterd

5. et comme esbahy en faisant le signe de la croix luy dist. Chose ie te coniuere au nom de
dieu que tu ne me faces nul mal et que tu me dyes qui ta donne mon nom a cognoistre.

6. int aensien metter ogen: op het eerste gezicht

7. cestuy homme qui belle et reuerente p[er]sonne estoit a veue de oeil luy respondit
Mon amy naves doubte de moy car ie suis chrestien et croy bien en dieu comme tu fais.

8. horen hebben: kunnen horen

9. Se ie scay ton nom ne ten donne merueille Tu doys cognoistre que tous champs ont
veue et tous boys ont oye. — Joseph Morawski, *Proverbes français antérieurs au XVe
siècle*, # 269: Bois a orelles et plain a eus.

natuerlike wijsheit, want haddestu op dine saken ghedocht, du haddeste wel gheweten datstu dine beclachten veel te luyde dedeste, also datse alle menschen bi di of verre van di lichtelic horen mochten. ¹⁰ Ende also weet ict, want du hebset mi te kennen ghegheven. ¹¹ Ende ic hebbe ghehoert den wille die du haddeste om ten tornoyen te gaen, die men seyt binnen ses daghen te houden in die stat van Lonnen, ende oec mede hoe du of ghestelt ¹² sijste, ende hoe du dijn paert ende dijn ghelt verloren hebste. ¹³ Mer ic ben in dy ghehouden, ¹⁴ ende dat om eenighen dienst ende vrientscap die dijn naeste vrienden ende maghen mi ghedaen hebben, waer om ic die ghene ben die di helpen wil om dijnen goeden ende hoechmoedighen ¹⁵ wille te volbrengen, Gode biddende dat Hi di gracie gheve dinen wille te volbrengen. ¹⁶ Ende daer om en is dat ghebrec aen u niet, ¹⁷ ic sal di besorgen ende stofferen van harnasse ende van paerden [ende] ¹⁸ al so wel dienen als dattet di wel ghenoeghen sal. ¹⁹ Mer du moetste mi beloven die een helft te gheven van al tghene datstu winnen ende vercrighen sulste ter saken vanden voerseiden tornoye, isset sake dattet mi belieft te eyschen ende te nemen.” ²⁰

10. Le cognoys que ton desplaisir ta oste ton sens accoustume. car se tu eusses pense a ton fait tu eusses bien cogneu que tu faisoies ta complainte si haulte que toutes gens pres de toy le pouoyent oyr

11. pour ce le scay que le mas donne a entendre

12. of ghestelt: beroofd

13. et ay oy la volunte que tu auoyes d[a]lller au tournoy qui se doit tenir dedens .vj. iours en la ville de londres aussi comme tu as este desmonte et perdu ton cheual et aussi ton argent

14. in dy ghehouden: voel mij verplicht jegens u

15. hoechmoedighen: ambitieuze

16. Je suis tenu a [c2v] toy pour aulcun seruice et plaisir que tes plus prochains parens et amys mont fait pour ce ie suis celuy qui te veuil aider a accomplir ta bonne et haultaine volunte priant nostre seigneur qui te donne grace de lacheuer

17. en is dat ghebrec aen u niet: wat u ook ontbreekt

18. [ende] ontbreekt in Homburch [1510] — Jan van Ghelen 1576: alsoo wel dienende /

19. pour ce sil ne tient a toy ie te fourniray de harnoyes et de cheuaulx et seruiray tant bien quil te souffira

20. Mes ce sera par telle maniere que tu me promettras que de tout ce que tu gaineras a cause du tournoy tu me donneras la moitie se mon plaisir est de le demander et de le prendre

Olivier horende die diensten die hem dese man boet, die welcke in ghelijckenisse van eenen ridder ghecleedt was,²¹ soe seide hi tot hem recht als den ghenen die niet en dochte op tghene dat hem ghebueren soude mogen: “Mijn lieve vrient, [c5rb] ist dat die ure²² alsulck si ende dattet alsoe ghebuert als dattu mi den dienst doetste die du mi presenteers te doen, so belove ende swere ic di bi Gode, in wien ic gelove, ende oec op mijn deel dat ic verbeidende ben in dat hemelsche rijk, ist bi alsoe dat mi eenighe doecht gheboert ter saken van desen tornoye, als datstu deelachtich wesen sulste vander rechter helft of vanden meesten deele, is dattet dy belieft te eyschen.”²³

Op desen woerden antwoerde die voerseide ridder, segghende als dattet hem ghenoech was mit deser beloften die hi hem ghedaen hadde, ende hi badt hem als dat hi somwijlen²⁴ daer op dencken soude alst tijt wesen soude.²⁵ Voert seide hi tot hem: “Mijn liefste vrient Olivier, en verwondert di niet van ghenen dingen die du hier na sien mogeste, mer hout altoes den cleinen voetpat die totter slincker²⁶ hant legget, ende daer sulstu vinden een heremitagie, die welc een halve mile van hier ghelegen is.²⁷ Ende daer sulstu ter herbergen gaen,

21. in ghelijckenisse van eenen ridder ghecleedt was: Olivier redeneert op middeleeuwse wijze en denkt dat het uiterlijk een afspiegeling van het innerlijk is. Omdat de man er als een ridder uitziet, zal hij ook wel als een ridder denken. En daarom durft hij deze dubieuze voorwaarde te accepteren.

22. ure: vertaalfout, bedoeld is: geluk

23. Oliuier oyant loffre que cest homme luy faisoit qui en semblance de cheualier estoit abille. luy dist comme celuy qui pas ne visoit ad ce que aduenir luy pouoit. Mon amy se lheure est telle et ma fortune veult consentir que tu me faces le plaisir et seruice que tu moffres faire. sur le dieu que ie croy et aussi sur la part que iames iattens au royaulme de paradis ie te promes et iure que se aulcun bien me vient a cause de cest tournoy que de ton seruice tu en seras parson[ni]er de ta droite moytie ou de la plus part sil te plaist a demander.

24. somwijlen: tezijnertijd

25. A ces parolles respondit le dit cheualier quil luy souffisoit de ceste promesse que faite luy auoit et luy pryra que en ce temps et en lieu il en eust souuenance quant temps en seroit

26. slincker: linker (ongunstig)

27. Puy luy dist Mon treschier amy oliuier ne tesmerueille de chose que tu voies cy apres Mais tiens to[us]iours ceste petite sente qui est en la main senestre tu trouueras vng hermitage qui pas nest loing dycy lieue et demye

ende daer sulstu oec tijdinghe van mi verwachten, want ic en sal daer niet gaen, mer ick sal di comen dienen alst tijt wesen sal.”²⁸

Doen namen si oerlof an malcanderen, ende Olivier stelde hem te weghe, den voerseyden ridder naerstelic²⁹ biddende als dat hi hem doch niet vergheten en wilde.³⁰

28. tu ty logeras et l[a] attendras nouvelles de moy car ie ne yray pas mais te viendray seruir quant temps et heure en sera.

29. naerstelic biddende: nadrukkelijk vragend

30. Lors prindrent conge lung de laultre. Et se mist oliuier en chemin en priant au cheualier quil ne le vouldist pas oublier.

Hoe Olivier in die heremitagie ¹ quam, ende vanden woerden die hi hadde metten heilighen heremite, an welcken hi hem biechtede.

Capittel .XXI. ²

Als Olivier een wijlken ghegaen hadde, so verloes hi tghesichte van sinen ridder, ende hi en wiste niet waer dat hi bevaren was. ³ Nochtans en vergat hi niet den wech te houden die hem geseit was, ende hi ghinc also lange tot dat hi die heremitagie [c5va] vandt. ⁴ Mer het was tusschen dach ende nacht eer dat hi daer comen mochte, ende die dore was ghesloten. ⁵ Olivier sloech ende clopte op die dore, ende hi dede dat den heremite, die welcken in sijn devocie ende bedinge ⁶ was, quam ende dede die dore open, seer versaecht, ⁷ want hi en was niet ghewoene dat daer op die ure ⁸ yemant quame. ⁹ Ende als hem Olivier sach, so groete hi hem, ende die goede man groete hem weder. ¹⁰ Doen vraechde hi hem, wie dat hem te dier uren daer ghebrocht hadde. ¹¹

1. heremitagie: kluizenaarswoning

2. ¶ Comment oliuier vint en lhermitage et des languages quil eust au saint hermite auquel il se confessa. Le .xxj. chapitre

3. En peu de temps Oliuier perdist la veue de son cheualier et ne sceust quil deuint

4. Touteffoys il noublia pas de tenir le chemin qui luy estoit dit et tant exploita

5. que ainsi que a la faulte du iour trouua lhermitage et lhuy estoit clos

6. devocie ende bedinge: gelet op het tijdstip het getijde van de completen

7. versaecht: verbaasd

8. Kluizenaars, met name mannen van adel die na een traumatische ervaring of een turbulent leven ervoor kozen om de rest van hun leven in sobere afzondering door te brengen, deden ook dienst als vraagbaak voor mensen met levensvragen. Hun charisma was vele malen groter dan dat van een reguliere geestelijke.

9. Mais Oliuier commenca a heurter a lhuy et fist tant que lhermite qui estoit en ses deuotions vint ouuri[r] lhuy tout esbays comme celuy qui point de coustume nauoit que personne a ceste heure y vint.

10. Quant Oliuier lapperceust il le salua et le prodhomme luy rendit salut.

11. en luy demandant qui lauoit a ceste heure cy admene

Olivier antwoerde: “Mijn lieve vader, ic bidde [u] ¹² dat ic desen nacht u gast mach wesen ende u cleric, ¹³ want ic en weet gheen plaetse in desen bossche ¹⁴ daer ic andersins soude mogen gaen.” ¹⁵

Die goede, heilighe ende rechtvaerdige man seide tot hem: “Mijn lieve vrient, dese herberge ende tghene dat mi God verleent heeft, is uwe ende tot uwen ghebode.” ¹⁶

Ende met dien woerden trat Olivier binnen, ende hi at [met] ¹⁷ den heremite, die welc hem broots ende waters ¹⁸ ghenoech gaf te vollen. ¹⁹ Doe seide hi tot Olivier: “Here, ghi en sijt dese lijftochte niet ghewoene. ²⁰ Hadt ghi ghesproken dat pater noster van sinte Juliaen, ²¹ ghi soudt lichtelic beter herberghe ghevonden hebben. ²² Nochtan sult ghi ²³ in dancke nemen, want had ic bet, ic gave u bet. ²⁴ Mer wat ghi doet, wacht u van droncken te drincken!” ²⁵

12. [u] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. cleric: (mis)dienaar

14. Overnachten in een bos is niet ongevaarlijk. Het beste is nog in een boom te klimmen en daar wat te slapen.

15. Oliuier luy respondit mon beau pere ie vous prie que ie puyse estre ceste nuyt vostre hoste et vostre cleric Car ie ne scay lieu en ce boys la [o]u aultre part ie fusse alle

16. Le saint prodhomme luy dist Mon amy lhostel et les biens que dieu ma prestes sont voustre et a vostre commandement.

17. [met] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

18. broots ende waters: water en brood is het maal van gevangenen en kluizenaars. Je gaat er niet dood van, maar kunt er eigenlijk ook niet van leven.

19. Lors oliuier entra leans et souppa avecques lhermite qui luy donna pain et eau a plante — ghenoech ... te vollen: zoveel als hij hebben wilde

20. En luy disant Sire vous naues pas accoustume ces viures

21. Julianus hospitator (*Legenda aurea* / *Gulden legende* XXX: De sancto Juliano / van sente Juliane) — Volgens de traditie zou dit Simon de Melaatse [*Marcus* 14, 3] geweest zijn, die na Jezus' dood onder de naam Julianus bisschop van Cenoman (Le Mans) geweest zou zijn, maar volgens Jacopo da Varazze wordt hiermee de Julianus bedoeld die onwetend zijn eigen ouders doodde, toen die onverwacht op visite kwamen en door zijn vrouw in hun bed te slapen gelegd werden.

22. se vous eusses dit la patenostre saint iulien vous vous fusses mieulx loge — heremieten staan niet bekend om hun grappen, maar deze heremiet vormt hierop een aangename uitzondering.

23. Jan van Ghelen 1576: sult ghijt

24. Touthoys vous prendres en gre car se [ie] eusse mieulx. mieulx feisse

25. mais garde vous de vous enyurer. — wacht u van droncken te drincken: de olijke heremiet houdt het niet bij één grap: pas op dat u van het (water) drinken niet droncken wordt!

In [alsulcker] ²⁶ manieren of dier ghelike soe brochte Olivier een deel vander nacht over, ende alst tijt was, so ghingen si slapen. ²⁷ Mer Olivier en sliep niet so langhe inden morghen stonde, als of ²⁸ hi op een beter bedde ghelegen hadde. ²⁹ Mer also haeste als hi den dach sach, so stont hi op ende help den heremite misse singen, welcke misse hi hoerde met ynnicheyt des herten ende met groter devocien, hem [c5vb] selven Gode bevelende ende der heyliger maget Maria. ³⁰ Ende na die misse ghinc hi te biechte anden voerseiden heremite, ende onder meer ander saken so vertelde hi hem vanden ridder die hi inden bosch ghevonden hadde, ende hoe hi hem ghenoeemt hadde met sinen name. ³¹

Die heremite seide hem: “Mijn vrient, ghi segt dat alle groeten die hi tot u ghedaen heeft, en sijn niet dan van Gods wegen. ³² Ende waert anders dan goet, hi en had u hier niet gesonden. ³³ Daer om dunct mi dat ghi hem wel gheloven moecht, ende ter aventuren het is een ridder uut desen lande die u sake verstaen heeft, also hi u geseit heeft, om dat ghi te hoge ³⁴ ende te lude spraect. ³⁵ Aldus dan den besten raet die ic u soude connen geven, dat is dat ghi u beveelt in die bewaernisse van onsen lieven Here ende van allen sinen heilighen, ende bidt Hem dat

26. Homburch [1510]: dier (anticipatie) — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576

27. En telles parolles o[u] [c3r] semblables occupa oliuier vne partie de la nuyt. Quant heure fut ilz sen allerent coucher

28. als of: als wanneer

29. et ne dormit pas oliuier si longue matinee que sil eust este couche en meilleur lit.

30. mais quant il vit le iour il se leua et aida lhermite a chanter messe laquelle il oyt de tresbon cueur en soy recommandant a dieu et a la vierge marie.

31. Et apres la messe se confessa au saint hermite et entre plusieurs choses luy compta du cheualier que dedens le boys auoit trouue et comment il lauoit nomme par son nom

32. Le saint prodhomme lessaya disant Mon beau frere et mon amy vous dites que toutes les salutations quil vous a faites ne sont que de par dieu.

33. Et se ce fust aultre chose que bon il ne vous eust pas enuoye en ce saint lieu

34. hoge: hard

35. Car prenes que ie soye indigne pour ce me semble que ne poues mal faire de croire ce quil vous vouldra conseiller cest par aduventure vng cheualier de ce pays qui a entendu vostre cas comme il vous a ia dit pource que vous parlies trop hault

Hi u behoeden ende bescermen wille van allen quaden ende oec vanden bedriege der quader vianden.”³⁶

36. Ainsi doncques le meilleur conseil que ie vous sauroye donner cest de vous recommander a la sainte garde de nostre seigneur et luy pries quil vous deffende de tous maux et de toutes illusions de mauuais ennemy.

vandt. Mer het was tusschen dach en nacht eer dat hi daer comen mochte en die dore was ghesloten. Oliuier sloech en clopte op die dore en hi dede dat den heremite die welken in sijn deuocie en bedinge was qua en dede die dore open seer verlaecht. Wat hi en was niet ghewoene dar daer op die me yemāt quame. En als hem Oliuier sach so groete hi hem en die goede man groete hē we der Doen vraechde hi hē. wie dat hem te dier vren daer ghebrocht hadde. Oliuier antwoerde mijn lieue vad. Ic bidde; ic desen nacht v gast mach wesen en v clerc. wāt ic en weet gheen plaeste in desen bossche daer ic anderlins soude mogen gaen. Die goede heilighe en rechtuaerdige man seide tot hē. Mijn lieue vrient. Dese herberge en tghene; mi god verleent heeft is uwe en tot uwen ghebode. En met dien wberden wat oliuier binne. en hi ar den heremite. die wel hem broots en waters gheuoech gafte vollen. Doe seide hi tot oliuier. Here ghien sijn dese lijfcochte niet ghewoene. Hadt ghi ghelproke dat pater noster van sinte Juliaen. ghi soudt lichtelic beter herberghe gheuonden hebben. Dochtran sult ghi in danke nemen. want had ic bet ic gaue v bet mer wat ghi doet wacht v van droncken te drincken. In dier maniere of dier ghelike soe brochte Oliuier een deel vander nacht ouer en alst tijt was so ghingen si slapē. Mer oliuier en siep niet so langhe inden moirghen stonde als of hi op een beter bedde ghelegen hadde. Mer also haeste als hi den dach sach so stont hi op en halp de heremite misse singen welke misse hi hoerde met pinnicheyt des herten en met groter deuocien. hē

seluen gode beuelende en der hepliger maget maria. En na die misse ghinc hi te biechte anden voerseiden heremite. en onder meer ander saken so vertelde hi hem vande ridder die hi indē bosch gheuonden hadde. en hoe hi hem gheuoemt hadde met sijnē name. Die heremite seide hē. Mijn vrient ghi segr dat alle groeten die hi tot v ghedaen heeft en sijn niet dā vā gods wege. en waer anders dan goethi en had v hier niet gesondē. Daer om dunct mi; ghi hē wel ghelouē moecht en ter auenturē het is een ridē wdesen lāde die v sake vstaen heeft. Also hi v geleit heeft. om; ghi te hoge en te lude spraect. Ald? dā dē bestē raet die ic v soude conne geue. d; is dat ghi v beueelt in die bewaernisse vā onsen lieue here en vā alle sijnē heilighen. En bidt hē dat hi v behoede en bescermen wille vā alle quade. en oec vande bedriege der quader vanden

[c6ra] *Hoe dat Olivier van Castillen tot hem comen sach een grote menichte van ghewapenden ridderen ende ander mannen met groten state, wonderliken ende in menigherhande manieren gbecleet ende gbehabitueert ende oec seer rijckelic toeghemaect.*

Capittel .xxij. ¹

Nae tgene dat ghi hier voren ghehoert hebt, soe bleef Olivier vier daghen in die heremitagie mitten goeden man, ende het en waren mer twee daghen totten eersten daghe vanden torneoye. ² Mer die heremitagie en was niet meer dan een halve mile ghelegen vander stat van Lonnen. ³ Ende als Olyvier hem selven verwandelen ghinc tot buten den foreeste ofte woestine, so mochte hi volmaectelic die stat sien ende die plaetse daermen dat torneoye houden soude, welcke plaetse al o[m] ⁴ beloken ende ghenaghelt was met borderen ⁵ ende met andere dinghen. ⁶ Ende hi sach proeven die salen, ⁷ stegerepen, ⁸ breydelen ⁹ ende harnasch ende ander tughen. ¹⁰ Mer hi en nam daer niet vele ghenoechten in, want hi hadde altijt anxte ende vreesse als dat hem sinen ridder vergheten soude hebben. ¹¹ Ende om dat den tijt also cort was, soe hadde hi grote twijfelinghe in sijn sake, ende hem was berouwen dat hi den voerseiden ridder also veel geloeft hadde, ende oec mede den tijt dat hi gheweest hadde in die heremitagie, als dat hi

1. ¶ Comment oliuier vit venir plusieurs cheualiers et aultres gens en grant estat et diuersement habilles. Le .xxij. chapitre

2. Ainsi que vous aues oy seiourna Oliuier en lhermitage auèques le prodhomme par lespace de quatre iours et ny auoyt mes que deux iours iusques au premi-[c3v]er iour du tournoy.

3. lhermitage nestoit pas a plus de demye lieue de londres.

4. Homburch [1510]: al onbeloken — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

5. beloken ende ghenaghelt was met borderen: afgesloten en voorzien van een omheining

6. Et quant oliuier sen alloit esbatre iusques hors la forest il pouoit planement choysir la ville et la place la ou le tournoy se deuoit tenir qui ia estoit tout enuironne de houx

7. salen: zadels

8. stegerepen: stijgbeugels

9. breydelen: teugels

10. et si voioit essayer ces selles et ses destriers et pareillement ces harnoys

11. dont il ne prenoit guaire de plaisir. car il auoit tousiours doute quil ne fust oublie de son cheualier

niet op ghenomen en hadde te gaen tot in die stat om te sien die ghene, om die welcke also menighe edele mannen hem selven so pijnden ende alsulcke naersticheit deden, ende van wien men also veel doechden seide. ¹² Mer hi en dorstet niet doen uut vreesen als dat hem die ridder niet en vonde ter plaetsen daert gheseit was. ¹³ In deser ma-[c6rb]nieren voerleden dese twee dagen. ¹⁴

Ende als den dach quam als dat hem alle mannen vinden souden op die bane, ¹⁵ peynst ende denct in wat druck ende lijden dat doe die scamele Olivier was. ¹⁶ Ende al was sijn herte besloten ende droevich, niemant en derf hem des verwonderen. Ende als hi aldus voer die dore vander heremitagie stont, so en hoerde hi niet een blat rijstelen, hem en dochte altijs dat sijn ridder quame, ende hi verbeyde so lange dat hem alle sijn hope ontgaen was. ¹⁷

Ende als hi aldus dructelick bleef verwachtende nae sinen ridder, hier ende dair siende of hi hem eenichsins vernemen mochte, so hoerde hi een grote menichte van volcke te paerde in dat wout, ende alsoe peynsde Olivier dattet eenich edel man was die oec metten anderen in dat tornoye wilde wesen. ¹⁸ Doen sach hi derwaert aen, ende hi sach wel totten getale van vijftien edel mannen ghecleet met tabberts van

12. Et pour ce que le temps estoit bref il faisoit grant doubte de son fait et se repentoit beaucoup de ce quil lauoit creu Et aussi que pendant le temps quil auoit seiourne en lhermitage ne festoit traueille de aller iusques en la ville veoir celle pour la quelle tant de nobles hommes se mettoient en peine et de qui tant de biens se disoit

13. Mais pas ne lauoit ose faire de crainte que son cheualier ne le trouuast pas au lieu ordonne

14. et en cest estat se passerent ces deux iours

15. bane: toernooiveld

16. et quant vint au iour que tout homme se deuoit trouuer sur les rens. pense en quelle douleur estoit le poure oliuier et se son cueur estoit fort serre nul ne sen doit donner merueille

17. Il estoit au deuant de lhuys de lhermitage et nouoyt pas vne feule cheoir quil ne pensast que son cheualier venist tousiours tant y attendit que toute esperance luy estoit faillye

18. et ainsi quil estoit en cest estat il oyt grant force de cheuaucheurs parmy la forest. si se pensa oliuier que cestoit aulcun noble homme qui au tournoy avecques les aultres vouloit aller.

swarten ¹⁹ satijne, ende haer luder ander habiten ende cleederen waren alle swart, ende si waren gheseten op swarte paerden, ghetuycht vander selver verwen, ²⁰ ende elc van hem luyden droeghen een glavie ²¹ verdect met swarten fluwele. ²² Ende daer nae quamen tien ridderen ghecleet met lange tabbarts van swarten fluwele ghevoedert ²³ mit maerters, ²⁴ ende si brochten achter hem luden een swart steec paert, verdect totten buycke ²⁵ met gulden lakenen, ende dat ghetughe ²⁶ van vijftien pagien, gheseten op grote steeck paerden ²⁷ van ghelijken hare ²⁸ ende verdecsel van ghelijcker verwen. ²⁹ Ende

19. In een oudere tekst zou deze in het zwart geklede stoet ongetwijfeld geïnterpreteerd zijn als een duivels gezelschap. Het laat-antieke en middeleeuwse christendom maakte intensief en systematisch gebruik van beeldspraak rond de tegenstelling licht en duisternis, wit en zwart, helder en donker, schoon en vuil, waarbij alles dat licht is of licht geeft, goed is, en alles dat donker is, fout is. Zwarte kleding was daarom taboe en werd ook niet als rouwkleur gebruikt. Daarvoor gebruikte men paars. Maar aan het einde van de Middeleeuwen, met name aan het Bourgondische hof, wordt zwarte of donkergrijze kleding haute couture.

20. verwen: kleur

21. glavie: lans

22. *puy regarda cele part et vit bien iusques au nombre de quinze gentilz hommes vestus de robbes de saitin noir et le surplus de leurs habillemens tous noirs montes sur noirs cheuaulx enharnaches de mesme couleur lesquelz portoient chascun vne lance couuerte de velours noir*

23. ghevoedert: gevoerd

24. maerters: marterbont

25. buycke: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 52v leest hier: “houchie jusques en terre de drap dor noir”. — Lees daarom: verdect totter aerden met gulden lakenen [...]. (zwart laken met goud geborduurd)

26. ende dat ghetughe van: te begrijpen als: gevolgd door — de vertaler heeft geprobeerd er het beste van te maken, maar dat is niet gelukt want de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 52v leest hier: “Apres Iceus venoient .x. nobles cheualiers vestu de Robes longues de vellour samblable fourre de martres et apres vng autre cheualier vestu de Robe longue de vellours samblable fourree de martres Et menoit on en main apres lui vng coursier moreau houchie jusques en terre de drap dor noir Et le sieuoient .xv. pages montes sus coursie[r]s de pareil poil et la houcheure toutte longue de pareil velours et ausy de pareille couleur”. — Lees daarom: ende hem volchden vijftien pagien [...].

27. steeck paerden: (grote) toernooipaerden

28. hare: haarkleur

29. *Et apres yceulx venoient dix cheualiers vestus de robbes longues de velours semblable et fourrees de martres et menoient apres eulx vng courcier moreau house iusques au ventre de drap dor et le frenoy .xv. pages montes sus coursiers de pareil poil et heuse de pareille couleur.*

daer nae waren wel .LX. of .LXX. knapen vander cleedinghe vanden
anderen, uut ghenomen dat si ghecleedt waren met lakene.³⁰

30. Et apres estoient bien .xl. ou quatre vingtz varlets de la liuree des aultres reserue quilz
estoient vestus de drap :

[c6va] *Vander bliscap die Olivier hadde als hi sach die scone ende rijkelike gereetscap van paerden, barnasch ende ander tughen daer toe dienende, die hem sijn ridder gebrocht hadde, ende hoe hi hem wapende; ende van dat costelic ende rijckelijc pavillioen van Helena, dochter vanden coninc van Engbelant, ende van haer schoonheit.*

Capittel .XXIIJ. ¹

Dat volck also ghecleet ende toe ghemaect sijnde, ghereden ende op gheseten als ghi hier voren ghehoert hebt, quamen si totter heremitagie. ² Ende als si daer ghecomen waren, soe bleef elck van hem luden staende, ende si deden Olivier reverencie ende groeten hem voer die dore staende, ende hi groetese wederom. ³ Ende ter wilen hi dit gheselschap aensach, so dochte hem als dat die ridder metten langhen tabbaerde die ghene was die hi inden bossche ghevonden hadde, waer of hi seere verblijt was, ende hi quam om hem te groeten. ⁴

Als hem den ridder sach, so quam hi hem teghen ende nam hem inden arm. ⁵ Doe seide hi hem: “Olivier, mijn vrient, ic brenghe u dit volc dat ghi hier siet. ⁶ Ende om dat wi van verde ghecomen sijn om u eere ende dienst te bewijsen, soe bidde ic u als dat ghi u in dit tornoy soe hebben wilt dat ghijs eere hebbet, ende dat onse moyte niet verloren en si.” ⁷

1. ¶ De la ioye que eut oliuier quant il vit les beaulx destriers et les riches paremens que son cheualier luy auoit amene et comment il sarma et du riche pauillon de helayne fille du roy dangleterre et de sa beaulte. Le .xxij. chapitre

2. CEs gens ainsi habilles et montes comme cy dessus aues oy cheminerent iusques en lhermitage

3. et lors chascun se arresta en saluant oliuier qui deuant lhuys estoit lequel leur rendit leur salut

4. Et tandis quil regardoit celle compaignie luy sembla que se cheualier vestus de la longue robbe estoit celuy que dedens le boys auoit trouue dont il fut bien ioyeux et vint pour le saluer

5. Et lors que le cheualier le vit il se mist pie a terre et vint contre luy et lebrassa

6. et puy luy dist Oliuier mon amy ces gens que voz voyes icy ie les vous ay amenes.

7. et pour ce mon amy que nous sommes venus de loing pour vous faire honneur et seruice ie vous pry [c4r] que vous faces tant a ce to[u]rnoy que vous y ayes honneur et

Olivier antwoerde: “Ghi doet mi soe veel dat ict u niet en sal moghen lonen. ⁸ Waer omme alsulck als ick ben, moecht ghi mi bevelen, want dat lichaem is uwe. ⁹ Mer op desen teghenwoerdighen tijt en soude ick u niet meer moghen gheven. ¹⁰ Ende ic bidde Gode dat Hy mi late verdienen die pijn ende moeyenisse die [ic u] ¹¹ doe, ende dat Hi mi gracie geven wille alsoe wel mijn dingen te doen [c6vb] als ic daer toe wel den wille hebbe.” ¹²

Dese woerden ghesproken wesende so seide die ridder tot hem [dattet] ¹³ groot tijt was hem te wapenen. ¹⁴ Ende in een scone groen plaetse die voren aen die heremitagie lach, so wort ter stont eenen stoel ghebrocht, daer Olivier op sat om sijn nootdrufte te nemen, ende daer na dede hi hem naerstelic wapenen. ¹⁵

Ende ter wilen dat hi hem wapende, so quamen die vrouwen op die bane ende brochten die alder schoonste Helena, des coninx dochter van Enghelant, in dat selve pavillioen dat om haer ghemaect gheweest hadde, twelc pavillyoen behangen was mit tappesserie van gulden

que nayons nostre paine pardue

8. Oliuier luy respondit moult courtoisement. monseigneur et mon bon amy vous faites tant pour moy que iames ne vous en sauroye rendre le guerdon.

9. pource tel que ie suis vous me poues commander car le corps est vostre. — want dat lichaem is uwe: want ik sta geheel tot uw dienst

10. Pour le present ne vous sauroye ne pourroye plus donner

11. Homburch [1510]: u ic — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

12. ie prie dieu quil me laisse desseruir le trauail que ie vous fais et quil me donc grace de ainsi bien faire la besoigne comme ie nay la volunte.

13. [dattet] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

14. Ces parolles finees le cheualier luy dist quil estoit ia haulte heure de soy arme[r].

15. Et pource en vne belle place verde qui au deuant de cest hermitage estoit vne chaiere fut apportee ou oliuier sassit pour prendre sa refection en puys apres diligentement se fist arme[r] — Wél in de druk van 1482 (Hf 5197), waarop deze druk direct teruggaat, maar daarna weggelaten is de mededeling dat Olivier tijdens zijn verblijf in de hermitage, waar schraalhans keukenmeester is, sterk verzwakt is: Et pource en vne belle place verde qui audeuant de cest hermitage estoit vne chaiere fut apportee ou oliuier sasist il la se fist apporter se par faulte dalaine il deust reuenir des premiers Car en .vi. ou en .vij. iours quil auoit este en lermitage ne sestoit pas trop gouerne de trop grosses viandes Car il auoit pris en pacience les biens telz que lermite luy auoit donne \ parquoy son estomac nestoit pas fort charge. — In deze redactie (Hf 5322) lezen wij dat alvorens Olivier zich wapent, hij eerst wat eet om zich vervolgens kalmpjes in zijn wapenrusting te laten hijsen: ou oliuier sassit pour prendre sa refection en puys apres diligentement se fist arme[r]

lakenen seer rijckelijc ende costelic. ¹⁶ Ende si hadde eenen stoel seer hoghe verheven, aen welcken stoel waren .X. trappen op te climmen eer datmen comen mochte boven opten stoel, op welcken was een hemele van fluwele cramoyse, ¹⁷ bewrocht ende besteken met groten paerden van Orienten. ¹⁸ Ende inden middele van dien was een carbonckel die also groot licht ende claerheit gaf dattet wonder was. ¹⁹ Ende boven op desen stoel, daer ic of gheseyt hebbe, was gheseten die scone Helena. ²⁰ Op elc vanden trappen saten twee vonnis ghevers, dat waren een prince ende een prinsesse, elc [nae] ²¹ sine waerdicheit. ²² Ende die ander vrouwen ende joncfrouwen stelden haer selven elc in haer steden die voer haer luden gheordineert ende ghescict waren. ²³ Die coninc des ghelijcx was tot eenre andere siden ende mit hem een grote menichte van groten heren van sinen lande. ²⁴

Mi dunct dattet een schoon dinc was om aen te sien alsulcken gheselschap ende also sconen ordinancie als dat was, mer sonderli[n]ge ²⁵ die alder schoonste Helena, om wien de-[d1ra]se feeste ende waerdighe vergaderinge gedaen was, die welcke so chierlijck toe ghemaet ²⁶ was dattet u niemant en soude kon[n]en ²⁷ vertellen, want die claerheit vanden ghesteenten die omtrent hare stonden,

16. Pendant le temps quil sarroit les dames vindrent sur les rens et si amenerent la tresbelle helayne fille au roy dangleterre au pauillon qui pour elle auoit este fait lequel estoit tendu de tappisserie de drap dor tresriche

17. fluwele cramoyse: rood (karmozijn) fluweel

18. Et auoit vne chayre haulte leu[e]e en laquelle auoit dix degres a monter auant que on peust venir iusques au siege de dessus. sur lequel auoit vng ciel de velours cramoyse charge de grosses perles dorient

19. Et auoit ou meilleu vng escharboncle qui tant de leur rendoit que dure merueille.

20. Dessus ceste chaiere que ie vo[u]s ay deuisee fut assise helaine

21. Homburch [1510]: in — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

22. et dessus chascun des degres deux iuges cest assauoir vng prince et vne princesse et chascun selon son degre

23. Les aultres dames et damoiselles qui sans nombre y estoient se mirent aux lieux qui pour celles estoient ordonnez

24. Le roy pareillement dung aultre couste accompaigne de plusieurs seigneurs de son pays.

25. Homburch [1510]: sonderliuge

26. Homburch [1510]: ghemaett

27. Homburch [1510]: konuen

verchierden haer aensichte.²⁸ Ende die ghene diese gesien hadde in desen schine, hem soude ghedocht hebben dattet een goddinne geweest hadde, want in die ure harer gheboerten hadde die Natuere haer ghegheven die secte²⁹ van haren graciën.³⁰ Want³¹ al was sij schone van lichaem ende van aensichte, nochtans en waest niet te ghelikenen biden ghiften van graciën daer si mede verchiert was, want alle doecht ende alle volmaectheit die in een coningin-[d1rb]ne behoren te wesen, die waren in haer, waer om hi veel gelucx opter werelt hebben soude, wyen dese grote doecht geboren³² soude moghen als te hebben tot sinen deele die uutgecorenste van alder werelt.³³ Ende aldus dede elck van hem luden grote naersticheit ende poechden seer om haer te vercrighen.³⁴ Ende daer en wasser geen van hemluyden, hi [e]n³⁵ peynsde in hem selven als dat hi sijn dinghen wel doen soude, of hi soude in dien wille sterven.³⁶

28. Penses que ce estoit grant beaulte de voir si belle compaignye et si belle ordonnance comment elle estoit et par especial la tresbelle et bonne helaine pour qui la feste se faisoit laquelle estoit paree tant richement que nul ne le vous sauroit deuiser. La lueur de la pierrerie qui au tour delle estoit lenluminoit et embellissoit son visage

29. die secte: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 55v leest hier: “Car a leure de sa naissance nature y auoit mys lecces de sa grace” : want in het uur van zijn geboorte had Natuur hem begiftigd met een overschot aan gratie.

30. et qui en cest estat leust veue il eust pense que ce fust chose de laultre monde. car a lheure de la naissance nature y auoit mis le sexe de sa grace

31. Want: Maar

32. geboren: gebeuren

33. Se elle estoit belle de corps et de visage ce nestoit rien a comparer enuers les dons de grace dont elle estoit doree car tout bien toute douceur toute vertu et toutes bonnes m[e]urs qui en femme de realle lignie appartiennent florissoient en elle Et pource bien eueux en ce monde seroit a qui ce hault bien pourroit aduenir que dauoir a sa par la fleur et leslite de ce monde

34. Ainsi doncques chascun se mettoit en peine de la conquerre

35. Homburch [1510]: in — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

36. et ny auoit celuy a qui il ne semblast quil feroit bien la besoigne ou il mouroi[t] en la peine.

le feeste en waerdighe vergaderinge
gedaen was. Die welke so chierlijck
toe ghemaect was datter v niemāten
soude konnē vertellē. Want die claer-
heit vande ghesceente: die omtrent ha-
re stonde verchierden haer aensichte.
Ende die ghene diese gesien hadde in
desen schijne hem soude ghedocht heb-
ben dattiet een goddinne geweest had-
de. Want in die vre harer gheboerten
hadde die natuere haer ghegheue die
secte vā haren gracen. Wāt al was sijn
schijne van lichaem en van aensichte.
Nochtans en waest niet te ghelikenē
biden ghiften vā gracen daer si mede
verchier was. Want alle doecht ende
alle volmaectheit die in een coningin

ne behoren te wesen die warē in haer.
Waer om hi veel geluck opter werelt
hebbē soude wpe dese grote doecht ge-
boren soude moghen als te hebbē tot
sine deele die wtgecorenste van alder
werelt. En aldus dede elck vā hem lu-
den grote naersticheit en poechdē seer
om haer te vercrighē. En daer en wal-
ser geen vā hē luyden hi in pepnsde in
hem seluē als d; hi sijn dinghē wel doē
soude: of hi soude in dien wille steruē.
¶ Vanden grote ontsprekeliken won-
deren die Olyuier bedreef inden tor-
noye. En hoe dat hi bat en vromeliker
dede dan eenich vanden anderē heere
die daer waren

Capittel. xxiiij

Op dien tijt so en waren die vrou-
wen niet alsoe haestelijcke op die
stellaetschpen ende ordopsen. die vier

hondert ridders van binnen en warē
op die bane: als om te verbeypden alle
die ghene die daer soudē willē comē

*Vanden groten ontsprekeliken wonderen die Olyvier bedreef inden
tornoye, ende hoe dat hi bat ende vromeliker dede dan
eenich vanden anderen heeren die daer waren.*

Capittel .XXIIIIJ. ¹

[d1ra] Op dien tijt soe en waren die vrouwen niet alsoe haestelijcke op die stellaetschyen ende ordoysen, ² die vier [d1rb] hondert ridders van binnen en waren op die bane als om te verbeyden alle die ghene die daer souden willen comen. ³ [d1va] Alsoe als ghi hier voren gehoort hebt, soe soude die tornoye drie dagen lanc dueren. ⁴ Mer den iersten dach en was niet gheordineert dan om te steken. ⁵ Den tweesten om te tornoyen. ⁶ Maer niet op die maniere als men nu tornoyet, want men in dien tijden plach te tornoyen met scharpen ende snyenden swaerden ende nyet gheslecht. ⁷ Ende den derden dach om te vechten ende te striden te voete. ⁸ Ende elck man mochte hebben een haetse ⁹ van wapenen in sijn hant ende een swaert aen die side. ¹⁰ Ende om datter grote menichte van helmen ¹¹ waren, so was haer luden plaetse grote ende ruyme ende wel gheschicht. ¹²

Maer als die van buyten vernamen ende kennisse hadden als dat die van binnen op die bane waren, ende dat die vrouwen al bereyt waren om te aensiene den ghenen diet best doen soude, soe pijnde elck van

-
1. ¶ Des grans merueilles que Oliuier fist au tournoy et comment il fist mieulx que nul aultre : Le .xxiiij. chapitre
 2. stellaetschyen ende ordoysen: tribunes
 3. Lors les dames ne furent pas si tost aux hours que les iiij cens cheualiers de dedens ne fussent sur les rens pour attendre tous venans
 4. ainsi comme deuant vous [c4v] aues oy. Le tournoy se deuoit tenir par troys iours.
 5. Le premier iour nestoit ordonne que pour iouster / — om te steken: als steekspel met de lans
 6. le second pour tournoyer — tornoyen: te paard strijden met lans en zwaard
 7. non pas en la facon de maintenant Car la facon dadonc estoit de espees trenchans et non rabatues — gheslecht: stomp en bot gemaakt
 8. La tierce iournee estoit pour combatre a pie
 9. haetse van wapenen: strijdbijl
 10. et pouoit chascun homme auoir la hache darmes en la main et lespee au couste
 11. helmen: pars pro toto voor strijders
 12. Et pour ce quil y auoit grant nombre de heaulmes fut leur place plantureuse et approprie

hem luden hem selven om vanden eersten te wesen. ¹³ Maer nochtans en was Olyvier vanden eersten niet, want daer wasser vele voer hem, alsulcke als des conincs sone van Schotlant ende als enighen vanden coninghen van Yerlant met meer ander princen ende heeren, die welcke also wel ende puntelic toegemaect waren als datment niet wel en hadde moghen verbeteren. ¹⁴ Nochtans en hadder niet veel houts ghebroken gheweest voer Olyviers toecoemste, die welcke, als hi opter banen quam, sijn paert met sporen stack, ende hij quam soe schone ende soe heerlijk aen rijden dat hem alle menschen seer besaghen. ¹⁵ Ende sonderlinge dat eerste aen comen behaechde den vrouwen seere wel, ende sij seyden dat die swarte ridder die schoonste ende die beste ghewapent was van [d1vb] alder plaetsen. ¹⁶ Ende daer nae begonste dat steecspel, ende elck van hem luden stelde hem selven om te doene alle tghene dat hem moghelic ware. ¹⁷

Dye ridder den welcken Olyvier regierde, ¹⁸ seide tot hem: “Olyvier, mijn lieve vrient, besiet op dat ordoeys die schone vrouwe, die welcke ghi vercrighen ende conquereren moecht of dat ghebreck [en ¹⁹ si aen u]. ²⁰ Neemt moet in u selven ende dencket om wel te doene!” ²¹

13. Et quant il vint a la cognoissance de ceulx de dehors que ceulx de dedens estoient ia sur les rens et les dames prestes de regarder ceulx qui mieulx le feroient Chascun se mist en peine destre des premiers venans

14. Touthoys oliuier ne fut pas des premiers. car plusieurs se trouuerent deuant luy tant le filz du roy descosse comme aucuns des roys dirlande et plusieurs princes et seigneurs lesquelz estoient tant gentement abilles quon eust bien peu faillir de lamender

15. Touthoys guaire de boys nauoit este rompu auant la venue doliuier lequel quant il se trouua sur les rens ferit le cheual des esperons et fit son poindre tant bel et gentement que toutes gens le regarderent

16. et en especial pleust treffort aux dames ceste premiere venue disant que le noir cheualier estoit le mieulx en po[in]t et le plus bel arme de la place.

17. Et apres ce commencerent les ioustes et se mist chascun en point de faire ce quil luy estoit possible.

18. regierde: coachte

19. Homburch [1510]: aen v si — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: en si aen v

20. Le cheualier gouuerneur de oliuier luy dist Mon amy regardes sur ce hourt la belle dame que vous conquerres sil ne tient a vous

21. prenes bon courage et penses de bien faire.

Ende doen nam hi een glavie²² ende gafse hem in sijn hant.²³ Mer hi en sloechs geen gae, want hi hadde²⁴ sijn gesichte gevesticht op die vrouwe die hi hem ghetoeent hadde, ende hij en mochte sijn ghesichte niet wel daer af ghecrighen tot sinen wille, om welcker saken hi een lange wijle bleef metter glavien int arrest²⁵ sonder hem vander steden te verporren²⁶ als een die ghene die daer niet af en wiste.²⁷

Als hem dye ridder in desen schine sach, soe seyde hy tot hem: “Mijn vrient Olyvier, ghy sijt als een mensche die uut sinen slape schiet.”²⁸

Ende met eenre beroerten soe stack Olyvier sijn paert met sporen, niet aensiende waer dattet liep.²⁹ Ende dat eerste dinc dat hi gemoete met sijnre stercker glavien, dat was eenen clamp³⁰ die welcke onderhilt een cleyn oerdoeys, op welken een grote menichte van volck geclommen was.³¹ Ende hi geraecte den clamp in sulcker manieren als dattet ordoeys viel, maer³² het en was niet seere sterck.³³ Oeck waest soe seer gheladen dat alle die ghene die daer op waren, vielen in eenen hoop, waer af ghi groot lachgen ghehoort soudt hebben vanden ghenen die dese sake aen saghen.³⁴ Mer nochtans verwonderden si

22. glavie: lans

23. puyt prist vne lance et la bailla a Oliuier

24. Homburch [1510]: in sijn gesichte — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

25. arrest: dol op het zadel waarin men de lans kan laten steunen

26. verporren: verplaatsen

27. lequel ny entendoit pas : car il auoit fiche son regart sur ce [c5r] quil luy auoit monstre que pas ne len pouoit oster a sa volunte pour ce eut long temps la lance en larrest sans soy mouuoi[r] de vne place comme celuy qui rien nen sauoit

28. Et quant le cheualier le vist en cest estat luy dist Mon amy oliuier vous dormes — De Middelnederlandse vertaling is corrupt, evenals de brontekst. Hs. Gent, UB 470, fol. 57v leest hier: “Et quant le cheualier le vey en cest estat sy luy dist mon amy Oliuier vous dormes [58r] Lors oliuier *comme* vne personne qui part de son dormir a veue troublee fery cheual des esperons sans regarder quelque part ou Il aloit”. — De ridder vraagt Olivier of hij slaapt, waarop Olivier ‘wakker’ schiet, zijn paard de sporen geeft en als een ongeleid projectiel het toernooiveld op stormt.

29. comme vne personne qui part de son dormir a vne troublee ferit le cheual des esperons sans regarder ou il alloit

30. clamp: stut, steunbalk

31. Et la premiere chose quil recontra de sa lance qui forte estoit et roide a m[e]rueilles ce fut vne atache qui soustenoit vng petit hurt sur lequel plusieurs gens estoient montes

32. maer: want

33. et tellement lassena quil labbatit par terre. le surplus estoit meschant

34. et si estoit tant fort charge que tous ceulx qui dessus estoient tumberent en vng

hem ende seyden alle dattet een wonderlike steken was.³⁵ Die vrouwen [d2ra] ontschuldichden hem, ende si seyden dat hi gheen goet ghesicht en hadde ofte dat hi sijn paert niet wel tot sijnre hant of tot sinen wille en hadde.³⁶ Ende in dese woerden Olyvier seer beschaemt sijnde, was weder ghebrocht biden anderen ende hem was een nieuwe glavie gegheven.³⁷

Den eersten heere daer hi doen aen ghereden quam, dat was een vanden coninghen van Yerlant, ghehieten Maquemor, den welcken hij metten paerde ende met allen ter aerden stac.³⁸ Doen soude ghi die erauten gehoort hebben roepen: “Aen dese aventurioesen!³⁹ Aen desen aventurioesen, gecleet met swarten, die met eenen steke hondert menschen o[f]⁴⁰ gheworpen heeft, ende met den tweesten eenen coninck.⁴¹ Ghi sult hem wonder van wapenen sien doen, op dat hi niet gequest⁴² en sij!”⁴³

Olyvier hoorde dese woerden wel, ende daer omme pijnde hi hem selven om tbeste te doen.⁴⁴ Ende men mochte hem niet so veel glavien gheven, hi en brace alle.⁴⁵ Sijn paert was groot ende sterck, ende hi was oeck wel ghedient.⁴⁶ Ende dair toe was hi in een plaetse dairmen hem wel sien mochte.⁴⁷ Niet teghenstaende, elck van hem luyden

monceau. dont vous eusses oy grant risee de ceulx qui le fait auoient bien veu.

35. mais si sen donnoient il grant merueille et disoient que cestoit vng merueilleux coup

36. Les dames lexcusoient et disoient quil nauoit pas bonne veue ou quil nauoit pas son cheual a son aise et commandement.

37. En ces parolles oliuier tout honteux fut ramene auecques les aultres et luy fut baille nouveau boys

38. Le premier a quil adressa ce fut a vng des roys dirlande nomme maquemor lequel fut porte par terre luy et son cheual

39. aventurioesen: avontuurlijke ridder

40. Homburch [1510]: op — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: af

41. dont vous eusses oy heraulx cryer a cest aduenteureux habille de noir qui dung seul coup a abbatu cent personnes et le deuxiesme vng roy

42. gequest: gekwetst

43. vous luy verres fair[e] merueilles darmes sil nest blece

44. Oliuier oyt ses parolles et pour ce mist peine de bien faire

45. On ne luy pouoit bailler tant de lances quil en rompoit.

46. son cheual estoit bon et si estoit bien serui — ghedient: door schildknappen die hem steeds nieuwe lansen gaven.

47. Et auecques ce estoit en place la ou bien pouoit estre veu et regarde

dede ⁴⁸ sijn dinghen wel, ende oec waren daer veel vrome ende cloecke ridderen die hem selven seer wel droeghen, also wel van binnen als van buten. ⁴⁹ Nochtans droech Olyvier den roep ende den prijs wech boven alle die andere, twelck die schone Helena seer wel behaechde. ⁵⁰ Nochtans soe waest haer al ⁵¹ alleens. ⁵² Maer si seide in haer selven: “Waert dat hi so schone ware ontwapent als hi ghewapent scheen te wesen, ende alsoe wel doende in alle ander manieren als int [steken], ⁵³ soe [d2rb] mochte hij hem [wel] ⁵⁴ vermeten te wesen die bloeme ende die uut ghelesentste van allen den ghenen die tot dier plaetsen gecomen waren.” ⁵⁵

48. Homburch [1510]: en dede — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

49. Nonobstant que chascun fit bien son deuoir et quil y eust de tresuaillans et gentilz cheualiers qui bien se portoient tant de dedens comme de dehors.

50. si emportoit Oliuier la voix et le pris de toutes gens dont il ne desplaisoit pas a la belle helayne

51. Jan van Ghelen 1576: alleleens

52. Nonobstant que tout luy fust vng.

53. Homburch [1510]: lijcken — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

54. [wel] ontbreekt in Homburch [1510] — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

55. mais il luy sembloit et disoit en soymesmes que sil estoit aussi bel desarme que arme et aussi bien faisant en toutes manieres comme a iouster que bien se porroit vanter destre la fleur et leslite de tous ceulx qui en la place estoient

Hoe dat Olyvier weder om in die heremitagie quam sonder hem te laten kennen, ende hoe dat hi ghecleet was met nieuwen cleederen ende habiten.

Capittel .xxv. ¹

In deser manieren als ghi gehoort hebt, soe duerde dat steeckspel tot inder nacht toe, die welcke hem luden dede scheyden. ² Ende die coninc ende Helena, sijn dochter, quamen weder om in die stat, ende doen en stac men niet meer van dier nacht. ³ Ende dat meeste deel vanden ridderen des tornoys, als si hem l[u]yden ⁴ ontwapenden, soe waren si alle besich met desen swarten ridder, ende si hadden grote begherte hem ontwapent te sien om te weten of hi soe schonen persoen was te voete als te paerde, ende of hem sijn ander cleederen also wel voechden als dat harnasch. ⁵ Ende daer wasser veel die des avonts ten ba[n]ckette ⁶ quamen, die daer niet ghecomen en souden hebben, en hadden si niet ghepeynst hem daer te siene, want den prijs niet gegeven en soude worden voer ten derden dage. ⁷ Ende alst aen dat dansen quam, ende hi geensins gesien en wort, so waren si alle seer verwondert, ende elc van hem luden dede dat beste dat hi mochte. ⁸

1. ¶ Comment Oliuier sen retourna en lhermitage la seconde foys sans se faire cognoistre et comment il fut habille de nouveaulx habis. Le .xxv chapitre

2. EN ceste maniere que vous aues ouy dire durerent les ioustes iusques a la nuyt la quelle les fist departir

3. Et lors le roy et helaine sa fille sen retournerent en la ville puy les ioustes se departirent pour celle nuyt

4. Homburch [1510]: lnyden

5. Et la plus part des cheualiers du tournoys en eulx desarmant se deuisoient du noir cheualier disant quilz auoient grant volunte de le voier desarme pour sauoir sil estoit aussi belle personne a pie que a cheual et se robe luy seoit aussi bien que harnoys

6. Homburch [1510]: backette

7. Et en y eut beaucoup qui le soir se tro[u]uerent au bancquet les-[c5v]qu[e]lz ny eussent pas este silz ne luy eussent pense veoir Car nul pris ne se deuoit donner iusques au tiers iour

8. Et quant se vint aux dances et quil ne fust veu de nulle part chascun sen donnoit merueille. chascun danssoit et faisoit le mieulx quil pouoit

Mer Olyvier was in sijn heremitagie, ende dat bi rade van sinen ridder, die welcke van hem gesceiden was.⁹ Ende hi hadde hem wel gheseyt als dat hij geen twifel en hadde, hi en soude den prijs wel gecrigen.¹⁰ Ende hi soude des ander daechs wel te tijde weder om comen, waer af dat Olyvier hem seere bedancte.¹¹ Ende hij bleef dien nacht metten heremite, loven-[d2va]de Gode vander goeder aventueren die Hi hem op dien dach verleent hadde.¹² Ende hij badt Hem dat Hi hem gracie geven wilde om volstan[dich]¹³ te blijven in sijnen saken.¹⁴ Ende die goede, heilighe vader, die heremijt, dede hem die beste chyere die hi mochte, maer hi en maecte hem gheen soe goede chyere als men int palays te Lonnen dede, daermen salen ghemaect hadde omme te dansen, daer toe dienende ende also groot datmen daer in wel plaetsen genoeg gehadt soude hebben om te steken.¹⁵ Ende in sulcker manieren als dat die schone Helena ghestelt ende gheseten was in dat steecspel, in alsulcker manieren was haren stoel ghemaect in dat palays, tot dien eynde om dat alle menschen haer mochten aensien.¹⁶

Maer nae dat die dansen een langhe wile gheduert hadden, soe brochtmen daer wijn ende specien.¹⁷ Ende doen wort die schone Helena te bedde ende te slapen gheleydt, ende die vrouwen volchden haer.¹⁸ Also worde die feeste ghescheyden overmits den nacht tot des

9. Et oliuier estoit en son hermitage par le conseil de son cheualier lequel estoit party de luy

10. et bien luy auoit dit quil ne fist nulle doubtte

11. et que lendemain il reuiendroit de bonne heure. donc oliuier le remercia

12. et se tint celle nuyt avecques son hermite en regrant nostre seigneur de la bonne aduerture que ce iour luy auoit donnee

13. Homburch [1510]: volstandicheit — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576 — volstandich: volhardend

14. En luy priant quil luy donnast grace de perseuerer :

15. Le bon prodhomme de son pouoir luy faisoit [f]este. mais si ne faisoit il pas si bonne chere comme on faisoit au pallais a londres ou on auoit fait salles propices pour dancier telles quon y eust eu bien place pour iouster — om te steken: om een steekspel (in) te houden

16. Et en telle facon et maniere que la belle helaine auoit este mise aux ioustes ainsi et par telle maniere estoit son siege fait au pallays affin que tout homme la peust regarder

17. Apres que les dances eurent dure grant temps on apporta vin et especes — specien: kruiden, aromatische groenten

18. Puy fut menee helaine coucher et les dames la suyurent

ander daechs. ¹⁹ Ende een yeghelijc van hem luyden dede hem selven soe veel ghemacx ende solaes als hi mochte om des ander daechs te vorsscher ²⁰ te wesen, twelck Olyvier niet en dede. ²¹

Ende doent dach gheworden was, soe pijnden alle mannen om te hebben tghene dat hem van node was totter twe[e]ster ²² dachvaert. ²³ Ende als dien tijt ende ure quam datmen vertrecken soude, so sach Olyvier eenen groten hoop volcx comen, gecledet met rooden, in alsulcken state ende manieren toeghemaect recht als si des dages te voren toegemaect waren met swarte. ²⁴ Ende als si bat naerder quamen, soe kendese Olyvier wel, ende hi groete sijnen ridder, [d2vb] die welcke ghecleet was met eenen langhen tabbaert van cramoisy, ²⁵ ende achter hem was dat ghereyt ²⁶ van Olyvier ende die pagyen van des daechs te voren, ghecleet met satyne cramoisy. ²⁷ Dat steeck ros opt welc Olyvier rijden soude, was een beyaert, ²⁸ ende dat was verdeckt met gulden lakene. ²⁹

19. Ainsi fut la feste departye celle nuyt iusques a lendemain

20. vorsscher: frisser

21. En penses que en chascun estat ny eust celuy que endroit soy ne se fist aiser le mieulx quil peust pour lendemain estre plus fres que ne fist Oliuier

22. Homburch [1510]: twester — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

23. La nuyt se passa et le iour vint par quoy tout homme se mist en peine de trouuer et auoir ce que besoing luy estoit pour ceste seconde iornee. — dachvaert: toernooidag

24. Et quant lheure fut de soy partir oliuier apperceust vne grande compaignye de gens vestus de rouge et en cest estat abilles comme le iour de deuant quilz auoient este vestus de noir

25. cramoisy: karmozijn (rood).

26. dat ghereyt: alle benodigdheden

27. Quant iceulx approucherent pres oliuier les recogneut et vint saluer son cheualier qui estoit vestus de vne longue robbe de cramoysi et derriere luy estoit la monteure de Oliuier et les pages du iour de deuant vestus de satin cramoysi

28. beyaert: roodbruin paard, vos.

29. Le cursier sur quoy oliuier deuoit estre monte estoit boyart et heuse de drap dor tresriche

*Hoe Olyvier ten tweesten dage ten tornoye quam, ende hoe hi
wan dat teyken ¹ vanden ghenen diet bewaerden. ²*

Capittel .XXVI. ³

Op dien tijt soe quam Olyvier ten tornoye, ende hi was die eerste op die bane eer dat daer yemant van buten ghecomen wa[s]. ⁴ Nochtans so waren die vrouwen alle daer ende des ghelijcx die van binnen. ⁵ Ende Olyvier quam daer met alsulcken gheselschap ende alsoe toegemaect als ic u vertelt hebbe, waer om dat hi vanden coninck, vanden vrouwen ende van al den ghenen die daer teghenwoerdich waren, [besien was]. ⁶ Ende hi, die hem selven wel betrouwede, dede dat beste dat hi mochte. ⁷ Hi hadde hem selven seere licht gewapent ⁸ om dat hi grote slaghen soude slaen. ⁹ Ende om dat hi niet vermoyen en soude dat paert op twelcke hi sijn dinghen doen soude ende twelck hem van node was, so sat hi op een cleyn paerdeken, twelcke wel ghewoene was wat goets te doene ¹⁰ voerden vrouwen, ende hi en falierde of en miste die reyse niet, ¹¹ waer bi den voerseiden Olyvier seer besien wort van alle menschen. ¹² Ende si seyden die een totten anderen: “Siet wat

1. teyken: vaandel

2. bewaerden: bewaakten

3. ¶ Comment Oliuier vint le second iour au tournoy et comment il gaigna lenseigne de ceulx qui deffendoient. Le .xxvj. chapitre

4. LOrs que oliuier vint au tournoy sur les rens tout premierement et auant que nul de dehors y fust encore venu. — Homburch [1510]: *waren* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

5. si ne fusse pas que les dames ny fussent et pareillement ceulx de dedens

6. vous poues penser que oliuier ainsi accompagnie comme vous maues oy deuiser fut regarde du roy des dames et de tous ceulx qui estoient illecques presens — [besien was] ontbreekt in Homburch [1510] alsook in Jan van Ghelen 1576 — toegevoegd op basis van de brontekst.

7. et luy qu[i] bien se cognoissoit fasoit du mieulz quil pouoit

8. seere licht gewapent: hoe zwaarder de wapenrusting, hoe moeilijker het is om soepel te bewegen.

9. il estoit legerement arme pour faire grans coups

10. goets te doene: dressuur te doen

11. miste die reyse niet: faalde niet, liet hem niet in de steek

12. et pource que guaires ne vouloit trauailler le cheual sur quoy il deuoit besoigner que mestier luy f[u]st il monta sur vng petit cheual qui bien estoit accustume de faire quelque chose de bien deuant les dames. pour ce ne faillist pas ceste foy par quoy le dit oliuier

ridder dat dat is! ¹³ Het gelijct ende schijnt wel aen sijn lichaem als dat bi ¹⁴ hem een grote sake schuldic[h] ¹⁵ ware volbrocht te worden. ¹⁶ Siet hoe heerlic ende hoe wel dat hi rijdt! ¹⁷ Want wat din-[d3ra]ngen da[t] ¹⁸ sijn paert doet, hij en beroert ¹⁹ hem niet te meer dan of hi opt paert geboren ware.” ²⁰

Ende tusschen desen woerden ende spraken soe quam des conincs sone van Schotlant, die seere rijckelic ende costelic toeghemaect was, met groot gheselschap ende met veel ridderen, die welcke oeck met hem tornoyeren souden, maer den meesten deel van hem luyden waren bevolen ende ghestelt om die bewarenisse van sinen lichaem. ²¹ Daer nae quam die coninck Maquemor ende noch twee ander coningen van Yerlant, welcker namen ick niet en wete, die hertoghe van Brytaengien, die hertoghe van Bourbon, die hertoghe van Clocestre, die grave van Vlaenderen, die grave van Somberset, ende daer mede alsoe veel ander grote heeren dattet wonder ware te vertellen. ²² Ende als alle dese heeren ende princen vergadert waren, ende men sach datter niet meer en quamen, soe worde daer een gebot gedaen van des conincs wegen als dat elc van hem luyden sijn beste doen soude. ²³

Ende doen die twee teykenen, dat is te verstaene van die van binnen ende die van buyten, malcanderen beghonsten te genaken ende bi te

estoit de toutes gens regarde

13. et disoient les vngz aux aultres. vees quel cheualier

14. Jan van Ghelen 1576: hy

15. Homburch [1510]: schuldicht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576 — als dat bi hem een grote sake schuldic[h] ware volbrocht te worden: dat hij grootse plannen had

16. il semble bien que par son corps vne grande besoigne deueroit estre moult bien acheuee.

17. veez comment [c6r] honnestement cheuauche

18. Homburch [1510]: dan — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

19. Jan van Ghelen 1576: verroert

20. car de chose que son cheual face non plus ne se meult que sil fusse ne dessus luy

21. Entre ses deuises le filz du roy descosse vint tresrichement abille et fort accompaignie de vaillans cheualiers qui pour ce deuoient tournoyer auецques luy Et aussi la plus part estoient commis pour la garde de son corps.

22. ¶ Apres vint le roy maquemor et deux aultres roys dirlande donc ie ne scay les noms Les ducz de britaigne et de bourbon et de clocestre. le conte de flandres et de sombresset et tant daultres que dure merueille

23. quant tous ces princes et seigneurs furent assemblees et que on vit que plus ny en venoit il fut crye de part le roy que tout homme fist son deuoir

comen, soe soudet ghi ghesien hebben menighen vromen slach slaen ende steken, ende menighen stouten ridder ter aerden werpen. ²⁴

Olyvier was doen geseten op sijn grote paert, ende hi hadde sijn swaert in sijn hant, met welcken hi wonder van wapenen dede ende bedreef. ²⁵ Ende hi ginc soeken aen allen siden die ghene die hem die meeste dochten te wesen, want hijt alderliefste daer teghen hadde. ²⁶ Ende als hi den tijt hadde opwaert te sien, ende hi die schone Helena aenscouwen mochte, soe worde [d3rb] hem sijn cracht wassende, ende sijn s[to]utheit ²⁷ wort hem dubbel ende die helft groter. ²⁸ Ende daer omme en soude u nyemant connen seggen die vromicheit die hi dede. ²⁹

Nu was daer gheseit ende gheordineert, dats waert bi also als dat dat teyken van die van binnen met crachte van wapenen gebrocht mocht worden tot eenre plaetsen die daer was, ende dat van haerluyder weder partye, soe soude dat tornoyen voleyndt ende volbrocht wesen, om welcke sake die van buyten hem luyden seere pijnden om dat teyken te winnen. ³⁰ Maer Olyvier, die welcke niet ledich en was noch geensins rustende en was, ende voer wien elck mensche die plaetse ruymde, ghemoete ende quam teghen den ghenen die dat teyken van binnen draghende was. ³¹ Ende hij gaf hem alsulcken slach als dat hi hem dat hoeft dede bughen tot opten hals van sinen paerde, in sulcker

24. Lors les deux enseignes cest assauoir de dedens et de dehors se commencerent a entreapproucher. la veisses vous fendre mains bacinnes et abbattre mains cheualiers par terre

25. Oliuier qui sur son courcier estoit monte tenoit lespee en la main dont il faisoit merueille darmes

26. il alloit cerchant ceulx qui luy sembloient estre les plus grans et a ceulx la voluntiers se prenoit

27. Homburch [1510]: sthoutheit

28. Puy quant il auoit souenance ou loisir de regarde[r] en hault et quil pouoit choisir la belle helayne la force luy croissoit et son hardement doubloit

29. Pour ce nul ne porroit racompter la vaillance que luy et les aultres faisoient

30. Or estoit ordonne que si lenseigne de ceulx de dedens pouoit par force darmes estre menee iusques en vng lieu qui la estoit par leur partie aduerse le tournoy seroit accomply. Pour ce ceulx de dehors se mettoient en paine por gaigner.

31. Mes Oliuier qui pas ne arrestoit en vng lieu et auquel chascun faisoit place encontra celui qui lenseigne de ceulx de dedens portoit

wijs dat hij bi nae ter aerden viel. ³² Ende al swymilende rechte hi sijn hovet weder op. ³³

Olyvier verhaelde ³⁴ sinen slach ende sijn meyninge was in stucken te houwen dat hout van dat teyken, twelcke dat hi droech. ³⁵ Mer hi vant dattet alsoe stercke was ende soe vaste met yser ghebonden als dat hijt niet en argherde. ³⁶ Maer het was den ridder die dat hilt, van node dat hijt moeste laten gaen uut der hant, want hij ter aerden viel, waer af ghi groot gheroep ende ghecrijsch ghehoort soudet hebben vander eenre siden ende vander ander. ³⁷ Ende die van binnen deden grote naersticheyt om haer luyder teyken weder op te rechten, welck hem luyden niet moghelijck en was, ende dat om Olyvier, die veel te seere verweerde ende weder-[d3va]stont, ende oeck hadde hi goede hulpe. ³⁸

32. et luy donna tel coup quil luy fist embruncher la teste iusques sur le col de son destrier et tant que a peine cheut iusques a terre

33. et tout estordy redressa la teste

34. verhaelde sinen slach: sloeg opnieuw, herhaalde zijn slag

35. Et Oliuier recouura son coup en cuidant trencher le boys de lenseigne quil portoit.

36. mais il le trouua si fort et si bien bende de fer que rien ne lenpira

37. mais force fut au cheualier qui la tenoit de la laisser aller de ses mains pour ce quil cheust a terre dont veisses vous leuer grans crys dune part et daultre

38. et ceulx de dedens mettre en deuoir de releuer leur enseigne ce qui ne leur fust pas possible pour oliuier qui trop bien deffendoit et aussi il auoit bonne aide

Hoe dat Olyvier weder omme in zijn heremitagie vertrack nae dat hi dat tornoye verwonnen hadde, ende vanden rouwe ende onghenoechten vanden coninck ende sijnre dochter ter saken vanden ghenen die daer doot ghebleven waren.

Capittel .xxviij. ¹

Alsoe ghi hier voren gehoort hebbet, ten beschudde ende verweren van desen teyken soe bleven daer vele ridders doot vander eenre siden ende vander andere, ende meer van die van binnen dan van buten, waer af die coninck niet wel te vreden en was in alsulcker manieren aen te sien sijn ridderen ende mannen sterven. ² Doen beval hi twee of drie vechtender mannen, dye welcke daer toe gheordineert ende gestelt waren, waert bi also dat daer enighen twist of onghenoechte op stonde tusschen den twee partyen, die welcke malcanderen sonder ghenadicheit ende medelide[n] ³ doot sloegen ende vermoorden, dat si als dan hem selven pynen souden om hem luyden te scheyden ende te verenighen, welcke mannen deden ende volbrochten dat ghebot vanden coninc, haren heere. ⁴ Maar eer dat si quamen of comen mochten ter plaetsen daer dat gheschil ende den twist was, soe was daer menighen groten ende vromen slach gheslaghen. ⁵

Die historie seyt aldus dat dair was een vroem ende stout ridder van die van binnen, die welcke als hi sach dat Olyvier alsoe [groot] ⁶

1. ¶ Comment Oliuier se retira en son hermitage apres ce quil eust vaincu le tournoy et du desplaisir du roy et de sa fille a cause des gens mors Le .xxvij. [chapitre]

2. A La rescursse de ceste enseigne y eut des cheualiers mors dune part et daultre et plus de ceulx de dedens que de ceulx de dehors dont le roy ne fut pas content de veoir en cest estat mourir ses hommes.

3. Homburch [1510]: medelideu

4. si commanda a deux ou a troys combattans lesquelz estoient ordonnez que se noyse ou debat se mouuoit ou sourdoit quilz se missent en peine de les deffaire ou appaiser des deux parties qui ainsi sans nulle pitie sentre occisoient Iceulx firent le commandement du roy.

5. Mais auant ce quilz venissent iusques au lieu la ou le debat estoit il y eut plusieurs coups merueilleux donnees.

6. [groot] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

faeyten van wapenen dede, soe hadde hi des nijt, ende hi quam hem nae gereden ende greep zijn swaert in beyden sijn handen om so veel te groteren ende te meerderen slach te slaen. ⁷ [d3vb] Ende als hi aldus beyde sijn handen op gheheven hadde om hem te slaen, soe wort hem Olyvier siende, ende alsoe haeste hi ende pijnde hem selven om den eersten slach te gheven. ⁸ Ende Olyvier gaf hem eenen alsoe groten ende vervaerliken harden slach dattet swaert met beyden den armen vloech in midden waert op dat velt, waer af sij alle gader hem [selven] ⁹ seere verwonderden, die ghene die dat aensaghen. ¹⁰ Ende die coninc begonste hem selven te segenen van groten wonder, seggende: “Eest sake dat den ridder die gisteren met swarten ghecleet was langhe leeft, oft eest bi alsoe dat dese beroerte ¹¹ niet gescheiden en sij, hi sal den meesten deel van minen mannen doen sterven, want het is een levende duvel. ¹² Besiet hoe dat zijn swaert snidet! ¹³ Hi heeft alsoe veel gedaen als dat sijn swaert ghelijc van verwen is met sinen cleederen. Den ridder die hi nu ter neder ghesleghen heeft, men derf daer niet voer sorghen dat hij emmermeer borsen sniden ¹⁴ sal.” ¹⁵

Dese woerden sprac die coninc totten ghenen die bi hem waren. ¹⁶ Ende ter ander siden die vrouwen en hadden die ogen op niemant dan

7. Et met lhystoyre [c6v] que vng vaillant cheualier de dedens quant Oliuier faisoit tant de fais darmes il [s]approucha de luy et empoigna son espee et pour ferir plus grant cop lauoit prise a deux mens.

8. et ainsi quil auoit les deux bras leues pou[r] ferir Oliuie[r] lapperceust si se hasta le premier de ferir

9. Homburch [1510]: seluen seluen

10. et luy donna si merueilleux coup quil luy fist voller emmy le champ lespee a tout les deux bras de quoy sen esmerueillerent moult tous ceulx qui le veirent

11. beroerte: vechtende massa

12. Et mesmes le roy se commença a seigner disant se ce rouge cheualier qui estoit hier abille de noir vit longu[e]ment. ou se la meslee nest departie il fera mourir la plus part de mes hommes cest vng vif dyable

13. regardes comment son espee trenche

14. borsen sniden: iemand van zijn geldbeurs beroven door de riem / het koord door te snijden waarmee hij aan zijn gordel hangt. Onduidelijk waarom de koning deze nogal crue grap maakt. Ridders staan normaliter niet bekend als zakkenrollers.

15. Il a tant fait quelle est de couleur pareille a ses habis Le cheualier qua maintenant abbatu na garde de iamais couper bourses

16. En cest estat se diuisoit le roy

op hem.¹⁷ Mer Helena en hadde den moet noch thertte niet te mogen aensien die grote bloetstortinghe van haren edelen ridderen ende mannen.¹⁸

Maer het en leet niet langhe daer na, si en worden ghesceiden.¹⁹ Ende daer²⁰ wort een gebot gedaen van des conincx wegen als dat niemant op die verboerte vanden hoofde te verliesen so stout en ware als dat hij op dien dach hem selven onderwonde²¹ daer meer af te doene.²² Ende aldus soe vertrac elck van hem luyden.²³ Ende oec waest tijt [voer]²⁴ Olyvier weder om te keeren in sijn heremitagie, daer hem sijn ridder broch-[d4ra]te ende gheleyde.²⁵ Ende doen nam hij oerlof aen hem, ende hij seyde hem als dat hi hem des anderen daghes niet vergheten en soude.²⁶

Ende doen quamen die coninck ende sijn dochter wederomme i[n]²⁷ die stadt, ende hij adt doen sijne avontmael met Helena in haer camer, die niet wel te passe en was omme dat sij vermoeyt was van soe langhe te sitten ende oeck vander bloetstortinghe die gheschiet was.²⁸ Ende si seyde tot haren vader: “Mijn heere, en sijt ghi niet seer tonvreden vanden groten jammer die ghi ghesien hebt?²⁹ Ghi doet u volc sterven

17. et daultre part les dames nauoient pas loeil que sur luy

18. Mes helayne nauoit pas le courage de pouoir regarde[r] leffusion du sang de ses gentilz cheualiers.

19. mais il ne demoura guaires quilz ne fussent desmelles

20. Jan van Ghelen 1576: daer na

21. onderwonde daer meer af te doene: doorging met vechten

22. Et fut crye de par le roy que en peine de la teste trencher quil ny eust si hardy qui se meslast den plus faire pour celuy iour

23. Et pour ce chascun se retira

24. [voer] ontbreekt in Homberch [1510] evenals in Jan van Ghelen 1576.

25. et estoit temps a oliuier de retourner en son hermitage ou son cheualier le mena

26. puy prist conge de luy et dist quil ne loubliroit pas a lendemain

27. Homburch [1510]: iu

28. Le roy et sa fille retou[r]nerent en la ville Et souppa la nuyt en la chambre helayne qui pas nestoit a son aise pource quelle auoit este lassee de se seoir si longuement et aussi de locc[i]sion qui auoit este faite

29. et dit a son pere Mon seigneur nestes vous pas bien desplaisant de la pitie que aues veue.

sonder sake ende redene!³⁰ Ende ick dencke nochtans al[s]³¹ dattet bi mijnen schulden niet toe en coemt, want wiste ick dat, ick soude liever eedt doen ende beloven nemmermeer ghehylict te worden.³² Ende daer omme bidde ic u dattet u believeen wille mi te beloven als datmen niet meer en steke noch en tornoyere in dier manieren als men op den dach van huden ghedaen heeft.”³³

Die coninc antwoerde haer alsoe: “Mijn goede dochter, denct op³⁴ goede chyere te maken ende en sorget daer vore niet, want van tghene dat daer gheschiet is, ben ick seerder tonvreden dan ghi sijt, waer om dat ic daer in alsulcke voersichticheit ende provisien inne hebben sal als dat die sake niet meer ghevallen en sal in alsulcker wijs ende manieren als op den dach van huden geschiet is.”³⁵

Ende alsoe seyde hi haer goeden nacht, seggende dat hi wel saghe ende mercte als dat si gheenen lust en hadde om te dansen van dien avont.³⁶ Ende si seyde, neen si.³⁷ Ende daer omme soe en waren daer van allen dien avont gheen dansen [noch]³⁸ spelen gehouden.³⁹

30. vous faites mourir vous gens sans cause.

31. Homburch [1510]: al — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

32. ie ne cuide pa[s] que ce soit par moy. Car se ie sau[o]ye ie feroye serment auant de non iamais estre mariee

33. Pour ce ie vous pryé quil vous plaise moy accorder que plus on ne face de iostes au tournoy par la maniere de celle du iour dhuy

34. Jan van Ghelen 1576: om

35. Le roy luy respondit. Ma fille penses de faire bonne chiere et ne vous soucies de riens Car de ce qui est adue[n]u ie en suis plus desplaisant que vous nestes Pour ce y mettray si bon remede que la chose nadiendra pas en la maniere du iourdhuy.

36. Ainsi luy donna bonne nuyt en disant quil veoit bien quelle nauoit tallent de dancer pour ce soir.

37. Et elle luy dist que non

38. Homburch [1510]: noch

39. Et pour ce ny eust nulles dances pour ycelle nuyt

*Hoe dat Olyvier weder omme quam [d4rb] ten tornoye die derde reyse,
ende hoe dat hi die eere wech ghedragen hadde boven alle andere
bi sijn vromicheit, oic mede hoe dat hi ghewacht was om te
brengen voer den coninc om te weten wie hi ware.*

Capittel .xxviii. ¹

Als die coninck in sijnre cameren quam, soe ondersochte hi ende
vraghede hoe veel doden dat daer geweest hadden dien dach
voerleden, ende hi vant als dat [van] ² die van binnen doot ghebleven
waren totten ghetale van .xlvi. ende van die van buten .xv., waer af
die coninc seere tonvreden was. ³ Ende hi beval datmen .xlvi. ander
vrome ridderen stellen soude in die steden vanden genen die daer
doot gebleven waren. ⁴ Oec mede wasser daer een deel qequest, die
hem selven niet behelpen en mochten, ende daer voren soude men
des ander daechs weder ander stellen. ⁵ Ende dat wort also gedaen.

Ende des ander daechs geboerdet als dat die coninc in sinen heer ⁶
quam, in welcker plaetsen hij des middaechs at, ende also dede die

1. ¶ Comment Oliuier reuint au tournoy la tierce foys et emporta lhonneur dessus tous par sa grant prouesse auec ce quil fut garde pour mener vers le roy affin que on sceut quil il estoit. Le .xxviii. chapitre

2. [van] ontbreekt in Homburch [1510] — Jan van Ghelen 1576: *van* binnen

3. QVant le roy se trouua en sa chambre il enquist combien de mors il y auoit eu le iour passe et trouua de ceulx de dedens mors iusques au nombre de .xlvi. et de ceulx de d[e]hors .xv. dont il fut fort courouce

4. et commanda que xlvj. aultres cheualiers fussent mis au lieu des mors

5. et aussi y auoit de naures qui pas ne se pouoient aider pour lendemain quon en y remist dauxtres

6. Jan van Ghelen 1576: heerschappie — de brontekst is dubbel corrupt: “hestel” in plaats van ‘hostel’, en ‘*hostel’ in plaats van ‘hourt’, zoals in Hf 5197 (1482) en in hs. Gent, UB 470, fol. 67r: “La chose fut ainsy faicte et vint le lendemain que le Roy se trouua au hourt auquel lieu Il disna”. De koning laat zijn ‘diner’ (middagmaal) serveren in zijn ‘skybox’. Eerder vernederlandste de vertaler ‘hourt’ met “ordo(e)ys” [cap. 24]. Noch “heer” noch “heerschappie” overtuigen hier, noch als vertaling van ‘hestel’ noch als vertaling van ‘hourt’. Maar Hf 5302 leest hier “host”, en daarvan is “heer” een correcte vertaling. Deze en nog enkele plaatsen doen vermoeden dat de druk die de Nederlandse vertaler gebruikte een verloren gegane druk geweest zal zijn, die tussen Hf 5302 en Hf 5322 in zat.

scone Helena mede. ⁷ Die maeltijt vanden coninc duerende so en wort daer van anders geen saken gesproken dan vanden tornoye ende vanden dage voerleden. ⁸ Ende die coninc seide dat hi ongenoechte hadt om dat hi niet sien en mochte den ghenen die alsoe veel fayten van wapenen gedaen hadde. ⁹ Ende om dier saken wille so stelde hi .xx. ridders ende beval hem luden dat si altijts die ogen op hem hebben soudent, ende dat si wel toesien soudent ende wachten als dat hi hem niet en ontginge, ende dat si hem brengen soudent ten banckette, want hi wilde hem sien. ¹⁰ Oec beval hi dat totten getale vanden twee dusent vechtender mannen die daer geordineert waren om te beletten alle vechtingen ende twis-[d4va]ten die daer gheboren mochten, noch eens alsoe veel wesen soudent. ¹¹ Ende aldus waren sij vier duysent sterck. ¹²

Ter wijlen dat si in desen woerden waren, soe waren sijn hoefmeesters int palays onledich om te ordineren dat bancket datmen des avonts houden soude, welck bancket wesen soude dat soonste ende dat costelicste dat ye daer te voren in dat selve conincrijc ghesien hadde gheweest. ¹³

Ende als dien tijt ende dye ure nakende was dat elck hem selven vinden soude op die bane, so quamen die vier duysent ridders, vanden welcken daer een deel waren die veel liever ghehulpen hadden om dat bancket te ordineren dan ten tornoye te wesen, om dat exempel dat hem luyden die roode ridder ghetoeft ende ghegheven hadde des

7. La chose fut ainsi faite et [c7r] vint lendemain que le roy se trouua en son h[o]stel auquel lieu il designa si fist helayne /

8. aussi durant le disner du roy il ne fust pas parle daultre chose que du tournoy de la iornee passee

9. Et disoit le roy quil estoit bien desplaisant quil ne p[o]uoit veoi[r] celui qui tant darmes auoit fait

10. Et pour ce il commanda vingt cheualiers quilz eussent tousiour loeil sur luy et que bien gardassent quil neschappast pas et comment que ce fust quilz lamenassent au banquet car il le vouloit veoir

11. Aussi commanda que le nombre de deux milles combatans qui commis estoient pour garde[r] tous debas quil y en eust encore autant

12. ainsi furent quatre mille

13. tandis quilz estoient en ces deuises ses maistres dhostelz estoient au pallays en besoigne pour le banquet qui pour le soir estoit ordonne et qui deuoit estre le non pareil qui oncques eust este veu en celui royaulme

daechs te voren, die welcke hem wapende. ¹⁴ Ende hij was ghecomen op sijn paert ghecleet, hi ende alle sijn volc, met witten, in alsulcker wijs als hi des daechs te voren gecleet was met rooden. ¹⁵ Hij quam op die bane te paerde, ende doen steldi hi hem [selven] ¹⁶ ter stont achter des coninx sone van Scotlant, ende alle die ander stelden hem selven des ghelijcs te voete. ¹⁷ Ende als si alle vergadert waren ende gereet om aen te gaen, soe beval die coninck twee van sinen ridders dat si sien souden in wat menichten ende ghetale dat die van buten waren. ¹⁸

Doen quamen die twee ridders beneden ende sij seyden die heeren dat beveel dat sij vanden coninck ontfanghen hadden. ¹⁹ Doen namen si een tijmp van een caproen ²⁰ ende daer deden sijse onder doer lyden, ende sij vonden dat die van buten wel waren vier hondert sterck. ²¹

Een ridder biden bevele vanden [d4vb] coninck seyde ende beval alle mannen dat elck van hem luden sijn swaert ontbinden soude, ende dat si genoech hadden aen haer luyder glavien. ²² Mer na dat den strijt

14. Or appro[c]ha lheure que on se devoit trouue[r] sur les rens Et vindrent les quatre mille cheualiers de dedens dont il y en auoit vne partie qui bien eu[ss]ent eu aussi cher destre commis pour le fait du bancquet pour lexemple que leur auoit donne et monstre le iour de deuant le rouge cheualier lequel desia se armoit.

15. et estoit venu sur son cheual tout abille et tous ces gens de blanc Ainsi et par celle maniere que le iour deuant auoient este abilles de rouge

16. [selven] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

17. Vint sur les rens a cheual et puys se mist apres le filz du roy descosse et tous les aultres midrent pie a terre pareillement

18. Et lors que tous furent assemblez pres de besoigner le roy commanda a deux cheualiers quel nom[bre] ceulx de dehors pouoient estre

19. Lors vindrent bas et vindrent dire au seigneurs le commandement quil auoient de par le roy

20. tijmp van een caproen: de lange punt van een modieuze muts — Het lijkt erop alsof de twee ridders met die Bourgondische puntmuts een ‘poortje’ maken, waar onderdoor de toernooiridders moeten passeren om geteld te kunnen worden.

21. Puys prindrent vne cornette de chapperon et les firent passer par dessoubz et trouerent que ceulx de dehors estoient bien quatre cens

22. Et vng cheualier par le commandement du roy dist que tout homme desseindit son espee et quil suffisoit de la lance — glavien: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 68r leest hier: “Puis fu crie de par le Roy que tout homme descendist son espee et quil souffisoit de la hacce” : Vervolgens werd omgeroepen namens de koning dat iedereen zijn zwaard zou afleggen en dat men enkel een bijl nodig had. Lees daarom: ende dat si genoech hadden aen haer luyder haetsen (van wapenen). Zie cappittel .XXIIIIJ. Ridders te voet vochten niet met een lans.

beghonnen was, soe seynde die coninck volck om hem luden te
scheyden, bevelende dat daer niemant van hem luyden soe stout en
ware die daernae eenen slach sloege op die verboerte vanden hoofde
te verliesen. ²³ Oec dede men he[m w]eten ²⁴ dat den prijs op dien
avont ghegheven soude worden den ghenen diese verdient hadde. ²⁵
Voert was hem gheseyt dat si beginnen mochten alst hem beliefd. ²⁶

Ter stont begonsten si te slaen die een opten anderen in alsulcker
wijs als dattet een schoon dinck was hem luyden aen te sien. ²⁷ Oeck
waest schoon aen te sien den aenganck van Olyvier, hoe dat hij sijn
haetse beleyde ende op ende neder dede gaen. ²⁸ Als sij vergadert
waren inden aenganghe, soe begonsten si op malcanderen te slaen
grote, sware slaghen, ende daer en wasser geen van hem luden die op
enige schermslugen of abelheden pensde te bedriven, mer anders niet
dan op grote slagen te slaen. ²⁹ Olyvier en spaerde hem selven niet,
want hi gaf soe grote slaghen datter nyemant so stout en was, hi en
vloet vore hem. ³⁰ Ende met crachte van slaen so brac sijn haetse,
[d]ie ³¹ nochtan seere sterc was. ³² Mer als hi [dat] ³³ sach, soe quam hi
tot eenen ridder, den welcken hi sijn haetse uuter hant nam, ende hi
trac hem in sulcke wijs dat hi hem die aerde dede cussen, of hi wilde of
niet. ³⁴

23. et apres la bataille encommencee le roy enuoya les gens pour eulx desmeller et qui ny eust si hardy qui apres ce coup fiere sur sa teste du trenchant

24. Homburch [1510]: Oec dede men hem oeck weten — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

25. Et si les fist on aduertir que le soir seroit le pris donne a celuy qui lairoit desserui

26. Et puyz leur fut dit quilz pouoient commencer quant bon leur sembleroit

27. Lors commencerent a ferir tellement que cestoit belle chose de les regarder

28. il faisoit bon veoir la marche de oliuier et comment il pourmenoit la hache.

29. Et quant ce vint a lapproucher ilz commencerent a ferir lung sur laultre et ny auoit si bon maistre qui eust souuenance de faire aultre tour que de bien ferir

30. Oliuier ne sespargna pas car il donna grans coups merueilleux et si pesans quil ny auoit si hardy quil ne sortist deuant luy

31. Homburch [1510]: nie — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: dye

32. et a force de ferir sa hache qui estoit forte et grosse fut rompue

33. [dat] ontbreekt in Homburch [1510] — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

34. et quant il vit ce il sapprocha dung cheualier auquel il arracha sa hache hors des poings en le tirant tout doucement par telle maniere que voulsist ou non luy fist baiser la terre

Twe [vanden] ³⁵ coningen van Yerlant [die daer tegenwoordich waren], ³⁶ aensiende die grote vromicheit die in Olyvier was, so hadden si des nijt ende spijt, want si sagen wel dat hem den prijs niet ontgaen en mochte. ³⁷ Ende mits die grote ongenoechte die sij [d5ra] daer in hadden, soe quamen si ende bespronghen Olyvier, die welcke hem soe vromeliken verweerde als dat hi den eenen van hem luyden dat hoeft cloefde totten tanden. ³⁸

Die coninck aensiende ende merckende dat die sake haer niet langhe ontdraghen en soude sonder groter ³⁹ bloetstortinghe, soe seyde hi dattet ghenoech was. ⁴⁰ Ende alsoe scheidten si, wilden si ofte en wilden sij niet. ⁴¹

35. Homburch [1510]: *ander* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

36. [die daer tegenwoordich waren] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

37. deux des roys dirlande (qui estoyent presens) voyans la grande prouesse qui estoit en Oliuier en eurent grant enuye / et veirent bien que le pris ne luy pouoit eschapper

38. [c7v] Et pour ce par grant desplaisir vindrent assaillir oliuier lequel se defendit tellement quil en fendit lung iusques aux dens — Jan van Ghelen 1576: totten tanden toe.

39. Jan van Ghelen 1576: sonder groot gheuecht ende bloetstortinghe.

40. Le roy voyant que la chose ne se pouoit longuement porter sans grans debas dist quil souffisoit.

41. ainsi se departirent vousissent ou non

daer in hadden. soe quamen si ende be
spronghe oluiuer Die welcke hem soe
vromeliken verweerde: als dat hi den
eenen van hem luyden dathoof cloef
de totten tanden Die coninck aensien
de ende merckede dat die sake haer n;
laghe ontdraghe en soude sonder gro
ter bloetstortinge Soe sepe hi datret
tet ghenoech was Ende alsoe schepde
si: wilden si ofte en wilden sij niet

Hoe dat Oliuier op ghenomen
was vanden ridderen die den coninc
daer toe gheordineertende gestelt had
de. Ende hoe dat hi sijn dienaers quij
te worde. ende hoe dat hi ghelt en clee
deren vant.

Capittel. xxii

Oie coninck en die vrouwen qua
men weder omme: ende alle ma
nen vertrocken. Daer nae wordt dat
lichaem va dien doden coninck geno
men ende wech ghedraghen van sine
volcke tot in die stat daer hi ghebalsa
met wert Hi worde in een olbaer ghe
lept ouerdeckt met swarten: ende in de
ser manieren wordt hi in sijn lant ghe
brocht met groten rouwe ende scerp
inghe Oliuier was noch in sijn plaet
se daer hi roepende en crytende was
na sine ridder en om sijn paert. Maer
niematen antwoerde he waer hi en sach
nyemāt vande ghenē die he daer ghe
brocht hadden Waer al hi seer verwō
dert was: en o dier sake wille was hi

in also groter ongenoechte als d; hi he
seluē gheenē raet en wiste Nochtā hi
als een besaet mā also ghewapēt als
hi was: so stelde hi he seluē te wege en
was indē wille wed om te gaē in s; he
remitagie En als hi ouerdocht s; qua
de anētuere en hi sach d; alle goede fot
tunē he tegē warē. So bedochte hi he
seluē te absenterē en te durcēdē en late
alle die doechdē en eerē die he souden
mogē geboirē ter sake vā dese tornoye
en d; hi he nēmer meer en soude late hē
nē vā enigē mēsche opter aerde leuēde
Als hi dus ginc pepsende en ouerdēc
hede o tghene d; he geboert was. Die
xx. ridds die vā tconincr wegē geordi
neert warē om die oge op he te hebbē

[d5rb] *Hoe dat Olyvier op ghenomen was vanden ridderen die den coninc daer toe gheordineert ende gestelt hadde, ende hoe dat hij sijn dienaers quijte worde, ende hoe dat hi gbelt ende cleederen vant.*

Capittel .XXIX. ¹

[d5ra] Die coninck ende die vrouwen quamen weder omme ende alle mannen vertrocken. ² Daer nae wordt dat lichaem van dien doden coninck genomen ende wech ghedraghen van sinen volcke tot in die stat daer hij ghebalsamet wert. ³ Hi worde in een osbaer gheleyt, overdeect met swarten, ⁴ ende in deser manieren wordt hi in sijn lant ghebrocht met groten rouwe ende screyinghe. ⁵

Olyvier was noch in sij[n] ⁶ plaetse, daer hi roepende ende crytende was na sinen ridder ende om sijn paert, maer niemant en antwoerde hem, want hi en sach nyemant vanden ghenen die hem daer ghebrocht hadden, waer af hi seer verwondert was. ⁷ Ende om dier saken wille was hij [d5rb] in also groter ongenoechten als dat hi hem selven gheenen raet en wiste. ⁸ Nochtan hij als een bescaemt man, also ghewapent als hi was, so stelde hi hem selven te wege ende was inden wille weder om te gaen in sijn heremitagie. ⁹ Ende als hi overdocht sijn

1. ¶ Comment Oliuier fut pris par les cheualiers que le roy y auoit commis et comment ses seruitours furent esuanoyz : puis comment il trouua habitz et argent

Le .xxix. [chapitre]

2. LE roy et les dames sen retournerent et tout homme se retira

3. et puz le corps de ce roy fut pris et emporte par ses gens a londres ou il fut enseuely /

4. Zwart als rouwkleur was evenals zwart als modekleur een nouveauté van en aan het Bourgondische hof. Daarvoor en daarbuiten was zwart was een verboden kleur, omdat het de kleur van de duivel was. De rouwkleur van de middeleeuwse en de huidige kerk van Rome is purper / paars.

5. fut mis en vne litiere couuerte de noir et en cest estat en grans pleurs fut remene en son pays

6. Homburch [1510]: siju

7. Oliuier estoit encore en sa place ou il crioit apres son cheualier et son cheual. mais nul ne luy respondit Car il ne veoit homme de ceulx qui lauoiert amene dont il se donnoit grant merueilles

8. et en fut en si grant desplaisir quil ne se sauoit consellier :

9. Toutteffoys tout honteux ainsi arme quil estoit se mist en chemin pour cuider retourner en son hermitage

quade aventuere, ende hi sach dat alle goede fortunten hem tegen waren, so bedochte hi hem selven te absenteren ende te vervreemden ende laten alle die doechden ende eeren die hem soudent mogen geboren ter saken van desen tornoye, ende dat hi hem nemmermeer en soude laten kennen van enigen mensche opter aerden levende. ¹⁰

Als hi dus ginc peysende ende overdenckende om tghene dat hem geboert was, die .xx. ridders die van tsonincx wegen ¹¹ geordineert waren om die oge op hem te hebben [d5va] ende nae hem te sien, si sochten hem aen allen siden, ende sij sochten hem soe vele ende soe langhe tot dat si hem sagen. ¹² Doen staken si haer luyden paerden met sporen, ende si deden alsulcke naersticheit dat sij hem achterhaelden. ¹³ Ende sij seyden tot hem: “O, edel ridder, wi bidden u dat ghijt in gheen evelen moede en nemet. ¹⁴ Wij doen tghene dat ons bevolen is van des conincs, ons heeren, weghe, want hij heeft ons bevolen dat wi u arresteren ende houden soudent, ende hij biddet u ¹⁵ dattet u believen wille op desen avont ten dansen ende ten banckette te comen. ¹⁶ Daer omme slaen ¹⁷ wij dye handen van sinen weghe aen u.” ¹⁸

Aldus so waest Olyvier van node te obedieren ende onderdanich te wesen den gebode ende bevele datmen hem dede van des conincs weghe. ¹⁹ Ende hij, seere bescamet wesende, keerde weder omme met den voerseiden ridderen. ²⁰ Maer dat en was alsoe niet, hij en peynsde

10. disant quil veoit bien sa malle aduventure et que toute fortune luy estoit contraire Et pour ce delibera de soy abandonner et le bien qui luy pouoit aduenir a cause de ce tournoy et de non soy donner iamais a cognoistre a creature viuant.

11. Jan van Ghelen 1576: weghe daer toe

12. Ainsi comme il sen alloit pensant en sa malle aduventure les vingt cheualiers qui de part le roy estoient commis et ordonnez dauoir regart apres luy le requeroient de toutes pas. tant firent quilz le choisirent.

13. Lors ferirent leurs cheualx des esperons et firent [c8r] tant quilz laitaignirent

14. Et luy dirent gentil cheualier ne vous veuille tourner a desplaisir

15. Jan van Ghelen 1576: v als

16. se nous faisons ce que de par le roy nous est commande Car il nous a commande de vous retenir lequel vous pryte quil vous plaise estre a ce vespre aux dances et bancquet

17. Jan van Ghelen 1576: so slaen

18. Et pour ce mettons de par luy la main en vous

19. Il fut force que oliuier obeist au commandement quon luy faisoit de par le roy

20. Et pour ce tout honteux [s]en retourna avecques lesditz cheualiers

altijt seere om sijnen wech. ²¹ Want als hij overpeynsde ende dachte om die groote ende op gheblasen hoocheyt ende oeck om die schone ende chyerlike cleederen ende ander tughen ²² die hij gehadt hadt die drie daghen voerleden duerende, oec om dat hij hem selven alleene vandt ende onbekent van allen menschen, ende dat hi ten bankette wesen moeste met den anderen sonder enighen tabbaert ofte cleet daer toe dienende anders dan sijn harnas, ende oeck of[t b]ij ²³ also hadde gheweest dat hi nyemant ghevonden en hadde die hem eenen tabbaert hadde moghen leenen, hij was daer omme in soe groter onghenoechten ende so seere tonvreden dat hi wel wilde ghestaen hebben over dusent milen, haddet hem [d5vb] moghelic geweest. ²⁴

In desen wesen ende schine quamen si weder omme te Lonnen. ²⁵ Daer ghecomen sijnde soe liet die een vanden twintich ridderen sijn herberge om Olyvier plaetse ende stede te ²⁶ gheven, ende hi vraechde hem tot wat stede oft plaetse dat sijn volck ghevonden soude worden, te dien eynde dat mense halen mochte. ²⁷

Die scamelen Olyvier, seere beschaemt wesende, seide hem: “Seker, mijn vrient, ic en weet niet wa[e]r ²⁸ eenich van hem luden ghebleven is noch waer si ghegaen sijn. ²⁹ Ick sal desen avont selve meester ende knape wesen.” ³⁰

Terwijlten dat sij in desen woerden waren, soe quam die waerdinne tot Olyvier, ende sij seide tot hem heymeliken: “Mijn heere, die een

21. mais ce ne fut pas sans fort penser a son chemin

22. tughen: uitrusting

23. Homburch [1510]: of hij — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: oft by

24. Car quant il luy souuenoit des grans pompes et grans habillemens quil auoit eut durant les trois iours passes et puis quil se trouuoit seul et incogneu de toutes gens et que force luy estoit destre au bancquet aue[c]ques les aultres sans auoir robe nulle ne aultre habillement que son harnoys sil ne trouuoit quelcun qui luy prestast robe il estoit en si grant desplaisir quil eust volut estre mille lieues loing si possible luy eust este

25. En cest estat sesploiterent tant quilz vindrent a londres

26. Jan van Ghelen 1576: te maken

27. Et desloga lung des .xx. cheualiers pour luy bailler son logis et luy demanda en quel lieu seroient ses gens trouuez pour les enuoyer querir

28. Homburch [1510]: ware — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

29. Le poure oliuier tout honteux dist Certes mon amy ie ne scay ou il en y a pie ne la ou ilz sont tournez ne alles

30. pour ceste nuyt ie seray maistre et varlet.

van uwen dienaers is onlancx tot mij ghecomen, ende hij heeft mij ghegheven dit clein pacxken, ende hij heeft mij geseyt dat uwe cleederen daer inne sijn, ende hi heeft gheleyt die bougye ³¹ onder thoest eynde van uwen bedde. ³² Voort meer sult ghi vijnden nyeuwe dyenaers, want alle u volck is wech, ende ghi en sultse niet meer vijnden. ³³ Hi heeft mi gheseyt dat den ridder die ghi wel weet, gebiedet hem seer tot u, ende hi stelt u in memorien ende ghedachtenissen dye beloften die ghi aen hem ghedaen hebt, welcke beloftenisse hij u bidt, als dat ghi die in gedachtenissen hebben wilt.” ³⁴

Olyvier horende sijn waerdinne, so worde hi noch veel meer ende seer verwondert dan hi daer te voren noch ye geweest had, mer hi hilt hem recht of hi dat wel geweten hadt vanden dingen ende vanden saken die dair gesciet waren tusscen den ridder die inden tornoye hem altijts bi gestaen hadt, ende tusscen hem. ³⁵ Olyvier was doen seere blide, ende [d6ra] alder eerst so quam hi totten hoefteynde van sinen bedde, ende daer vant hi die bougie van welcker die waerdinne hem gheseyt hadde, metten slotel int slot. ³⁶ Doen nam hi die bougie op, ende hi gevoelde wel datse seer woeghe. ³⁷ Hi ontsloetsche ende besachse binnen, ende hi vant dattet niet dan enckel gout en was ende al schone Enghelsche nobelen. ³⁸

31. bougye: beurs

32. Ainsi quilz estoient en ces deuses lhostesse vint a la personne doliuier Et luy dist bas. mon seigneur l[u]ng de vous seruitours est na guaires venu a moy et ma baille cestui petit fardel et si ma dit que vous habillemens sont dedens et si a mis la bouiette dessoubz le cheuet de vostre lit

33. Au surplus trouueres des seruitours nouueaulx. Car toutes vous gens sen sont alles et ne les trouueres plus

34. Et ma dit que le cheualier que vous saues se recommande a vous et vous met en memoire la promesse que luy aues faite le quel vous prie que vous layes tousiours en souuenance

35. Oliuier oyant son hostesse fut plus esbay que onques nauoit este et faignant quil cogneust bien que le vouloit estre

36. vint premier au cheuet de son lit et trouua sa bouiette que lhostesse luy auoit dit. et la clef en sa serrure

37. il la tasta et cogneut bien quelle pesoit

38. et la defferma et en regardant dedens choisit que ce nestoit que or et tous beaulx nobles dangleterre

*Hoe dat Olyvier grote fynancie vant, dienaers ende cleedinghen, ende
hoe dat hi ghebrocht worde totten banckette vanden twintich
ridderen die hem van des conincs wegben op ghenomen
badden, ende hoe hi dat met groter eeren ende
reverencien inne des conincx hof
ontfangben worde.
Capittel .xxx. ¹*

Alst aldus geboerde ende dese twintich ridderen alle oerlof genomen hadden van Olyvier ende dat si wech ginghen om hem luyden te ontcleeden ende anders haer luden saken te doen ende te beschicken om des avonts totter feesten te wesen, soe va[n]t ² Olyvier hem selven allene in sijnre cameren. ³ Ende aengesien dattet noch vroech genoeg was, ende omme dat hi anders niet en wiste te doen, soe ghinc hi ende begonste sijn ghelt te tellen, ende hi vant dat daer waren biden getale ende die somme van vijf dusent nobelen. ⁴ Waer af dat hi Gode van Hemelrike seere bedancte ende den edelen ridder, die welcke hem in soe goeder gedachtenisse [ende] ⁵ hoghenissen gehadt hadde. ⁶

Ter wilen dat hi sijn ghelt op stack ⁷ ende weder om in zijn bougie leide, so quamen daer binnen inder cameren vijf edele sciltknechten, alle ghecleet met witten satyne, ende noch thien ander knapen, ghecleet met witten lakenen. ⁸ Sij groeten Olyvier, [d6rb] ende sij seiden aldus tot hem: “Mijn heere, u hoefmeester is desen dach tot ons gecomen, ende hi heeft ons elcken een tabbaert ghegheven, ende hi

1. ¶ Comment oliuier trouua grant finance / seruitours et habillemens et comme il fut amene au bancquet et en la court en grant reuerence des cheualiers qui lauoient pris
Le .xxx[. chapitre]

2. Homburch [1510]: vaut

3. Oliuier qui se trouua seul en sa chambre (car les vingt cheualiers auoient tous pris conge de luy et sen estoient alles desabilles pour estre en la feste)

4. et voyant quil estoit encore grant heure en lieu de rien faire commença a compter son argent et trouua quil y auoit cincq mille [n]obles

5. Homburch [1510]: *ende ende*

6. dont il en remercyia dieu et le noble cheualier qui auoit eut si bonne souuenance de luy

7. op stack: opborg

8. ¶ Tandis quil reboutoit son argent en la bouiette entrerent en la chambre v. gentilz escuiers vestus de satin blanc et aultres .x. varletz vestus de drap blanc

seide ons als dat dit uwe levereye ende cleedinghe was, ende dat ghi ons onthouden ⁹ soudet tot uwen dienste. ¹⁰ Wi comen tot u om te weten oft uwen wille is, want een yegelijc van ons luyden heeft eenen goeden meester. ¹¹ Die sommighe dienen den grave van Vlaenderen, die ander den grave van Somberset, ende elck bi sonderlinge heeft eenen goeden meester, welcke heeren alsoe veel dienaers hebben alst [hem] ¹² van node is. ¹³ Ende om deser saken wille ende oeck om die doechden die wi aen u ghesien hebben, soe comen wij ons presenteren tot uwen diensten op dattet u beliefte sij.” ¹⁴

Olyvier antwoerde hem luyden seer blidelijc, ende hij seyde: “Mijn lieve vrienden, bi uwer graciën, ghi segt meer eeren ende doechden van mi dan daer in mi sijn. ¹⁵ Ende na dat ic van u verstaë, soe en isser geen van u luyden, hi en heeft eenen goeden meester ende beter dan ic ben. ¹⁶ Mer niet te min, ist dat u luyden wille is, ick onthoude u allen. ¹⁷ Ende nae dat ghy luyden van kennissen sijt, soe sal ic mi morghen van u luyden informeren ende onder vraghen, ¹⁸ ende dan sal ic elck van u luyden staet ¹⁹ gheven, sulck als u luyden toe behoren sal.” ²⁰

9. onthouden: in dienst nemen

10. [c8v] Iceulx saluerent Oliuier et luy dirent Monseigneur vostre maistre dhostel est venu ceste apres disnee vers nous. et nous a donne a chascun vne robe et nous a dit que cestoit vostre liuree et que vous nous retenes en vostre service.

11. Et venons deuers vous sauoir se cest vostre volente Car il ny a celuy de nous qui nait bon maistre.

12. Homburch [1510]: hem hem

13. les vngs sont au conte de flandres. les aultres a celuy de sombresset Ainsi chascun endroit soy comme ie vous ay dit a maistre lesquelz ont bien autan de seruiteurs que besoing leur est

14. ¶ A ceste cause et aussi pour les biens que auons veuz en vous nous nous retornons voz seruitours se vostre plaisir est.

15. oliuier tresioyeux respondit. mes amys de vostre grace vous dit[e]s des biens de moy plus quil ny en a

16. Et ad ce que ientens de vous ny a celuy qui nait bon maistre et meilleur que moy :

17. Mes se cest vostre volente ie vous retiens tous.

18. Vul aan: naar uw functie / specialisme

19. staet: functie

20. Et demain puy que vous estes gens de cognoissance ie enquerray de vostre estat et puy a chascun de vous bailleray estat tel que a vous appartiendra

Die een vanden knapen seyde tot hem: “Mijn heere, uwe hoefmeester heeft mij toegevoecht te wesen uwe stalknecht.²¹ Daer om suldi mi segghen, believet u, wat dinghen dat ick te doen hebbe van uwen paerden.²² Ick hebbe vijf goede, grote, stercke paerden ende twee cleyne, die seer schone sijn, vanden welcken hi mi last ghegheven heeft ende bevo-[d6va]len dat ic die wel bewaren soude.²³ Maer om dattet verre is van hier te hove, ic dencke dat ghi daer niet te voete gaen en wilt.²⁴ Daer om suldi mi seggen welc vanden paerden dat ghi hebben wilt, ende wat ghetuge²⁵ dat ic hem gheven sal: of tghene van fluwele cramosijn,²⁶ of tghene van gulden beslach, ende oec oft u belieft dat uwe vier pagyen bi u comen.”²⁷

Olyvier worde seerder verwondert dan hi noyt te voren geweest hadde.²⁸ Hi maecte een cruce, ende hi seide hem: “Mijn lieve vrient, ganc in Gods namen ende sadelt mi dat een vanden tween paerdeken dat ghi liefste hebt, ende gheeft hem dat ghetughe van gulden beslage, ende doet comen die pagyen met twee tortschen om mij te hove te brenghen!”²⁹

Daer na so beval Olyvier datmen³⁰ dat cleyne pacxken ontnayen soude, ende alsoe wort dat gedaen.³¹ Daer in vant hi cleederen van drie partyen³² van alsulcker verwen als hi die drie daghen voerleden

21. Lung des varletz luy dist Mon seigneur vostre maistre dhostel ma ordonne destre pallefrenier.

22. pour ce vous me dices sil vous plait quelle chose iay affaire de voz cheuaulx

23. Iay cinq bons coursiers et deux petis tresbeaulx desquelx il ma dit que ien pense bien

24. et pour ce quil y a loing dicy a la court ie ne cuyde pas que y vailles aller a pie.

25. ghetuge: tuigage

26. Homburch [1510: *van* fluwele of cramosijn. — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

27. Pour ce sil vous plait dices lequel de vous cheuaulx vous voules auoir et que ie le selle et quel harnoys ie mettray dessus ou celuy de velours cramoisy ou celuy dorfauerie et sil vous plait que vous quatre pages v[ie]gnent deuers vous.

28. Oliuier sesbahit plus que onques mes.

29. et fit le signe de la croix et luy dist Mon amy va de part dieu et si me selle celuy des deux petis roussins que tu aymes le mieulx et luy mes le harnoys dorfauerie et si fais venir les pages a tout deux torches pour moy mener en la court

30. Homburch [1510]: olyuier daer datmen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

31. Et apres Oliuier conmanda que ce petit fardeau fust descousu ce qui fut fait.

32. van drie partyen: in drie kleuren — de vertaling is geïnspireerd, want de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 73v: “Il y trouua habillemens pour luy [74r] des trois parures que durant les trois Iours auoit portees.”

gedraghen hadde, te weten: swart, root ende wit.³³ Die coussen³⁴ waren van schaerlaken, die tabbaer[t]³⁵ van fluwele ende twambays³⁶ van laken van Damast, swart gefigureert,³⁷ den capproen³⁸ swart, wel seer doerhouwen,³⁹ aenden welcken was een schoon, rijckelic hencsel⁴⁰ van ghesteenten, ende van goude, seer properlic ghewrocht, een H ende een O tsamen ghecoppelt.⁴¹ Mer⁴² dat cussede hi, ende hi seyde heymelick teghen hem selven: “Och lieve heere God, oft U Dijn gracie also op mi st[re]ckedes⁴³ als dat mijn ure⁴⁴ ende mijn gheluck al sulcke ware dat Olyvier ende Helena alsoe nae te samen comen mochten als dese twee letteren, soe waer ick wel gehouden te loven ende te bedancken Dijn godlike majesteyt!”⁴⁵

In desen woerden soe [d6vb] cleede hem Olyvier, ende hi vant sijn cleederen alsoe wel ghemaect nae sijn mate als dat daer toe niet te

33. et y trouua habillemens pour luy de troys paires de telles couleur que durant les troys iours auoit porte cest assauoir noir rouge et blanc.

34. cousen ... van schaerlaken: nauwsluitende rode ‘leggings’ — Helaas heeft de miniaturist van het prachthandschrift dat gemaakt werd in opdracht van Philippe le Bon de tekst niet gevolgd toen hij de aankomst aan het hof van Olivier schilderde (Parijs, BnF fr. 12574, fol. 66r).

35. Homburch [1510]: tabbaerts — idem in Jan van Ghelen 1576 — tabbaert: mantel — in de brontekst is de kleur weggefallen — de redactie Camus leest hier: “la robe de satin blanc fourree de martes sebelinez” : een mantel van witte zijde afgezet met bont van sabelmarters.

36. twambays: borstrok / vest

37. swart gefigureert: zwart gekleurd

38. capproen: baret

39. doerhouwen: doorwerkt

40. Jan van Ghelen 1576: hechtsel

41. Les chausses estoient descarlata. les robes de velours le pourpoint de drap de damas noir figure et le chapperon noir bien decoupe Auquel auoit vne tresgente et riche bouffe de pierrerie tresgement ouuree Et vng e et vng o couples ensemble

42. Mer dat cussede hi: Reden waarom hij dat kuste

43. Homburch [1510]: sterckedes — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: streckte — st[re]ckedes: uitbreidde

44. ure: vertaalfout — ‘heure’ betekent hier geluk.

45. pour ce le commença a baisir Et puy disoit bas beau sire dieu se ta grace estendoyes tant sur moy que mon he[u]re fust telle que Oliuier et helayne peussent ainsi pres ensemble venir que ces deux lettres. ie seroye bien tenu de regracier ta maieste

segghen en was. ⁴⁶ Ende hi en was niet soe haest gecleet, sijn paert en was oec bereit, hem verbeydende voer die dore met zyn vier pagyen. ⁴⁷

In een corte wijle daer na soe quamen die ridders die welck hem daer gheb[ro]cht ⁴⁸ hadden, om hem te halen, ende si seyden hem dattet tijt was om te hove te gaen. ⁴⁹ Doen saten sij op die paerden ende die tortsen worden ontsteken die hem luyden gheleyden ende brachten tot int hof. ⁵⁰

46. En celle parolle se habilla oliuier et trouua ses habillemens tant bien faitz a sa mesure que rien ny auoit a dire.

47. Il ne fut pas si tost abille que son cheual ne fust prest lattendant a lhuys et ses quatre pages

48. Homburch [1510]: gheborcht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

49. Et en peu dheure apres les cheualiers qui emmene lauoient le vindrent querir et luy dirent quil estoit haulte heure daller en la court

50. Lors monterent a cheual et furent torches allumees qui les menerent iusques en la court

Hoe dat Olyvier quam int hof vanden coninc van Enghelant, daer hi ontfanghen wort met groter eeren ende reverencien vanden coninc, vanden princen ende ander grote heren ende vanden princessen ende vanden vrouwen.

Capittel .XXXI. ¹

Als Olyvier voir die poerte vanden palayse quam, so stack hi sijn paert met sporen, dat welcke also veel sprongen spranck dattet sonder ghetal was ende oic also veel als sijn meester begherde ende hebben wilde. ² Hi dede dat vier springen uut den pavimente, ende hy dede also veel als dat alle menschen ter vensteren quamen om hem aen te sien. ³ Ende in desen state ende manieren quam hi tot der steden daert tijt was om vanden paerde af te sitten. ⁴ Mer om dat hi een groot gheselschap hadde van knechten ende om dat hi een scoon, heerlic persoon was, so en mochte hem geen mensche genoegh aensien. ⁵ Want als hi af sitten soude vanden paerde, soe was daer alsoe groten gedrange van volcke als dat hi met groter pinen doer lyden moeste. ⁶

Die tijdinghe quam den coninck ende den anderen heeren die [e1ra] daer ghecomen waren, als dat den witten ridder ghecomen was ende dat hij die trappen op quam, ende waert bi alsoe als dat sijn schoonheyte verloren ware in deser werelt, si en ware nyet weder te vercrighen. ⁷ Des gelijcx waren dese manieren gheboetscapt ende laten weten den vrouwen ende den princessen, die welcke vrageden wat

1. [d1r] ¶ Comment Oliuier se trouua et vint en la court du roy dangleterre ou il fut receu en grant reuerence du roy. des seigneurs et des dames : Le .xxxj. chapitre

2. QVant Oliuier se trouua deuant la porte du pallays il commença a ferir le cheual de lesperon lequel fasoit tant de saulx que sans nombre et que son maistre en vouloit auoir.

3. il fasoit feu sallir du pauement et tant que toutes gens se midrent aux fenestres pour le regarder

4. Et en cest estat vint iusques au lieu la ou temps fut de mettre le pie a terre

5. Et pource que bien fort estoit accompaigne et que tant belle personne estoit on ne se pouoit saouler de le regarder

6. si grant nombre de gens et si grant foulle furent a son descendre que a grant peine pouoit passer

7. et vindrent les nouuelles au roy et aux aultres princes qui la estoient venus que le blanc cheualier estoit venu et montoit les degrez et que certes se sa beaulte estoit perdue au monde on ne la pourroit recouurer

man dat hi was.⁸ Ende hem luden was gheseit dattet een sonderlinghe ende uut nemende dinck⁹ was van hem buten allen de anderen, ende dat si nye schoonder jonck man ghesien en hadden dan hi en was.¹⁰

Ter wilen dat si in desen woerden waren, soe quam Olyvier, ende hi trat binnen in die sale daer alle dye heeren waren, en[d]e¹¹ hi groete den coninck, die welc hem bi ghelijckenisse¹² ende mit ghelate seere goede chiere ende eere dede.¹³ Ende alsoe deden die ander heren, die welck malcanderen staken ende noopten¹⁴ om dat si hem besien souden, want hi seer uutmemente was in schoonheden.¹⁵ Van hem luden wasser daer vele te hove dye veel liever ghehadt hadden dat hij¹⁶ hondert milen after[w]aert¹⁷ ghetoghen hadde dan dat hi daer ghecomen was, ende sonderlinge die gheene diet b[e]st¹⁸ ghedaen hadden naest hem,¹⁹ die vloecten ende vermalediden hem in haer lude[r]²⁰ herten.²¹ Maer sine wesen ende sijn manieren waren soe goet als dat die geene die hem enich quaet so[u]den²² gewilt hebben, seer quaet souden moeten geweest hebben.²³

8. Pareillement furent ces nouvelles nunciees aux dames lesquelles demanderent quel homme cestoit.

9. dinck: de vertaler gaat hier de fout in. Het gaat hier niet om het dressuurwerk van Olivier, maar om Oliviers uiterlijk. Hij was een 'meesterwerk' (van moeder Natuur), zoals de brontekst leest.

10. il leur fut dit que cestoit vng chef doeuure et onques rien plus bel nauoit este veu

11. Homburch [1510]: en-re

12. bi ghelijckenisse ende mit ghelate: voor allen duidelijk zichtbaar

13. Et durant ces parolles oliuier entra en la salle la ou tous les seigneurs estoient Il salua le roy lequel par semblant luy fist tresgrant chere et honneur

14. staken ende noopten: aanstootten en (opzij) duwden

15. si firent les aultres seigneurs lesquelz boutoient lung laultre pour le veoir comme vne chose merueilleuse et excellente en beaulte

16. hij: Olivier

17. Homburch [1510]: afteruaert

18. Homburch [1510]: beest

19. b[e]st ghedaen hadden naest hem: die als tweede en derde en vierde geëindigd waren in de uitslag van het toernooi

20. Homburch [1510]: luden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

21. Beaucoy y en auoit qui a sa venue eussent mieulx ayme quil fust reculle cent lieues et en especial ceulx [d1v] qui apres luy auoient mieulx fait le mauldissoient en leur courage.

22. Homburch [1510]: sonden

23. Mais sa philosomie et maniere estoit tant douce que celuy eust este bien mauuais qui luy eust voulu aulcun mal

Als hi aldus eerlic onthaelt ende geleit was tot allen sijden, so quam die alder schoonste ende goedertierenste Helena in die saele, ende met haer een grote gheselschap ²⁴ van grooten heeren, vrouwen ende joncfrouwen. ²⁵ Si was ghepareert ende verchyert also costelick ende [e1rb] soe rijkerlick als dat haer clederen waerdich waren eene conincrijcke, noch si en hadde nie dier ghelicke ²⁶ ghehad. ²⁷ Haer schoonheit verlichte ²⁸ ende verchierde dat pallays, die welcke alle ander natueren te boven ghinck. ²⁹ Ende ick en dencke niet als dat die schoone Helena, ³⁰ om wies wille dat dye groote stadt van Troyen alsoe veel plaghen ontfinck, dat si dese te boeven ghinck. ³¹ Maer om dat dye comparacien haetelijck sijn, soe swige ick daer of, weder omme comende tot minen propoest. ³²

Dese schoone Helena, siende dye presencie ende teghenwoerdicheit van haren heere vader, so viel si op haer knien ende dede hem reverencie ende eere, alsoe alst ³³ behoorde. ³⁴ Die coninc, haer vader, nam haer bider hant, ende hi dedese opstaen, segghende dat sij seer wellecome was. ³⁵ Daer nae soe wort si gegroet van alle den anderen

24. grote gheselschap: de middeleeuwse mens denkt 'kwantitatief', dus hoe belangrijker iemand is, des te groter het gevolg om te laten zien hoe belangrijk degene is de voorop loopt.

25. Ainsi comme il estoit festoie et conuoye de toutes pars la tresbelle et bonne helayne accompagnee de plusieurs grans seigneurs dames et damoiselles vint en la salle

26. dier ghelicke: zulke mooie kleren had zij nog nooit gedragen

27. paree et aournee tant richement que ses habillemens valloient vng royaulme ne oncques nauoit eu les pareilz

28. verlichte: schoonheid 'straalt', mede dankzij een overvloed aan edelstenen

29. Sa beaulte enluminoit le pallais la quelle toute aultre nature precedoit

30. Helena van Troyen gold als de mooiste vrouw aller tijden

31. Et ne cuide pas que celle helaine par qui la grant troye receut tant daduersite passast celle.

32. Mais aussi pource que comparaisons sont hayneuses ie men tays a tant en retournant a mon propos

33. Jan van Ghelen 1576: alst wel

34. La belle helaine dangleterre veant la presence de son seigneur et pere se mist a genoulx et luy fist reuerence et honneur comme il appertenoit

35. Le roy son pere la reprist par la main et la releua en disant quelle fut la tresbien venue :

heeren, welcke si bi sonder ³⁶ alle weder groete, elck na sinen staet ende hoecheyt, also si wel conste. ³⁷ Olyvier die wort tot haer gebrocht, welcken si verkende, ³⁸ want hi goet te kennen was buten den anderen, ende daer om sach si hem [seer] ³⁹ gaerne. ⁴⁰ Ende het was van node dat die rydderen hem luden achterwaert schickten ende st[e]lden, ⁴¹ ende dat om plaetse ende steden te gheven den vrouwen om dat si hem te bet souden moghen siene. ⁴² Ende van hem luden wasser daer luttel vanden ghenen die te hijlicken waren, si en peinsden op haer selven, ende si hadden wel gewilt als dat Olyvier haer luden alsoe wel gewonnen hadde bi crachte van wapenen als haer luden dochte dat hi Helena ghewonnen ende vercreghen hadde. ⁴³

36. bi sonder: afzonderlijk, één voor één

37. Puy fust saluee de tous les aultres seigneurs aux quelz elle rendit a chascun son salut selon leur qualite comme bien faire le sauoit

38. verkende: herkende

39. [seer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

40. Oliuier luy fut amene le quel elle cogneut Car bien estoit cognoissable entre les aultres Pource le vist tresuoluntiers

41. Homburch [1510]: steelden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

42. et fallut de force que les cheualiers se tirassent a part pour faire place aux dames a celle fin que elles le peussent veoir plus a leur aise.

43. et y en auoit peu de celles a marier qui ne pensassent a soy mesmes et qui neussent bien voulu que Oliuier les eust conquises par force darmes aussi quil leur sembloit quil auoit conquis helayne — Alle huwbare vrouwen in dat gezelschap zouden dolgraag op dezelfde manier veroverd zijn door Olivier als Helena.

Hoe dat den prijs Olyvier heimelijc toe gheschicket was biden rechters die [e1va] daer toe ghestelt waren, ende vanden raet vanden coninck gheapprobeert ende gelast waeren om Olyvier daer of te kennen te gheven.

Capittel .xxxij. ¹

Een luttel tijts daer nae dat dese saken also gheordineert waren, soe wordt dat bancket ghestelt ende bereyt ghemaect, ende die trompetten ende die pipers ² beghonsten te pipen omme dat hantwater ³ te gheven. ⁴ Die coninck dede Oly[v]ier ⁵ vraghen nae sinen geslachte, wie hi was ende uut wat lant, te dien eynde als dat hem dye eere ghedaen ware nae sinen staet ende afcoemste. ⁶

Hi antwoerde den geenen die hem dat vraechden als dat hi uut Spaeng[i]en ⁷ was, een arm ridder ende van cleynen gheslachte. ⁸ Maer van hem luiden en was daer gheen, alsoe wel dye coninck als die andere, hem luden en docht wel als dat sine wesen ende sijn manieren wel bewesen dat hi van goede gheslachte ende afcoemste waere, oeck mede dat hi sonder groote machte ende rijcdomme niet en hadde moghen tornoyen of noch mogen steken. ⁹ Noch oeck en soude hi nyet hebben moghen becostighen ende tughen ¹⁰ dye habijten ende costelijcke cleederen die si hem hadden sien draghen alle die

1. ¶ Comment en secret le prys fut ordonne a Oliuier par les iuges commis et le conseil du roy approuue pour aduertir Oliuier Le .xxxij. chapitre

2. pipers: muzikanten met blaas- c.q. signaalinstrumenten

3. hantwater: het water waarmee men zijn handen waste alvorens het voedsel aan te raken

4. PEu de temps apres ces choses deusee le bancquet fut assis et incontinent que tout fut prest les menestriers sonnerent leau a lauer les mains puy laua le roy sa fille et tous les aultres seigneurs en general

5. Homburch [1510]: Olynier

6. Et fist le roy enquerir a Oliuier de ses parens et quil estoit et de quelles marches a cel fin que lhonneur luy fust fait selon son estat

7. Homburch [1510]: Spaengen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

8. Il respondit a ceulx qui luy demanderent quil estoit despaigne poure cheualier et non de grant lieu

9. Il ne eust celuy tant le roy comme les aultres a qui il ne semblast bien que sa philosomie ne monstroit pas quil ne fust de bonne maison

10. ende tughen: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

voorseide drie daghen van dier feesten duerende, en hadde hi niet van grooter afcoemsten gheweest. ¹¹

Ende alst tijt was ende alle saken wel bereyt ende bestelt waren, soe ghinck die coninc ende sat ter tafelen, ende met hem die alder meeste princen ende di[e] ¹² grootste heeren ende oeck mede dye alder meeste princessen ende vrouwen dye inder feesten waren, uutghenomen die schoenste ende suverlicste Helena, ¹³ die welcke geseten was [e1vb] in dat middel van eenre tafelen dye hoghe verheven was vander aerden, te dien eynde omme dat si gesien mochte worden van alle die gheene dye daer in die sale teghenwoerdich waren. ¹⁴ Ende an die rechter side an die selve tafele waren gheseten die tyen princen als vonnis ghevers, ende aen dye luchter side an die selve tafel die tyen princessen. ¹⁵ Ende Olyvier en wilde in gheenrehande manieren hem selven stellen noch sitten aen die tafele vanden coninc, mer nochtans soe wordet hem also seer gebeden ende bevolen als dattet hem van node was te doen. ¹⁶ Vanden anderen wasser daer soe veel sonder ghetal daer die ander ridders ende joncfrouwen waren, ende daer warender alsoe veel dattet groot wonder ware te vertrecken. ¹⁷

Die u seggen soude willen vanden dyensten ¹⁸ ende vanden misterien ¹⁹ diemen daer dede, het soude te langhe vallen om te vertrecken. ²⁰ Niet te min, daer en was geen gherichte alsoe goet noch so schoone, van welcken men eer soude sat ende vervolt gheworden

11. et aussi que sans grant puissance neust peu fournir les habis quilz luy auoient veuz durant la feste

12. Homburch [1510]: dier — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

13. Jan van Ghelen 1576: Wtghenomen dye schoone Helena.

14. Quant temps fust le roy sassist a table et auecques luy tous les plus grans seigneurs et les plus grandes dames reserue helaine qui fut assise hault au meilleur dune table esleuee affin quelle peust estre chosie de tous ceulx qui la estoient en la salle

15. Du destre coste estoient les princes iuges assis en celle mesme table et daultre coste les .x. princesses en celle mesme table

16. Et Oliuier nullement ne se voulut seoir en la t[a]ble du roy Toutedffoys luy fu[t] tant pryé et commande que force luy fut de ce faire

17. Daultres y auoit sans nombre ou les aultres cheualiers et damoiselles estoient. Et [d2r] tant en y auoit que cestoit merueille — vertrecken: vertellen

18. dyensten: bediening

19. misterien: theatraal tussendoortje, waarvan de betekenis niet direct duidelijk was

20. Qui vous voudroit deuiser de seruice des entremetz et misteres qui si firent trop longue chose seroit a recorder

hebben dan van dye alder schoonste Helena aen te siene. ²¹ Si was dye alder schoonste diemen op dyer tijt levende wiste, ende si was dat opheffen ²² ende verrisinghe vander tragen ende cleynmo[edi]ghen, ²³ ende eene hoechmoedicheyt ende verheffinge vanden vroemen. ²⁴ Ende daer en was gheene van hem luden, hem en dochte als dat haer God gemaect hadde in deser verganckeliker werelt omme te toghen ende bewisen dye alder moghenster hoecheyt van sijnre macht. ²⁵

Dat bancket dair ghi hier voeren o[f] ²⁶ ghehoort hebt, duerde alsoe langhe als dattet tijt was te ontdienen ende dye tafelen op te doene, maer daer en wa-[e2ra]ren die gheene van hem luyden die om eenighe ander saken dochte dan omme goede chyere te maken, ende oeck mede soe en was daer nyemant toe versocht noch vermaent. ²⁷

Als die tafelen op ghedaen waren, ende si die gracies ²⁸ gheseyt hadden, Gode lovende ende bedanckende van tgheene dat Hi hem luden verleent hadde, soe stonden si op ende dye dansen worden begonnen. ²⁹ Ende ter stont ghinghen die tyen princen ende die tyen princessen als vonnis ghevers aen een side in eenre cameren om te weet[en] ³⁰ wie dat den prijs soude hebben. ³¹ Maer die sake wort seer

21. Il ny auoit si bon mes de quoy on ne fust plus tost saoul que de regarder helayne.

22. opheffen: haar schoonheid is dus geen werktuig van de duivel om mannen tot zonde en vrouwen tot afgunst te verleiden, maar integendeel een van God afkomstige bron van morele inspiratie, die niet afgeschermd maar getoond moet worden.

23. Homburch [1510]: cleynmoghen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

24. cestoit la plus belle qui y fust. cestoit la ressource des lasses. et le couragement des vaillans

25. Et ny auoit celuy a qui il ne semblast que dieu leust faite en ce monde pour monstrier la haulteur de sa puysance.

26. Homberch [1510]: oft — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: af

27. Le banquet que vous aues oy dura si longuement que temps fut de desseruir et ny eut celuy a qui il souuint de rien veoir fors de faire bonne chere et aussi nul nen fut requis — vermaent: aangespoord

28. gracies: het dankgebed dat uitgesproken werd na afloop van de maaltijd.

29. Les tables ostees et graces rendues a nostre seigneur de ses biens Les dances commen[c]erent

30. Homburch [1510]: weetenen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: weten

31. et incontinent se tirerent a part en vne petite chambre les .x. princes et les .x. princesses iuges pour sauoir qui mieulx y auoit fait

gheweghen.³² Die sommige van hem luden hilden hem an des conincx soene van Scotlandt, ende die andere hielden hem aenden grave van Vlaenderen,³³ maer dat meeste deel van hem luden waren vander partien van Olyvier, in alsulcker wijs ende manieren als dat int eynde nyemant [en was]³⁴ van hem luden, si en gaven allegader hair stemmen aen Olyviere.³⁵

Ende als den coninck peynsde ende dochte dat si gedaen mochten hebben, soe liet hi die dansen, ende hi quame tot hem lude[n] e[n]de³⁶ vraechde hem luden hoe ende in wat manieren dat si die saken ghedaen ende geconcludeert hadden.³⁷

Die een vanden tien vonnis gevers welcken si gedeputeert hadden om die uutspraeke te doen, viel op sinen knien, ende hi seyde totten coninck: “Heere, bi uwer goeder graciën, ghi hebbet ons bevolen ende ghestelt omme dye rechtvaerdighe waerheit te seggen, ende oeck mede hebben wi eedt gedaen als niet aen te sien die hoecheyt vanden geslachten, noch van heerscappien.³⁸ Ende alsoe dese saken achter ghestelt, duncket ons allen dat Olyvier geweest heeft dye [e2rb] gheene die b[e]st³⁹ ghedaen heeft boeven⁴⁰ alle die andere dye in deser feesten gheweest hebben, niet alleen op eenen daghe bi sonder, maer alle die drye dagen.⁴¹ Ende wi en sagen nye in wapenen meer vromer fayten ende daden doen van eenen ridderlicken lichame dan hij

32. Et fut la chose fort debatue — seer gheweghen: zwaar bediscussieerd

33. Niet omdat die het zo goed gedaan hadden tijdens het toernooi, maar omdat zij goede potentiële huwelijkskandidaten waren.

34. [en was] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

35. Les vngz se [t]enoient au filz du roy descosse et les aultres au conte de flandre Mais la plus part estoit du party doliuier Et tellement que en la fin ny eust celuy ne celle qui ne luy donnast sa voix

36. Homburch [1510]: ludenn ede

37. Et quant le roy pensa quilz pouoient auoir fait et besoigne il abandonna les dances et vint vers eulx en leur demandant quelle chose ilz auoient fait et conclus.

38. Lung deulx se mist a genoulx et luy dist Sire vous nous aues de vostre bonne grace commis pour dire franchement la verite Aussi nous auons fait serment de non regarder a la grant magnificence du lignage ne parentage ne de seignorie

39. Homburch [1510]: beest — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

40. boeven: boven

41. Et nous semble tous ceste chose arriere mise que le mieul[x] faisant de la feste a este Oliuier. non pas pour vng iour seullement. mais pour tous les troys iours.

ghedaen heeft. ⁴² Daer omme geven wi u dat te kennen om daer mede uwen [goeden] ⁴³ wille te doene.” ⁴⁴

Die coninc antwoerde hem luyden: “Mijn schoone neven ende goede vrienden, ende ghi mijn lieve nichten, ick hore ende verstae wel tghene dat ghi mi segghet. ⁴⁵ Ick weet oec wel dattet groote onreden ⁴⁶ ware den prijs te nemen ende te ontweldighen ⁴⁷ den gheenen dien verdient ende ghewonnen heeft. ⁴⁸ Ende ick seg[g]he ⁴⁹ u inder waerheyt, als die mi daer of mijn goetduncken ghevraecht hadde, ic soude daer of gheseit hebben dat ghene dat ghi segt. ⁵⁰ Maer nochtans behoert ghij wel te weten als dat dese sake niet klein en is, want die geene die den prijs winnen sal, hi sal mijn dochter winnen ende bi na volginge comen ende besitten mijn conincric na mijnder doot ende wesen coninc ende heere van u allen. ⁵¹ Daer omme, na dat ghij den prijs gheeft eenen vremden ende onbekende[n] ⁵² van ons allen, so wilde ick wel, onder tverbeteren, ⁵³ op dattet u luden goet dochte, als dat hi gewaerscuwet ware van deser saken bij een van u luyden, ende hoe ende in wat manyeren datmen den prijs gheven sal. ⁵⁴ Ende die gheene die hem daer of te kennen geven sal, soude hem mogen segghen als dat ick

42. et ne veismes onques faire plus darmes de corps de cheualier.

43. [goeden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

44. Pour ce nous vous aduertissons affin den faire vostre bon plaisir

45. Le roy leur respondit Mes beaulx cousins et mes bons amys et vous mes belles cousines cy present ie oy bien que vous me dites

46. onreden: onrecht

47. ontweldighen: (met kracht / geweld) afpakken

48. et scay que ce seroit contre raison de oster le pris a celuy qui la deserui

49. Homburch [1510]: seghhe

50. Et certes qui men eust demand[e] mon aduis ien eusse au tant dit que vous en dites :

51. mais touteffoys vous deues cognoistre que ceste chose ycy nest pas petite Car celuy qui gaignera le pris gaignera ma fille et par consequent mon royaume apres mon deces pour estre roy et seigneur de vous tous et toutes.

52. Homburch [1510]: onbekendeu

53. onder tverbeteren: in deze wereld wordt de uitdrukking ‘soubz correction’ gebruikt om aan te geven dat men naar eer en geweten denkt juist te handelen, maar dat men bereid is kritiek hierop te aanhoren en serieus te nemen.

54. Et pource que vous donnes le pris a vng estrangier incogneu de nous tous ie vouldroye soubz correction mais quil vous semblast bon quil fust aduerty de ceste chose par lung de vous et comment on luy doit donner le pris

voor mijn ghenomen hebbe een bede ⁵⁵ op hem te begheeren, dat is te weeten dat hi te vreden ware te bliven ende te woenen een jaer in mijn hof eer dat hem mijn dochter ghegheven wor-[e2va]jde omme dat ic sijn seden ende condicien weten ende kennen mach. ⁵⁶ Ende ick sal hem beloven da[t] ⁵⁷ ick haer aen gheenen anderen man hylijcken en sal. ⁵⁸ Ende yst sake dat hi een man is die des waerdich si, ende dat ick in hem anders geen saeck en vinde dan ic noch ghedaen hebbe tot desen teghenwoerdighen daghe toe, soe sal hem gheboeren tgheene dat hij ghewonnen heeft, ende het en sal hem nyet ontweldicht noch vervreemt worden. ⁵⁹ Ende oeck sal ick hem stellen in vreesen ⁶⁰ van grooten heeren die hier sijn, segghende als dattet alsoe ware ende hem mijn dochter ghegheven ware in haer luden presencie ende tegenwoerdicheit, soe mochten si ghecricghen ende opnemen een seere grooten haet ende nijt teghen sinen persone, wa[er] ⁶¹ bi een seer quaet ende groot ongeval hem daer of soude moghen comen. ⁶² Ende dit is mijn goet duncken.” ⁶³

Als die coninck ghesproken hadde ende sijn woort geeyndt was, soe ghinghen si al te samen aen een side, ende si vonden in haeren raet als dat die coninck seer wel ghesproken hadde ende datte[t] ⁶⁴ seer goet waere als datmen den wille van Olyvier wiste eer dat dese begheerte openbaerlic ghedae[n] ⁶⁵ ware, want dat een bescaemde ⁶⁶ saeke voor

55. bede: zeer dringend verzoek dat moeilijk geweigerd kan worden

56. et celuy qui len aduertiroit luy pourroit dire que ie me suis delibere de luy faire vne requeste cestassauoir quil fust content de demourer vng an en ma court auant que ma fille luy soit donnee pour cognoistre ses mours et ses conditions

57. Homburch [1510]: dattet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: Waer by een seer quaet ende groot ongeual hem daer af soude moghen comen /

58. Et ie luy promettay que pendant ce temps ie ne la mariray a personne

59. et que sil est homme qui le vaille et que ie ny cognoisse aultre chose que iay fait iusques a present ce quil a gaigne ne luy sera pas oste

60. stellen in vreesen: waarschuwen

61. Homburch [1510]: Want bi — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576:

62. Et aussi le mettray en doubte de grans seigneurs qui sont ycy et que se ma fille luy estoit baillee en la presence deulx ilz [d2v] pourroient conceuoir vne tresgrant hayne et enuie contre sa personne Par quoy tresgrant inconuenient luy en pourroit venir

63. et vela mon aduis

64. Homburch [1510]: datter — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

65. Homburch [1510]: ghedaeu

66. bescaemde: beschamende

den coninck ware, waert bi alsoe als dat si hem niet toegheseyt en ware. ⁶⁷ Also en ist [n]iet ⁶⁸ dan goet, ende die coninck en hevet gheen onghelijcke, om dat hi hem kennen wille eer dat hi hem beminnen sal. ⁶⁹

67. Quant le roy eust finée sa parolle tous ensemble se tirerent dune part et trouueren[t] en conseil que le roy auoit tresbien dit et que bon seroit de sauoir la volunte de Oliuier auant que ceste requeste fut faite tout hault Pour ce que honteuse chose seroit pour le roy se elle ne luy estoit accordee

68. Homburch [1510]: uiet

69. Ainsi il ny a que bien et na pas le roy tort de cognoistre auant que aymer.

Hoe die coninck van Engellant tot sinre dochter quame om haer te vraghen wie haer dochte dat den prijs behoerde ghegeven te sijn, ende van baren antwoerden.

Capittel .xxxiiij. ¹

[e2vb] Een van desen princen was gheordineert om Olyvier te spreken, ende omme deser saeken wille quam hi in die saele daer die danssen waren. ² Hi ginc tot Olyviere ende trac hem aen een side, ende hij seyde hem tgeene dat ic u voor gheseyt heb. ³

Olyvier, die welcke altijts die saeke in twijfelinghen ghehadt hadde om die groote menichte vanden volcke ende vanden grooten heeren die daer waren, want hem dochte datmen [dien] ⁴ meer en soude willen ghelyeven dan hem, ende hi docht in hem selven, waert bij alsoe dat hi nyet te vreden en ware van deser begheerten, dat hij van node soude moeten te vreden wesen. ⁵ Daer omme antwoerde hi ter stont den prince ende seyde tot hem: “Mijn heere, ghi hout u spot mit mi, want ick en heb nyet verdient dese eere die ghi mi doet, dat is den prijs te hebben. ⁶ Nochtans, ist dattet waerachtich si ende in goeden naersten ⁷ tgeene dat ghij mi seght, ende dattet den coninck ghelieft dese begheerte aen mi te doene dye ghi mi gheseyt hebt, so segghe ick u dattet gheen begheerte en es, maer een gebot ende bevel, welcke

1. ¶ Comment le roy dangleterre vint vers sa fille luy demander a qui il luy sembloit que le pris deuoit estre donne et de ses responses Le .xxxiiij. chapitre

2. UNg de ces princes fut ordonne pour parler a oliuier. pour ce vint en la salle ou les dances estoient

3. puy tyra Oliuier dune part et luy dist ce que cy deuant aues oy

4. Homburch [1510]: nyet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

5. Oliuier qui tousiours auoit e[u] la chose en doubte pour la multitude des gens et grans seigneurs qui la estoient ausquel il luy sembloit que on vouldroit plus complaire que a luy. pensa en soy mesmes que sil nestoit content de ceste requeste aussi bien force luy seroit de lestre

6. Pource a chef de prince respondit Mon seigneur vous vous trompes de moy Car ie nay pas deserui dauoir cest honneur que vous me dites cest dauoir le pris

7. in goeden naersten: serieus

gebode ick gheensins en soude willen over horich ⁸ sijn.” ⁹ Ende niet meer soe en seyde hi daer of, noch die here tot hem. ¹⁰

Doe ghinck die voorseyde heere weder omme tot den coninck, den welcken hi vertelde tgheene dat hi van Olyvier gehoort hadde. ¹¹ Ende hi vertelde hem dat al sonder eenich lachteren en[de] ¹² blameren, segghende dat hi nye gesien en hadde wijser noch voersichtigher jonck man dan hi en was, ende dat hi veel eeren ende doechden waerdich ware. ¹³

Die coninck verblijde hem seere van tgheene dat hi van hem hoorde segghen. ¹⁴ Doen seyde die coninc [e3ra] hoe ende in wat manieren dat hi wilde dat den prijs ghegheven soude worden, ende wien datten draghen soude. ¹⁵ Ende oeck seyde hi hem luyden als dat hij hem die tijt ende ure soude laten weten omme dien te gheven. ¹⁶

Daer nae ghinck hi van daer ende quame totten dansen daer hi sijn dochter vandt, die welcke hi bider hant nam, ende hi seyde tot haer: “Mijn lieve dochter, ghi moet mi segghen ae[n] ¹⁷ den welcken van desen heeren die ghij hier ghesien hebt, daer ghi meest uwe begheerte ende affectien toe hebben soudet, ende wie dattet best gedaen hevet nae u goet duncken ende nae uwen sinnen.” ¹⁸

Die schoone Helena antwoerde hem: “Mijn heere ende mijn vader, ick en hebbe niet meer begheerten tot den eenen dan totten

8. over horich: ongehoorzaam

9. Touthoys se ainsi est que ce que vous me dites soit en bon essient. et il plait au roy de me faire la requeste que ie vous ay oy dire ie vous dys que ce nest pas priere [d3r] mais son conmandement auquel ie ne vouldroye desobeir

10. et plus nen dist. non fist le seigneur a luy

11. et sen retourna vers le roy auquel il compta ce quil auoit trouue en oliuier

12. Homburch [1510]: en — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

13. et luy dist que sans nul blasmer il nauoit oncques trouue plus sage ne mieulx aduise ieune homme quil estoit et quil valloit beaucoup de biens

14. Et fut le roy tresioyeux de ce qui luy en oyoit dire

15. Et commença a dire la maniere comment il vouloit que le pris fut donne et qui le pourteroit

16. et leur dist quil leur feroit sauoir quant lheure seroit de le donner

17. Homburch [1510]: aeu

18. Puy se partist de la et vint aux dances la ou il trouua sa fille laquelle il prist par la main et luy dist Ma belle fille il fault que vous me dites au quel de ces seigneurs que vous aues veuz vous aues mieulx vostre vouloir et qui mieulx la fait a vostre aduis

anderen.¹⁹ Ghi sijt mijn vader.²⁰ Daer omme ist redelijck dat ick u obediere ende onderdanich ben, want u beliefte ende wille is den minen.²¹ Oec dunct mi als dat sijt alle seer wel gheda-[e3rb]ne hebben ende datment nyet verbeteren en soude moghen.”²²

Ende doe vraegede haer die coninc aldus: of den prijs Olyvier gegheven waere, oft dat si daer mede alsoe wel te [v]reden²³ ware als van eenen meerderen heere?²⁴

Si antwoerde: “Mijn heere, het is eene schoone saeke van een yghelick recht te doen alsoe wel den cleynen als den grooten.²⁵ Ghi sijt goet ende vroet.²⁶ Ghi sult daer of wel doen tgeene dat u believe sal.”²⁷

Die coninck, die een seer wijs man was, bekende ende verstont wel als dat sijn dochter niet tonvreden wesen en soude vander doecht ende vanden welvaeren van Olyvier.²⁸ Ende om deser saken wille geboot hi ende beval als dat den prijs ghebrocht ware.²⁹ Ende dat wordt ghedaen in sulcker wijze ende manieren als ghi hier na horen sult.³⁰

19. Mon seigneur mon pere ie nay pas volunte a lung plus que a laultre

20. Vous este mon pere

21. raison est que ie vous obeisse : car vostre plaisir est le mien

22. et aussi il me semble quil ont tous bien fait et fort seroit de lamender

23. Homburch [1510]: te wreden

24. Puy luy demanda le roy se le pri[s] estoit donne a Oliuier se elle en seroit aussi contente que dung plus grant maistre.

25. Elle respondit mon seigneur cest belle chose que de faire a chascun droit tant au petit comme au grant

26. vous estes bon et sage

27. vous en saures bien faire.

28. Le roy qui sage homme estoit cogneut que sa fille ne seroit pas courroucee du bien de Oliuier

29. Pour ce manda que le pris fut apporte ainsi que deuse lauoit

30. et fut fait par la maniere que vous orres dire.

hoc ende in wat manieren dat hi wilde
 dat den prijs ghegheuen soude wordē
 ende wien datten draghen soude. Ende
 oock seyde hi hem luyden: als dathij hē
 die tijt ende vrie soude laten weten ome
 dien te gheuen. Daer nae ghinch hi vā
 daer ende quame totten danen daer hi
 sijn dochter vandt. Die welke hi bider
 hant nam: ende hi seyde tot haer Mij
 lieue dochter ghi moet mi segghen aeu
 den welchen van desen heeren die ghi
 hier ghesien hebt. Daer ghi meest uwe
 begheerte ende affectien toe hebbē sou
 det. Ende wie datter best gedaen heuet
 nae v goet duncken ende nae uwen sin
 nen: Die schoone Helena antwoerde
 hem Mij heere ende mijn vader. Ick
 en hebbe niet meer begheerten tot den
 eenen dan totten anderen. Ghi sijt mij
 vader daer omme ist redelijck dat ick v
 obediere ende onderdanich ben Want
 v belicfte ende wille is den minen. Oec
 dunct mi als dat sijt alle seer wel gheda

ne hebben ende dat niet nyet verbete
 ren en soude moghen. Ende doe vrie
 gede haer die coninc aldus. Of dē prijs
 olpuiet gegheuen waere oft dat si daer
 mede alsoe wel te wreden ware. als vā
 eenen meerderen heere. Si antwoerde
 mijn heere het is eene schoone saeke vā
 een peghelich recht te doen alsoe wel dē
 cleynen als den grooten. Ghi sijt goet
 ende vroer: ghi sult daer of wel doē tgeee
 ne dat v belieuen sal Die coninc die eē
 seer wns man was. bekende ende vstōt
 wel. als dat sijn dochter niet tonvreden
 wesen en soude vander doecht ende vā
 den weluaeren van olpuiet. Ende om
 deser saken wille geboot hi ende beual
 als darden prijs ghebrocht ware: ende
 dat wordt ghedaen. In sulcker wns en
 de manieren Als ghi hier na hore sult
Hoe dat den prijs vandē tornope tot
 olpuiet gebrocht was mit een menich
 te van grooten heeren ende vrouwen.
 Ende wat dinghen dat den prijs was.

Capittel xxxiiij.

Doren en als eerst quamen groote
 menichte vā toertlē en daer vrie
 volc o hē ludē plaetse te make. Daer na
 so quā een coninc vā waepene seere col

telich ende rinchelijck ghecleet hebber
 de in sijn handen hoeghe int ghesichte
 van elckē mensche een groote half bāt
 van goude. seer rinchelijck verchiert mit

Hoe dat den prijs vanden tornoye tot Olyvier gebrocht was mit een menichte van grooten heeren ende vrouwen, ende wat dinghen dat den prijs was.

Capittel .xxxiiiij. ¹

[e3ra] Voren ende alder eerst quamen groote menichten van toertssen ende daer voren volc om hem luden plaetse te maken. ² Daer na so quam een coninc van waepenen, seere cos-[e3rb]telick ende rijckelijck ghecleet, hebbende in sijn handen hoeghe int ghesichte van elcken mensche een grooten halsbant van goude, seer rijckelick verchiert mit [e3va] preciosen gh[e]steenten. ³ Na hem quamen terstont twee schoone joncfrouwen, ghecleet mit ghelijken cleederen, die hem luiden alsoe properlick ende reynelic stonden dattet een schoon dinc was om te aensiene. ⁴ Dese twee joncfrouwen hadden met hem luden vier ridders, gecleet mit gelicken ⁵ cleederen. ⁶ Aen elcke side van desen twee joncfro[u]wen ⁷ ghinc een ridder, ende in deser manire quamen si voor den persoen vanden coninck, den welcke si reverencie deden also dat behooric was, ende si vraechden hem offet sinen wille waere dat den prijs ghegheven woerde. ⁸

Hi antwoerde dattet sinen wille was. ⁹

Doe ghinghen si doer die sale tot dat si quamen ter plaetsen daer Olyvier was, dien welck seer bescaemt was, ende hij hadde hem selven

1. ¶ Comment le pris du tournoy fut apporte a Oliuier par plusieurs seigneurs et dames et quel le pris esto[i]t. Le .xxxiiiij. chapitre

2. Premierement vindrent foisons de torches et de gens deuant pour leur faire place.

3. Apres venoit vng roy darmes tresrichement abille tenant hault en ses mains a la veue de chascun vng grant et large collier dor charge et enrichy de pierres precieuses —

Homburch [1510]: gheesteenten

4. Apres luy venoient deux belles damoiselles habillees de habillemens pareilz que tant bien et gentement leur seoit que belle chose estoit a regarder.

5. gelicken: gelijke

6. ces deux damoiselles estoient accompaignees de quatre ch[e]ualiers habilles pareillement et chascune delles a destrees de deux dyceulx cheualiers

7. Homburch [1510]: ioncfronwen

8. En cest estat vindrent iusques de[u]ant la personne du roy auquel il firent la reue[ren]ce comme il appartenoit. Et puys luy demanderent se son plaisir estoit que le pris fust donne

9. Il respondit que oy

gheborgen ende wech ghesteken ¹⁰ onder den anderen volc. ¹¹ Tot den welcken die voorseide coninck van wapenen seide ende riep dat hi voort comen soude, ende dat hi die gheene was diemen spreken woude. ¹² Ende doe hi voort ghecomen was, soe sprack hi tot hem in deser manieren: “Carbunckel ende gemma van alder vrom[i]cheyt ¹³ ende stouticheyt, die coninck, onse natuerlicke heere, ende die vrouwen van desen geselschappe, mits den grooten ende heerliken fayten ende vromicheden van wapenen die hem in uwen personen getoent sijn ende tot onser kennissen gecomen sijn, so gheven si u desen halsbant, ende si gheven u den prijs van alle dye drie daghen. ¹⁴ Oec gheven si u den tryumphe, glori[e] ¹⁵ ende eere boven alle dye gheene die hier tot deser feesten geweest hebben. ¹⁶ Maer ick en maeke u gheen vermaninghe van mijnre alder gheduchtichster vrouwen Helena omme dies wille dat [e3vb] die coninck aen u begheert als dat da[t] ¹⁷ recht, twelcke hi kent ende wel weet dat ghi eyschen moecht van haer, aenghesien ende ghemerct dat inhouden vanden roepe bi sinen bevele ende gebode tot den condigen van dat edel afaet van wapenen, twelcke hier gehouden is geweest, als dat ghi dat verbeyden wylt ende vertrecken ¹⁸ tot den tijde van eenen jare. ¹⁹ Ende hi belooft u als dat den tijt gecomen sijnde, sijn dochter sal haer selven houden

10. gheborgen ende wech ghesteken: verborgen

11. Adoncques commencerent a marcher par la salle et vindrent iusques au lieu ou oliuier estoit tout honteux et se estoit mussie entre les aultres

12. Au quel le roy darmes dist quil marchast auant et que cestoit a luy quon vouloit parler.

13. Homburch [1510]: vromtcheyt

14. et apres quil se fust auance le cheualier luy dist en ceste maniere Escharboucle et gemme de toute prouesse et hardement le roy nostre sire et souuerain seigneur et les dames de ceste compaignye par les grans et haulx faitz darmes que en vostre personne se sont monstres et venus a leur cognoissance vous font present de ce collier en vous donnant le pris des troys iournees

15. Homburch [1510]: glorieerende

16. et le triumphe et gloire par dessus tous ceulx qui trouues si son[t] :

17. Homburch [1510]: da — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

18. verbeyden ... ende vertrecken: afwachten en uitstellen

19. Je ne vous fais nulle mention de ma tresredoubtee dame helaine pour ce que le roy vous fait requeste que le droit quil cognoist que poues demander delle veu le contenu du cry par son conmandement en la publiance de ce tresnoble pardon darmes qui se est tenu. vous veuillez differer et attendre iusques a vng an

ende bliven onghehijlic. ²⁰ Ende hi sal alsoe veel doen als dat ghi ten eynde van dien tijde sult behoren te vreedten te wesen, want si sal u dan alsoe gereet sijn als si nu tot desen tiden wesen soude, aenghesien dat hi u geenssins en soude willen ontho[u]den ²¹ oft nemen tgeene dat [g]hi ²² ghewonnen ende verdient hebt.” ²³

Olyvier horende dese woorden, so wort hi alsoe root in sijn aensichte, ende hij sprack tot hem mit gheveysder ²⁴ stemmen als dat hi nyet verdient en hadde die eere diemen hem presenteerde. ²⁵ Maer na dattet den goeden wille ende beliefte vanden [coninck was, vanden] ²⁶ heeren ende vanden vrouwen, “so soude ick [wel] ²⁷ verwaent ²⁸ wesen dat te [w]edersegghen.” ²⁹ Ten anderen male, aengaende die begheerte vanden coninck ende dat hi sijn dochtere gheyscht ende begeert hadde, so antwoerde h[i] ³⁰ dat sijn begeerten ende beden gheboden ende bevelen sijn, hem biddende, waert dat hij eenighe saken verdient ende gewonnen hadde als datse hem niet ontweldicht noch ontnomen en worde, want hi was wel gheneghen wat goets te nemen op dattet hem gheboeren mochte. ³¹ Mer nochtans was hi wel te vreedten dat den wille vanden coninck volbrocht ware,

20. Et il vous promet que pendant ce temps la sa fille se tiendra a marier

21. Homburch [1510]: onthonden

22. Homburch [1510]: hi

23. et fera tant que lors deures estre content Car elle vous sera apprestee comme elle vous seroit de present veu quil ne vous vouldroit oster pour rien ce que vous aues desserui

24. mit gheveysder stemmen: een curieuze vertaling voor: met zachte stem, die hierna nog vaker voorkomt — ‘gheveysnt’ (onoprecht) heeft normaliter een ronduit negatieve gevoelswaarde.

25. Oliuier a basse voix tout rouge respondit quil nauoit pas desserui lhonneur quon luy presentoit

26. [coninck was, vanden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

27. Homburch [1510]: v — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

28. verwaent: waanzinnig

29. Mais puis que le bon plaisir du roy. des seigneurs et des dames estoit il seroit bien fol et outre cuide de le refuser. — Homburch [1510]: vedersegghen

30. Homburch [1510]: ht

31. Au surplus touchant la requeste du roy et quil auoit demande sa fille. Il respondit que ses requestes estoient commandemens en priant que sil au[o]it quelque chose gaigne quil ne luy fut pas oste Car il estoit bien en volente de prendre vng bien sil luy venoit

ende een jaer te verbeyden, den coninck [e4ra] seer bedanckende ende den vrouwen die welcke hem dat present gedaen hadden, ende hi name den halsbant ende deden aen sinen hals. ³²

Doe wort hem ghevraghet sinen naem ende bi name. ³³ Ende hi noemde hem selven Olyvier, maer hi seyde dat sinen bi name op dier tijt niet gheweten noch gheseyt en mochte worden. ³⁴ Ende omme dattet die eraut niet en wiste hoe dat hi hem nomen soude ende hoe dat hi den naem vanden gheenen wien de prijs toe behoorde, te kennen soude gheven, soe begonst hi te roepen in deser manieren omme datmen hem te bet kennen soude: “Aen desen swarten, roeden ende witten riddere, die bloeme ende uutghecoerenste van allen ridderscappe, die welcke bi crachte van wapenen behouden ende vercreghen heeft den oppersten prijs, hoecheit ende eere vanden tornoye, ende hem is gepresenteert ende ghegheven gheweest den prijs.” ³⁵

32. ce nonobstant il estoit bien content que la volonte du roy fut accomplye et attendre vng an En remerciant le roy et les dames qui ce present luy auoient fait Le baisa prist le collier et le mist en son col

33. Puy luy fut demande son nom et surnom — bi name: toenaam — indien naar waarheid beantwoord: Olivier van Castillen.

34. il se nomma Oliuier. mais il dit que son surnom ne pouoit estre sceu pour le present.

35. Et pour ce que le herault ne le sauoit comment nommer ne donner a [d4r] entendre le nom de celui a qui le pris estoit donne commença a c[r]yer en ceste maniere pour le mieulx faire cognoistre A ce noir rouge et blanc cheualier la fleur et eslite de cheualerie qui par force darmes a obtenu le dernier triumphe du tournoy a este delyure le pris.

Hoe dat Olyvier begheerde aenden coninck van Enghelant als dat hi hem onthouden ¹ ende nemen wilde in sinen dienste ende van sinen huysse, ende dat hi inden dienste van sijnre dochtere wesen mochte omme haer voren te snijden. ²

Capittel .xxxv. ³

Olyvier worde ghebrocht voerden coninck, den welcken hi seer oetmoedelick loofde ⁴ ende bedancte vander eeren die hi hem ghedaen hadde sondere verdiente, ende hi badt hem als dat hi hem altijs hebben wilde in goeder memorien ende ghedachtenissen, ende dat hi hem onthouden ende nemen wylde in sijn huys. ⁵

Dye coninck antwoerde hem als dat hijt seer ghaerne doen sou-[e4rb]de ende alsulcken staet geven soude als hi begheerde of eysschede, oeck mede als dat hi gheene vrese noch twijfele en hadde, hi en soude sijnder ghedenckene. ⁶ Ende als ter saeken van desen prijs, ⁷ die welcke hem toebehoerende was, soe en soude hi daer aen niet verliesen. ⁸

“Heere”, seyde Olyvier, “ick en weet niet hoe dat ghi dat verstaet ende begriep. ⁹ Waerachtelick, ick en mach niet verliesen aen tgheene daer ick noyt nyet ¹⁰ aen en hadde. ¹¹ Maer ick houde u voor alsoe

1. onthouden: opnemen in zijn huis

2. voren te snijden: het vlees (dat als braadstuk opgediend werd) voor te snijden in voor haar hapklare stukjes

3. Conment Oliuier requist au roy dangleterre quil le retenist de son hostel et quil fust a sa fille pour trencher deuant elle ce que luy fut accorde Le xxxv. chapitre

4. loofde ende bedancte: bedankte

5. Oliuier fut amene deuant le roy lequel il remercia treshumblement de lhonneur quil luy auoit fait sans desseruir et luy pryra quil eust tousiours bonne memoire et recommandation de luy et le vousist retenir de sa maison.

6. Le roy dist quil le feroit tresuolentiers et tel estat quil vouldroit demander luy seroit baille. auecques ce qui ne doubtast pas quil neust souuenance de luy — sijnder ghedenckene: de aan hem gedane belofte(n) niet vergeten

7. prijs: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 85r leest hier: “et que a cause du delay qui estoit [85v] prys Il ny perdroit Rien”.

8. et que a cause du prys qui estoit a luy il ne perdroit rien.

9. Sire dit Oliuier ie ne scay pas comme vous lentendes.

10. daer ick noyt nyet aen en hadde: dat ik nooit bezat

11. Vrayment ie ne puy rien perdre a ce ou ie neus oncques riens.

vromen here als dat ghi nyet en soudt willen doen ¹² teghen u selves woerden. ¹³ Ghi ghevet mi die kore om te kijesen sodanighen state als mi believe sal, waer of dat ic u bedancke. ¹⁴ Ende alsoe bidde ic u dat ghi te vreden sijn wilt dat ick schiltknechte ende voorsnijder wesen mach van mijnre vrouwen, uwe dochter.” ¹⁵

Die coninck wederseide ¹⁶ hem ende seyde dattet sine dochter niet ghewoenlick en ware ghedient te worden van ridders. ¹⁷

Nochtans badt hi den coninck soe vele dattet ¹⁸ den coninck hem consenteerde. ¹⁹ Dat niet teghen staende soe betaemde hem nochtans wel eenen meerderen staet dan den gheenen die hi begheert hadde. ²⁰

Die coninck dede hem op staen, ende hi nam hem bider hant ende brocht hem tot sijnre dochtere, ende hi beval haer dat si hem cussen soude, want hem dochte dattet Olyvier wel verdient hadde ende datmen qualic min mochte, die eere en ware hem gedaen omme hem te bet te vreden te stellene. ²¹

Die schoone vrouwe Helena dede ende volbrochte den wylle van haren vader. ²² Si name Olyviere bider snee witter ²³ hant, de welcke

12. doen: handelen

13. mais ie vous tiens pour si vaillant que vous ne vouldries pas aller contre vostre parole.

14. Vous me bailles choys de eslire tel estat qui mieulx me plaira dont ie vous en remercy.

15. Et si vous pryé que soyes content que ie soye escuyer trenchant de ma dame vostre fille

16. wederseide hem: weigerde hem (dat)

17. Le roy luy respondit et reffusa en disant que sa fille nauoit pas accoustume de estre seruie de cheualier — ridders: Olivier zou zich verlagen, gelet op zijn nieuwe status, door het werk van een ridder te verrichten.

18. Jan van Ghelen 1576: als dattet

19. Touthoys tant le pressa et requist que le roy dist quil estoit content que sa v[o]lunte fut faite.

20. Nonobstant que bien luy appartenoit plus grant estat que celuy la.

21. Puy le fist leuer et le prist par la main et le mena vers sa fille puy luy commanda quelle le baisast pource quil luy sembloit que oliuier lauoit bien desseruy ainsi quil ne pouoit aumoins que dauoir cest honneur. pour le mieulx contenter

22. La belle dame en accomplissant la volente du roy son pere

23. snee witter: af en toe voegt de redactie Homburch [1510] extra's toe aan de vertaling om het verhaal emotioneel wat op te pompen, en dit is hier een mooi voorbeeld van: "snee witter" staat noch in de brontekst noch in Jan van Ghelen 1576. Die sneeuw witte hand zal de hare geweest zijn, niet die van Olivier, en bedoeld zijn als uiterlijk teken van

over sijn knien lach, ende si cussede hem, haren mont stellende aenden sinen. ²⁴ Maer dat cus-[e4va]sen doerschoet ²⁵ Oly[v]ier ²⁶ dat herte ende dat binnenste van sinen live, ende het nam een woeninghe int alre heymelicste van sijnre herten, ende nie sijnder so en scheidet daer uut. ²⁷ Dat ghedaen sijnde soe dede si Olyvier weder op staen, die welcke haer seere minde. ²⁸

Ter stont daer na worden die dansen wederomme begonnen, ende si duerde een langhe wijle. ²⁹ Ende daer nae worden ghebrocht wijn ende specien. ³⁰ Ende als elck daer of wat genomen hadde ende dattet tijt was te gaen slapen, soe namen die groote princen ende heeren oerlof vanden coninck ende van die schoone Helena omme des anderen daechs weder omme te reisen tot haer luden landen, den coninck seer bedanckende vander grooter eeren ende goeden chiere die hem luiden in sine hof ghedaen was. ³¹ Die coninck badt hem seer als dat si noch eenen dach oft twee toeven, mer si en wilden dat niet doen, ende si seiden tot hem ‘ad[i]eu’. ³²

haar grote schoonheid en hoge adel.

24. prist Oliuier par la main qui ia estoit agenouille et le baisa en touchant sa bouche contre la sienne. — De vertaling “over zijn knien” is minder gelukkig, omdat er de suggestie vanuit gaat dat Olyvier met beide knieën op de grond de kus van Helena in ontvangst neemt. In beginsel knielt men voor een mens slechts op één knie en bewaart men beide knieën voor God. Verschil moet er zijn. Op de houtsnede (zie bijlage bij de editie) in de druk van Loys Garbin wordt Olivier ook op één knie afgebeeld. De beide handschriften hebben deze scène niet geïllustreerd.

25. doerschoet: de kus had het effect van een pijl (met weerhaken) die in zijn hart geschoten werd

26. Homburch [1510]: olynier

27. Le baiser tresperca a oliuier le cueur et les entrailles et [s]e loga et enterra au plus secret lieu de son cueur ne oncques puyt ne sen partist.

28. cela fait elle fist leuer Oliuier qui len remercy

29. Apres furent les dances recommencees et durerent grant espace de temps

30. et apres le vin et espices furent apportees

31. et quant chascun en eust prist et qui fut heure de aller coucher les grans princes et les grans seigneurs prindrent conge du roy et de la belle helayne pour retourner lendemain en leur pays en remerciant le roy de la grant chere et honneur quil auoient eu en sa court.

32. Le roy leur prya beaucop quilz vouldissent demourer encore vng iour ou deux mais oncques rien nen voulurent faire et luy dirent a dieu — Homburch [1510]: Adeu. — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: adieu

Ende alst geboerde dat des conincx soon van Scotlandt oerlof nam aen Helena, soe [seyde] ³³ hi tot haer al heymelick bi manieren van verwyte dat hij seer blijde was omme dat si soe wel gheraect ende besteedt was. ³⁴ Helena, die welcke niet dwaes noch sot en was, verstont wel als dattet gheene dat hi haer seyde anders niet en was dan van wangonsticheden ende van nyde. ³⁵ Daer om swe[e]ch ³⁶ si, ende si en antwoerde hem niet een woort, maer si nam oerlof van hem ende van alle den anderen, die welcke allegader ghinghen in haer luden herberghen, ende des anderen daghes reisden si tot haren landen. ³⁷

Die coninck Maquemor van Yerlandt ende noch een coninck, sijn gebuer, en wilden niet ten banckette comen omme gheen-[e4vb]rehande beden die den coninc aen hem luden ghedaen hadde, maer seere tonvreden waren si gescheyden sonder spreken ende sonder 'adieu' te segghen, ende dat om die onghenoechte dye si ghehadt hadden vander doot vanden coninc van Yerlandt, haer luyden maech, ³⁸ ende om dat die coninc daer of also luttel wercs ghemaect hadde. ³⁹ Ende si beloefden malcanderen, waert hem luyden mogelijk als si weder omme ghecomen waren in haer luden landen, het soude den coninc van Engelant te laet wesen om te berouwen! ⁴⁰

33. Homburch [1510]: reysde — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

34. Et quant vint que le filz au roy descosse prist conge de helayne il luy dist bas ainsi que en reprouuant que il estoit ioyeux que elle estoit bien assenee : — wel gheraect ende besteet: uitgehuwelijkt aan zo'n goede partij

35. Helayne qui nestoit pas folle entendit bien que ce quil luy disoit nestoit que denuie

36. Homburch [1510]: swech

37. pource se teust et ne luy respondit mot mais prist conge de luy et de tous les aultres lesqu[e]lz sen allerent en [d4v] [l]eurs hostelz et lendemain partirent

38. maech: verwant, familielid

39. Le roy maquemor dirlande et lung des aultres son voisin pour priere que le roy leur eust fait faire ne sestoient daignes trouuer au bancquet. mais tous mal contents sestoient partys san dire a dieu pour le desplaisir quilz auoient eu de la mort du roy dirlande leur parent et que le roy en auoit fait si peu de compte

40. Et affermerent et promirent lung a laultre que se possible leur estoit eulx reuenus en leurs pays le roy dangleterre en reuiendroit tart au repentir

Hoe dat Olyvier onthouden was vanden b[ov]e¹ vanden coninck van Enghelant, ende hoe dat hi voorsnyder ghemaect was van sijnder dochter, ende hi dede den eedt diemen plecht te doene.

Capittel .XXXVI. ²

Olyvier seyde tot den coninc goeden nacht ende tot sijre dochter ende alsoe voort tot alle den anderen. ³ Doe wort hi ghebrocht van veel edele mannen vanden hove tot in sine herberghe, die welcke grooten wille ende begheerte hadden mit hem ghemeenscap ⁴ te maken ende bekent te wesen. ⁵

Als Olyvier in sijn herberghe ghecomen was, so dede hi hem luden te drincken scencken, ende hi beloefde ende bedanckte hem luyden vander moyenissen die welcke si aen ghenomen ende ghedaen hadden. ⁶ Ende hi seyde tot hem luyden: “Mijn heeren, ick wil van [n]u ⁷ voort aen u luyden broeder ende mede ghetrouwe gheselle wesen. ⁸ Ende isset dat ghi eenighe saeken begerende syt die welcke in mijnre macht sine, soe en isser hier gheen van u allen, hij en sal mi tot sijnre behoef bereyt vinden in sijnre noot.” ⁹

Daer nae ghinck Olyvier slaepen, ende alle dye andere ghinghen [e5ra] weder omme in haer l[u]den ¹⁰ herberghen sonder ¹¹ een gracelick joncker, denwelc[k]en ¹² Olyvier dien avont bi hem hilt, ende

1. Homburch [1510]: hoene — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

2. ¶ Conment Oliuier fut retenu de la court du roy et trencha deuant sa fille et fist le serment accustume Le [.]xxxvj. chapitre

3. Oliuier dist bonne nuyt au roy et a sa belle fille et consequemment a tous les aultres

4. mit hem ghemeenscap te maken ende bekent te wesen: nader kennis met hem te maken

5. et fut conuoye de plusieurs gentilz hommes de la court iusques en son hostel qui ia grant volunte auoient destre accointes et priuez de luy

6. Oliuier venu en son hostel les fist boire et puy les remercia du trauail quilz auoient pris.

7. Homburch [1510]: v — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

8. Et leur dist mes seigneurs ie veuil estre desormais vost[re] frere et compaignon

9. et se chose vous plait que ie puisse il ny a celuy qui ne me trouue sien sil en a besoing.

10. Homburch [1510]: lnden

11. sonder: behalve

12. Homburch [1510]: Denwelck|ken

hi ¹³ sliep bi hem te dien eynde op dat hij ¹⁴ des anderen daeghes van hem soude moghen gheleyt ¹⁵ worden, ende oeck omme te meerder kennisse te hebben aenden gheenen daert hem van node soude wesen om sijn eerste aencomen. ¹⁶

Den dach quam ¹⁷ ende het wort tijt dat Olivi[er] ¹⁸ op soude staen, ende hij vercleede hem mit nyeuwen cleederen, die hi alle dyen nacht ¹⁹ hadde doen maeken, ende hi wort ghebrocht van sinen joncker in dat hof. ²⁰ Als hi daer ghecomen was, soe vant [hi] ²¹ dat die coninck was gaen hoeren misse. ²² Welcke mysse geeyndt wesende, beval die coninck datmen Olyviere brenghen soude tot sinen eersten ridder ende camerlinck, den welcken hi gheordineert hadde omme hem te spreken. ²³ Als Olyvier dare ghecomen was, soe seyde die eerste camerlinck tot [hem]: ²⁴ “Olyvier, mijn lieve vrie[n]dt, ²⁵ die coninck heeft mi bevolen ende geordineert als dat ick uwen eedt ontfanghen soude ende dat ic soude doen rekenen den herbergysers ²⁶ omme hem

13. hi: de joncker

14. hij: Olivier

15. gheleyt: Olivier voelt zich een vreemde in deze hofwereld en heeft dringend behoefte aan een gids.

16. ¶ Apres Oliuier se coucha et tous les aultres sen retournerent en leurs logis reserue vng gracieux escuyer que Oliuier retint pour le soir et coucha avecques luy affin que par luy lendemain il peust estre mene et aussi auoir plus grant cognoissance a ceulx a qui besoing seroit pour sa premiere accointance. — aencomen: kennismaking, introductie

17. Jan van Ghelen 1576: quam aen

18. Homburch [1510]: Oliuire

19. die hi alle dyen nacht hadde doen maeken: de woordelijke vertaling van de brontekst, en zo staat het ook in de handschriften. Blijkbaar beschikte de koning van Engeland over een naaiatelier dat zo nodig 's nachts kon doorwerken. Nooit eerder en nergens anders tegengekomen in een middeleeuwse tekst.

20. La nuyt se passa et le iour vint Et quant temps fut Oliuier se leua et sabilla de robbes neufues quil auoit fait faire toute nuyt : Et fut mene par son escuyer en la court

21. [hi] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld op basis van Jan van Ghelen 1576: hy

22. et trouua que le roy estoit ia a la messe

23. laquelle finee le roy commanda que. Oliuier fut mene vers son premier cheualier et chambrelan lequel il auoit ordonne pour parler a luy

24. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

25. Homburch [1510]: vrieudt

26. herbergysers: de vertaling is goed bedoeld, maar “hostes” in de brontekst is corrupt.

luiden te betalen, want die coninck heeft u ontfanghen als sijn camerlinc mit .xx. paerden.²⁷ Ende isset dattet uwen wylle ende liefte is te dienen mijne vrouwe, sine dochter, ghelic²⁸ als dat ghi begeert hebt, alsoe wel suldi dan moeghen doen als of ghi van minderen state ofte officien²⁹ waert.”³⁰

Olyvier bedanck[ed]e³¹ den coninc seer, ende hi dede den eedt als een den genen wien niet en dochte³² dat den tijt ymmermeer comen soude als dat hi tot sinen ghemaeke soude moghen aensien sijn alderschoonste vrouwe ende meestersse, die suverlijcke ende schoone Hele-[e5rb]na, die welcke hem dat graciose cussen gegheven hadde.³³ Hi begheerde datmen te vreden waere omme³⁴ dien dach als dat hi haer diende.³⁵ Ende om desen saken wille wort hi ghebrocht in die camere daer die tafele van die alder schoonste Helena ghestelt ende gheset was, die welcke niet alte langhe daer nae en verbeyde,³⁶ si en

Hs. Gent, UB 470, fol. 88v leest hier: “Quant oliuier y fut venu le cheualier premier chambellain luy dist oliuier amy Le Roy ma ordonne que le rechoiue vostre serment et que vous faice compter par les escryz chambellain retenu a x. cheuaulx [...]”. Olivier wordt dus ingezworen als ‘kamerheer’ en heeft recht op 10 paarden. Van herbergiers die betaald moeten worden is geen sprake.

27. Quant oliuier fut venu le premier chambrelan luy dist Oliuier mon amy le roy ma ordonne que ie recoyue vostre serment et que face compter par les hostes chambrelans retenu a .xx. cheuaulx

28. ghelic als: zoals

29. minderen state ofte officien: lagere rang of functie (dan kamerheer)

30. Et se vostre plaisir est de seruir ma dame sa fille ainsi que requis laues aussi bien le porres faire comme se vous esties de moindre estat ou office — Olivier krijgt dispensatie om de dochter van de koning te dienen, wat strikt genomen beneden de waardigheid van zijn zojuist verkregen functie is.

31. Homburch [1510]: bedanckende — Jan van Ghelen 1576: bedanckende

32. als een den genen wien niet en dochte: als iemand die dacht dat de tijd nooit zou komen dat ...

33. Oliuier remercia le roy et fist le serment Et comme celuy a qui pas ne sembloit que lheure fust iames venue quil porroit regarder a son aise sa tresbelle maistresse qui le gracieux baisier luy auoit donne

34. omme dien dach: diezelfde dag al — Olivier kan niet wachten om in haar directe nabijheid te komen.

35. requist que pour ce iour on fust content quil la seruist

36. en verbeyde: niet lang op zich liet wachten

quam daer.³⁷ Ende als Olivier haer sach, soe gr[u]ete³⁸ hi haer, ende hij boot hare goeden dach.³⁹ Si dede hem weder omme des ghelijcx, want si hem nyet node en sach.⁴⁰ Doe beghonste Olyvier voer hare te snijden, ende si sloech haere oghen op, hem vraghende: “Mijn lieve vryent, yst uwe beliefte voer mi te snijden?”⁴¹

Hij antwoerde: “Mijn vrouwe, mijn beliefte ende wille is u te doen alle den dienst die mi moghelick sijn sal op dattet u beliefte si ende op dat ghijt in geen en neemt.”⁴²

Sij seyde: “Olyvier, mijn lieve vriendt, neen ick!⁴³ Mer ick bedanck u daer of, hoe wel dat ick wel wilde dat ghi u verdrach⁴⁴ ghenomen hadt van dese ambochte.⁴⁵ Mer nae dattet uwen wille is, het is oeck wel den minen.”⁴⁶

Aldus sneet Olivier voer sijn meestersse alle den maeltijt lanck duerende, maer dat en was niet sonder haer [seer]⁴⁷ te besien.⁴⁸

Als die tafele wech ghedaen was, soe bleef hi een grote wile biden vrouwen ende joncfrouwen.⁴⁹ Daer nae soe ghinc hi voer den coninc, den welcken men vertelt ende gheseit hadde als dat Olyvier hadde willen dienen ter tafelen ende ter maeltijt van sijnre dochter, ende dat

37. pource fut mene en la chambre ou la table de helayne estoit mise. laquelle ne demoura guaire de y venir

38. Homburch [1510]: grnete

39. Et lors que oliuier la vit luy donna bon iour

40. et elle luy rendit son salut qui pas enuis ne le veoit. — niet node en sach: vond het allerminst naar om hem te zien

41. puy sassist a table Et oliuier commença trencher deuant elle. et elle en leuant les yeulx luy demanda Mon amy esse vostre plaisir de trencher deuant moy

42. Il respondit. ma dame mon plaisir est de vous faire tout le seruice qui me sera possible mais quil ne vous viengne a desplaisir.

43. Oliuier dist elle mon amy nenny.

44. ghi u verdrach ghenomen hadt: u deze functie niet op u genomen zou hebben (omdat het beneden zijn nieuwe, pas verworven stand is).

45. mais vous en remercyé. combien [d5r] que ie eusse bie[n] voulu que vous vous fussies deporté de ce mestier

46. mais puis que cest vostre volonte cest bien la mienne

47. [seer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

48. Ainsi doncques oliuier trencha deuant sa maistresse au long du disner et ne fut pas sans foison la regarde.

49. Quant la table fut ostee il fut vne espace auecques les dames.

hi den propersten ende den reinlicsten dienaer was die si oyt binnen haren leven ghe[s]ien ⁵⁰ hadden. ⁵¹

50. Homburch [1510]: ghefen

51. Puy alla vers le roy. auquel on auoit ia compt[e] que oliuier auoit voulu seruir au disner de sa fille et que cestoit le plus gentil seruant quilz auoient iamais veu.

*Hoe dat Olyvier also seer bevanghen wort inder minnen van dye
alre-[e5va]schoenste Helena als dat hi op eenre tijt haer
voren dyenende in sinen vingher sneet.*¹

Capittel .xxxviij.²

Dese saken voerleden³ eenen groten tijt ende Olyvier wort also seere te hove ghemint als dat alle dye gheene dye hem kenden groote doecht van hem seyden.⁴ Dye coninc [selve]⁵ en conde hem niet ghenoech volprijsen, ende hi seyde dicwyl dat Olyvier schoone, minnelijken ende goedertieren was ende dat hi nyet en dede dan alle doecht, ende dat hij ende sijn dochter van hem wel ghedient waren.⁶

Die schoone Helena des gelijcx siende ende merckende die schoonheden ende die graciën daer God ende die Natuere desen jonghen man mede verchyert hadden, soe prees sij hem seere in haer herte.⁷ Maer si en bewees noch en dede dare of gheen gelaet⁸ uut [v]resen⁹ dat si nyet en soude ghemarct worden van eenighen mensche, want ghi weet wel datmen dicwyl veel eer dat quaede seyt dan dat gode.¹⁰ Nochtans als men haer van hem vraechde, soe seide si

1. In dit hoofdstuk is systematisch 'emotie' toegevoegd, zoals blijkt uit vergelijking met de brontekst ende redactie Jan van Ghelen 1576.

2. ¶ Comment. Oliuier fut surprys de lamour de helayne et en trencha son doy en seruant.

Le .xxxviij[.] chapitre

3. voerleden: geschiedden gedurende

4. Les choses se passerent vng grant temps que oliuier fut a court tant ayme que tous ceulx qui le cognoissent en disoient bien

5. Homburch [1510]: Dye coninc en conde selue hem — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: Dye coninck selue en conste *hem*

6. Le roy mesme ne le pouoit asses louer et disoit souuent que oliuier estoit bel et doux et quil ne faisoit rien que bien et luy fut ce que luy et sa fille en estoient bien seruis

7. La belle helayne pareillement veant les graces beaultes de quoy dieu et nature auoient pare ce jeune homme le prisoit fort en son cueur

8. dede ... gheen gelaet: vertrok geen spier van haar gezicht

9. Homburch [1510]: wresen

10. Mais nul semblant nen faisoit de doubte quelle ne fust notee daulcuns Car vous saues que on dit souuent plus tost le mal que le bien — gode: goede

als dat si in hem niet ¹¹ ghesien en hadde dan alle doecht, ende dat hi een seer schoen ende gracelick jonc man was. ¹²

In deser manieren hadde hi hem selven gheset in die gracie van allen den gheenen die hem kenden. ¹³ Nochtans mitten eersten hadden veel quade nidicheden ende heimelike opsetten teghens hem gheraden gheweest, mer overmits sijn groote wijsheit, doecht ende goedertierenheit dye in hem was, so verwan ende tonderbrocht hi alle sine quaet willende ende vianden ¹⁴ in alsulcker wijs ¹⁵ dat elck mensche hem beminde ende liefhadde. ¹⁶ Oeck mede so en soude u niemant connen bescriuen ende vertellen ¹⁷ die nieuwicheden dye welcke bi [e5vb] hem beghonnen ende begrepen ¹⁸ woerden, ¹⁹ als van steken ende van anderen spelen ende ghenoechten, want daer waren meer blijscappen ende vroechden inden hove ghesien sijnt den tijden van sijnre tocoemste opten snootsten ²⁰ dach vander weken dan daer te voren geweest hadde opten alre besten. ²¹

Ghi hebt wel ghehoert hier te voren hoe dat Olyvier een cusken of eenen soene ²² ontfanghen hadde van sijnre vrouwen ende

11. Jan van Ghelen 1576: anders niet

12. touteffoys quant on luy en demandoit elle disoit quelle ny auoit veu que tout bien et quil estoit tresgracieux filz

13. Et en cest estat estoit mis en la grace de tous ceulx qui le cognoissoient

14. ende vianden: extra in Homburch [1510] ten opzichte van de brontekst en Jan van Ghelen 1576.

15. Jan van Ghelen 1576: manieren

16. Et mesme de commencement auoient este consultez plusieurs enuyes contre sa personne mais par le grant sens et douceur qui en luy estoit auoit subiugue et deboute tous mal veuillant tellement que chascun lamoyt et tenoit cher

17. bescriuen ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

18. begrepen: geïntroduceerd

19. Jan van Ghelen 1576: waren

20. opten snootsten dach vander weken: op de minste dag van de week

21. Aussi nul ne vous sauroit recorder les choses nouuelles qui estoient commenees entreprises et acheuees par luy tant de iustes comment daultres esb[a]temens. Car il y auoit plus de lyesse a la court depuys sa venue au pire iour de la sepmaine que par auant nauoit eu au meilleur.

22. cusken of eenen soene: Amand Berteloot, die de hoofdstukken proeflas en van vooral taalkundig commentaar voorzag, noteerde hier dat volgens het *WNT* de oudste vindplaats van 'soene' in de betekenis van 'kus' dateert van 1544. Deze vertaling dateert mijns inziens [WK] nog uit de vijftiende eeuw, en werd niet speciaal voor Homburch

meesterssen, die over schoone Helena.²³ Oeck hebbe ic u gheseyt dat hij dat custken ofte soene alsoe wel bewairde ende verberchde²⁴ als dat hij dat nyet en verloes noch en vergat in sijnder herten, want die groote minne ende die barnende²⁵ liefde die hi tot haer hadde, benam hem alle sine bliscappe ende sijn vroechde.²⁶ Ende noch daer boven so hyelt si hem alsoe vaste ghebonden²⁷ in haren banden ende stricken als dat hi noch eten noch drincken, slapen noch gerusten en²⁸ mo[c]hte, noch hi en was op sijn bedde noch in gheenrehande plaetse te vreden noch in rusten vander tijt ende ure dat hi verloren hadde die presencie ende dat schone²⁹ aensien van sijnre voerseyder vrouwen, die alder schoenste³⁰ Helena.³¹ Ende in wat steden oft in wat plaetsen dat hi was, so en dochte hem³² altijd anders niet, hi en saghe haer presencie ende haer schoonheyt in sijnre herten, recht als hi haer dair te voren mit sinen oghen ghesien hadde.³³

In desen state ende schijn was hi een grote, lange wijle tijts, ende hi veranderde in sulcker manieren als dat hi alle heel te niete ende tonder ghedaen wort van grooter liefden ende minne[n].³⁴ Hi woerde alsoe roeckeloes va[n] sinnen als dat hi anders³⁵ niet en pensde [e6ra]

vervaardigd.

23. Vous aues bien oy comment. Oliuier auoit receu vng baisir de sa maistresse

24. Jan van Ghelen 1576: besteede

25. barnende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

26. et vous ay ia dit quil le garda si bien que pas ne le perdit en sa volunte Car amour en peu de temps luy effaca sa ioye et lyesse

27. Jan van Ghelen 1576: bedwonghen

28. Homburch [1510]: mochte

29. schone: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

30. Jan van Ghelen 1576: die schoone

31. Et auecques ce le tint de si pres en ses las quil ne pouoit ne boire ne menger dormir ne reposer ne estoit en son lit aise ne a sa paix a lheure que perdue auoit la veue de sa maistresse

32. Jan van Ghelen 1576: *Ende* in wat steden oft plaetsen dat hy was / het en was alsoo niet / als hem en dochte

33. Et nestoit pas en lieu ou il fust quil ne veist sa presence et la grant beaulte delle en son cueur ou par deuant ses yeulx.

34. en tel estat fut vne espace de temps et tellement se anichilla et deuint — Homburch [1510]: minneu

35. anders: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

noch ³⁶ en dachte om eenich goet of om eenighe doechden meer te doen, maer hi en peinsde anders op gheene saeken dan op die uutmene groote ³⁷ schoonheyt van sijnder vrouwen Helena. ³⁸

Die historie seyt ons ³⁹ dat hi op eender tijt ter tafelen snijde[n]de ⁴⁰ was voer sijre meesterssen, ende hoe dat hi als eene die sijn selves meester niet en was, haer uutermaten seer ⁴¹ begonste te besien ende weder te besien, soe versuchte hi menighe swaer versuchten, ende dat al van grooter barnender ⁴² minnen ende liefden, welcke swaer ⁴³ versuchten quam [ende procedeerde] ⁴⁴ uut dat alre binnenste van sijnder herten. ⁴⁵ Doen merkende ⁴⁶ die schoone Helena wel als dat hi seer op haer denckende was, ende si en hadde nyet voer haer ghesneden dat si eten mochte, want Olyvier en hadde haer niet voren ghegheven, [w]aeromme ⁴⁷ dat si hem tot menighen stonden seyde: “Olyvier, mijn uutvercoren ⁴⁸ vrient, ic soude wel wat eten, gaeft ghi mi yet.” ⁴⁹

36. Homburch [1510]: pensede noch en dachte [e6ra] de noch en dachte

37. uutmene groote: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

38. en tel estat quil ne luy challoit p[l]us de nul bien faire.

39. ons: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

40. Homburch [1510]: snijdeude

41. uutermaten seer: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

42. barnender: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

43. swaer: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

44. [ende procedeerde] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

45. Lystoire dit que vne foys en trenchant deuant sa maistresse a la table comment celui qui nestoit pas maistre de luy commença a la regarde[r] et en la regardant faisoit moult de suspirs damours qui de son cueur procedoient

46. Homburch [1510]: merkende

47. Homburch [1510]: Vaeromme

48. Jan van Ghelen 1576: lieue

49. Adonc la belle helayne appeceust que il pensoit fort sur elle et si nauoit rien detrenche deuant soy pour menger Car Oliuier ne luy auoit rien donne Pour ce luy dist par plusieurs foys. Oliuier mon amy ie mengeroye bien se vous [d5v] me donnies de quoy.

Olivier die was op anderen saken fantasierende ende ⁵⁰ denckende alsoe dat hi haer ter eerster reysen niet en hoerde noch ⁵¹ oeck gheen antwoerde en gaf. ⁵² Maer als hij weder omme tot hem selven ende ⁵³ tot sijnre verstandnisse gecomen was, so worde hi alte ⁵⁴ seer bescant, ⁵⁵ ende doe begonste hi te dienen ende te sniden als een dye niet [en] ⁵⁶ peinsde om tgheene dat hi dede, ende hi sneet hem selven eenen vinger by nae of, om welcker saken wille dat ⁵⁷ hi van daer ghinck, ende hi gaf al ⁵⁸ die ghereetscap eenen anderen over om te dienen. ⁵⁹

Die schone ⁶⁰ Helena sach ende merckede wel ende claerlicken dat ghepeins ende dye diepe ⁶¹ ghedachten vanden jonghen ridder ⁶² Olyvier, maer ⁶³ si was uuter maten ⁶⁴ seer droevich omme dat hi alsulcken schij-[e6rb]ne ende in soe grooten jammere ende ⁶⁵ verdriet was om haren wille. ⁶⁶

50. fantasierende ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

51. noch oeck gheen antwoerde en gaf: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

52. Oliuier qui aultre chose pensoit ne louyt pas a la premiere foy

53. tot hem selven ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

54. alte: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

55. bescant: beschaamd

56. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

57. wille dat: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

58. al: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

59. Et quant son entendement luy fut reuenu tout honteux commença a seruir et en trenchant comme celuy qui pas ne pensoit a ce quil faisoit se couppa le doy pre[s]ques tout ius. Pour ce se partit de la et bailla a vng aultre pour seruir.

60. Die schone: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

61. diepe: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

62. den jonghen ridder: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

63. maer si: waarvan zij

64. uuter maten: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

65. soe grooten jammere ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

66. Helayne apperceuant ces choses cogneut bien et apperceut clerement la pensee de Oliuier dont elle ne fut pas ioyeuse q[u]ant en ce point le veoit pour lamour d'elle.

de noch en dacht om eenich goet of om eenighe doechden meer te doen. Maer hi en peinsde anders op gheene saeken dan op die wtneemende groote schoonheyt van sijnder vrouwen helena

Die historie seyt ons dat hi op cender tijt ter tafelen sijnde was: voer sijne meersterken ende hoe dat hi als eene die sijn selues meester niet en was haer wtermaten seer begonste te besien ende weder te besien. Doe versuchte hi menighe swaer versuchten. ende dat al van grooter barnender minnen ende liefste. Welckie swaer versuchten quam weder alre binnenste van sijnder herten. Doe merckede die schoone helena wel als dat hi seer op haer denckede was ende si en hadde niet uoer haer ghesneden dat si eten mochte. Want olyuier en hadde haer niet voen ghegheuen. Daer ome dat si hem tot menighen stonden seyde. Olyuier mijn wtuercoere orient. Ic soude wel wat eten gaest ghi mi pet oliuier die was op anderen saken fantasieren. de ende denckende: alsoe dat hi haer ter eerster reysen niet en hoerde noch oeck gheen antwoerde en gaf. Maer als hij weder ome tot hem seluen ende tot sijner verstandnisse gecomen was so worde hi alte seer bescramt. Ende doe begonste hi te dienen ende te sniden als ee dpe niet peinsde om te gheene dat hi dede. ende hi sneet hem seluen eenen vinger by nae of om welcker sake wille dat hi vā daer ghinck: ende hi gaf al die ghereetschap eenen anderen ouer om te dienen. Die schoone helena sach ende merckede wel ende claerliken dat ghepeins ende dpe diepe ghedachten vanden iongheridder olyuier. maer si was wter mate seer droecwicht omme dat hi allulckē schij

ne ende in soe grooten iammere ende vdiert was om haren wille.

Hoe dat die ridder olyuier seer te bedde lach ende hoe dat die schoone helena oeck sieck began te worden om sine wille: ende van haren clachten dpe si dede. Ende hoe dat helena bi oerloue vā haren vader den coningh qua om olyuier te besien ende te visiteren

Capittel xxviii

Olyuier ghecomen wesende in sine huyse: soe ghinck hi in sijn camere alleen. Ende daer leyde hij hem seluen neder op een bedde: ende hij beghonste hem seluen te beclaghen: alsoe iammerlick ende verduetelijck dat hem gheen mensche aen en sach noch oeck en hoerde hi en hadde medelijden ende compassie mit hem. Hi vermaledigde der minnen god die hem also mit verrade ende mit versippen gheuanghen hadde ende gebonden mit sinen stricken in sijn sear

*Hoe dat die ridder Olyvier siec te bedde lach, ende hoe dat die
schoone Helena oeck sieck began te worden om sinen wille,
ende van haren clachten dye si dede, ende hoe dat
Helena bi oerlove van haren vader, den
coninck, quam om Olyvier te
besien ende te visiteren.*¹
Capittel .xxxviii.²

Olyvier ghecomen wesende in sinen huuse, soe ghinck hi in sijn camere alleen, ende daer leyde hij hem selven neder op een bedde, ende hij beghonste hem selven [seer]³ te beclaghen alsoe jammerlick ende⁴ verdrietelijcke dat hem gheen mensche aen en sach noch oeck en hoerde,⁵ hi en hadde medelijden ende compassie⁶ mit hem.⁷ Hi vermaledijde⁸ der minnen God, die hem also mit verrade ende mit verspyen ghevanghen hadde ende gebonden mit sinen stricken in sijn scar-[e6va]pen banden.⁹ Ende en hadde dat niet genoegh gheweest, hi en hadde hem gescoten mit sijn strale ende ghewoendet totter herten toe, want hi en was gheene ghenade noch verlichtinghe verbeid[en]e¹⁰ van sijnre siecten.¹¹ “O, coninck van Engelant,” seyde

1. Ook dit hoofdstuk is stelselmatig emotioneel aangedikt ten opzichte van de brontekst en Jan van Ghelen 1576.

2. ¶ Comment Oliuier se coucha au lit malade Et comment helayne pour luy fut aussi malade et de leurs plaintes / et puy par le conge du roy helayne vint veoir Oliuier.

Le .xxxviii. chapitre

3. [seer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

4. jammerlick ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

5. noch oeck en hoerde: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

6. ende compassie: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

7. Oliuier venu a son hostel entra tout seul en sa chambre puy se ietta sus vne couche en soy complainant si douloureusement que nul ne le veoit que pitie nen eust

8. vermaledijde: vervloekte

9. Il maudioit le dieu damours qui ainsi en trayson et en aguet lauoit pris et lie de ses dartz et en ces aspres liens.

10. Homburch [1510]: verbeidinghe — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

11. et que encore ne luy auoit pas souffit sil ne luy auoit trait de sa sagette et naure iusques au cueur dont mourir le conuenoit car il nattendoit nulle grace ne allegement ne mercy de sa maladie – siecten: verliefdheid werd ervaren als een ziekte (amor hereos), die lichaam en geest aantastte en indien onvervuld de dood tot gevolg kon hebben. Medici

hi, “haddestu dijn woert gehouden alsoe als eenen coninck toe behoert te doen, ick en ware nyet gecomen tot deser ellendicheyt ende droefheden ¹² daer ic nu te hants ¹³ in ben.” ¹⁴

Aldus ende in als[u]lcker ¹⁵ manieren als ghij nu hyer verstaen ende ¹⁶ ghehoert hebt, soe bedre[e]f ¹⁷ Olyviere sinen rouwe een langhe ¹⁸ wijle duerende als dat hi ten lesten a[l]so ¹⁹ swaerlick ende alsoe hertelicken sieck woorde dat hi al stede [v]aste ²⁰ op sijn bedde bleef ligghende, van welcker saeken die coninck ende alle dat volck vanden hove seer rouwich ende seer te onvreden waren. ²¹ Ende die coninc dede hem seer naerstelicken visiteren van sinen medicijne meesters. ²² Maer boven alle den ghenen die daer rouwe ende verdriet of hadden, soe hadde die schoone Helena den alder meesten, want si hadde groot medelijden mit hem in haer herte. ²³ Nochtans en openbaerde ²⁴ si dat niet. ²⁵

diagnosticeerden en behandelden verliefdheid als een psychose.

12. ende droefheden: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

13. te hants: nu

14. He roy dangleterre (disoit il) se ta parole eust este veritable et tenu ton mot comme roy doit faire ie ne fusse pas venus iusques en ceste extremite en quoy ie suis de present

15. Homburch [1510]: alsnlcker

16. verstaen ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

17. Homburch [1510]: bedref

18. In de Franse druk Hf 5322, die gevolgd wordt, ontbreekt blad [d6]. Ook het verwante exemplaar Hf 5302 (ca. 1491-1492) is hier defect. Het hiaat wordt gevuld met een jongere, niet gedateerde druk (ná 1493) uit dezelfde werkplaats van dezelfde drukker, het exemplaar Parijs BN 4-BL-4461. Begin en einde van dit noodverband zijn gemarkeerd met [[dubbele rechte rode haken]].

19. Homburch [1510]: aso

20. Homburch [1510]: waste — stede [v]aste op sijn bedde bleef ligghende: bedlegerig werd

21. ¶ Ainsi comme vous oyez Oliuier demena son deul par long [[temps et tant quil fust si griefuement malade que il se coucha au lit de quoy le roy et tous ceulx de la court furent tres desplaisantz.

22. et le faisoit le roy tressongneusement visiter et garder de ses medecins :

23. mais sur tous ceulx qui en auoient deul cestoit la belle helaine qui en auoit le plus grant desplaisir :

24. openbaerde: toonde

25. toutesfoys nul semblant nen faisoit. — Daarmee demonstrerend dat zij haar zwakke vrouwelijke natuur onder controle heeft, waarmee zij een tegenpool is van de de

Maer op eenre tijt gheboerdet ende gheschyede ²⁶ dat die medicijn meesters tot hair comen waren, alsoe alst van gewoenten is alsulcke princen ende prinsesse te visiterene. ²⁷ Soe vraechde si van hem luden hoe dat mit Olyvier was, ende of hi oeck yet begonste te ghenesen? ²⁸

Doen antwoerde[n] ²⁹ si haer: “Neen hi,” ende dat si groote vreesse ende sorghe hadden van sinen leven. ³⁰

Helena dese woerden hoorende, wort alsoe seer rouwich als dat si daer te voren nye also rouwich geweest en hadde. ³¹ Ende si ghinc aen die een side in een cleyne [e6vb] heimelick camerken, ende si dede den genen te verstaen die bi haer waren dat si seer ³² sieck was. ³³ Aldus so ghinck si liggen te bedde ende dede haer decken, seggende dat si haer rusten wilde, omme haren rouwe ende verdriet ³⁴ te bet mogen verborghen te houden. ³⁵

Ende een cleyne wijle tijts daer nae soe vant si haer selven alleene ende began te beclaghen ende te seggen tot haer selven: “Och, God almachtich vanden hemel ende vand[e]r ³⁶ aerden, die alle dinghen in deser werelt ghescapen ende gheordineert hebbes na Di[n]en ³⁷ wille, ende D[u], ³⁸ alder heylichste vrouwe van Hemelrijcke ende coninginne alder werelt, alsoe waerachtelijken als Du droeghste neghen maenden in Dinen heilighen ende preciosen lancken ³⁹ den waerachtighen Gods sone, Dinen brudegom, ende als Du hem vanden

stiefmoeder van Olyvier, die zich door emoties liet regeren.

26. ende gheschyede: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

27. Et vne foys que les medecins estoient venus vers elle ainsi comme il est de coustume de visiter princes et [e1v] princesses

28. elle leur demanda comment oliuier se portoit et sil guarissoit pas.

29. Homburch [1510]: antwoerde

30. Ilz respondirent que non ains faisoient grant doubte de sa vie.

31. Lors helaine oyant ces nouvelles fut si dolente que oncques mais ne le fut tant.

32. seer: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

33. Elle se tira en vne garde robe et donna a entendre quelle estoit malade.

34. ende verdriet: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

35. pour ce se fist coucher et couvrir disant que elle vouloit reposer pour mieulx couvrir son deul.

36. Homburch [1510]: vanddr

37. Homburch [1510]: diden

38. Homburch [1510]: di — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: v

39. lancken: lendenen (buik)

Heyligen Geest ⁴⁰ ontfinghes maget ende baerdeste maghet, ende die een advocaet, een voersprake, een toeverlaet ende eene troest byste van allen mistroestighen menschen, ⁴¹ ick bidde Di dattu mij alder ongheluckichste ende onsalichste wijf vertroesten wilste. ⁴² O, gloriose ende suvere maghet Maria, waer omme gaf mi ye Dijn sone alsoe veel schoenheyden ende suverlicheyden ⁴³ om te wesen een sake vander doot van eenen den besten ende den schoo[n]sten ⁴⁴ ridder dye oyt opter aerden ⁴⁵ gheboren was, want ick dier grooter ⁴⁶ gracien niet waerdich en was? ⁴⁷ Daer om soe bidde ic Di dattu beschermen ende bewaren wilste desen edelen ridder, die mi in geenrehande saken misdaen en heeft, waer om dat ic behore hem gheset te hebben in so groten periculosen laste ende noot, ende dattu mi segghen ende raden willes hoe dat ick om mijn eere te bewaren hem [f1ra] sal moghen gheven voersienigen raet ⁴⁸ ende verlichtinghe van sijnre siecten.” ⁴⁹

Ter wilen dat si haer aldus beclagende was tot Gode ende tot Sijnre liever moeder Maria, ⁵⁰ so wort si bevanghen met groten ⁵¹ vake, biden

40. vanden Heyligen Geest: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

41. menschen: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

42. A peu de temps apres se trouua toute seule si commença a dire a basse voix O dieu tout puissant du ciel et de la terre qui as en ce monde toutes chose estores a ton plaisir Et toy tresdoulce dame de paradis royne du monde ainsi vrayment que tu portas .ix. moys en tes precieux flans le vray filz de dieu ton espoux et que le conceuz vierge et lenfantas vierge et qui estes aduocate et refuge de tous desolez : ie te prie que moy tresfortunee et mal eureuse femme tu veuilles consoler

43. ende suverlicheyden: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

44. Homburch [1510]: schoousten

45. opter aerden: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

46. grooter: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

47. O glorieuse vierge marie pour quoy me donna oncques ton filz tant de beaulte pour estre cause de la mort du plus beau et meilleur cheualier qui oncques fut veu qui estoye indigne de ceste grace.

48. raet: hulp, bijstand

49. Pour tant ie te pryé que tu gardes ce gentil cheualier qui ne ma meffait chose pour quoy ie le doyue auoir mis en si tresperilleux danger et que me daignes dire comment pour mon honneur garder ie luy pourray bailler ressource et allegeance de sa maladie.

50. Maria: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

51. groten: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

welcken dat haer nootsakelic was in slape te vallen.⁵² Ende in haer slape legghende so dochte haer dat die gloriose⁵³ heilige maget Maria haer toesprac ende dat si tot haer seyde aldus: “Hele[n]a,⁵⁴ mijn sone ende ic hebben dijn ghebet gehoert.⁵⁵ Den ridder voer wien dat ghi ons ghebeden hebt, is sieck totter doot toe.⁵⁶ Ende daer om, want ghi die sake⁵⁷ sijt van sijnre siecten, so moet ghi oec die sake wesen van sinen ghenesen.⁵⁸ Gaet tot uwen vader ende vraget hem om oerlof om te gaen besien den siecken!⁵⁹ Ende wanneer als du daer wesen sulste, soe salstu hem dan in sijnder memorien stellen als dat dat jaer nakende is dat hi wel weet, ende dattu sijnre alsoe ghedencken sulste als dat hi wel te vreden wesen sal.”⁶⁰

Helena wort hier mede ontwake ende ontspronc⁶¹ uut haren slape ende was alte⁶² seer verblijt van haren visioene, Gode seer bedanckende ende Sijnder liever moeder.⁶³ Doen stont si op ende quam bi haren vader, den welcken haer oerlof gaf om te visiteren Olivier, ende si ghinc al daer met cleinen geselscappe.⁶⁴

Als si in die camere quam, so ghinc si totten bedde daer Olivier was, den welcken alle sijn kennisse verloren hadde, ende al weenende ende die tranen in haer oghen hebbende, noemde si hem ‘haer lieve vrient’, hem vraghende hoe dattet met hem ware.⁶⁵

52. Tandis quelle se complaignoit a dieu et a sa mere sommeil luy prist par quoy force luy fut de soy endormir.

53. gloriose: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

54. Homburch [1510]: Heleua

55. En son dormant luy sembla que la vierge marie parlast a elle et luy disoit Helaine mon filz et moy auons oy ta requeste.

56. Le cheualier de quoy nous as prie est malade iusq[ue] a la mort

57. sake: oorzaak

58. Et pour ce que tu es cause de sa maladie il te fault estre cause de sa guarison.

59. Va vers ton pere et luy demande conge daller veoir le malade.

60. quant tu y seras mes luy en memoire que lan approche quil scait bien [e2r] et que tu auras si bonne memoire de luy quil luy souffira

61. ende ontspronc: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

62. alteL extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

63. Helaine sesueilla ioyeuse de sa vision et en remerciant dieu et sa mere

64. se leua. puy vint vers le roy son pere lequel luy donna conge daller veoir oliuier / si y alla a petite compaignie

65. Et lors que elle entra en la chambre elle sapprocha du lit ou oliuier estoit qui ia toute

Olivier bekende die sprake ende die stemme van sijnre vrouwen wel, ende hi sloech sijn oghen op ende versuchte een bitterlic versuchten, mer hi en mochte niet spreken.⁶⁶

Helena sach [f1rb] ende mercte wel dat hi noch een luttel kennissen hadde, ende doe ghinc si hem wat bet naerder, ende si seide heymelic tot hem met gheveynsder⁶⁷ stemmen: “Halaes, lieve vrient, wat mach u ghebreken?⁶⁸ Wilt ghi mi laten weduwe, ende en weet ghi niet dattet eynde vanden jare nakende is?⁶⁹ Bi mijnre trouwen, mijn lieve⁷⁰ vrient, uwe siecte is mi alsoe swaer ende alsoe hinderlijck dat ghi des nemmermeer gheloven en soudt.⁷¹ Daer om bidde ick u vriendelic dat ghi u selven pijnen wilt om u te helpen ende te ghenesen.⁷² Ende ist alsoe dat ic u eenighe saken doen mach, segghet mi, want alsoe wil God mijn eere bewaren, ic en kenne ghenen man in deser werrelt levende, om wien dat ic also veel soude willen doen als om u.”⁷³

cognoissance auoit perdue. et les larmes aux yeulx le nomma son amy luy demandant comment il se portoit

66. Oliuier cogneut la voix de sa maistresse et leua ses yeulx en faisant vng petit sospir angoisseux ne aultre chose ne luy peust dire.

67. met gheveynsder stemmen: met zachte stem (alleen hoorbaar voor hem)

68. Helaine qui apperceut que vng peu auoit de cognoissance sapprocha plus pres et dist a basse voix Las mon amy que vous fault il /

69. me voules vous laisser veufue ne saues vous pas que la fin de lan approche.

70. lieve: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

71. Par ma foy mon amy vostre maladie mest tant griefue que vous ne le croiries pas

72. pour ce ie vous pry que pensez de vous reguarir.

73. Et sil est chose que ie vous puyse faire dites le moy et ainsi me veuille dieu mon honneur garder ie ne cognoys homme viuant pour qui ie voulsisse autant faire comme pour vous.

*Hoe dat Olivier, nae dat die schone Helena hem ghevisiteert hadde, te hove quam, ende vanden bode vanden coninghen van Yerlant die ghesonden wort totten coninc van Enghelant om hem te ontseggen te viere ende te swaerde.*¹

Capittel .XXXIX.²

Als Olivier hoerde die soete ende vriendelijcke woerden van sijnre vrouwen, die hem alsoe minnelick vertroestende was, soe pijnde hi hem te spreken ende met groter pijnen bedanckede hi haer.³ Mer hi en mochte hem niet onthouden,⁴ hi en seide haer mit groter pijnen als dat si sake was van sijnre doot ende van sinen leven, waer omme dat si met hem ordineren ende beschicken soude tot haren wille vanden ghenen die [si]⁵ beminnende was.⁶

Helena antwoerde hem: “Lieve here, en peynst noch en dencket om gheen ander saken dan om u selven te vermaken⁷ ende te ghenesen ende cortelic weder omme te hove te comen, [f1va] want op mijn trouwe, ic weet wel als dat ghi daer gaerne ghesien sijt.”⁸

Daer na nam si oerlof aen hem ende si ghinc weder omme, ende het en was nie sijnder dach⁹ daer nae, si en sandt tot hem om te vernemen van sijnre ghesontheit.¹⁰ Oec mede soe sant si hem mildelic van haren wi[n]en,¹¹ ende si dede also veel als dat hi in corter tijt starc ghenoech

1. ontseggen te viere ende te swaerde: de oorlog te verklaren

2. ¶ Comment oliuier apres que la belle helaine leust visite vint a court et du messenger des roys dirlande enuoye au roy dangleterre qui le manderent deffier a feu et a sang

Le .xxxix. chapitre

3. QVant oliuier oyt le doulx parler de sa maistresse qui tant doucement le reconfortoit se efforca de parler et a grant peine la remercy

4. hi en mochte hem niet onthouden: hij kon niet nalaten

5. [si] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

6. et ne se peust tenir que a grant peine ne luy dist quelle estoit cause de sa mort et de sa vie et pour ce quelle disposast a sa volunte de celuy que elle ayloit.

7. te vermaken: te herstellen

8. Helaine luy respondit Beau sire ne penses que de vous refaire et de brief reuenir a court Car sur ma foy ie scay bien que [e2v] vouluntiers y estes veu.

9. Jan van Ghelen 1576: nacht

10. Puy prist conge de luy et sen retourna et ne fut oncques puy iour quelle nenuoyast sauoir de sa bonne sante et disposition

11. Homburch [1510]: wiuen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: wijnen — de

was om vanden bedde op te staen ende hem selven te vertreden doer die camer als een die gene die een goet medecijn meester ghehad hadde in sijnre siecten.¹² Ende het en was niet lange daer na, hi en quam weder om te hove.¹³ Ende als hi hem selven wel bevoelde te wesen¹⁴ ende sterc ghenoech te wesen ende van alles verlicht ende verlost [te sine]¹⁵ van sijnre siecte, hi ghinc ende diende sijn vrouwe also hi te voren hadde ghedaen, die welcke hem meerder chier toechde dan si daer te voren plach te doen, also dat Olivier bequam¹⁶ in meerder soonheit dan hi daer te voren ye gheweest hadde.¹⁷

Helena aensiende ende merckende dat Olivier uuter vreesen ende uuter noot was, so stelde si hem in ghedachtenissen¹⁸ die beclaghingen¹⁹ ende troestelike woerden die si hem ghegheven hadde in tijden voerleden om hem te brenghen uut sijnder noot.²⁰ Ende nie

vertaling is correct, maar “vins” in de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 95v leest hier: “et aue[c] ce quelle ne luy enuoyast de ses biens largement”. Lees daarom: Oec mede soe sant si hem mildelic van haren goeden [...].

12. Et auecques ce quelle ny enuoyast de ses vins largement Et tant fist quen peu de temps fut fort asses pour soy leuer du lit et pour soy pourmener parmy la chambre comme celuy qui bon phisicien auoit eu en sa maladie

13. Et si ne demoura guaires quil nallast en court.

14. Jan van Ghelen 1576: wel geuoelde ghenesen

15. [te sine] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

16. bequam: herstelde — de middeleeuwse mens beschouwt het uiterlijk als een afspiegeling van het innerlijk, dus hoe sterker en oprechter Olyviers liefde voor Helena des te stralender zijn uiterlijk.

17. Et quant il se sentit bien guary et estre fort et comme du tout allege il seruit sa maistresse comme il auoit fait deuant ¶ [d7r] La quelle luy fist plus grant chere quelle nauoit accoustume Et tellement que Oliuier reuint en plus grant beaulte que oncques nauoit este

18. ghedachtenissen: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 96r leest hier: “mist en surseance les regars [...]”. Als Helaine ziet dat Olivier buiten levensgevaar en aan de beterende hand is, staakt zij haar attenties.

19. beclaghingen: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 96r leest hier: “mist en surseance les regars [...]”. Dezelfde fout in hs. Parijs, BnF fr. 24385, fol. 71v: “mist en surseance les regres”.

20. Helayne qui apperceut que Oliuier estoit hors de doubte et de danger mist en souenance les regres quelle luy auoit fait au temps passe pour le mettre hors de danger

sijnder²¹ en dede si hem ghene, waer omme dat Olivier di[c]wijl²² quaet in sijn hoeft hadde.²³

Nu ghebuerdet op een Pinckster dach als dat die coninc open hof hilt, ende daer waren vergadert den meesten deel van sinen heren van Enghelant.²⁴ Ende als die coninc over maeltijt was ende sijn dochter bi hem geseten was, soe quam daer een bode voer die tafel, die welcke begonste te spreken: “God almachtich, biden welcken alle dinghen van node gheschien moeten, [f1vb] gheve eere ende goede aventure den hoghen ende moghenden princen, mijn heren den seven coninghen van Yerlant, biden welcken ick hier ghesonden ben, ende Hi bescame ende make te niete die crone van Enghelant, die niet waerdich en is coninc ghenamt te wesen.²⁵ Nu hoert, tyran, tghene dat [m]i²⁶ bevolen is di te openbaren ende te condighen biden coninghen [van Yerlant]!²⁷ Si ontbieden di bi mi als dat si [u]²⁸ ontsegghen van viere ende van bloede, ende dat si [u]²⁹ of stellen sullen van dijnen conincrijcke als een die gheen die niet waerdich en is dat te besitten ende te houden.³⁰ Die eenighe van hem luyden sijn ghecomen in dijn hof om te bet ende te bescheidelijcker³¹ dijn regiment te kennen ende te weten, ende si hebben ghemerct ende openbaerlick ghesien dine

21. nie sijnder: nooit meer (nu hij buiten levensgevaar was)

22. Homburch [1510]: diwijl

23. et plus ne luy en fist dont oliuier eust souuent mal en la teste

24. Or aduint que le iour de pentecoste au quel iour le roy tint court ouuerte et y furent la plus part de ses seigneurs dangleterre ensemble

25. ainsi comme il estoit a son disner et sa fille au pres de luy assise. vint vng messenger deuant la table qui commença a dire. Celuy dieu tout puissant par qui toutes choses sont licites de faire doit honneur et gloire et bonne aduventure aux haulx et puissans princes et mes souuerains seigneurs les .vij. roys dirlande par qui ie suis cy enuoye et il confonde la couronne dangleterre qui pas nest digne destre nomme roy.

26. [Homburch [1510]: bi — verbeterd naar Jan van Ghelen: my

27. Or escute tiran que iay en charge de te signifier de par les roys dirlande — [van Yerlant] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

28. [u] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. [u] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

30. Ilz te mandent de par moy quilz te deffient de feu et de sang et quilz te desposeront de ton royaulme comme celuy qui pas nest digne de le tenir :

31. bescheidelijcker: nauwkeuriger

grote tirannisie, ende oec hoe dat bi dine sonderlicheit ³² ende ver[do]e[m]elijken ³³ wille veel quaets volbrocht is, ende met voersienighen ³⁴ rade ende sonder redene hebt doen sterven van sinen volcke, bi den welcken du sake ³⁵ sijtste vander bloetstortinghe vanden menscheliken bloede ende van dijnen ghelijcken broeder ende even kersten mensche. ³⁶ Daer omme soe voersiet di in dinen saken, want ick segghe di, ende ick weet oec wel int sekere als dat si al nu te hants in u lant sijn, ende dat si di destrueren sullen ende te niete maken. ³⁷ Ende si sullen recht ende justicie over di doen ende alsulcke wrake van di nemen als dat behoerlick is ende alsodanighen alst hem luyden believe sal.” ³⁸

32. sonderlicheit: eigenzinnigheid

33. Homburch [1510]: verdemoedelijken — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: verdoemelijcken

34. met voersienighen rade: met voorbedachte rade

35. sake: oorzaak

36. Les aulcuns deulx sont venus a ta court pour plus a plain cognoistre ton gouuernement la ou ont appris et aperceu ta grant crudelite et tyrannie et comment par ta singularite et damnable volunte accomply de froit sang et sans cause as fait mourir ses gens Par quoy tu es cause de leffusion du sang humain et de ton semblable frere christien

37. Pour ce regarde ton fait. car ie te dy quilz sont ia en ta terre et quilz te destruiront

38. et feront iustice de toy telle quil appartiendra. — Jan van Ghelen 1576: aen een yghelijcken daert hen believe sal.

*Hoe dat Olyvier, nae dat die sprake vanden bode gheeyndet was,
begheerde aen den coninc van Engbelant dat hi hem volck ¹
van wapenen dede, ende [f2ra] hi soude hem luyden ²
tegen gaen, twelcke hem gheconsenteert was.*

Capittel .xl. ³

Dese sprake vanden bode gheeyndet sijnde, so liet die coninc sijn hovet neder dalen. ⁴ Ende een wijlken daer nae rechte hi sijn hoeft weder op, ende hi sloech sijn ogen ende sijn ghesichte op, sijn lippen bitende, in sulcker wijs ende ⁵ maniere als dat hi gheleec te wesen een man dol ende buten sinnen. ⁶ Als den bode dat mercte ende sach die ghelijkenisse ⁷ ende dat ghelaet vanden coninc, so hadde hi wel ghewilt wesen in sijnre moeder buyck. ⁸ Nochtans en antwoerde hem niemant, ende dat hof was al beroert ⁹ op dier uren, ende een yeghelic dede silencie ende swighen. ¹⁰

Als Olivier sach dat gheselschap also seer versaecht ¹¹ om een cleyn sake, alst hem dochte, soe viel hi over sijn knien voerden coninc, ende seer bescaemt begonste hi te spreken, ende hi seyde: “Alder grootste ende ontsienlijkste here, ic bid u dat uwe coninlijke majesteyt niet verstoert en si op mi, ist dat ick mi selven onderwinde meer te doene dan mi toebehoert. ¹² Here, ghi hoert die injurien ende cleynicheden ¹³

1. volck van wapenen: soldaten (gendarmes)

2. hem luyden: de Ieren

3. ¶ Comment apres que le messenger eust finée sa parolle oliuier requist au roy dangleterre quilz luy baillast gens et quil yroit contre. qui luy fut ottroye. Le .xl. chapitre

4. LA parolle du messenger finée le roy embrounsa la teste

5. wijs ende: extra in Homburch [1510] ten opzichte van Jan van Ghelen 1576.

6. puysses asses tost apres la leua et commença a rousser les yeulx et frouche[r] le menton et tellement que bien sembloit homme forcene et hors du sens.

7. die ghelijkenisse: de lichaamstaal

8. Quant le messenger si apperceut le semblant du roy il eut voulu estre au ventre de sa mere

9. al beroert: geschokt

10. touteffoys nul ne respondit et estoit la court innorme a ceste heure la Car chascun faisoit silence

11. versaecht: verbaasd

12. Quant Oliuier vist la compagnie ainsi esbahye pour peu de chose comme il luy sembloit Il se mist a genoulx deuant la personne du roy et tout honteux commença a

die die kativighe coninghen van Yerland u op segghen bijden woerden van desen bode ende heraut.¹⁴ Ende om dat ick u kenne soe vrome ende soe machtich, ende mede¹⁵ dat ghy liever haddet den doot te sterven dan u eere nyet bewaert en ware in alle manieren, ic weet wel dat uwen wille niet en is dat dese sake in desen state blyve, ende oec hebt ghi therte ende den moet wel om u te wreken van uwen vianden die nu te hants in u lant sijn.¹⁶ Daer om bidde ic u in alder oetmoedicheyt ende onderdanicheit als dattet u believe mi, [f2rb] jonck man als ic ben, niet teghenstaende dat icx niet waerdich en ben ende noch seer luttel gesien hebbe tot op desen teghenwoerdighen daghe toe, dat ghi mi die eere doen willet als dat ghi mi doen wilt een ghetal van volcke, alsulc als u goede beliefte sijn sal, ende alst u bi uwen goeden rade goet duncken sal, om te gaen teghen dit vermaledijde volck, die sonder redene u heerscappie nemen ende ontweldighen willen.”¹⁷

Die coninck antwoerde hem: “Olyvier, ic sal mi beraden op die begheerte die ghi my ghedaen hebt, ende nae [die]¹⁸ maeltijt sal ick u mijnen wille segghen.”¹⁹

parler et dist Tresgrant empereur et redoutable sire. ie vous prie que vostre royale maieste ne soit troublee vers moy se ie mauance plus que ie ne doys.

13. injurien ende cleynicheden: onrecht en vernedering

14. Sire vous oyes les iniures que ces chetifz roys dirlande vous imposent par les ditz de ce herault

15. Jan van Ghelen 1576: oock mede

16. Et pour ce que ie vous cognois si vaillant et si puissant et auecques ce que vous ameries plus cher mourir que vostre honneur ne fut garde en toutes manieres ie scay bien que vostre volonte nest pas que ce fait ycy demoure en cest estat et que vous naye le courage de vous venger de vous ennemys qui ia sont en vostre pays.

17. Pour ce ie vous supplye en toute humilite que a moy ieune homme nonobstant que pas nen soye digne et que iay encore peu veu iusques a present vous me faites cest honneur que de moy bailler vng nombre de gens [d7v] telz que vostre bon plaisir sera et que trouueres par deliberation de vostre bon conseil pour aller contr[e] ces gens mauldis qui sans cause vous veullent vsurper vostre seignorie.

18. [die] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576: dye

19. Le roy luy respondit. Oliuier ie me conseilleray sur la requeste que vous me faites et apres disner vous en sauray a dire ma volunte

Daer nae beval hi datmen den bode vanden coninghen van Yerlant te eten ende te drincken gheven soude ende hem goeden chiere²⁰ doen.²¹

Als hi vander tafelen op ghestaen was, vergaderde hi sinen raet ende daer na wort den bode antwoerde ghegheven als dat hi sinen heer segghen soude dat si wel versekert waren als dat die coninc hem luyden niet seer en vresede noch en ontsaghe, ende dat hi goede wille ende meninghe hadde sijn heerscappie ende erve wel te bewaren ende te beschermen.²² “Ende ist dat sijt winnen, het sal hem luyden toebehoren, mer believet Gode, si en sullen daer niet aen winnen!”²³ Ende hem was een ghifte ghegheven.²⁴

Die voerseide bode ghinc van daer ende quam totten coningen van Yerlant, sinen heeren, den welcken hy vertelde die antwoerde die hy ghehoert hadde vanden Enghelschen coninck.²⁵ Die welcke Olyvier sine begheerte dede om die grote vromicheden die hi tot anderen tijden aen hem ghesien hadde, ende hi dede hem tien duysent vechtender mannen.²⁶ Welcke ghe-[f2va]comen sijnde ende vergadert wesende, so nam Olivier oerlof aenden coninc.²⁷ Ende die coninc gaf hem tot sinen vertrecken vier dusent cronen, die welc Olivier in danc nam.²⁸ Mer eer dat hi uuter stat reysde, soe hadde hijse alle gheghe[v]en²⁹ den armen volcke van wapenen diet van node hadden,

20. goeden chiere: de bode krijgt ondanks zijn arrogante en beledigende boodschap een goed onthaal, zoals goede diplomatie vereist, en krijgt later bij het weggaan zelfs een geschenk mee.

21. Puys commanda que le messenger des roys dirlande fust men[e] disner

22. Et puys quant il fut leue de la table il assembla son conseil Puys fut donnee responce au messenger quil pouoit dire a ses maistres que bien fussent seurs que le roy ne les doutoit guaire et quil auoit bonne volunte de bien garder son heritage

23. et sil le gaignent il sera leur. mais au plaisir de nostre seigneur ilz ny gaigneront rien.

24. et luy fut donne aulcun dons.

25. Et le dit messenger se partist et retourna vers les roys dirlande qui ia estoient entrez au royaulme dangleterre. Auxquelz il compta la responce quil auoit trouuee au roy angloys

26. Qui accorda a oliuier sa requeste pour la grant vaillance que ia auoit aultre foys en luy veue. Et luy bailla dix mil[l]e combattans

27. lesquelz venus et assembles Oliuier prist conge du roy

28. qui luy donna a son partement quatre mille escus que Oliuier prist bien engre

29. Homburch [1510]: gheghenen

ende meer daer toe, ende hi dede soe veel dat een yghelick men[s]che³⁰ van sijnre miltheit sprack, waer omme dat hy die gonste creech van alle menschen.³¹ Ende in deser manieren reysde hi wech, na dat hi oerlof ghenomen hadde aen die schone Helena, die welcke hem te Gode beval.³²

Hi dede alsoe veel mit sinen dachreysen als dat hi sinen vianden also naer quam dat si niet van malcanderen verscheyden en waren boven drie milen.³³ Als hi in haer luder kennisse quam, soe braken sijn vianden haer belegghe op dat si neder gheslegen hadden voer een starcke stede.³⁴ Doe [st]elden³⁵ si hem in een soon velt te samen in goeder ordinancien³⁶ als om strijt te verbeiden.³⁷ Olivier des ghelijcx badt sinen volcke datsi alle tbeste doen souden, ende hi seide hem luden dat si meer eeren begaen souden, waert bi also dat God hem luyden eenighe goede aventure verleende dan of daer die coninc selve teghenwoerdich ware.³⁸ Ende elck van hem luyden beloefde hem dat beste te doen.³⁹

In desen wille ghinghen si haer vianden te ghemoete, ende si quamense alsoe nae dat sijse wel sien ende mercken mochten metter oghen.⁴⁰

30. Homburch [1510]: meniche

31. Mais auant ce quil partist de la ville ilz furent donnez aux poures gens darmes qui en auoient mestier Et plus encore et tant fist quon ne parloit que de sa largesse pour quoy il eust le cueur de toutes gens

32. Et en ceste maniere partist apres le conge de sa maistersse la quelle le commanda a dieu

33. et chemina tant par ses iournees quil vint sy prest de ses ennemys que pas nen estoit long de troys lieues

34. Et quant il vint a leur cognoissance ilz leuerent leur siege quilz auoient mis deuant vne forte place

35. Homburch [1510]: helden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: stelden

36. ordinancien: slagorde

37. et se misdrent en vng beau lieu ensemble en ordonnance pres dattendre bataille

38. Oliuier pareillement pry a et requist a ses gens de tous bien faire la besoigne En leur demonstrent que plus auroient dhonneur sans comparaison se aulcune bonne aduventure leur aduenoit que si le roy y estoit en personne.

39. Chascun deulx promist de bien faire

40. Et en ceste volunte approcherent de leurs ennemys si prest quil les pouoient veoir a loeuil

Haer vianden waren in veel groter menichte van volcke dan si, want si waren wel vier mannen teghen een.⁴¹ Mer si⁴² en waren gheen luden van sulcker snede,⁴³ want den meesten deel was ghemeen volck [f2vb] ende qualick ghewapent.⁴⁴

41. Lesquelz estoient plus grans nombre de gens que eulx car bien pouoient estre quatre contre vng

42. si: hun vijanden

43. snede: kwaliteit

44. Mais ilz nestoient pas gens de telle taille. car la plus part estoient gens communs et mal armes

*Hoe dat Olyvier, nae dat hi metten garnisoene uut Lonnen
ghescheiden was, quam voer een stede die beleghen
was vanden Yerschen, die welcke hi bevacht
ende int eynde verwan.*

Capittel .xli. ¹

Als dese twee partijen malcanderen begonsten te ghenaken, soe soudet ghi ghehoert hebben so groten roepen ende ghecrijchen als datmen den donre niet soe seer ghehoert en soude hebben. ² Ende alst ten aenganghe ende ten vechten quam, soe soudet ghi ghehoert ende ghesien hebben scilden ende harnas doer steken, paerden ter neder werpen ende ridderen slaen alsoe grote volmaecte slaghen, salladen ³ ende ander hoeft wapenen doer slaen, ende tvolck ter aerden vallen die daer nae noyt op en stonden. ⁴

Olivier ghinc doer den strijt op ende neder, ende hi sloech op sijn vianden tot allen siden, ende sonderlinghe ⁵ daer hi die meeste menichte vant. ⁶ Ende hi dede also veel met crachte van wapenen ende bi sijnre vromicheit als dat hi in corter tijt hem selven van allen dede kennen, waer omme elc mensche voer hem vloech ⁷ ende die plaetse ruymede, want alle die ghene die hi gheraecte met sinen swaerde, die waren alsoe gheslaghen dat si niet becomen en mochten. ⁸ Niemand en soude u moghen segghen die wonderlijcke slaghen die hy sloech, alsoe

1. ¶ Comment Oliuier apres quen armes fut part[i] de londres et vint deuant vne ville qui estoit assigee des irlandois quil combattit et vainquit a la fin Le .xli. chapitre

2. QVant ces deux parties sentrapprocherent vous eusses oy tel cry et tel hu quon neust pas oy dieu tonner

3. salladen: helmen

4. Et quant vint a laborder vous eusses veu percer escus et haulbers. abbatre cheuaulx et cheualiers ferir tant rudes et parfaitz coups et bassines pour fendre. ces gens cheoir a terre que iamais ne se releuoient.

5. sonderlinghe: vooral

6. Oliuier alloit par la bataille et se frappoit es plus durs es espes lieux de ses ennemys.

7. Jan van Ghelen 1576: vloet

8. Et tant faisoit darmes que en peu de temps se fist cognoistre de tous. Pourtant chacun sen fuyoit deuant luy et luy faisoit on place [d8r] Car tout ce quil assenoit de son espee estoit froisse

dat sijne vrienden ende sijne vyanden d[a]er⁹ alle seer of verwondert waren.¹⁰ Ende hi riep doer den strijt: “Ist dat die coninghen van Yerlant hier [n]och¹¹ sijn, ick sal hem luyden cruynen¹² maken!”¹³

Die een van-[f3ra]den coningen, die een seer vroem man was, nam een glavie die stijf¹⁴ was ende starc, ende hi quam teghen Olivier.¹⁵ Als Olivier hem sach comen, nam hi een glavie vanden ghenen die hem alder naest was, ende si staken [...],¹⁶ ende si gheraecten malcanderen so wel als dattet inder macht vanden paerden niet en was hem te moghen onthouden noch te bliven staen, waer om dat si beyde vallen moesten ter aerden.¹⁷ Mer die coninc en stont daer na niet op, want Olivier hadde hem sijn harnasch doersteken, ende hi hadde hem dat yser van sijnre glavien in sijn herte gheprent ende ghesteken.¹⁸ Twelc grote scade was, want hi een seer vroem man was.¹⁹

Doe soudet ghi ghesien hebben Enghelsche ende Yersche, ende elc van hem luden quam tot hulpe ende ten bescutte van sinen [f3rb] here.²⁰ Oec soudet ghi ghesien hebben dat volc doot legghende, alsoe wel vander eenre side als vander anderen.²¹

9. Homburch [1510]: dner

10. Ne nul ne vous pourroit dire les merueilleux coups quil donnoit que ses amys et ennemys en estoient esbahys

11. Homburch [1510]: uoch — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

12. cruynen maken: de kruin scheren

13. Il sescrioit par la bataille se les roys dirlande sont ycy ie leur feray couronne

14. stijf .. ende starc: kort en dik — zo'n lans heeft weliswaar een kortere rijkwijdte dan een normale lans, maar is minder breekbaar en daarom gevaarlijker als er een treffer geplaatst wordt.

15. Lung des roys dirlande vaillant homme prist vne lance forte et royde et vint contre oliuier

16. Hier is tekst weggefallen. Correct zou zijn geweest: staken [haer luyden paerden met sporen],

17. Oliuier qui le vit venir arracha vne lance a celuy qui le plus pres de luy fut puyt ferit le cheual des esperons et sentre ferirent si fort que pas ne fut en la puissance des cheuaulx de les pouoir soustenir par quoy tous deux cheurent a terre.

18. mais le roy oncques puyt nen leua Car oliuier luy auoit faulce son haulbert et luy auoit empraint le fer de sa lance iusques au cueur

19. dont ce fut grant dommaige car il estoit vaillant homme

20. Lors eusses veus angloys et irlandoyt chascun venir a la rescousse de son seigneur

21. et hommes mors tant dung coste que daultre.

den coningen. die een seer vroem man
was nam een glauie die stijf was ende
starr. en hi quam teghen Oliuier. Als
Oliuier hē sach comen nam hi een gla
uie vandē ghenen die hem alder naest
was. En si staken en si gheraceten mal
canderē so wel. als dattet inder macht
vanden paerden niet en was hē te mo
ghen onthouden noch te bliuen staen.
Waer om dat si beyde vallen moesten
ter aerde. Mer die coninc en stont daer
na niet op. Want Oliuier hadde hem
sijn harnasch doersteken. En hi hadde
hem dat pser van sijnre glaiuen in sijn
herte gheprient en ghestekē. Welc gro
te scade was wāt hi een seer vroem mā
was. Doe soudet ghi ghesien hebbē en
ghelsche en persche. en elc van hē ludē
quam tot hulpe en ten bescutte vā sinē

here. Doe soudet ghi ghesien hebbē dat
volc doot legghende alsoe wel vā dier
eenre siden als vander anderen. Oli
uier die stont te voet onder sijn viandē
daer hi sloech rechts en lincx tot allen
siden. Hi dede alsoe vele vromicheden
dat wonder was. Sijn grote en wel lū
dende swaert dede tot allē siden sijn vi
anden vā hē vlien. Nochtāns ondancx
hem allen en met crachte. wort hi weder
om te paerde gheholpē. Doen wort dē
strūt daer na veel starcker dan hi vā al
le dien dage gheweest hadde. En in de
sen se luen strūt vinct Oliuier met sinē
handē twee vandē coningen vā perlāt
en also quā hi mit groter pine doer alle
dat ghescut. En hi quā ondancx sinē vi
anden tot dat alder meeste tepken van
den perschen. twelch hi met crachte van

Olyvier die stont te voet onder sijn vianden, daer hi sloech rechts ende slincx tot allen siden. ²² Hi dede alsoe vele vromicheden dat wonder was. ²³ Sijn grote ende wel snidende swaert dede tot allen siden sijn vianden van hem vlien. ²⁴ Nochtans, ondancx hem allen ²⁵ ende met crafte ²⁶ wort hi weder om te paerde gheholpen. ²⁷

Doen wort den strijt daer na veel starcker dan hi van alle dien dage gheweest hadde. ²⁸ Ende in desen selven strijt vinck Olivier met sinen handen twee vanden coningen van Yerlant. ²⁹ Ende also quam hi mit groter pinen doer alle dat ghescut, ³⁰ ende hi quam ondancx sinen vianden tot dat alder meeste teyken vanden Yerschen, twelc hi met crachte van [f3va] wapenen ter aerden sloech, ende met eenen slaghe sloech hi dat hoeft vanden ghenen die dat droech, [dattet] ³¹ met der hoeft wapenen ³² ter aerden vloech. ³³

Doe waren die Yerschen seer versaecht, ³⁴ als si hoer luder teyken saghen ter aerden vallen, ende si deden grote naersticheit om dat weder op te helpen. ³⁵ Mer si en mochten niet, ende dat overmits die

22. Oliuier estoit a pie entre ses ennemys la ou il frapport a destre et a senestre

23. et fasoit tant darmes que merueilles estoit

24. Son espee trenchant fasoit de toutes pars ses ennemys fuyr

25. hem allen: al sijn vijanden

26. met crafte: met hulp van de zijnen

27. Touthefoys maulgre eulx et a force il fut remonte

28. et fut la bataille plus forte et plus aspre quelle nauoit este tout le iour.

29. Oliuier prist de ses mains deux roys dirlande

30. ghescut: projectielen — de vertaling is onjuist. Correct zou zijn geweest: doer alle die conrote(n) / scare(n)

31. [dattet] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576: Ende met eenen slaghe sloech hi dat hoeft vanden ghenen die dat droech metter hoofwapen dattet ter aerden vloech. — maar elders ingevoegd.

32. hoeft wapenen: helm

33. Puy apres a grant peyne perca tous les conroys et vint maulgre ses ennemys iusques a la maistresse enseigne des irlandoyz laquelle par force darmes il abbatit par terre et en vng cop enuoya la teste de celuy qui la portoit a tout le bassinet [d8v] par terre

34. seer versaecht: verbijsterd

35. Lors eusses veus irlandoyz fort esbays quant ilz choisirent et veirent leur enseigne trebucher par terre et midrent peine a la releuer.

vromicheit van Olivier, ende bi dat herte ende biden moet, die hi sinen volcke gaf.³⁶

Doe worden die Yersche verwonnen, ende si namen die vlucht.³⁷ Ende die verhittinghe³⁸ ende dat vervolch was seer groot, ende het duerde meer dan twee milen verde.³⁹ Ende daer bleeffter soe veel doot dattet een jammerlick dinck was te aensien, ende die hem selven bergen mochten, die dedent.⁴⁰ Ende si deden so veel als dat si quamen, soe bi nachte ende so bi daghe, tot haren scepen, inden welcken si liepen mit groter haesten, ende si togen in haer luder lant, daer si seyden ende vertelden die jammerlijke aventure ende dat grote verlies dat si ghehad hadden, twelcke een grote mistroesticheit made onder alle die ghene vanden lande.⁴¹

Olivier dede die trompetten slaen om te vertrecken⁴² ten eynde als dat niemant vorder en ghinghe, waer by dat hem een yeghelick pijnde weder om te keeren.⁴³ Ende alst gheboerde dat si den wech weder omme keerden die si ghegaen waren, ende als si die grote bloetstortinghe saghen, soe en wasser gheen van hem luden alsoe vroem, hi en was daer of verscric.⁴⁴ Ende Olivier hadde die tranen in die oghen, ende hi seide: “O, ghebenedide Scepper, ick bidde Di dat Dine grote barmherticheyt my vergheven wille die grote bloetstortinghe van desen kersten menschen.”⁴⁵ Nochtans als

36. mais ilz ne peurent Et finalement par la vaillance doliuier et le courage quil bailla a ses gens

37. furent desconfitz les irlandois et tournerent en fuyte

38. verhittinghe: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 101v leest hier: “Lenchaux fut grant [...]: De achtervolging was grootschalig [...].

39. Leschauffement fut grant et dura plus de deux lieues

40. et y en y eut tant de mors que piteuse chose estoit de regarder et se saulua qui sauluer se peust

41. Et tant quilz vindrent que de nuyt que de iour en leur nauire et entrerent dedens en grant haste et sen allerent en leur pays dirlande ou ilz dirent les piteuses nouuelles de la desconfiture qui bailla grant effroy et desconfort a tous ceulx de la terre

42. te vertrecken: terug te trekken

43. Oliuier fist sonner la retraits affin que nul nallast plus auant par quoy tout homme se mist a retour

44. et quant ce vint a repasser le chemin quilz auoient alle et veirent la grant effusion du sang ny eust celuy qui neust frayer

45. Et Oliuier mesmes auoit les larmes aux yeulx et disoit mon benoist createur ie te pry

Oli-[f3vb]vier dese woerden sprac, soe was hi seer blide van herten om die grote victorie die hi behouden hadde, Gode bedanckende ende lovende met goeder herten. ⁴⁶

In deser manieren quamen si tot in die stat, die welcke beleggen hadde gheweest van[den] ⁴⁷ Yerschen voer haer luder toecoemste, in welcker stat si ontfangen waren in groter eeren ende met processien in gehaelt. ⁴⁸ Ende die vander stat gaven Olivier grote ghiften, die welcke hi gaf ende deelde sinen volcke, alsoe dat hi daer of niet en behielt. ⁴⁹ Des ghelijcs vander winninge die hi ghehad hadde, en wilde hi oec niet of hebben. ⁵⁰ Daer na ontboet hi die capiteynen van sijnre wapeninghe, ende als si tot hem ghecomen waren in sijn herberghe, so seide hi tot hem luyden: “Mijn lieve heren, ghi weet die victorie die God ons heeft ghegheven by Sijnre graciën tegen onse vianden. ⁵¹ Daer om waert goet datmen dese nieumaren liet weten den co[n]inc, ⁵² onsen here. ⁵³ Ende ic bidde u luden datmen ov[e]rsie ⁵⁴ dat ghetal vanden doden, op dat wi hem over scriven mogen die gherechte waerheit.” ⁵⁵

Doen was daer gheseit als dattet noot ware datmen den coninc op een cort dese nieumaren dede weten [by eenen sekeren bode], ⁵⁶ ende daer om soude die sake te lanc vallen om te verbeiden totter tijt toe dat

que ta grant misericorde me veuille pardonner leffusion du sang de ces christiens

46. Touthoys prenes que Oliier disoit ces parolles si estoit il bien ioeux de obtenir victoire et rendant louenge a dieu de bon cueur

47. Homburch [1510]: van — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576: vanden

48. En celle maniere vindrent iusques en la ville qui par auant leur venue estoit assigee des irlandoyes en laquelle furent receus en grant honneur et procession

49. Et firent ceulx de la ville de grans dons a Oliuier lesquelz il departi[t] a ses gens tellement que rien ne luy en demoura

50. ne pare[i]llement du gain quil auoit fait rien nen vouloit auoir

51. puis manda les capitains de son armee et eulx venus en son hostel leur dist beaulx seigneurs vous saues la victoire que dieu par sa grace nous a donnee contre noz ennemys

52. Homburch [1510]: couinc

53. Et pource bon seroit ces nouuelles signifier au roy nostre sire :

54. Homburch [1510]: oudrsie — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: ouer sie

55. Si vous prie que les mors soient nombrez affin que nous luy puissions rescrire plus au vray

56. [by eenen sekeren bode] ontbreekt in Homburch [1510] alsook in de brontekst(en) — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576. — sekeren: betrouwbare, discrete [?]

die [d]oden ⁵⁷ ghetelt waren. ⁵⁸ Mer hem luyden dochte datmen nyet misdoen en mochte te scriven .xx.^M van haren vianden, sonder eenich ander ghetal te scriven, ende luttel van onsen volcke. ⁵⁹

57. Homburch [1510]: ioden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: dooden

58. Il fut dit que besoing estoit que le roy sceut brief ces nouvelles Et pource trop longue chose seroit dattendre a sauoir le nombre des mors

59. Mais comme il sembloit quon ne pouoit faillir descrire .xx. mille de leurs ennemys mors sans y mettre aultre nombre. et peu de noz gens

*Hoe dat Olivier den coninc van Enghelant dede weten met brieven
dat sijn vianden verwonnen waren ende dat si die vlucht
ghenomen hadden, ende hoe dat Olivier een
opset hadde om voerder te trecken.*

Capittel .XLIJ. ¹

[f4ra] Als die brieven ghescreven waren bi Olivier ende biden heren van sinen gheselscappe, soe deden si die gheven eenen bo[d]e, ² den welcken bevolen was dat hy groote naersticheyt soude doen om die wete te doen anden coninc. ³ Ende als die bode te Lonnen ghecomen was, soe presenteerde hi den coninc desen brief. Als die coninc den brief ontfanghen hadde, soe las hi hem heymelick. ⁴ Ghi moecht wel dencken dat hi doe seer blide was. ⁵ Daer om beval hi datmen desen brief openbaerlic soude lesen. ⁶ Ende alst quam ter kennissen vanden ghenen vanden hove, so en wasser daer gheen, si en loefden ende dancten Gode met goeder herten. ⁷ Ende die coninc gheboet datmen dese nieumaren over al soude condighen, ende datmen die clocken vander stat soude luden. ⁸ Daer nae sat hi op te paerde met veel meer ander heeren in sijn gheselschap, ende hi quam in Onse Vrouwen

1. ¶ Comment Oliuier fist sauoir au roy dangleterre par lettres que ses ennemys estoient desconfitz et tourneiz en fuyte et de lentprise faite par. Oliuier de aller plus oultre

Le .xlij. [chapitre]

2. Homburch [1510]: boee — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

3. Ainsi les lettres escriptes de par Oliuier et ses seigneurs de sa compagnie qui furent baill[e] a vng messenger a qui on dit quil fist toute diligence et quil fist luy venu a londres presenter ces lett[r]es au roy

4. Et quant le roy les eust luttés bas — heymelick: zachtjes, onhoorbaar voor anderen

5. vous poues penser quil fust bien ioyeux

6. Pource commanda que elles fussent leutes hault.

7. Et quant vint en la cognoissance de ceulx de la court ny eust celuy qui de bon cueur ne regraciast nostre seigneur.

8. Et commanda le roy que ces nouvelles fussent publieez par tout et que on fist sonner les cloches de la ville.

Kercke, inden welcken hi Gode graciën ende lof dede ende Sijnre liever moeder ⁹ ende sinen sconen sone ¹⁰ Olivier. ¹¹

Nu come ic weder omme tot Olivier, die welcke, als ic u geseit hebbe, hadde doen vergaderen alle die capiteynen ende hoeftmannen van sinen here, ende hi vraechde hem luden of si wille hadde een[i]ghe ¹² saken van goeden opsette te doene. ¹³ Si antwoerden dat si daer toe willich waren ende dattet aen hem luden niet en ghebrac. ¹⁴ Doe seide Olivier: “Mijn heren, mijn vrienden ende mijn ghesellen, God heeft ons ghegheven also schonen aventure als dat wi Hem nemmermeer te vollen en sullen mogen bedancken. ¹⁵ Daer om duncket mi goet, aengesien ons goet beghinsel, isset dattet aen u luden niet en ghebreect, dat wi noch wat goets doen moghen. ¹⁶ [f4rb] Want ghi moecht wel dencken dat nye volc also beroert noch versaghet ¹⁷ en was als onse vianden en sijn, als si die waerheit vander saken wisten, want die een van haren coningen doot is ende die twee ander ghevangen, ende daer toe soe is verslagen ende doot ghebleven al dat volck van oerlogen, inden welcken si betrouwen hadden. ¹⁸ Also dan mijn goetduncken is, aenghesien alle dese saken ende om dat wi niet verde

9. Jan van Ghelen 1576: in dye welcke hy gode ende zjnre lieuer moeder loofde ende danckte /

10. sconen sone: schoonzoon

11. Apres monta a cheual et plusieurs seigneurs en sa compagnie et vint iusques [e1r] en leglise de nostre dame en la quelle il rendit graces et louenge a dieu et a son beau filz Oliuier.

12. Homburch [1510]: eenrghe (ronde ‘r’ in plaats van ‘i’ — distributiefout)

13. ¶ Ie retourne a oliuier lequel comme ie vous ay dit auoit assemble tous les chefz de chambre de son armee aux quelz il demanda silz auoient en volunte de faire quelque chose de bien.

14. Iceulx respondirent que oy et quil ne tenoit pas a eulx

15. Lors oliuier dit Mes seigneurs amys et compaignons dieu nous a donne si belle aduventure que iamais ne le saurons remercier

16. Pour ce me semble bon veu nostre bon commencement sil ne tient a vous que encore pouons nous faire quelque chose de bien

17. versaghet: verbaasd

18. Car vous poues penser que oncques gens ne furent plus esbays que sont nos ennemys. Quant ilz sceurent la verite de la besoigne que lung de leur roys estoit mort et les deux aultres pris et auecques ce sont occis tous les gens de guerre aux quelz ilz auoient fiance

en si[j]n¹⁹ van haer luden contreyen ende landen, ist dat wi ons haestelic stellen in haer luden lant eer dat haren rouwe vergheten is, sonder hem luden moet te gheven om op haer luder saken te dencken, soe sullen wi hem luden also onversien vinden als dat si niet veel weren doen en sullen.²⁰ Ende dit is mijn goetduncken onder verbeteren ende correctie.²¹ Want mi dunct, waert bi alsoe dat wi dat lant winnen ende vercrigen mochten, dat ghi luden, die daer sake of wesen soudt, waerdich soudet wesen van groten love ende recommendacien, ende ghi soudt waerdich wesen altijd ghestelt te worden onder dat getal ende memorie vanden edelen ende vromen mannen.”²²

Die selve capiteynen, horende Olivier also spreken, so namen sijt also hoge op in haer luder herten, ende hem luden dochte wel als dattet ghene dat hi seyde quam [hem]²³ uut eenen hoechmoedigen wille.²⁴ Daer om als luden van eenen accorde wesende, so seiden si eendrachtelijc sonder langen raet tot hem: “Olivier, wi sijn hier ghecomen om den coninc te dienen teghen sinen vianden, ende daer nae di.²⁵ Daer om segghen wi di: Soe waer datstu sulste willen gaen, wy sullen di dienen recht als die ghene die mit di leven ende sterven willen, ende wy en sullen di nemmermeer begheven noch beswi-[f4va]ken.”²⁶

19. Homburch [1510]: sien — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

20. Ainsi doncques mon aduis est que toutes ces causes veues nous ne sommes pas loing de leurs marches que se nous nous mettons en leurs pays hastiuement et deuant que leur grant deul soit passe sans leur donner loisir de penser a leurs affaires. nous les trouuerons si despourueuz que en eux nauront guaire de resistance

21. et vela mon aduis soubz correction. — onder verbeteren ende correctie: maar ik ben bereid mijn mening te herzien als u hier anders over denkt

22. car il me semble que se nous pouons conquerre ce pays que entre vous qui en seres cause series dignes de grant louenge et recommandation et series dignes de i[am]es nestre mis hors de la memoire aux vaillans hommes

23. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

24. Iceulx capitaines ainsi oyans parler Oliuier le prirent fort en leurs cueurs et bien leur sembloit que ce quil disoit luy venoit dung haultain vouloir — hoechmoedigen wille: ambitie

25. Pource tous dung accort sans long conseil luy dirent Oliuier nous sommes partys pour seruir le roy contre ses enn[e]mys et toy apres

26. Et pour ce nous te disons que la ou tu voudras aller nous te seruirons comme ceulx qui voulons mourir et viure avec toy et iamais ne te fauldrans

Als Olivier hoerde ende aensach die goede begheerte ende jonste die die edele mannen tot hem hadden ende [den]²⁷ goeden wille die si hadden den coninc dienst te doen, so bedancte hi hem luden seer oetmoedelic, hem selven offerende ende presenterende mit lichaem ende met sijnre macht tot haren besten ende tot haren belieften.²⁸

27. [den] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

28. Oliuier voyant la bonne affection que ces nobles hommes auoient en luy et la bonne volunte quilz auoient de faire seruice au roy. De bonairement les remercyta en soy offrant a eulx de corps et de sa puissance

*Hoe dat Olivier in Yerland track, ende bi beleide eenen coninc, den
welcken ontset ghedaen was van drie ander coninghen, di[e] ¹
welcke Olivier verwan ende tonder brochte.*

Capittel .XLIJ. ²

In deser manieren so wort die reyse van Yerland ghesloten, ³ ende si namen in die stat alsoe veel tenten ende pavillionen als si vinden mochten, ende al tghene dat hem luden van node was dat velt te houden. ⁴ Doen reysden si van daer, ende si namen met hem luden dusent mannen te paerde ende dusent te voet tot haerder luder ghetal. ⁵ Ende oec soe deden si voeren soe veel ghescuts als si hebben mochten, sonder die stede daer of te ontrijven ende bloot te maken. ⁶ Ende hem luden was gheseit, eer si wech trocken, vanden ghenen die den last hadden om die doden te begraven, als dat si wel ghevonden hadden .XXIIJ.^M van haer vianden ende .XIJ. hondert van haer luden, waer of die vrienden vanden Enghelschen die dair doot ghebleven waren, seer rouwich ende tonvreden ⁷ waren. ⁸

Doen deden si haestelic scepen vergaderen, ende si stelden hem selven ter zee waert in, ende si deden so grote naersticheit als dat si in corter tiden uut dat conincrijcke van Enghelant waren, ende si quamen in dat conincrijcke van Yerland, daer si veel quaets begonsten te doen. ⁹

1. Homburch [1510]: di

2. ¶ Conment Oliuier entra en irlande et assiegea vng roy le quel fut secouru de quatre autres roys que le dit Oliuier desconfit. Le [.xliij]. chapitre]

3. ghesloten: besloten

4. PAR ceste maniere fut conclus le voyage en irlande et prindrent en la ville autant de tentes et de pauillons quilz peurent trouuer et tout ce que mestier leur estoit pour tenir les champs — dat velt te houden: in de buitenlucht te overnachten

5. Se partirent de la et menerent mille hommes a cheual avecques eulx et autant de pie avecques leur nombre — ende dusent te voet tot haerder luder ghetal: alsmede 1000 voetknechten

6. Et aussi firent mener le plus dartillerie quilz peurent auoir sans desgarnir la ville

7. tonvreden: onaangenaam getroffen

8. et leur fut dit auant leur partement par ceulx qui auoient la charge de enterrer les mors que bien en auoient trouue .xxiiij. mille de leurs ennemys et .xij. cens des leur. dont les amys des angloys mors furent tresdesplaisans.

9. Et firent assembler nauires en haste et entrèrent en mer Et tant firent que en bien peu de temps furent dehors du royaume dangleterre et entrèrent en celuy de [e1v] irlande

Si vonden luttel plaetsen ¹⁰ die teghens hem luden hielden, ¹¹ want si en sijn [f4vb] niet also starc als die van Vrancrijke of die van Enghelant. ¹²

Die ghene die ghevonden waren inden plaetsen die met crachte ghewonnen waren, die en hadden gheen ghenade, ¹³ want men dedese alle sterven. ¹⁴ Mer die ghene die hem luden op gaven sonder haer coemste te verwachten, waren in ghenaden ghenomen. ¹⁵ Ende daer mede gaven si haren vyanden so groten ontsich ¹⁶ dat den meesten deel hem luden op gaven sonder haer coemste te verbeiden. ¹⁷

Doe waren die coninghen vanden lande die ontcomen waren vanden strijde, alsoe seer versaecht ¹⁸ dat si ghenen raet en consten ghevinden in haren saken, want haer luder volc was noch al vol droefheden ende liden om die jammerlijke aventure die hem gheboert was, also dat si ghenen moet en hadden, hi en was vergaen. ¹⁹ Ende aldus gaven sijn alle op inden wille Gods, ende si maecten starc die sloten ende steden daer si hem op wilden onthouden. ²⁰ Nochtans en wasset alsoe niet als

ou ilz commencerent a faire moult de maulx

10. plaetsen: (versterkte) plaatsen

11. hielden: (stand) hielden

12. Ilz trouuerent peu de places qui tenissent contre eulx Car elles ne sont pas si fortes comme celles du royaulme de france ou du royaulme dangleterre.

13. gheen ghenade: dit was gangbaar oorlogsrecht — als een stad zich overgaf zonder verzet te plegen dan werden lijf en goed van de stedelingen gespaard en werd de stad eigendom van de legeraanvoerder c.q. diens opdrachtgever, maar als een stad gewapend verzet geboden had dan was alles van waarde voor de plunderende soldaten, en werden de stedelingen na afloop vermoord of als slaaf weggevoerd.

14. ¶ Ceulx qui estoient trouues es places qui estoient prises dassault nauoient nul mercy quon ne fist tout mourir

15. Mais ceulx qui se rendoient a eulx sans attendre leur venue estoient prys a mercy

16. ontsich: vrees

17. Et de ce donnerent si grant crainte a leurs ennemys que la pl[u]s part se rendoit a eulx sans attendre leur venue — verbeiden: afwachten

18. versaecht: verbijsterd

19. Les roys des pays qui eschappes estoient de la bataille furent tant esbahys quilz ne sauoient mettre conseil en leurs affaires Car leurs gens estoient encore tous plains de tristesse et de douleurs pour la douleureuse fortune qui leur estoit aduenue quilz nauoient courage qui ne fust failli. — ghenen moet en hadden, hi en was vergaen: ook het beetje moed dat zij nog (over) hadden, was verdwenen

20. Pour quoy ilz abandonnerent tout a la volonte de dieu. Et seulement fortifierent les

si en quamen dicwil in dat Enghelsche heer, ende si bevochtense met laghen,²¹ seer subtilick gheregeert van haerre siden, alsoe datter vele bleef vander eenre siden ende vander anderen, in sulcker wijs dat by verledinghe van tijde den meesten deel hem luden op gaven.²² Jae, selve die dorp luden hulpen die oerloghe voeren tegen haer heren.²³

Ende in deser wijs quamen si beleggen een stede ofte een slot daer hem in hielt een vanden coningen van Yerlant, die cortelijc eerst ghe[cr]oent²⁴ was, ende hi was die sone vanden coninc die Olivier inden tornoye verslaghen hadde.²⁵ Ende si bespronghen²⁶ dat slot seer scarpelic ende vromelijck, ende daer worden veel grote, starcke slagen [f5ra] gheslaghen ende veel vromicheden van wapenen ghetoeent.²⁷ Ende die van binnen den castele verweerden hem alsoe vromelic ende soe heerlic als dat si van dien daghe gheen grote scade noch hinder en hadden.²⁸ Doe moesten dat volc van Olyvier vertrecken vanden slote om die nacht die hem luyden op dye hant²⁹ quam.³⁰

Die coninck Maquemor wort ghewaerscuwet, ende hi vernam van desen saken ende hoe dattet casteel van sinen neve beleggen was, waer om dat hy seer toernich was ende tonvreden, ende hi swoer bi sijnre crone dat dese sake alsoe niet bliven en soude.³¹ Doe vergaderde hi

places ou ilz auoient volunte de eulx tenir et retraire /

21. laghen: uitvallen

22. si nestoit ce pas que souuent ne enuoyassent aux angloys assaulx et escarmuches tressubtillement gouernees de leur coste : parquoy en mourut beaucoup dung coste et daultre. Et tellement que par succession de temps la plus part se rendit a eulx

23. et mesmement les paisans se aidoint a guerroyer contre leurs seigneurs.

24. Homburch [1510]: ghesoent — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: ghecroont

25. En cest estat vindrent assieger vne place la ou vng roy dirlande nouvellement couronne (qui filz estoit de celuy que Oliuier auoit occis au tournoy) se tenoit.

26. bespronghen: bestormden

27. Laquelle fut assallie pour la premiere venue tresuitement et rudement y eut dune part et daultre plusieurs grans coups darmes monstrez

28. Et tellement que ceulx de dedens le chasteau se deffendirent si vigoureusement quilz ny receurent nul dommage pour ce iour.

29. op dye hant quam: aanstaande was

30. Et se retirerent les gens doliuier pour celuy iour

31. Le roy maquemor fut aduertie de ces choses et comment le siege estoit deuant la place de son cousin Par quoy il fut tresdesplaisant Pource iurat sa couronne qui ne demoureroit pas ainsi

alsoe veel volcx als hi mochte, ende hi met sijn derden vanden coninghen [quamen] ³² om dat belegghe te lichten. ³³

Olivier die was ghewaerscuwet, ende hi hadde kennisse van desen saken. ³⁴ Doe stelde hi hem selven te velde om haer luden coemste te verbeyden ende hi liet een deel volcx om dat belegghe te bewaren. ³⁵ Hi stelde sijn volck in ordinancien, ende hi verbeyde sijn vyanden in een schoon ordinancie van betaelgen of stride bereit omme te vechten, die welcke niet langhe en verbeyden si en quamen. ³⁶ Ende als si mercten dat Olivier op die bane of velt was in ordinancien, so saghen si wel dat si sonder moeyte noch sonder anxt van daer niet en souden moghen scheiden noch comen. ³⁷ Daer om stelden si haer volc in ordinancien aen malcanderen, ³⁸ ende [si] ³⁹ begonsten aen te gaen ende seer te slaen. ⁴⁰ Olyvier ende sijn volck en verporden ⁴¹ noch en ghinghen niet vander steden, mer si verbeydense ⁴² mit staenden voete, ende ghevende eenen 'hu!' ⁴³ ende roep, soe ontvinghen sise aen die ysters van haren lancen ende glavien. ⁴⁴ Ende daer bleven in [f5rb] dat eerste aen comen veel mannen doot vander eenre side ende van die andere. ⁴⁵ Menighe vrouwen verloren daer haer heren, ende veel

32. [quamen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

33. Il assembla autant de gens que possible luy fut / Puys luy troysiesme des roys vint pour leuer le siege.

34. Oliui[e]r fut aduertie de ces choses

35. et se mist au champs pour attendre leur venue et laissa vng nombre de gens pour garder les logis et le siege.

36. Il mist ses gens en ordonnance et attendit ses ennemys en tresbelle bataille prest de combattre lesquelz ne demourerent guaires a venir

37. Et quant ilz apperceurent que Oliuier estoit ia sur les rans en ordonnance ilz virent bien que sans meslee ne pouoient partir ne esch[a]pper

38. aen malcanderen: (dicht) tegen elkaar aan

39. Homburch [1510]: si si

40. Et pource midrent leurs gens en tresbel arroy et ordonnance bien serres Et commencerent a charger.

41. en verporden: bleven zitten waar ze zaten

42. verbeydense: wachtten hen op

43. Jan van Ghelen 1576: huyl *ende* roep

44. Oliuier et ses gens ne se muerent de leur lieu ains attendirent de pie coy. Et en iettant vng hu les receurent aux fers des lances et glaiues.

45. Et y eut en celle premiere entree plusieurs hommes mors dung coste et daultre

kinderen bleven weesen, ende menighe maechden sonder vryere.⁴⁶ Olyvier die sloech hem luden hoefden ende armen of, alsoe dat noyt man op eenen dach meer fayten van wapenen en dede dan hi op dier tijt en dede.⁴⁷ Nochtans vercoften si dierbaerlic haer luder leven als luden van groter vromicheit, want hem luden dochte, waert dat si die dachvaert verloren, soe souden si oec haer lant verliesen, ende aldus waren si veel te seerder ghemoet, ende elc van hem luden dede dat beste dat hi mochte.⁴⁸

In desen state ende manieren duerde den strijt tot inder nacht toe, mer int eynde worden die Yerschen verwonnen, ende si namen die vlucht, want si en mochten niet lijden noch verdragen den harden ende starcken anstoet ende storm vanden Engelschen.⁴⁹

Dat vervolch⁵⁰ en was niet verde om den nacht.⁵¹ Die coninc Maquemor ende twee ander coninghen waren ghevanghen, waer of dat Olivier seer blide was, want hi hadder vive wech,⁵² ende aldus en bleeffen niet meer dan twee, ende die een daer of was noch beleghen in dat castele daer dat belegge voer was.⁵³

Als den nacht ghecomen was ende Olivier in sijn tente was ghegaen, soe dede hi seer heerlic⁵⁴ dienen die ghevanghen coninghen.⁵⁵ Ende

46. Maintes dames y perdirent leurs seigneurs et mains enfans demourerent orphelins et maintes pucelles sans amy.

47. Oliuier leur decouppoit teste[s] et bras que oncques homm[e] pour vng iour ne fist tant darmes quil fist

48. Toutesfoys ilz vendoient [e2r] leur vie chèrement comme gens remplys de prouesse Car bien leur sembloit que silz perdoient ceste iournee aussi faisoient ilz leur pays. par quoy chascun auoit son courage reduble et faisoit chascun le mieulx quil pouoit.

49. En cest estat dura la bataille iusques au pres de la nuyt. mais en la fin les irlandoyz tournerent en fuyte et fure[n]t desconfitz comme ceulx qui ne pouoient suffrir le dur et aspre estour des angloys

50. Dat vervolch en was niet verde: De achtervolging duurde maar kort

51. La suyte ne demoura pas loing pour cause de la nuyt.

52. vive wech: vijf (van de zeven Ierse koningen) uitgeschakeld

53. Le roy de maquemor et deux aultres furent pris dont Oliuier fut bien ioyeux Car il en auoit desia cinq. Ainsi nen demouroit mais que deux dont lung estoit encore enserre en la place ou le siege estoit.

54. heerlic: eervol

55. Quant la nuyt fut venue. Oliuier en sa tente fist treshonorablement seruir les roys prisonniers

des ander daechs des morghens dede hi roepen dat hem elc man pinen soude om dat casteel te bestormen. ⁵⁶ Doen soudet ghi sien hebben moghen menich [vromen] ⁵⁷ ridder, sciltknechten, ruyteren ende knechten ghewapent ende gaen ten assaeute ende ten storme. ⁵⁸ [f5va] Mer die van binnen verweerden hem luden alsoe vromeliken dattet wonder was. ⁵⁹ Ende die coninc die op dat casteel beleghen was, seyde dat hi veel liever te sterven hadde dan hem selven op te geven inden handen vanden ghenen die sinen vader hadde doen sterven. ⁶⁰

56. et lendemain au matin fist cryer que chascun se mist en peine de assaillir la place.

57. [vromen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

58. Lors eusses peu veoir mains vaillans cheualier escuyrs et compaignon armes et aller a lassault.

59. mais ceulx de dedens se deffendoient tant vaillamment que dure merueille.

60. Et disoit le roy maistre du chasteau quil auroit pluscher mourir que de ce rendre es mains de celuy qui auoit fait mourir son pere.

*Hoe dat casteel ende die stede daer een vanden coningen van Yerlandt
op belegghen was, hem selven op gaf.*

Capittel .XLIIIIJ. ¹

Also als ghi gehoert hebt, soe bleef dat belegghe voer dit casteel legghende, ende het duerde een langhe wijle. ² Ende Olivier liet dicwile den coninck van Enghelant weten van sinen nieumaren, ³ ende hi ontboet ⁴ hem wel als dat hi geen sorge en soude hebben voer hem luden, want si en hadden anders nyet dan alle goet. ⁵ Dat ghescut ende die artillerie dat daer was, dede den castele grote hinder ende scade, alsoe dat daer een groot stuc muers ter aerden wort ghescoten, ende daer na wasset ⁶ op dier selver steden besprongen. ⁷

Olivier was inden storme ende in dat assaeut, ende hi droech ⁸ hem selven daer alsoe vromeliken dat hi die eerste was die daer in quam, waer by dat hem alle mannen volchden. ⁹ Aldus wort dat casteel ghewonnen ende die coninc ghevanghen. ¹⁰ Mer eer dat hi ghevanghen

1. ☞ Comment le chateau et ville ou estoit assiege lung des roys dirlande se rendit.

Le .xliiiij[. chapitre]

2. Ainsi que vous oyes par long temps demoura le siege deuant le chateau

3. liet dicwile ... weten van sinen nieumaren: hield voortdurend op de hoogte

4. ontboet hem: drukte hem op het hart

5. pendant lequel. Oliuier faisoit souuent sauoir de ses nouuelles au roy dangleterre et bien luy mandoit quil ne fist nulle doubte deulx. Car ilz nauoient que tout bien

6. Jan van Ghelen 1576: wordet

7. Lartillerie qui y estoit dommaga fort le chateau et tant que vng grant pan de mur fut porte par terre et puy fut par celuy lieu assailly — besprongen: aangevallen, bestormd

8. droech: gedroeg

9. Oliuier fut en cest assault et si vaillamment si porta quil fut premier dedens par quoy tout homme le suyuoit — hs. Parijs, BnF fr. 24385, fol. 82r leest hier (abusievelijk?): “et oliuier fu en personne a cest assault qui sy vailla[nm]ent sy porta qui fu le premier entrant dedens Par quoy tout homme le fuy”: reden waarom iedereen voor hem wegluchtte. Mevr. Régnier-Bohler vermeldt in haar dissertatie-editie (1994) niet de lezing van het hs. Gent, UB 470: “Et oliuier fu en personne en cest assault qui sy vailla[nm]ent sy porta qui fut le premier entrant dedens Par quoy tout homme le suy”. De redactie-Aubert (Parijs, BnF fr. 12574, fol. 101v) leest hier afwijkend: “car oliuier en personne estoit et assailloit la place comme les autres qui si porta tant vaillamment que ce propre iour ilz entrerent dedens pour quoy chascun si bouta”.

10. ainsi fut le chateau gaigne et le roy pris.

wort, dede hi ¹¹ wonder ¹² van wapenen. ¹³ Ende alle die daer binnen waren, worden doot gheslaghen. ¹⁴

Olyvier die trac van daer, ende hi liet daer goet garnisoen, ende hi stelde hem te weghe om te gaen winnen dat conincric vanden coninc sone vanden ghenen die hi verslaghen hadde inden eersten stride. ¹⁵ Mer die en verbeyde sijn coemste niet, ende hi quam Olivier tegen sonder enich har-[f5vb]nasch ofte wapenen, hebbende in sijn hant een tac van eenen oliven boem in een teyken van payse. ¹⁶ Ende als hi Olivier sach, soe seide hi hem: “O, alder vroemste versoecker ¹⁷ ende vercriger, voer wien niet dueren noch staen en mach, ende dat overmits die wreetheit ende scarpheit van dinen swaerde, du hebste verwonnen ende tonder ghebrocht dese conincrijcken, ende du hebste alle die coningen ghevangen, waer bi dat ic kenne ende lide als dat mine persoen alleen niet en soude mogen wederstaen uwe persoen noch oec dijn macht. ¹⁸ Daer om soe come ic ende gheve mi op tot dinen wille, ende ick presentere mi ende mijn conincrijcke tot uwen dienste.” ¹⁹

Olivier bedancte hem ende nam ²⁰ hem bider hant, ende hi seide hem als dat hi des avonts met hem eten soude. ²¹ Olyvier seyde ende beval dat die tenten ghespannen souden worden in een schoon, groene velt, dat niet verde van daer en was, doer welc velt veel rivieren

11. hi: de koning

12. wonder van wapenen: wonder(baar)lijke wapenfeiten

13. mais deuant sa prise fist merueilles darmes

14. et tous les aultres de dedens furent occis

15. Oliuier se partist de la et y laissa bonne garnison Il se mist au chemin pour aller conquerre le royaume du roy filz de celuy qui auoit occis en la premiere bataille

16. Mais celuy nattendit pas sa venue Ains vint a lencontre de oliuier sans quelque harnois ne armeures portant en sa main vne branche de oliuier en signe de paix

17. versoecker ende vercriger: een zeer poëtische vertaling van het simpele “conquerant” (veroveraar): iemand die iets nastreeft en dat (ook) verkrijgt

18. Et quant il vit oliuier il luy dist O tresuaillant conquerant deuant qui rien ne peult durer par la fureur de ton espee tu as suppedit[e] ces royaumes et as tous les roys prisonniers par quoy ie cognoys que ma personne seulle ne pourroit resister contre ta personne ne ta puissance :

19. Pour tant ie me viens rendre a ta volente et me offre moy et mon royaume a toy seruir.

20. Jan van Ghelen 1576: hi nam

21. Oliuier le remercyta et le prist par la main et luy dist quil soupperroit avecques luy.

ende fonteynen liepen, waer by dat die stede te bequamer was.²² Doe beval Olivier datmen die coningen die daer langhe ghevanghen gheweest hadden, tot hem soude brengen, die welc waren op een sterc slot dat daer na bi lach.²³ Ende hi dede sinen cock segghen dat hi die spise bereyden soude alsoe hi best ende heerlicste conste ende mochte, want hy wilde toeven ende chier doen den seven²⁴ coninghen in sijn tente.²⁵

Als die ure vander maeltijt ghecomen was, soe dede hi hem [luden]²⁶ sitten alle aen een tafele ende seer rijckelic ende princelic dienen, ende hi ende die ander heren uut Enghelant saten aen een andere.²⁷

Nae die maeltijt dede Olivier eenen ygheliken uut sijnre tenten gaen, ende daer en bleef nyemant in dan die [f6ra] seven coninghen en[de]²⁸ die Enghelsche heren.²⁹ Ende Olivier begonste te spreken ende sijn woerden te brengen totten voerseiden coningen, hoe dat si ghevanghen waren, niet van hem luden, mer ter belieften ende ten wille vanden coninc van Enghelant, dien si also scandeliken vertorent hadden.³⁰ Daer om seide hi hem luden dat die coninc, sijn prince ende here, haer soude houden tot sijnre belieften, ende hi vresede seere als dat die coninc hem luden soude doen corrigeren ende punieren tot sijnre belieften, alsoe dat behoerlic soude wesen.³¹ Oeck seide hi hem

22. Oliuier commanda que les tentes fussent tendues en vne belle prarye verde qui guaire nestoit loing de eulx par la quelle plusieurs petites riuieres et fontaines passoient par quoy le lieu estoit plus delectable

23. Oliuier commanda que les roys qui estoient pri-[e2v]sonniers de long temps lesquelz estoient demourez en vne [f]orteresse prochaine deux luy fussent admenez

24. Jan van Ghelen 1576: seluen

25. Et fist dire a son cuysinier quil apprestast le mieulx quil porroit a soupper. car il vouloit festoier les sept roys en sa tente.

26. Homburch [1510]: allen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

27. Et quant lheure de soupper fut venue il les fit seoir en vne table et tresrichement seruir et luy et les aultres seigneurs dangleterre furent en vne aultre

28. Homburch [1510]: en — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: *ende*

29. Apres soupper oliuier fit chascun vuidier de sa tente et ny demoura qu[e] les .vij. roys et les seigneurs angloys

30. Et commença oliuier a adresser ses parolles aux ditz roys comment ilz estoient prisonniers non pas a nul deulx mais a la volente et plaisir du roy de angleterre qui tant vergoigneusement lauoient offense

31. Et pour ce leur dist que le roy son seigneur les tendroit a son plaisir. et fasoit grant doubte quil ne les fist pugnir a son plaisir et volente ainsi quil appartiendroit

luden dat si des anderen daechs derwert soudent ghebrocht worden, ende dat si op haer saken dencken soudent, ende hoe dat si soudent moghen beteren den toren, scande ende hinder die bi hem luden ghedaen gheweest hadden.³²

32. et si leur dist bien que lendemain ilz y seroient menes et quilz pensassent a leurs affaires et comment ilz pourroient amender loffence que par eulx auoit este faite.

*Hoe dat Olivier na meer andere saken dede boetscappen ende weten
sijn coemste den coninc van Engbelant, ende vander
eeren diemen hem dede.*¹

Capittel .XLV.²

Nae desen spraken ende nae meer ander soe brochtmen wijn ende specien, ende elc ghinc slapen tot des anderen daghes dat alle mannen bi bevele vanden capiteynen hem selven reet maken souden om te vertrecken.³ Ende als si alle bereyt waren ende alle dingen ghepact ende beschict⁴ hadden, so stelden si hem selven te weghe om weder omme te Lonnen te comen.⁵ Ende doe dede Olivier tot hem comen een seer vroem riddere, ende hi was een vanden pri[n]cipalen⁶ Enghelschen capiteynen, den welcken hi seer hueschelic⁷ ende naerstelic badt dat hi ghinge totten coninc om hem te laten weten hair luder toecoemste, ende dat hi hem bet alle saken seggen soude dan men soude mo-[f6rb]ghen scriven.⁸

Die ridder volbrochte den wille van Olivier, ende hi stelde hem selven te weghe, ende hi dede alsulcke naersticheit als dat hi in corter tijden te Lonnen quam, ende hi groetede den coninc, ende hi dede die recommendacie seer oetmoedelic van Olyviers weghe ende van alle sijn ghesellen.⁹ Daer na begonste hi hem te vertellen hoe dat si int weder keeren waren, ende dat si die seven conincrijcken van Yerlant

1. Jan van Ghelen 1576: Ende met triumphen ende blijschappen dat hy in ghehaelt wert.

2. ¶ Conment Oliuier apres plusieurs choses enuoya dennuncer sa ve[n]ue au roy dangleterre et de lhonneur que on luy fist. Le .xliv. chapitre

3. Apres plusieurs parolles on apporta vin et espices et sen alla chascun coucher iusques a lendemain que tout homme par le commandement des capitaines sappresta de partir

4. Jan van Ghelen 1576: gheschiet

5. Et ainsi tout prest et toutes bagues trouses se midrent a chemin pour retourner vers londres

6. Homburch [1510]: pripcipalen

7. hueschelic ende naerstelic: beleefd maar nadrukkelijk

8. Et lors oliuier appella vng tresuaillant cheualier et lung des principaulx capitaines angloys Auquel il pryra moult courtoisement quil allast deuers le roy denuncer leur venue et que mieulx luy sauroit dire toutes choses que on ne porroit escrire.

9. Le cheualier en accomplissant la volonte de oliuier se mist au chemin et fist tant que en peu de temps arriua a londres et salua le roy Et fist les recommandations treshumblement de par oliuier et de tous ses compaignons.

ghewonnen hadden ende gestelt in sijnre onderdanicheit,¹⁰ ende dat Olyvier met hem brochte alle die seven coningen ghevangen om sinen wille daer mede te doene.¹¹ Oec seide hi ende vertelde hem die wonderlike vromicheit die hi in Olivier ghesien hadde, ende dattet bi na onmoghelijc was als dat eenich sterflijk mensche soude doen moghen tghene dat hi hem hadde sien doen ende volbrengnen.¹² Ende hi seide: “Here, naest Gode ende Sijnre liever moeder danct den alder vroemsten ende stoutsten Olivier, want overmits sinen rechteren arm hebt ghi ghehouden die victorie van uwen vianden.¹³ Ende seker, ic en ghelove niet dat God nie creature meer doechdelike crachten ghegheven heeft dan Hi [in]¹⁴ desen ghedaen heeft!”¹⁵

Die coninc dese blide niemaren horende, was also vervolt van vroechden dat hi een langhe wile was dat hy niet een woert spreken en mochte.¹⁶ Nochtans ten eynde van dien so nam hi den ridder in sinen arm, ende hi seide hem: “Mijn lieve vrient, ghi sijt seer willecome.¹⁷ Ic dancke Gode ende die arm ende dat swaert vanden edelen ridder

10. De vertaler heeft “de son septiesme” in zijn brontekst genegeerd, een corruptie die al voorkwam in de druk van Louis Cruse, Genève 1482 en die overgenomen werd in de herdrukken onder de naam Loys Garbin, maar die curieus genoeg gecorrigeerd werd in de druk van ná 1493: “de son septre” (onder zijn scepter), zoals in hs. Gent, UB 470, fol. 112r: “Puis luy *commencha* a compter *comment* Ilz estoient sur leur Retour et que les Royaumes dyrlandes estoient concquis subiugies et mys a lobeysance de son sextre [...]” en hs. Parijs, BnF, fr. 24385, fol. 84r.

11. Puy luy commenca a compter comment ilz estoient sur le retour et que les .vij. royaulmes dirlande estoient conquis et mis a obeissance de son septiesme Et que oliuier luy amenoit tous les [.vij. roys prisonniers pour en faire sa volunte

12. Et luy commenca a deuiser la merueilleuse vaillance quil auoit veue faire a Oliuier et que a peine estoit il creable que homme mortel peust faire ce quil auoit veu accomplir au dit oliuier

13. Et disoit sire apres dieu et sa tressainte mere rendes graces au tresuillant cheualier Oliuier Car par son bras destre aues obtenu victoire contre les ennemys

14. [in] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

15. Et certes ie ne cuide pas que dieu donnast oncques plus de bien a creature quil a fait a celuy.

16. Le roy oyant ces ioyeuses nouvelles fut si rempli de lysesse quil fut longue espace sans pouoi[r] sonner mot

17. Touthoys a chef de presse il embrassa le cheualier et luy dist Mon amy vous soyés le bien venu.

vanden bliden nieumaren die ghi mi brenget!”¹⁸ Daer na beval hi hem dit overluyt ende openbaerlijc te seggen.¹⁹

Doen begonst hi noch meer int langhe daer af te verrekenen²⁰ dan hi [f6va] ghedaen hadde voerden coninc, ende altijts lovede ende prijsede hi die cloecheyt van Olivier, seggende dattet een dinc was vander ander werelt ende niet te geloven vanden ghenen die dat niet ghesien en hadden.²¹

Dese nieumaren quamen doe in die cameran vanden vrouwen ende tot die oren van die scone Helena, die welcke seer blide was [van]²² dat si daer of hoerd[e]²³ seggen, ende haer dochte, so wann[ee]r²⁴ si coninghinne gheweest hadde van Olivier, dat alle die werelt²⁵ daer of te bet soude hebben, waer by dat si in haers sels²⁶ herte blameerde ende versmade haren vader om dat hi eenen soe edelen riddere nam²⁷ ende onthilt tghene dat hem toebehorende was.²⁸

18. ie loue dieu et les bras et lespee du tresgentil cheualier des ioyeuses nouvelles que vous mapportes

19. Puyt luy commanda le dire tout hault

20. verrekenen: verkeerde keuze van de vertaler, bedoeld is ‘compter’ in de betekenis van ‘racompter’ (vertellen) en niet ‘compter’ in de zin van ‘computare’ (rekenen).

21. Si commença encore a compter plus au long quil nauoit [e3r] fait a la personne du roy Et tousiours en louant la prouesse et vaillance de Oliuier disant que cestoit chose de laultre monde et non a croyre a ceulx qui ne lauoiert veu.

22. Homburch [1510]: dat si van — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576

23. Homburch [1510]: hoedr

24. Homburch [1510]: wanneer

25. alle die werelt: geen (te) woordelijke vertaling van “tout le monde” maar een geïnspireerde poging om zin van onzin te maken. Hs. Gent, UB 470, fol. 113r: Et lui sambloit bien que quant elle eust este Royne de tout le monde sy leust bien valu oliuier”: als zij koningin van heel de wereld geweest zou zijn dan zou dat veel beter voor Olivier zijn.

26. sels: selfs (Hollands)

27. nam: de vertaling is geïnspireerd, want de brontekst is corrupt. Correct ware geweest ‘o(u)stoit’, zoals in hs. Parijs, BnF fr. 1474, fol. 62, Louis Cruse, 1482, Loys Garbin, ca. 1491-1492 en Loys Garbin, ná 1493, van het werkwoord ‘oster’ (wegnemen) — de hss. Gent, UB 470, fol. 113r en Parijs, BnF fr. 24385, fol. 85r lezen hier: “tolloit”.

28. Ces nouvelles vindrent en la chambre des dames et iusques aux oreilles de la belle helaine qui estoit bien ioyeuse de ce quelle en ouoit dire Et luy sembloit que quant elle eust este royne que tou[t] le monde en eust mieulx vullu et doliuier Par quoy son courage blasmoit son pere de ce que a si gentil cheualier estoit ce que luy estoit deu.

Die coninc vernam ende vraechde den dach wanneer dat hi comen soude, ende hi ordineerde den hofmeesters een seer grote feeste te doene tot haer luder coemste.²⁹ Ende hi beval alle den groten heren ende princen van sinen lande daer te comen om alsoe veel te bet gheselscappet te wesen.³⁰ Ende alst quam ende ghebuerde dat Olivier die stat nakende was, so quamen alle die princen ende heren ende reden hem teghen in schoonder ende heerliker ordinancien, ende daer en wasser gheen van hem allen, si en deden hem grote eere ende reverencie.³¹

Die coninc hadde gheordineert dat hi met triumphen ende vroechden gebrocht [soude worden]³² doer die stat.³³ Daer om so waren die straten behanghen ende grote vieren ontsteken, ende die clocken luden tot allen plaetsen.³⁴ Oec mede quamen hem [tegen]³⁵ die processien van alle siden tot der poerten toe.³⁶ Ende als Olivier die processien ende collegien sach, soe stelde hi hem selven te voete ende vervolghede,³⁷ die grote heren die hem die eere deden.³⁸ Ende in desen state qua-[f6vb]men [si]³⁹ tot inder kercken, daer si Gode loveden ende gracie seiden om die grote victorie die si ghead hadden.⁴⁰

Doe saten si op te paerde, ende Olivier sant die coninghen van Yerlant inder herbergen die om hem luden gheschicht ende

29. Le roy enquist et demanda du iour quil viendroit et ordonna aux maistres dostelz de faire vne bien grant feste a leur venue

30. Il commanda a tous les grans seigneurs et princes de son pays de y estre pour estre mieulx accompagne

31. Et quant vint que Oliuier approcha pres de la ville tous les princes allerent a lencontre de luy et ny eust celuy qui ne luy fist honneur et reuerence.

32. Homburch [1510]: soude gebrocht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

33. Le roy auoit ordonne quil fust amene en triumphe par la ville.

34. pour ce furent tendues les rues et feuz allumez et sonnerent les cloches de toutes pars

35. [tegen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

36. Aussi les processions vindrent de toutes pars a lencontre de luy iusques a la porte

37. Hier mankeert de vertaling. Het is niet zo dat Olivier lopend de grote heren volgt, maar de grote heren volgen het voorbeeld van Olivier en stijgen ook af.

38. Et quant Oliuier apperceut les collieges et processions il mist pie a terre et consequamment les grans seigneurs qui luy firent ces honneurs

39. [si] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

40. Et en cest estat vindrent iusques en leglise ou ilz rendirent graces et louenges a dieu

gheordineert waren, ende hi quam al ghewapent voer den coninc, den welcken hi oetmoedeliken groetede ende reverencie dede.⁴¹

Als hem die coninc sach, soe quam hi hem tegen, den hoet in die hant hebbende, ende hi nam hem inden armen ende cussede hem, segghende: “Mijn alder liefste vrient, ghebenedijt si [die vader die u gewonnen heeft ende die moeder die u droech, ende ghebenedijt si]⁴² mijn opperste Scepper, dat Hi u ye den wille gaf in dit conincrike te comene, dat welcke op desen tijt al so sere gheeert is, ende dat bider ontsienisse van uwen swaerde.⁴³ Ic bidde Gode dat Hi mi dat late verdienen ende my macht gheven wil u dat te lonen.”⁴⁴

Olivier antwoerde: “Here, bedancket Gode ende daer naer die vrome ridders die ghi mi ghegheven hebt, ende mi niet, want al hebbe ic mijn beste gedaen na mijn vermoghen, nochtans en hebbe ic niet verdient die eere die ghi mi doet.”⁴⁵

Die coninc seyde als dat hi van alle saken wel geïnformeert was, ende hi beval hem dat hi hem ghinghe ontwapenen, ende als die ure vander maeltijt ghecomen soude wesen, dat hi dan weder om quame, ende dat hi met hem brocht die coningen van Yerlant, want hi wilde dien avont met hem eten in sijn pallays.⁴⁶

Olivier ghinck tot sijnre vrouwen, der welcker die coninc bevolen hadde dat si hem alle die eere soude doen die si mochte.⁴⁷ Daer om,

41. Et puy monterent a cheual et enuoya oliuier les roys dirlande aux hostes qui pour eux estoient ordonnez. Et luy tout arme vint vers le roy le quel il salua treshumblement

42. Homburch [1510]: Ghebenedijt si di mijn opperste scepper — aangevuld en verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

43. Qua[n]t le roy lapperceut il marcha contre luy le chapeau oste et le commença embrasse[r] et le baisa de ioye en disant Mon tresdoulx amy benoist soit le pere par qui tu fus engendre et la mere qui te porta Et loue soit mon benoist creatour quant oncques vous donna volunte de venir en ce royaulme lequel est a present tant honore par la crainte de vous et de vostre espee

44. ie pry a dieu quil le me lasse desseruir et me doint puissance de le vous guerdonner.

45. Oliuier luy respondit. Sire remercyes nostre seigneur et apres les vaillans hommes que vous maues bailles et non pas moy Car prenes que iay fait le mieulx que iay peu. si nay ie pas desseruy lhonneur que vous me faites

46. Le roy luy respondit quilt estoit bien aduertie de tout et luy commandast quil sen allast desarmer Et quant lheure du soupper seroit venue quil reuenist et quil amenast les roys dirlande car il vouloit soupper avecques eulx en son hostel.

47. Oliuier sen alla deu[er]s sa maistresse a laquelle le roy auoit commande que tout lhonneur que elle pourroit faire quelle luy fist.

als si Olivier sach comen, so nam si hem bider hant ende cussede hem, seggende dat hi wille come w[a]s. ⁴⁸ Mer om dattet late was ende die ure vand[e]r ⁴⁹ maeltijt naken-[g1ra]de was dat Olyvier die gevangen coningen brengen soude, so en was hi niet langhe biden vrouwen, maer hi nam orlof ende ghinc in sijn herberghe. ⁵⁰

48. ¶ Et pour ce quant elle vit venir oliuier. elle le prist par la main et le baisa en luy disant quil fust le bien venu — Homburch [1510]: *wans*

49. Homburch [1510]: *vander*

50. Mais pour ce quil estoit tart et lheure du soupper approchoit que. Oliuier deuoit mener ces roys prisonniers il ne fust guaires vers les dames. Mais prist conge et sen alla en son hostel.

de was: dat olpuiet die geuangē con-
gen biengē soude. So en was hi n; lā-
ghe bidē vrouwē. Maer hi nam orlof
en ghinc in sijn herberghe

¶ Hoe dat olpuiet te houē quā mettē

geselschap vande seue coninghē die hi
gheuangē hadde: vanden welcken hi
een present dede den coninck van En-
ghelant.

¶ Capittel. xlvj.

Als olpuiet gewapent was ende
van nieuwe ghecleet so quam hi
seere wel gheselschap van edelen man-
nen vande houe: die alle niet en beger-
den: dan hem eere ende vrientscapse te
doene. Ende hi quam in die herberge
daer die coningē gelogiert en gheber-
ghet warē. Die welke hi groete en re-
uerencie dede. En hi seide hem luyden
dat die coninck sijn heere hem luyden
wilde sien: en dien auont met hem lu-
den eten. Hi antwoerde hē dat si daer
gaerne gaen souden. en si laten op te
paerde. En olpuiet met hem luyde die
se ghelepede. En als si te houe ghecomē
warē soe quamen hem luyde veel pri-
cen wt enghelant teghen: die se leyden
tot voer den coninck. Als die coninck hē
luyden sach in sijnre camerē comē. soe
en verpouede hi hem niet vāder stede.
En die andē screpedē met gebogē kuyē.
En als si den coninc bat naerō quamē
soe dede die coninc sijn hoet af: hem lu-
den drie of vier schreen teghē gaende.

En hi seide hem luden dat si seere wil-
lecome waren. En als hi hē luden alle
bi sonderlinge seer gegroet hadde: soe
begonsten si te spreke vā vele genoech-
like sake sond enige woerde te maken
van hē luyden orloghe. Hi warē also
lange in desen tusschē sprake en woer-
den tot dat die vye vander maelrijt ge-
comē was en dat hātwater ghetrōiet.
Daer nae hadde die coninc van enge-
lant gheordincert als dat daer drie ta-
felen ghedect souden wesen in die sale.
Die een veel hogher ende meer verhe-
uen dan die ander. Ende aē die selue ta-
fel sat die coninck en hi beual Olpuiet
dat hi bi hē soude sittē die welke niet
ouerhouch en dorste wesen den gebo-
de vande coninc. Daer om sach hi neder
al bescaemt en niet meer soe en lacter
daer bi. Daer nae beual hi d; mē soude
doē sittē die coningē vā perlāt. Die hof-
meesters die wel wisten wat si daer af
doē souden: si dedē hē luyde sittē aen die
twelste tafel en alle die andē price waer

g i

Hoe dat Olyvier te hove quam metten [g1rb] geselschap vanden seven coninghen die hij ghevangen hadde, vanden welcken hi een present dede den coninck van Enghelant.

Capittel .XLVI. ¹

[g1ra] Als Olyvier [ont]wapent ² was ende van nieuwen ghecleet, so quam hi seere wel gheselsapt van edelen mannen vanden hove, die alle niet en bege[e]rden ³ dan hem eere ende vrientscape te doene. ⁴ Ende hij quam in die herberge daer die coningen gelogiert ende ghe[her]berghet ⁵ waren, die welcke hi groete ende reverencie dede, ende hi seide hem luyden dat die coninck, sijn heere, hem luyden wilde sien ende dien avont met hem luden eten. ⁶

Sij antwoerden hem dat si daer gaerne gaen soudent, ende si saten op te paerde, ende Olyvier met hem luyden, diese gheleyde. ⁷ Ende als si te hove ghecomen waren, soe quamen hem luyden veel princen uut Enghelant teghen, diese leyden tot voer den coninck. ⁸

Als die coninc hem luyden sach in sijnre camerem comen, soe en verporrede hi hem niet vander stede, ende die ander screyden ⁹ met gebogen knyen. ¹⁰ Ende als si den coninc bat naerder quamen, soe dede die coninc sijn hoet af, hem luden drie of vier schreen ¹¹ teghen

1. [e3v] ¶ Comment Oliuier vint a court accompaigne des sept roys prisonniers desquelz il fist present au roy dangleterre. Le .xlvi. chapitre

2. Homburch [1510]: gewapent — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

3. Homburch [1510]: begerden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

4. QVant Oliuier fut desarme et abille de nouveau il vint tresbien accompaigne de nobles hommes de la court qui tous luy desyroient faire honneur et plaisir

5. Homburch [1510]: gheberghet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

6. Et vint en lhostel la ou les roys estoient logez lesquelz il salua et leur dist que le roy son seigneur les vouloit veoir et soupper auecques eulx.

7. ilz dirent que tresuoluntiers yroient et monterent a cheual et. Oliuier auecques eulx qui les mena

8. Et quant ilz entrerent en la court plusieurs princes de angleterre vindrent a lencontre deulx qui les menerent iusques vers le roy

9. screyden: weenden

10. lesquelz quant ilz les vit en sa chambre ne se meut de son lieu Et les aultres plourans le genouil asses bas

11. schreen: stappen

gaende, [g1rb] ende hi seide hem luden dat si seere willecome waren.¹² Ende als hi hem luden alle bi sonderlinge¹³ seer gegroet hadde, soe begonsten si te spreken van vele genoechlike saken sonder enige woerden te maken van hem luyden orloghe.¹⁴ Sij waren also lange in desen tusschenspraken ende woerden tot dat die ure vander maeltijt gecomen was ende dat hantwater ghetron[mp]et¹⁵ [was].¹⁶

Daer nae hadde die coninc van Engellant gheordineert als dat daer drie tafelen ghedect souden wesen in die sale, die een veel hogher ende meer verheven dan die ander, ende aen die selve tafel sat die coninck, ende hi beval Olyvier dat hij bi hem soude sitten, die welcke niet overhorich¹⁷ en dorste wesen den gebode vanden coninc.¹⁸ Daer om sat hi neder al bescaemt, ende nie[man]t¹⁹ meer soe en satter daer bi.²⁰ Daer nae beval hi datmen soude doen sitten die coningen van Yerlant.²¹ Die hofmeesters die wel wisten wat si daer af doen souden, si deden hem luyden sitten aen die twe[e]ste²² tafel, ende alle die ander princen, waer [g1va] af datter daer vele was ende sonder ghetal, saten aen die derde tafel.²³ Ende si waren also heerlic ende so eerbaerlic ghedient dattet wonder was.²⁴

12. Et quant il se approcherent pres du roy le roy osta son chapeau en marchant troys ou quatre pas contre eulx et leur dist quilz fussent les tresbien venus

13. alle bi sonderlinge: allen één voor één

14. Et quant ilz les eut tous saluez ilz commencerent a deuiser de plusieurs choses plaisantes sans faire mention de leur guerre

15. Homburch [1510]: ghetronret — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: getrompet was. — ghetrompet: met een trompet het signaal gegeven werd dat het water op tafel gezet was om de handen mee te wassen alvorens te gaan eten.

16. Et tant furent en ces deuises que lheure du soupper fut venue et leau cornee

17. overhorich: ongehoorzaam

18. ¶ Apres le roy dangleterre qui auoit ordonne que troys tables fussent mises en la salle Lune beaucoup plus haulte et plus esleuee que les aultres Et a celle se assist le roy et commanda a Oliuier de se seoir auecques luy le quel nosa desobeir au commandement du roy.

19. Homburch [1510]: niet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: nyemant

20. Et pour ce tout honteux si assist et plus nen y eut.

21. Apres [e4r] il commanda que on fist asseoir les roys dirlande.

22. Homburch [1510]: tweste

23. Les maistres dostelz qui bien sauoient ce quilz deuoient faire les firent seoir a la seconde table. et tous les aultres princes dont beaucoup en y auoit a la tierce table.

24. Et furent tant honnestement seruis que ce fut merueilles.

af datter daer vele was en sonst ghetal
saten aē die derde tafel En si warē also
heerlic en so eerbaclic ghedient dattz
wonder was

Hoedat den coninc vā engelant he-
lena sijn dochter Olpuier gaf om den
loon vandē diēste die hi hē gedaē had-
de. **Capittel. clviij**

Noe dat si gegetē hadde en die ta-
felen op gedaē warē en gode gra-
tien geseit hadde So beual die coninc
dat mē sijn dochter hālē soude Tē pni-
de als dat die dansten begōnen waren
en Olpuier giue daer als si getomen
was en si hare vader ghegroet hadde
soe groetede si daer na die ander con-
ingen: alsoe si wel doe conste. en die an-
heeren voort veruolgende. Doē wor-
den die dansen begōnen die dē coninc
gaerne sach En als hi olpuier sach dā-
sen: soe dochte hi in hē seluē hoe datter
moghelic soude wesen. hē wēd te geue
den loon vā sijn diēste Daerō pepnsde
hi ende dochter: dat hi hem geen lieuer
ghiften soude konnē gegeue: dan sijn
enighe dochter: die hi tot anderē tīdē
getonnē hadde met crachte vā wape-
nen Maer om dat hūse hē onthouden
hadde: so en soude hūse bi auentueren
niet hebbē willen Daer om bereypt hy
hem te spreke na die dansen in teghen-
woerdicheit vā al den ghenē die daer

waren En alsoe hi dat pepnsde so dede
hij Als die dansen gheeynt warē: soe
quā sijn dochter om hem goedē nacht
te seggē Doen seide hi tot haer: so wa-
neer dat si in haer camere ware dat sijn
hoer niet haeste en soude om slapen te
gaen Daer na riep hi olpuier tot hem
in die tegenwoerdicheit vandē conin-
ghen van Berlant en vandē anderen
pincē ende heeren die daer warē. En
hi seide hē in deser manieren Olpuier
lieue vrient Ich bekenne mijn sake en
dat ick v langhē tīt onthoude hebbe
tghene dat v toebehoort te wesen. dat
is mijn dochter. Die sake die mij daer
toe porrede: was om dat ic uwen staet
niet volcomelic en kende: als ic nu op
deser tīt doe Maer al waer helena co-
ninghinne van alder werelt soe sal ick
haer wel ghenepcht vinden te wesen
indē hande vā so edelē ridder als ghy
sijt Daerō alder vroemste ridder die eer
en dat vermeerderē en hoocheyt biste
vā desen rijke Ic weet dat ic v dē loon

Hoe dat den coninc van Engelant Helena, sijn dochter, Olyvier gaf om den loon vanden diensten die hi hem gedaen hadde.

Capittel .XLVIJ. ¹

[g1va] Nae dat si gegeten hadden, ende die tafelen op gedaen waren, ende Gode gracen geseit hadden, so beval die coninc datmen sijn dochter halen soude ten eynde als dat die danssen begonnen waren, ende Olyvier gi[n]c ² daer. ³

Als si gecomen was ende si haren vader ghegroet hadde, soe groetede si daer na die ander coningen, alsoe si wel doen conste, ende die ander heeren voort vervolgende. ⁴ Doen worden die dansen begonnen, die den coninc gaerne sach. ⁵ Ende als hi Olyvier sach dansen, soe dochte hi in hem selven hoe dattet moghelic soude wesen hem weder te geven den loon van sinen diensten. ⁶ Daerom peynsde hi ende dochte dat hi hem geen liever ghifte en soude kunnen [ge]ven ⁷ dan zijn enighe dochter, die hi tot anderen tijden gewonnen hadde met crachte van wapenen, maer om dat hijse hem onthouden hadde, so en soude hijse bi aventueren ⁸ niet hebben willen. ⁹ Daer om ber[ye]t ¹⁰ hij hem te spreken na die dansen in teghenwoerdicheit van

1. ¶ Comment le roy dangleterre donna sa fille helayne a Oliuier en guerdon des haulx seruices quil luy auoit faitz Le .xlviij. chapitre

2. Homburch [1510]: giuc

3. APres ce quilz eurent souppe et que les tables furent osteez et graces a dieu rendues le roy commanda de aller querir sa fille affin que les dances fussent commandees et y alla Oliuier.

4. Quant elle fut venue et quelle eut salue son pere elle salua apres les aultres roys ainsi que bien faire le sauoit et les aultres seignours en suyans.

5. Puy furent les dances commencees que le roy vit voluntiers.

6. Et en regardant oliuier dancer. il pensoit en luy mesmes comment possible luy seroit de luy rendre le guerdon de son seruice

7. Homburch [1510]: gegeuen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: gheuen

8. bi aventueren niet: misschien niet (meer)

9. Et tant y pensa quil luy sembloit que plus chere chose ne luy sauroit donner que sa fille que aultre foys auoit gaignee par force darmes. mais pour ce quil luy auoit ostee que par aenture ne la daigneroit prendre.

10. Homburch [1510]: bereyt — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: beriet

al den ghenen die daer [g1vb] waren. ¹¹ Ende alsoe hi dat peynsde, so dede hijt. ¹²

Als die dansen gheeynt waren, soe quam sijn dochter om hem goeden nacht te seggen. ¹³ Doen seide hi tot haer, so wanneer dat si in haer camere ware, dat sij hoer niet haesten en soude om slapen te gaen. ¹⁴ Daer na riep hi Olyvier tot hem in die tegenwoerdicheit vanden coninghen van Yerlant ende vanden anderen princen ende heeren die daer waren, ende hi seide hem in deser manieren: “Olyvier, lieve vrient, ick bekenne mijn saken ¹⁵ ende dat ick u langhen tijt onthouden hebbe tghene dat u toebehoort te wesen, dat is mijn dochter. ¹⁶ Die sake die mij daer toe porrede, was om dat ic uwen staet niet [soo] ¹⁷ volcomelic en kende, als ic nu op deser tijt doe. ¹⁸ Maer al waer Helena coninghinne van alder werelt, soe sal ick haer wel gheneycht vinden te wesen inden handen van so edelen ridder als ghy sijt. ¹⁹ Daer om, alder vroemste ridder, die eer ende dat vermeerderen ende hoocheyt biste van desen rijcke, ic weet dat ic u den loon [g2ra] niet groot genoech ²⁰ gheven en mach vore die diensten die ghi ghedaen hebt die crone van Enghelant, waer af dat ick u bedancke. ²¹ Alsoe als ic dan dese saken bedenckende ben, so gheve ick u dat liefste pant dat ick in die werelt

11. pour ce conclut de parler a luy apres les dances en la presence de tous ceulx qui y estoient et y vouldroient estre

12. Et ainsi comme il le pensa il le fist

13. Et quant tout fut failly et que sa fille fut venue [e4v] pour luy donner bonne nuyt :

14. Il luy fist dire que quant elle seroit en sa chambre elle ne se hastast pas de coucher la quelle ainsi le fist

15. ick bekenne mijn saken: ik beken schuld

16. ¶ Apres il appella oliuier et en la presence des roys dirlande et des aultres princes et seigneurs qui y estoient luy commença a dire en ceste maniere Oliuier mon amy ie cognoys mon cas Et comment iay de long temps detenu ce qui deuoit estre vostre Cest assauoir ma fille

17. [soo] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

18. Ce qui a ce me mouuoit estoit que ie ne cognoissoys pas si a plain vostre estat comme ie cognoys de present

19. Mes certes se helaine estoit royne de tout le monde si la trouueray ie bien assignee de estre es mains de si gentil et vertueux cheualier comme vous

20. Jan van Ghelen 1576: te groot — wat dichter bij de Franse brontekst staat.

21. Pour ce tresuaillant cheualier lhonneur laccroissement de la gloire de ce royaume ie cognoys que trop grant guerdon ne vous puy rendre des seruices que aues fais a la couronne dangleterre dont ie vous mercye.

hebbe, dat is mijn dochter, belieft ²² si u te nemen tot eenen wive, biden welcken ghi na mijn doot sult coninck wesen van desen edelen ende mogenden conincrijcke, twelcke ick voer seere geluckich soude houden, haddet alsulcken heere als ghi sijt.” ²³ Ende doen maecte die coninc een eynde in sinen woerden, ende hi en seide niet meer. ²⁴

Als Olyvier sach dat die coninck sijn woerden gheeynt hadde, soe was hi also seere verwondert vander eeren die hi hem toedroech ende vanden costeliken presente dat hij hem dede, als dat hem sijn herte besloten was ²⁵ ende so vol bliscappen was dat hi een langhe wile was sonder spreken. ²⁶ Ende als hi weder tot sijnre talen quam, so viel hi neder op sijn knyen ende seide ²⁷ totten coninc dese woerden: “O, alre ontsienlicste here, ic bekenne bi u waerachtelic dat daer gheenen dienst en is boven den dienste vanden coninc, want ic mi selven wel vermeten mach dat ic met cleynen verdienen hebbe den hoochsten loon die nye man en hadde, waer af ick ²⁸ Gode love ende u bedancke. ²⁹ Noch nye arm man, als ic ben, en hadde dat honderste deel vander eeren die ghi mi nu doet. ³⁰ Ic bidde Gode dat Hi mi dat late verdienen tegen uwer hoocheit, want bi uwer saken sal minen name van Olyvier veranderen, ende die ghene die van deser materien sullen horen spreken, sullen mi nu voert aen noemen: ‘den dienaer hoghe geloent’.” ³¹

22. belieft si u: aks het u belieft (om haar tot vrouw te nemen)

23. Ainsi doncques moy cognoissant ces choses ie vous donne la plus chere chose que iaye ou monde cest ma fille sil vous plaist de la prendre a femme. par quoy apres ma mort vous seres roy de ce tresnoble royaulme le quel ie tiendroye pour bien heureux sil auoit tel seigneur comme vous.

24. Puy fit fin le roy en son language et plus nen dist

25. sijn herte besloten was: hij overweldigd was door emotie

26. Quant Oliuier vit que le roy eut finee sa parolle il fut tant esbahy de lhonneur quil luy portoit et du presieux present quil luy faisoit et en eut le cueur si serre de ioye quil eut. qui fut long temps sans dire mot

27. Jan van Ghelen 1576: hy seyde

28. Jan van Ghelen 1576: dat ick

29. Et quant il eut sa parolle il se mist a genoux et commença a dire au roy telles parolles Tresredoubte seigneur ie cognoys p[a]r vous que vrayement nest seruice que de roy car ie me puy bien vanter que a peu de desserte iay le plus grant guerdon que oncques eut homme dont ie rens louenge a dieu et a vous graces et mercys.

30. Ne oncques poure homme comme moy neut la centiesme partie de lhonneur que vous me faites

31. Je pryé nostre seigneur quil le me laisse deseruir enuers vostre haultesse Car a vostre

*Hoe dat die coninck Olyvier dede op staen, die voer hem op zijn
knyen sat, ende vanden [g2rb] graciosen ende vriendeliken
woerden die hij tot sijnre dochter sprack, ende hoe
dat Olyvier haer ondertrouwe dede.*

Capittel .XLVIJ. ¹

Die coninck beval Olyvier dat hij op soude staen, ende hij seynde omme sijn dochter te halen. ² Ende als si daer ghecomen was, so nam hi haer bider hant, ende hi leydese tot Olyvier ende hi seide: ³ “Mijn lieve vrient, siet hier mijn dochter, die ic u gheve tot eenen wive, quijtende ende voldoende mijn belofte.” ⁴

Doen bedancte Olyvier den coninc seer oetmoedeliken. ⁵ Maer die scamel Helena, die van allen desen dingen niet en wiste, was seer verwondert, ende vele meer dan si nye te voren geweest hadt, ende si begonste haer verwe ⁶ te veranderen, waer bi dat haer grote schoonheyt niet te minder en was. ⁷

Als die coninc haer in desen schine sach, so seide hi haer: “Mijn lieve dochter, ic heb u [beroert ende] ⁸ verstoert om dat ic u eenen man gegeven heb sonder uwen wil daer af te weten. ⁹ Mer ic hope bider

cause mon nom de Oliuier se changera et me nommeront ceulx qui de ceste matiere orront parler le seruitour hault guerdonn[e]

1. ¶ Comment le roy fit leuer Oliuier qui estoit a genoille. et des gratieux mos quil disoit a sa fille. Et comment Oliuier la fianca Le .xlviij. [chapitre]

2. LE roy commanda a Oliuier quil se leuast Puy enuoya a querir sa fille

3. Jan van Ghelen 1576: seyde hem

4. Et quant elle fut venue il la prist par la main et la luy mena En disant mon amy veez cy ma fille que ie vous donne a femme en acquitant ma promesse

5. Oliuier le remercia treshumblement.

6. haer verwe te veranderen: bloosde

7. La poure helaine qui de tout cecy rien ne sauoi[t] fut toute esbaye et plus que o[n]cques ne fut. Pour ce commença de changer couleur. par quoy sa beaulte nestoit pas moindre

8. [beroert ende] ontbreekt in Homburch [1510] — toegevoegd op basis van Jan van Ghelen 1576: beroert ende [..rstoort]

9. Quant le roy la vit en cest estat il luy dist Ma fille et mamye ie vous ay troublee quant ie vous ay donnee a vng homme sans sauoir vostre volunte

hulpen van Gode dat hi u niet doen en sal, ghi en sult dat wel mogen liden ende verdragen, ¹⁰ also ic wel gelove.” ¹¹

Olivier begonste te lachen om dat ghene dat die coninc geseit hadt, ende doen was Helena noch veel seerder bescaemt dan si yet te voren geweest hadde. ¹² Die archebisscop die daer inder salen was, dede hem luyden ondertrouwe. ¹³

Daer na begonste een out ridder te spreken biden bevele vanden coninc, sijn woerden nemende ¹⁴ aenden coningen van Yerlant, ende hi seide hem luden dat die coninc, sijn here, ter liefsten ende ter eere van deser hoger feesten die des anderen daechs wesen soude, ende oec ter liefsten ende ter eeren van Olyvier met hem luden te vreden was, ende dat hi hem luden weder soude geven hare conincriken, hair rentsoen ¹⁵ quite schelden ende hem luden weder om sein-[g2va]den in haer lant sonder enighe scade, bi alsulcker condicien dat elck van hem luden hem manscappe ende onderdanicheyt doen soude ende bekennen elck sijn lant van hem te leene te houden. ¹⁶ Oec ¹⁷ tot wat tijden dat hi hem luden te doen soude hebben ende hijse ontbode, waert in oerloghen of anders, dat sij hem dan ten dienste souden comen, ende voert aen souden sij hem houden voir haren over here. ¹⁸

Dese coninghen denckende dattet goet is van twee quaden dat minste te kiezen, als sij hoorden dat si bij dier condicien weder om

10. Erotische toespeling

11. Mais a laide de [e5r] dieu il ne vous fera chose que vous ne puissés bien souffrir et endurer comme ie croy.

12. Si commença oliuier a rire de ce que le roy auoit dit dont helaine fut plus honteuse que deuant nauoit este :

13. Larcheuesque qui en la salle estoit les fianca

14. nemende aenden: richtend tot de

15. rentsoen: losgeld

16. Puy commença a parler par le commandement du roy vng ancien cheualier adressant ses parolles aux roys dirlande Et leur dist que le roy son souuerain seig[n]eur pour lamour de la solemnite de la feste qui lendemain estoit et aussi pour lamour de Oliuier il estoit content deulx et de leur rendre leurs royaulmes. quitter leurs rancons. et les renuoyer en leurs pays sans nulz dommages. par tel moyen que chascun deulx luy feroit hommage et recoignoistroit de luy la terre

17. Jan van Ghelen 1576: Ooc mede

18. Auecques ce touteffoys et quantefoys quil auroit affaire deulx et son plaisir seroit de les mander fust en guerre ou aultrement ilz le viendroient seruir Et de la en auant le tiendroient comme leur souuerain seigneur.

varen souden ende heeren bliven, so waren sij te vreden, ende si deden den coninck van Engelant eedt ende manscap. ¹⁹

Nae dese saken ende nae datmen eenen omganck ²⁰ van dansen ghedansset hadde, soe ghinc elc slapen. ²¹ Maer Olyvier en sliepe van dyen [g2vb] nacht niet veel, ende hi hadde wel ghewilt eenen dach ouder ²² wesen dan hi was, ende hi dancte Gode van Sijnre gracie[n], ²³ want hem dochte dat hi verresen was van sijnre quader aventueren. ²⁴ Ende aldus overleedt den nacht. ²⁵

Alst dach geworden was ende tijt om op te staen, so wiste die coninc wel dat Olyvier geen clederen en soude mogen hebben gemaect te tijde, ende hi seynder hem drie of vier van gulden lakene. ²⁶ Ende als Olyvier bereit was, soe quamen alle die grote heeren voer sijn herberghe om hem te halen. ²⁷ Ende daer quamen oeck mede vijf vanden coningen van Yerlant, ende die ander twe bleven om te verselscapen Helena, tsonincs dochter van Engelant. ²⁸

19. Iceulx congnoissans quil fait bon de deux maulx choisir le maindre quant ilz oyrent que par ce moyen ilz reuiendroient seigneurs. si accorderent. et en firent foy et hommage au roy dangleterre

20. omganck van dansen: de voorkeureditie leest hier “iour”, wat wel geen variant zal zijn maar een zetfout — de andere drukken lezen hier alle “tour” — al dansend zullen de feestgangers een ronde door de zaal gemaakt hebben.

21. Et apres ses choses et que on eut danc[e] vng [t]our de dance pour lamour des nopces chascun sen alla coucher

22. eenen dach ouder wesen: hij zou willen dat het al morgen was

23. Homburch [1510]: gracieu

24. Mais Oliuier ne dormit pas ceste nuyt. comme celuy qui eut bien volu estre plus viel dung iour et remercioit nostre seigneur de ses biens Car il luy sembloit quil estoit resours de [s]a malle aduerture

25. Et ainsi se passa la nuyt

26. Et quant le iour fut venu et que temps fut de se leuer. le roy qui bien cognoissoit q[u]e Oliuier neust peu auoir robbes faites a temps luy en enuoya troys ou quatre de drap dor et dorfauerie

27. et quant Oliuier fut appreste tous les princes et seigneurs le vindrent querir en son hostel

28. Et mesmes y vindrent cinq des roys dirlande et les deux aultres demourerent pour accompaigner helaine fille au roy dangleterre.

den in haer lant sond enighelcaden Si
 allulcker rōdicien. dat elck vā hē lude
 hē māscapē en onddanicheit doe sou-
 de en bekennen elck syn lant vā hē te
 leene te houdē. Dec tot wat tijde dat hi
 hē lude te doen soude hebben: en huse
 ontbode: waert in oerloghē of anders
 dat hi hem da: ten dienste soude comē
 En voert aen souden sij hē houdē voir
 haren ouer here. Dese coninghē den-
 kede dat: goet is: vā twee quaden dz
 minste te lielsen als hi hoorde dat si bij
 dier rōdicien weder om varen souden
 en heeren bliuen so waren sij te medē
 Ende si deden den coninck van enge-
 lant eedt ende manscap. Na dese sake
 en nae dat men eenē omganch vā dan-
 ten ghedanset hadde soe ghinc elc sla-
 pen Maer olpuiet en liepe vanden

nacht niet veel ende hi hadde wel ghe-
 wilt eenē dach onder wesen dā hi wal
 Ende hi dancte gode van synre graci-
 eu. Wāt hē dochte dz hi verlesen was
 vā synre quader auēn wren: en aldus
 ouerleedt den nacht. Alst dach gewor-
 den was en tijt o op te staē: so wiste die
 coninc wel dat olpuiet geen clederē en
 soude mogē hebbē gemaect te tijde en
 hi seponder hem drie of vier vā gulden
 lakene En als olpuiet bereit was: soe
 quamen alle die grote heere voer syn
 herberghe om hē te halē En daer qua-
 men oech mede vijf vande coningē vā
 perlāt: en die and tve bleuē o te verfel-
 scapē helena tconics docht vā engelāt
 Hoe dat olpuiet trouwede die scho-
 ne helena En vander feestē en hoch-
 ept vander buloft **Capittel. xlii.**

Als dese sake bereit waren so quā
 olpuiet te houē gheselschap vā
 alden edelen mannen: alsoe ghy hier
 voren hebt horen spreke. Ende hi quā
 tot aē dat portael vander capelle daer
 hi den archebisscop vant: die welck al
 bereit was om hem te trouwen. Si en
 hadden daer niet lange geweest daer

en begonsten grote menichte vā trō-
 petten ende schalmepen te spelen: en
 si quamen ter capellen weert bij hem
 luyden. Oech quamē daer veel conin-
 gen ende herauten vā wapenen. en
 daer na die doerwaerders En daer na
 quā die schone helena getrouent en ge-
 cleet met allulcke clederē als eē bruyt

*Hoe dat Olyvier trouwede die schone Helena, ende vander feesten
ende hoocheyt vander bruloft.*

Capittel .XLIX. ¹

[g2va] Als dese ² saken bereit waren, so quam Olyvier te hove gheselschap van alden edelen mannen, alsoe ghy hier voren hebt horen spreken. ³ Ende hi quam tot aen dat portael vander capellen, daer hi den archebisscop vant, die welck al bereit was om hem te trouwen. ⁴ Si en hadden daer niet lange geweest, daer [g2vb] en begonsten grote menichte van trompetten ende schalmeyen te spelen, ende si quamen ter capellen weert bij hem luyden. ⁵ Oeck quamen daer veel coningen ende herauten van wapenen, ende daer na die doerwaerders. ⁶ Ende daer na quam die schone Helena, gecroent ende gecleet met alsulcke clederen als een bruyt [g3ra] van conincliken gheslachte toe behoort. ⁷ Sij was verselschap van een grote menichte van vrouwen ende joncfrouwen, die haer volchden. ⁸ Ende oec mede hadde si aen elcke side eenen coninc, ende si quam met stade ⁹ totter plaetsen daer Olyvier haer verbeydende was. ¹⁰ Ende si en hadden daer niet langhe gheweest, die coninc en quam ter stont. ¹¹ Ende als hi ghecomen was, soe trouwede men hem luyden. ¹²

-
1. ¶ Comment oliuier espousa la belle helaine et de la solemnite des nopces
Le .xlix. chapitre
 2. Jan van Ghelen 1576: alle saecken — wat nauwer aansluit bij de brontekst.
 3. QVant toutes choses furent prestes Oliuier vint a court accompagnie de tous les hommes ainsi que vous aues oy parler par cy deuant.
 4. Et vint iusques au portail de la chapelle ou il trouua larcheuesque qui ia estoit prest de les espouser
 5. Il[z] ne eurent la guaire este quant foisons de trompettes et de menestryers commencerent a sonner et venir vers la chapelle apres eulx
 6. et vin[d]rent plusieurs roys et heraulx darmes et puy les huysiers :
 7. Et apres venoit la belle helaine couronnee et abillee dabillemens telz que a dame de nopces de royalle lignie appartient.
 8. Elle estoit accompagnee de plusieurs dames et damoiselles qui la suyuoient
 9. met stade: schrijdend
 10. Et auecques ce elle estoit a destre de deux roys Et vint le petit pas iusques au lieu la ou Oliuier lattendoit.
 11. Et ny eurent guaires este que le roy vint incontinent
 12. A sa venue on les espousa

Als die dienst ghedaen was ende die tafelen gestelt waren, soe ghingen si sitten over maeltijt, na dat die vrouwen weder gecomen waren vander cameren. ¹³ Die u vertellen soude willen die gerechten vander maeltijt, die ghiften die daer gegeven waren, also wel vander eenre siden als vander ander, het soude veel te lanck vallen omme uut te spreken. ¹⁴

Die jonghe mannen van des conincs hove, die nemmermeer in geschille ¹⁵ en waren ende om gheentre hande saken ter werelt en dochten dan om vrolic te wesen, deden roepen een steecspel om des after middaechs te steken, daer die vro[u]wen ¹⁶ waren. ¹⁷ Oeck mede was daer een tornoye geroepen van .xvi. teghen .xvi., twelcke een schoon dinc was om aen te sien. ¹⁸

Olyvier en stack niet, om dat hi niet te seer vermoeyt en soude wesen, ende oec om dat hi te verscher soude wesen om des avonts te dansen. ¹⁹ Maer hi was gheseten op een sterck paert, ende hi dede wonder. ²⁰ Hi diende eenen vanden coninghen van Yerlant, die welcke

13. Le service fut fait les tables furent mises et se assist on au disner apres ce que les dames furent reuenues des chambres

14. Qui vous vouldroit deuiser les mes dudit disner les dons qui y furent faitz tant dung [e5v] coste comme daultre. trop longue chose seroit a racompter.

15. De vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 122r leest hier: “Les Iosnes hommes de la court du Roy qui Iamays nestoient deffurnys de nulle chose qui faut pour le Iouster” : de jonge mannen aan het hof van de koning aan wie het nooit aan de benodigdheden voor een steekspel ontbrak. De corruptie stond al in het handschrift dat als kopij diende voor de druk van Louis Cruse (1482).

16. Homburch [1510]: vronwen

17. Les ieunes hommes de la court du roy qui iamais nestoient differens de nulle chose qui fust pour iouster firent cryer vnes ioustes pour lapres disner la ou les dames furent

18. Aussi vng tournoy y fut crye de .xvj. contre .xvj. qui tresbelle chose fut a veoir

19. Oliuier ny iousta pas affin quil ne fust trop foulle et aussi affin quil fust plus fres pour les dances du soir. — erotische toespeling op de huwelijksnacht.

20. Mais il estoit monte sur vng coursier et faisoit mer[u]eilles — de redactie-Aubert (Parijs, BnF fr. 12574, fol. 114r) amplificeert: “mais estoit monte sur vng coursier qui faisoit merueilles de bondir *et* faire saulx en er” — Olivier laat zijn paard (uit stand) sprongen in de lucht maken, wat zeker een wonderlijk gezicht geweest zal zijn. Olivier laat zien tot welke kunststukjes hij als ruitser in staat is, welke hippische acrobatiek in deze kontekst vermoedelijk ook erotisch geladen is.

stack om hem eer te doen, ende vier ander met hem.²¹ Ende si deden also wel haer dingen dat die twe vanden wiven²² den prijs hadden, die een van binnen, ende die ander van buten.²³ Ende si waren hem luyden gegeven eer dat sij uutter banen quamen,²⁴ als voer die twee diet beste gedaen hadden.²⁵

Ende na dat alle man-[g3rb]nen weder gecomen waren in hare herbergen, ende als die vrouwen vercleet waren met nieuwe clederen, so ginc men ten banckette.²⁶ Maer oftmen daer wel gedient was, des en vraget niet, want nye en was in Enghelant schoonder feeste gesien na die ghene vanden tornoye dat daer te voren geweest hadde.²⁷ Ende na dat bancket worden die dansen begonnen.²⁸ Ende Olyvier leyde Helena ter feesten, twelcke alle die luden gaerne sagen, want alle de wer[el]t²⁹ seide datmen nye schoonder paer volcx gesien en hadde.³⁰

Na dat die dansen een langhe wile geduert hadden, soe worde die schone Helena slapen geleyt.³¹ Ende daer worden gebrocht wijn ende specien, die welck Olivier niet en verbeide, want hi was op dat pas³² in sijn camer, ende hij begonste hem te ontleden.³³ Ende als hi wiste dat

21. Il seruoit lung des roys dirlande qui pour luy faire honneur ioustoit et quatre des aultres auecques.

22. De publiksjury bestond doorgaans uit vrouwen, de vakjury uit oude ridders.

23. Et firent si bien la besoigne que les deux des cinq eurent le pris lung de dedens et laultre de dehors

24. De prijsuitreiking vindt hier plaats op het tournooiveld zelf, niet achteraf in de grote zaal tijdens of na het avondmaal.

25. Et leur fut donne auant quilz partissent des rens pour les deux qui mieulx lauoient fait

26. et apres que tout homme fut reuenu a lhostel. les dames furent vestues de nouvelles robes Et puy on alla ou bancquet

27. Se on y fust bien seruy ne le demandes pas Car oncques plus belle feste ne fust en angleterre apres celle du grant tournoy qui par auant auoit este.

28. Et quant vint apres le bancquet les dances commencerent

29. Homburch [1510]: werlet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

30. Et mena Oliuier helayne a la feste que toutes gens veoient v[o]luntiers Car tout le monde disoit que onques on nauo[i]t veu si belle paire de gens en semble

31. ¶ Apres ce que les dances eurent dure vne espace. la belle et bonne helayne fut menee coucher

32. op dat pas: op dat moment (al)

33. Et puy vin. et especes furent apportees. lesquelles Oliuier nattendit pas Car il estoit desia en sa chambre en laquelle il se desabilloit

die bruyt te bedde was, so stelde hi hem selven te weghe om totter cameren te comen.³⁴ Ende als hi in die camer was, so jaghede hi alle die wiven uuter cameren sonder een.³⁵ Ende hi quam totter tafelen dair dat bancket op geset was, ende hi werp die ter aerden³⁶ op datmen hem niet en soude op doen staen.³⁷ Doen quam hi aen die dore en[de]³⁸ die sloet hi, ende daer na ginc hi te bedde met die ghene die hi van langen tiden ghemint hadde, ende die hem oec niet en hate,³⁹ ende dair om waren si te bet te vreden met malcanderen.⁴⁰ Vanden anderen⁴¹ swige ic, maer die historie seyt dat si binnen dier nacht eenen sone wonnen, die welcke daer nae seer veel doechden dede, ende hi verhief seere ons kersten gelove tegen die onghelovige Turcken, in weder wrake⁴² der doot ons liefs Heeren Jhesu Cristi, also als die *Croniken van Enghelant*⁴³ int langhe bat daer af spreken ende verclaren.⁴⁴

34. [e6r] Et quant il sceut que lespouse estoit couchee il se mist en chemin pour venir vers la chambre

35. Et quant il y fut entre chassa toutes femmes dehors fort que vne

36. Bij wijze van “Niet storen!” aan de deurknop.

37. Et vint vers la table ou estoit le bancquet assis et la rua par terre affin que pour ceste cause on ne le fist releuer

38. Homburch [1510]: en

39. Deze litotes komt vaker voor in dit soort situaties.

40. Puy vint a lhuys et le ferma et sen alla coucher avecques celle que de si long temps auoit aymee et celle ne le hayoit pas. par quoy ilz furent plus contents ensemble

41. Geen goede vertaling van het dubbelzinnige ‘surplus’ (de rest), een ‘term’ uit het vocabulaire van de fin’ amors, waarmee de beloning van de liefde aangeduid wordt.

42. Dit is opmerkelijk, omdat de wraak van de dood van Jezus in de middeleeuwse literatuur zich op de Joden richt, die verantwoordelijk geweest zouden zijn voor diens dood, en niet op de Saracenen, wier misdaad eruit bestond dat zij na hun inname van Jeruzalem de Kerk van het Heilig Graf bezoedeld hadden.

43. die croniken van Enghelant— vermoedelijk wordt hier verwezen naar: *Recueil des croniques et anchiennes istories de la Grant Bretaigne, a present nommé Angleterre*, geschreven door Jehan de Wavrin, iemand die Jean de Croy heel goed gekend moet hebben, en die ook een exemplaar van *Olivier de Castille* in zijn boekenkast had staan, het handschrift UB Gent 470, prachtig geïllustreerd door de Meester van Jean de Wavrin.

44. du surplus ie men tays Mais lhystoire dit que en celle nuyt ilz engendrent vng enfant masle. lequel fist depuys beaucoup de biens et exaulca nostre foy christienne contre les sarrasins en vengeant la mort de nostre seigneur iesucrist ainsi que traitent plus au long les croniques dangleterre.

Hoe dat Olyvier doechdelic ende vol-[g3va]maect was om alle twisten ende gheschillen in vreden te stellen, ende hoe dat sijn wijf in corter stont grof¹ was van eenen so[n]e,² die genaemt was Henric.

Capittel .I.³

Alst ter kennissen vanden coninck quam dat Olyvier die tafel ter aerden gheworpen hadde daer dat bancket op geset was, so begonste hi te lachen, ende hi seide dat hi seere wel gedaen hadde om dat hem nyemant onderwijnden⁴ en soude om in die camer te willen comen, ende om dat hi niet gewect en soude worden.⁵ Ende si sliepen tot des ander daechs over elf uren,⁶ ende dat die coninc op dien tijt gheeten⁷ hadde, die welcke voer die dore vander cameren quam.⁸ Ende hi begonste hem te roepen, segghende dattet tijt was om op te staen.⁹

Olyvier die niet en sliep, quam in sijn hemde, ende hij dede den coninck die dore open, die welcke alleen binnen in die camer ginc, ende hi quam totten bedde van sijnre dochter ende vertroeste¹⁰ haer also hi beste mochte, segghende dat hi van langhen tijden wel wiste dat

1. grof: zwanger

2. Homburch [1510]: soue

3. ¶ Comment oliuier fut vertueux en appaisant noises et debas et comme tantost sa femme fut grosse dung filz qui eust nom hemry. Le .I. chapitre

4. hem onderwijnden: het in zijn hoofd halen

5. QVant vint en la cognoissance du roy que Oliuier auoit rue par terre la table sur quoy le bancquet estoit assis il commença a rire Et dist quil auoit tresbien besoigne pource que nul ne sentremist de vouloi[r] entrer en la chambre et ne fust reueille de personne

6. elf uren: de klok die Philippe Camus gebruikt, wijkt nogal af van de traditionele middeleeuwse tijdrekening — maar zo te lezen wordt het Olivier en zijn bruid vergund om uit te slapen tot na het “disne”, waarmee hier het ontbijt bedoeld zal zijn — lang (uit)slapen was een sociale doodzonde gedurende de Middeleeuwen.

7. Homburch [1510]: gheeten — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: gheten

8. iusques le lendemain plus de .xj heures et que le roy auoit desia disne le quel vint a lhuy de la chambre

9. et les commença a appeller et disoit quil estoit iour et heure de leuer.

10. De (over)bezorgde koning troost zijn ontmaagde dochter in de veronderstelling dat zij een traumatische nacht doorgemaakt heeft. Een schoolvoorbeeld van dramatische ironie, want het publiek weet wel beter. Haar hardnekkig zwijgen doet zijn schuldgevoel alleen maar groter worden. Opvallend bij dit alles is de afwezigheid van de koningin van Enghelant, die in het hele verhaal niet voorkomt.

sij noch te jonck ¹¹ was om bi die mannen te slapen. ¹² Mer die schone Helena en antwoerde hem niet om geenre hande saken die hi haer seggen mochte. ¹³ Daer om nam hi orlof van haer, ende hi seide tot haer als dat si seer op hem verbolgen was, om dat si hem geen antwoerde en gaf. ¹⁴

Na dat hij van daer gegaen was, so quamen die vrouwen, ende hulpen haer op staen. ¹⁵ Ende als si ghereet was, so quam si ter missen. ¹⁶ Mer dat en was niet sonder besien te worden van veel lieden, die welcke alle gader eendrachtelic vonnisse gaven dat si niet manck ¹⁷ en ginc. ¹⁸

Als die misse gedaen was, so wort die maeltijt begonnen, die welcke seere overvloedich was van allen costeliche-[g3vb]den. ¹⁹ Ende die coninc hielt open hof .xv. dagen lanc, na welcke feeste alle die heren oerlof namen aenden coninc. ²⁰ Ende aldus soe bleef die coninc in sinen simplen staet, behalven dat Olyvier sinen staet hadde als des conincx sone, ende hi onthielt veel edele mannen van des conincx hove. ²¹

Daer na namen die seven coningen van Yerlant orlof, ende si gingen weder om, hem luyden presenterende tallen tijden bereit te wesen

11. In de vijftiende-eeuwse literaire teksten is de adellijke bruidegom doorgaans 18 jaar oud, zijn bruid 15 jaar oud. Het eerste levensjaar telde men als 1 jaar oud, enzovoort. In de twaalfde eeuw was dit nog 15 om 12. Elke volgende eeuw kwam er een jaar bij.

12. Oliuier qui ne dormoit pas vint en chemise ouuri[r] lhuys au roy qui entra seul en la chambre et vint au lit de sa fille. ou il la reconforta le mieulx quil peust En disant quil sauoit bien de pieca que elle estoit trop ieune pour coucher avecques les hommes.

13. La quelle ne luy respondit riens pour chose quil luy sceut ne peust dire.

14. pour ce prist conge d'elle et luy dist que elle estoit fort mal contente de luy puy que elle ne luy donnoit responce.

15. Apres ce quil fut party les dames vindrent qui la leuerent.

16. Puy quant elle fut preste elle vint en la messe.

17. niet manck en ginc: niet mank liep — middeleeuwse humor: de bruid had de huwelijksnacht doorstaan zonder tijdelijk of blijvend lichamelijk letsel.

18. mais ce ne fut pas sans estre regardee de plusieurs gens qui tous dung accort iugerent que elle ne clochoit pas.

19. La messe fut dite et le disner passe qui fut tresplantureux de tous biens

20. et tint le roy court ouuerte lespace de quinze iours apres lesquelz tous les seigneurs prindrent conge de luy

21. Et le roy demoura en son simple estat reserue que Oliuier en son estat comme filz de roy et retint plusieurs nobles hommes de sa court

totten diensten vanden coninc ende van Olyvier, wien dat God also veel gracen gegeven hadde dat hem alle menschen seer beminden, ende men seyde dat hem God vanden Hemel gesonden hadt om die salicheit vanden gemeynen oerbare.²²

Die twist[en ende tweedrachten]²³ die onder die edel mannen wa[ren],²⁴ stelde Olyvier in vreden na zijn vermogen.²⁵ Die arme ridders worden rijk over mits sine miltheit.²⁶ Hi was²⁷ een beschermer van wedewen ende weesen ende allen mistroestigen [ende raetloosen gaf hi]²⁸ troest ende raet na sijnre macht.²⁹ Ende [metten corsten geseyt]:³⁰ alle die doechden die mogelic waren te wesen in enen sterfliken lichaem, die waren bloyende in desen alder edelsten ridder, in alsulcker wijs dat hem elck³¹ seer beminde, ende gebenediden die ure van zijnre toecoemste, ende hielden³² den coninc vore seer wijs ende voersichtich,³³ om dat hij in so corter tijt hadde leeren kennen sijne seden, ende om dat hi alsoe wel verbeyt ende toegesien hadde sijn dochter uut te huweliken also volmaectelijck ende soe doechdelijc, sonder op enige ghiericheit of rijcdom te peysen.³⁴

22. ¶ Les roys dirlande prindrent conge et sen retournerent eulx offrans tousiours estre apprestez au seruice du roy et de Oliuier au quel dieu auoit donne tant de graces que tout le monde laymoit et disoit on que dieu lauoit enuoye des cieulx pour le bien et le salut de la chose publique

23. Homburch [1510]: twist — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

24. Homburch [1510]: was — aangepast naar Jan van Ghelen 1576.

25. Les debatz et discors que entre les nobles hommes estoient : Oliuier les appaisoit a son pouoi[r]

26. Les poures cheualiers par sa largesse deuenoient riches.

27. Jan van Ghelen 1576: was oock

28. Homburch [1510]: hi gaf — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

29. Il estoit garde des veufues et des orphelins et de son pouoi[r] a tous desconfortez et desconseilles donnoit confort et conseil

30. [metten corsten geseyt] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

31. Jan van Ghelen 1576: elck men[sch]e

32. Jan van Ghelen 1576: si hielden

33. voersichtich: verstandig

34. Briefuement toutes vertus qui estoient possible destre [e6v] en corps de homme mortel estoient florissans en ce tresgentil cheualier Et tellement que chascun laymoit et benissoit sa venue Et tenoient le roy a sage et prudent qui auoit sceu cognoistre si de leger ses mours et que ainsi auoit garde a marier sa fille si vertueusement et sans penser a couuoitise

Aldus leefde die coninc in groter salicheit ende ruste van binnen sijnen huysse, ende in groten love van buyten, ende hi was alsoe seere ontsien ende ghevreest dat hem nyemant onvrede en dorste doen, mer hij was meester ende heere van allen sinen gebueren.³⁵

Die schone Helena, die grof³⁶ was met kijnde, en [g4ra] was niet van minre waerdicheit, nae haer te spreken van eenre vrouwen, dan haer man was, want alle doechden, medeliden, soeticheit ende oec ander virtuten die in eenre vrouwen moghen ende behoren te wesen, waren in haer.³⁷ Ende het geboerde na dat si haren tijt voldraghen hadt, dat sij in arbeyde lach ende barde enen schone sone, die welcke bi sinen kersteliken name³⁸ genaemt worde Henric.³⁹

Doen dat kint gheboren was, doen was die coninc seer blide, ende het gaf so veel vroechden, ende allen den ghenen vande conincrijcke, datte[t]⁴⁰ wonder was.⁴¹ Maer dat selve kint⁴² wiste ende kende wel dattet noch behorede te wesen dat kint meer ghemint ende costeliker gehouden dan si hem deden, want het was die vroemste ridder die nye

35. Ainsi vesquisoit le roy en grant prosperite et a grant aise par dedens son hostel et en grant louenge et gloire au par dehors Et estoit tant craint et doubte que nul ne luy osoit faire desplaisir mais estoit maistre et seigneur de tous ses voisins

36. grof was met: zwanger van

37. La belle et bonne helayne qui grosse estoit nestoit pas de maindre recommandation endroyt soy pour femme comme son dit mary estoit Car toute bonte. pitie douceur ne aussi aultres bien que ne femme peult et doit estre estoit en elle.

38. kersteliken name: doopnaam

39. Aduint que apres que elle eut porte son terme elle accoucha dung beau filz qui eut nom par baptesme henry — Henric: zeer gebruikelijke naam van middeleeuwse Engelse koningen (in spe), van wie Henry I (ca. 1068-1035) de eerste was en Henry VIII (1491-1547) de laatste.

40. Homburch [1510]: datter

41. Cest enfant donnoit tant de lysesse au roy et a tous ceulx du royaulme que cestoit merueille

42. dat selve kint: de vertaling is geïnspireerd, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 125v: “mayz silz eussent congnu quel Il deuoit estre encorre leussent Il plus chery quilz ne faisoient” : maar als zij geweten zouden hebben wat er nog van het kind zou worden dan zouden ze nog meer van hem gehouden hebben dan ze (al) deden [...].

geboren en was.⁴³ Nochtans en was hi geen coninc van Engelant, want hi sterf jonc, twelck groot jammer was.⁴⁴

Aldus leedt den tijt een langhe wijle, ende die schone Helena wort weder om grof van kinde.⁴⁵ Ende als die tijt volbracht was, wort si verlost van een jonge dochter, die welcke seer hoochlic ende rijckelic ter kercken gedraghen was ende kersten ghedaen, ende men gaf haer den naem Clarissa.⁴⁶

Die schone Helena ende Olyvier waren also versot op haer kinderen dattet wonder was, ende⁴⁷ het en geeft mij geen wonder, want si hadden des wel reden.⁴⁸ Die moeder hadde die kinderkens altijd in haer armen,⁴⁹ ende si en mochte dat gesichte van haer niet derven.⁵⁰ Het was oic die tijt cortinghe van Olyvier, want dat co[n]incrijcke⁵¹ van Engelant was doen in payse ende vreden, ende hi en wiste hem in gheenrehande saken te veronledygen ende den tijt over te brengen dan met jaghen, vlieden⁵² ende goede chyere te maken.⁵³

43. Mais celuy enfant sceut et cogneut quil deuoit encore estre lenfant plus ayme et cher tenu quilz [ne] le faisoient Car ce fut lung des plus vaillant cheualier qui oncques fut.

44. touteffoys il ne fut pas roy dangleterre car il morut ieune dont ce fut pitie et dommage.

45. Vng long temps se passa et tant que la belle helaine fut de nouuel grosse denfant.

46. laquelle quant temps fut se deliura dune belle fille laquelle fut tressolennellement baptisee et luy donna on en nom clarisse.

47. ende: maar

48. La belle helaine et Oliuier aussi sestoient tant assotez de leurs enfans que dure merueille et ie nen suys pas esbahy car il le deuoient bien estre

49. Dat wil zeggen dat zij de aandacht en zorg voor haar kinderen niet uitbesteedde aan een gouverneur of gouvernante, waarmee zij afweek van wat gebruikelijk was. Ook het zogen van een kind werd in deze milieus normaliter toevertrouwd aan een min.

50. La mere les auoit tousiours entre ses bras et ne pouoit perdre la veue de eulx

51. Homburch [1510]: couincrijcke

52. vlieden: jagen met roofvogels als haviken, sperwers en valken

53. Cestoit le passe temps de oliuier car le royaulme dangleterre estoit en paix et ne se sauoit a quoy occuper sinon daller chasser. voller et faire bonne chere.

[g4rb] *Hoe dat Oly[v]ier¹ ginc jaghen, ende vanden visioen van
sinen wive, welck visioen si haren man te kennen gaf.*
Capittel .LI.²

Also als ghi gehoort hebt, so brochte Olyvier den tijt blidelic over, ende hi en sorgede niet om geenre hande saken.³

Het geboerde op een tijt dat hem sijn jaghers lieten weten datter in dat forest, twelck vijf milen van daer was, een dat meeste everswijn was dat si nyet meerder⁴ en hadden gesien.⁵ Olyvier, die dat jaghen seer beminde, was hier af seer blide, ende hi seide dat hi daer gaern gaen soude, waer om dat hi op een achtermiddach uuter stat reisde, ende hi ginc des tsavonts slapen in een dorp dat biden forest gelegen was, daer dat everswijn was.⁶

Op dien selver nacht droemde sinen wive een wonderliken droem,⁷ want haer dochte dat si met haren here inder jachten was, ende dat si eenen tygre sach, groote ende wonderlic, die welcke met sinen tanden ende clauwen Olyvier verslinde ende te nyete dede, also dat si dat gesichte⁸ van hem verloes, ende si en wiste niet waer dat haer man ende die beeste gebleven waren.⁹ Van desen visioen ende droem al

1. Homburch [1510]: olynier

2. ¶ Conment Oliuier alla chasser et de la vision de sa femme laquelle elle reuela a son mary
Le .lj. chapitre

3. Ainsi comme vous aues ouy passoit Oliuier le temps ioyusement et ne se soucioit de riens

4. nyet meerder: nooit groter

5. Il aduint que ses braconniers luy firent sauoir que le plus grant cengler que onques fut veu estoit en la forest a cinq lieues de la

6. Oliuier qui auoit chere la chasse en fut tresioyeux et dist quil iroit voluntiers : Pour ce en vng apres disner partit de la ville et alla au giste en vng village prest de la forest ou le cenglier estoit.

7. Middeleeuwers waren vertrouwd met en geloofden in beginsel in een voorspellende droom, omdat die voorkwam in zowel de Bijbel als in de Romeinse literatuur. Maar ook werd middeleeuwse mannen voorgehouden om nooit het advies van hun vrouw op te volgen. Zie hier het dilemma. Deze passage doet overigens sterk denken aan een vergelijkbare situatie in de roman *Jourdain de Blaves*.

8. dat gesichte van hem verloes: hem uit het gezicht verloor

9. Celle nuyt sa femme songea vng songe merueilleux Car il luy estoit aduis quelle estoit auecques son seigneur en la chasse : Et que elle veoit vng tigre grant et merueilleux qui aux dens et aux ongles deuoroit. Oliuier Et tant que elle en perdit la veue et que elle ne

bevende worde die schone Helena ontwake, ende daer na en mocht si niet slapen.¹⁰

Des ander dages vroeck so ontboet si¹¹ Olyvier dat visioen van haren droem, ende si bat hem dat hi dien [dach]¹² niet jagen en soude.¹³ Ende waer dat hi anders dede, dat herte tuychde haer dat hem enich quaet toecomende was.¹⁴

Als Olyvier hoorde dat visioen van zijn wive, so loech hi daer mede, want hem dochte dat dromen niet dan fantasien¹⁵ en sijn.¹⁶ Daer om ontboet hi sinen wive dat si goede chiere maken soude, ende dat hi haer venizoen¹⁷ brengen soude.¹⁸

Doen sat hi te parde, ende hi quam in [g4va] dat bosch, ende die honden worden ontcoppelt, ende si begonsten te jagen.¹⁹ Olivier stelde²⁰ hem int bosch achtervolgende die honden, waer af dat hi dwaesheit dede, want hadde hi gelooft den raet van sinen wive, het en waer hem niet geboert tgene dat hem geboerde, als ghi sult moghen horen.²¹ Want also als hi die honden vervolgende was, also hi beste mochte, soe quam dat everswijn, dat welc opten voet den wech voer hem gedwerst²² hadde.²³ Olyvier, die wel op geseten was, stack dat

sceut que son mary ne la crueuse beste estoient deuenus

10. De ceste vision toute tremblante la belle helaine sesueilla ne oncques puys ne peust dormir

11. ontboet si: liet zij (middels een bode) weten

12. Homburch [1510]: nacht — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

13. Et le lendemain matin elle manda a oliuier la vision de son songe par quoy luy prioit quil [e7r] ne chassast point ce iour

14. et [s]i aultrement faisoit le cueur luy en iugoit mal.

15. fantasien: zinsbegoochelingen (vaak veroorzaakt door de duivel).

16. Oliuier oyant le message de sa femme ne sen fist que rire Car il luy sembloit que songes ne sont que fantasies.

17. venizoen: wild

18. pource manda a sa femme quelle fist bonne chere et quil luy apporterait de la venoison.

19. Puys monta a cheual et vint au boys et estoient ia les chiens descoupples La chasse commença

20. stelde hem: begaf zich

21. et Oliuier se mist dedens le boys en suyuant les chiens dont il fist follye Car sil eust creu le conseil de sa femme il ne luy fust pas aduenu ainsi quil luy aduint comme vous pourres oy[r]

22. gedwerst: de vertaling is correct, maar de brontekst “trauerse” is corrupt — lees met de redactie Camus: ‘trauerser’ — Want terwijl Olyvier zo kort mogelijk de honden

paert met sporen, ende hij beghonste naer te rennen ende te lopen.²⁴
Ende hi dede also vele dat hi in corten tiden verloren hadde dat
gesichte van allen sinen volcke, ende hi bleef alleen.²⁵

Mer eylaes, hadde hij geweten zijn quade aventuere, hi soude meer
dan eens op sijn saken gepeinst hebben, eer dat [g4vb] hi hem selven
inden forest ghesteken soude hebben.²⁶ Mer hi die van geenen saken
wachtende²⁷ en was, ghinc altijd voert sonder enighe voetpaden of
weghen te houden, alsoe als hem sijn quade aventuere leyde ende
beweghede.²⁸

O, coninc van Enghelant, [seker],²⁹ du en sulste in langhe wilen
dijnen schonen sone [ende dienaer]³⁰ niet wedersien, noch du, alder
schoonste Helena, en sulste in langen tijden geen bliscap hebben van
dinen heere, mer niet dan alle droefheit!³¹

achtervolgde, kwam het zwijn, dat het op een lopen gezet had, zijn weg kruisen.

23. Car ainsi quil suyuoit au plus pres quil pouoit les chiens vint le senglier qui ia estoit
sur piez trauerse[r] au deuant de luy.

24. Oliuier qui bien estoit monte feri[t] le cheual des esperons et commença a courre

25. Et tant fist que en peu de temps perdit la veue de toutes ses gens et demoura tout
seul

26. Las sil eust sceu la malle aduventure il eust pense a son fait plus dune foys auant quil
se fust boute en la forest.

27. van geenen saken wachtende en was: die aan niets anders dacht en zich nergens
zorgen over maakte

28. Mais luy qui ne se donna garde de rien cheminoit tousiours auant sans tenir voye ne
chemin ainsi comme sa malle fortune le menoit

29. [seker] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

30. [ende dienaer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen
1576.

31. O roy dangleterre certes dune grant piece tu ne verras ton beau filz et seruitour Ne
toy tresbelle helayne de long temps nauras ioye de ton seigneur fors que toute tristesse

dat bolch en die hondē wordē ontcop-
pelt: en si begonstē te iagē. Olyuier stel-
de hē int bolch achteruolgedē die hon-
den waer af dat hi diwaetheit dede.
Want hadde hi geloest dē raet vā sinē
wiue: het en waer hē niet geboert tge-
ne d; hē geboerde: als ghi sulst moghē
hoien. Wāt also als hi die hondē vūol-
gedē was also hi beste mochte: soe quā
dat euerwijn dat welc optē voet den
wech voer hem gedwerit hadde. Oly-
uier die wel op geseten was stact dat
paert met spore en hū beghonstē naer
te rennen en te lopē. En hi dede also ve-
le dat hi in cortē tidē verlorē hadde dat
gesichte vā allē sinē volche en hi bleef
alleen. Mer eplaces hadde hū gewetē
zj quade auētuere hi soude meer dan
eens op sijn sake gepeinst hebbē eer d;

hi hem seluē indē foest ghestekē soude
hebbē. mer hi die vā geene sake wachtē-
tenden was ghinc alrijt voert sonder
enighe voetpadē of weg hē te houden
alsoe als hem sijn quade auētuere lep-
de en beweghede. Coranc vā enghe-
lant du en sulstē in langhe wilen dīnē
schonen sone niet wēt sien. Doch du al-
der schoonste helena en sulstē in lāgen
tidē geen bliscap hebbē vā dinē heere
mer niet dan alle droefheit

Hoe dat die sone vā den coninc van
perlāt wiens vād d; olyuier verlegē
hadt indē conoye olyuier alleen vanc
vā sinē volche. en hoe d; hi hē gheuan-
ghē nam: en vā dē rouwe diemē dair
af bedreef binnē lonnē int coninc hof

Capittel. liij.

Olyuier was seere verde van sijnē
volche eer dat hi ghewaer worde
dat hem nyemant en volchde. Ende
als hi hem seluen alleen vanc: so blies
hi sinen hoien: maer nyemant en ant-
woerde hem. Waer bi dat hi hem seluē
stelde te gaen tot dat hi eenē wech vāt
dat die wech vā ongelucke en tribula-
cien waa. Wāt hoe hi meer voerweert

ginc hoe dat hi meer aertfelde: Als hū
aldus sinē doiegaenden wech reysde:
soe quam dat euerwijn dat seer verre
vā hem en wt sijnre kēnissen was ge-
lopē in een geselstap vā volche die do-
re dat foeste reysden die welcke te Lon-
nen wildē wesen. En vā diē was hooft
een vā dē conigē vā perlāt wiens va-
der dat olyuier verlegē hadt indē con-

*Hoe dat die sone vanden coninc van Yerlant, wiens vader dat Olyvier
verslegen hadt inden tornoye, Olyvier alleen vant van sinen volcke,
ende hoe dat hi hem ghevanghen nam, ende vanden rouwe
diemen dair af bedreef binnen Lonnen
int conincx hof.
Capittel .LIJ. ¹*

[g4va] Olyvier was seere verde van sijnen volcke, eer dat hi ghewaer worde dat hem nyemant en volchde. ² Ende als hi hem selven alleen vant, so blies hi sinen horen, maer [n]yemant ³ en antwoerde hem, waer bi dat hi hem selven stelde te gaen tot dat hi eenen wech vant – dat die wech van ongelucke ende tribulacien wa[s], ⁴ want hoe ⁵ hi meer voerweert [g4vb] ginc, hoe dat hi meer aersselde. ⁶

Als hij aldus sinen doregaenden wech reysde, ⁷ soe quam dat everswijn dat seer verre van hem ende uut ⁸ sijnre kennissen was gelopen, i[n] ⁹ een geselschap van volcke die dore dat foreste ¹⁰ reysden, die welcke te Lonnen wilden wesen. ¹¹ Ende van dien was hoofd ¹² een vanden coningen van Yerlant, wiens vader dat Olyvier verslegen hadt inden tor-[g5ra]noye. ¹³

-
1. ¶ Conment le filz du roy de irlande du quel Oliuier auoit occis son pere au tournoy trouua Oliuier tout seullet de ses gens et le prist en enmena prisonnier. et du grant deul que on en demena. Le .lij. chapitre
 2. [e7v] Oliuier auant quil se apperceut que nul ne le suyuoit fut fort loing de ses gens
 3. Homburch [1510]: uyemant
 4. Homburch [1510]: waa — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 5. Jan van Ghelen 1576: hoe dat
 6. Et quant il se trouua seul il sonna son cornet mais nul ne luy respondit par quoy il se prist a cheminer tant quil trouua vne voye qui estoit [l]e chemin de malheur Car quant plus alloit auant et plus sesloignoit — aersselde: verder weg raakte
 7. sinen doregaenden wech reysde: zijn weg vervolgde
 8. Jan van Ghelen 1576: buyten
 9. Homburch [1510]: iu
 10. Jan van Ghelen 1576: foreest ende bosch
 11. Ainsi comme il exploitoit son erre le senglier qui fort estoit esloigne de luy sen vint fourrer en vne compaignye de gens qui chemin[o]ient par la forest lesquelz venoient a londres
 12. Jan van Ghelen 1576: thooft
 13. Et en estoit chef vng des roys dirlande celui a qui oliuier auoit occis son pere ou

Als die selve coninc dat everswijn sach, soe was hi seer blide, ende want si een deel honden hadden, soe vervolchden sijt, ende si liepen alsoe langhe doer dit bosch dat Olyvier hem luyden te ghemoete quam, die welcke alleen was.¹⁴ Doen was hi seere blide als hi hem luyden sach, ende hi pijnde hem te grueten, ende hij groete den coninc.¹⁵ Mer die coninc en antwoerde hem niet, ende hi riep tot sinen volcke: “Siet nu hier den mordenaer die minen vader doot geslegghen heeft, ende bi wien dat ic meer scanden ontfanghen ende ghehadt hebbe dan nye minen geslachte gheboerde!¹⁶ Daer om bidde ic u dat ghi hem vanget levende, want ick en mach mi nemmer meer bat wreken van hem dan op dese ure.”¹⁷

Als Olyvier [dese woorden]¹⁸ hoorde, soe nam hi sijn swaert in sijn hant ende hi verwerde hem vromelic.¹⁹ Mer ten lesten, al wilde oft en wilde hi niet, soe wort hi ghevanghen [ende gebonden].²⁰ Ende die coninck dede hem op sijn hoeft setten eenen caproen²¹ verkeert om dat hij niet verkennt²² en soude worden.²³ In deser manieren dede hi hem brenghen tot aen een haven vander zee, daer hi in een scip was ghedaen ende ghevoert wort in Yerland op een slot dat den coninc toebehoorde, int welcke Olyvier geleyt was in een kercker vol

tournoy

14. ¶ Comment celuy vist le senglier et aulcuns chiens le suiurent et tant coururent par le boys quilz encontrerent oliuier qui seul estoit — De vertaler is abuis, maar de zin is ook corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 129r leest: “Quant celui vey le saingler et aucuns chiens qui le sieuuoient Il se mist apres et ses gens le sieurent et tant coururent par le boys quilz encontrerent olliuer qui seul estoit” — Het gezelschap dat op weg naar Londen is, heeft dus geen jachthonden bij zich, maar ziet dat het everzwijn dat door honden (van Olivier) achtervolgd wordt, voorbij komen, waarop zij erachter aan gaan en zo Olivier tegen het lijf lopen.

15. le quel fut bien ioyeux quant il les apperceut. Et sauanca pour les saluer et salua le roy

16. Mais le roy ne luy dangna respondre Ains escrya a ses gens voycy le mourdrier qui a occis mon pere et par quoy iay receu plus grant honte que onques aduint en ma parente

17. Pour ce ie vous prie que le prenes vif car ie ne men puyx mieulx venger que a ceste heure

18. Homburch [1510]: dit — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

19. Et oliuier qui oyt ces mos mist la main en lespee tresuaillement se deffendit.

20. mais en la fin voulsist ou non fut pris lye et retenu — [ende gebonden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

21. setten eenen caproen verkeert om: trokken zijn baret over zijn ogen

22. Jan van Ghelen 1576: bekendt

23. Et luy fist le roy mettre vng chapperon retourner affin quil ne fut cogneut

oncuysheden ²⁴ ende wormen om daer in ²⁵ sijn leven te versliten of verbeiden die wedercoemste vanden coninc, die welcke dan justicie soude over hem doen alsulcke alst hem beliefte. ²⁶ Ende om dat men sijn verraet niet en soude vernemen, soe en keerde die coninc niet weder om, mer hi quam te Lonnen binnen biden coninc, sinen here, den welcken hi seere mistroest vant om dat hi geen nyeumaer gehoort en hadde van Olyvier, diemen tot allen siden socht. ²⁷

Och, hoe menich jammerlike ende [g5rb] ontellike beclachten, hoe menich vuyst- ende voetslaghen waren daer bedreven, ende hoe menich haer was daer getrocken, als men die waerheyt wiste als dat men hem tot geenre steden vinden en mochte! ²⁸ Seker, nye en was meer rouwe in enighen conincrike bedreven! ²⁹

Die bedructe coninc seide: “O, alder edelste conincricke, du hebste verloren dye principale bloeme van dijnre cronen ende dat meeste deel van dijnre wapenen. ³⁰ Elaes, mijn alder liefste sone, ghi waert die gene die arbeide als ic mi selven rustede, die ghene waer bi dat ic ontsien was, ende die ghene bi wien dat ic in sekerheden ende vroechden leefde.” ³¹

Dese beclachten en waren niet te ghelikenen biden clachten ende screyingen die sijn dochter dede. ³² Sij en mocht eten noch drincken,

24. oncuysheden: viezigheid

25. Jan van Ghelen 1576: voort

26. et en cest estat le fit mener iusques a vng port de mer la ou il fut mis en vng basteau et mene iusques en vne forteresse en irlande qui estoit a ce dit roy En laquelle Oliuier fut mis en vne chartreuse plaine de vermene au pain et a lea[u] pour la vser le residu de sa vie ou en attendant la reuene du roy lequel en feroit iustice telle quil luy playroit — Jan van Ghelen 1576: belieuen soude

27. Et affin que sa trayson ne fut sceue il ne retourna pas Mais alla a londres vers le roy son seigneur lequel il trouua moult desconforte Car nulles nouvelles nauoit oyes de oliuier que on queroit de toutes pars.

28. O quans piteux et innumerables regretz. quans poings pies battus. et quans cheu[e]ulx tirez y eut quant la verite fut sceue que none le pouoit trouuer de nulle part.

29. Certes oncques telle douleur en royaulme ne fut menee :

30. Le poure roy disoit Ha tresnoble royaulme tu as perdu la principale fleur de ta couronne et la plus part de tes armes

31. Las mon tresdoux filz tu estoies celuy qui trauailloyes quant ie me repositoie. celuy par qui iestoye craint et obey et celuy par qui viuoye en seurte et en liesse.

32. Ces regretz nestoient riens a comparer aux piteuses lamentations que sa fille faisoit

maer si lach op een bedde oft sij doot geweest hadde, in alsulcker wijs dat alle die ghene die haer aen saghen grote medeliden met hair hadden.³³ Ende als si tot haer selven gecomen was, soe sprack si: “Mijn gebenedide Scepper, waer om hebby mi ye gegeven den ghenen die mij tot³⁴ sinen wech reysen in soe groten verdrieten laet leven op deser aerden?³⁵ Seker, oft Dinen [ghebenedijden]³⁶ wille ware, ic ware gaerne in sijn gheselschap!”³⁷ Daer nae beclaechde sij haer aen onser vrouwen³⁸ ende seide: “O, alder liefste Maria, wat mach ic u misdaen hebben dat ghi mi verscheyden ende benomen hebt³⁹ dat aensien van minen [alder]⁴⁰ soonsten here ende man, dien mi also seer beminde?”⁴¹

In alsulcke woerden ende gelijcken beroerde⁴² die schone Helena alle die ghene die bi haer waren in screyen ende versuchten, so dat men haer niet vertroesten en mochte.⁴³

Ick sal u laten te spreken vanden coninc van Engelant ende sijnder dochter ende van alden conincrijcke, ende ick sal u segghen vanden [g5va] conincrijcke van Castillen ende van Artus, coninc van Algarbe ende regent van Castillen.⁴⁴

33. Elle ne pouoit boire ne menger. mais estoit couchee sur vng lit comme morte tellement que tous ceulx qui la veoient en auoient grant pitie

34. tot: ongelukkige vertaling — beter ware geweest: door

35. Et quant elle pouoit parler elle sescryoit disant Mon benoist creatour pour quoy me donnas tu onques celuy qui a son partement me laisse en si grant douleur et tristesse viure sur terre.

36. [ghebenedijden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

37. Certes se [c]e fust ton benoist plaisir ie fusse voluntiers en sa compagnie.

38. Jan van Ghelen 1576: onser lieuer vrouwen

39. Jan van Ghelen 1576: verscheyden hebt ende benomen

40. [alder] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

41. Puy elle se complaignoit a nostre dame disant tresdoulce vierge marie que te puy ie auoir meffait que tu mas separ[e] et oste la [e8r] veue de mon tresbeau seigneur et mary qui tant chèrement maymoit

42. Jan van Ghelen 1576: In alsulcken ende dier ghelijcke woorden soe beroerde

43. De telles ou semblables parolles ceste tresbelle et bonne dame esmeut tellement ceulx qui entour ell[e] estoient en pleurs et gemissemens que nul ne les sauoit conforter

44. ¶ Ie vous lasseray du roy dangleterre et de sa fille et de tous ceulx de son royaulme demener leurs faitz et vous diray de ceulx du royaulme de castille et de Artus roy dalgarbe et regent de castille.

Hoe dat Artus, coninck van Algarbe ende regent van Castillen, een opset hadde om Olyvier, sinen geselle, te vinden.

Capittel .LIIJ. ¹

Ghi hebt hier voertijts wel gehoret hoe dat Olyvier uut Castillen scheide ² ende vanden groten rouwe die sijn vader bedreef om sijn vertrecken, welcken rouwe hem nye en verginck totter doot toe, want in corten tiden dede si hem sijn leven einden, ende hi en leefde niet lange nae dat sijn sone wech getrocken was. ³ Daer om wort Artus, [coninc] ⁴ van Algarbe, Olyviers geselle, na die doot vanden coninc ende biden consente vanden edelen vanden lande ghecoren om te wesen regent van Castillen ter tijt dat Olyvier weder quame. ⁵ Ende om dat die saken ⁶ van Castillen groter ⁷ sijn dan die van Algarbe, twelck niet dan een cleyn lant is, so was Artus veel meer in Castillen dan in het lant van Algarben, ende hi en vergat nemmermeer te visiteren ⁸ die fyole ⁹ van sinen lieven geselle. ¹⁰

Ende als hise op een tijt besach, so mercte hi dat die fyole alsulc was als inden brief gescreven stont, dat is te weten dattet water datter in

-
1. ¶ Comment Artus roy dalgarbe et regent de c[a]stille fist entreprise pour trouuer Oliuier son compaignon. Le [.iij. chapitre]
 2. Jan van Ghelen 1576: schiet ende wech track
 3. Uous aues oy par cy deuant comment Oliuier sestoit party de castille. et du merueilleux deul que son pere auoit mene a cause de son departement qui oncques ne luy faillist iusques a la mort car en brief temps luy fist finer ses iours. Et ne vesquit guaires apres le departement de son filz
 4. [coninc] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 5. Pour la quelle chose. Artus roy dalgarbe et compaignon doliuier apres la mort du roy et par le consentement des nobles du pays fut esleu a estre regent de castille iusques a la reuenue de. Oliuier
 6. saken: staatszaken
 7. Jan van Ghelen 1576: meerder ende grooter
 8. visiteren: inspecteren
 9. fyole: fles, karaf
 10. Et pour ce que les affaires du royaulme de castille sont plus grans que ceulx dalgarbe qui nest que vng peti[t] pays Artus si tenoit plus que en algarbe Et noublooit iamais de visiter la fiolle de son compaignon

was, alsoe vuyl ende swart was al ynt.¹¹ Ende als Artus dit sach, so begonste hi te screyen, ende hi seide: “O, alder vroemste ende ghetrouste gheselle, ic sie wel dat ghi enich grote beletsel oft ongeval [oft cranckheden]¹² van lichaem hebt, waer af dat ic seere rouwich ben.¹³ Ende om datmen eenen vrient eerst bekent inder node, soe belove ic Gode op mijn trouwe die ic Hem sculdich ben, ende op die crone die ic draghe, dat ghelijckerwijs als hi alleen wech reysde uut desen conincrijck, dat ick alsoe daer uut scheyden sal, noch [g5vb] nemmermeer, alsoe langhe als ic leve, en sal rusten totter tijt toe dat ic weten sal of hi levende is of doot!”¹⁴

Daer na so veechde hi sijn oghen ende ginc¹⁵ uuter cameren ende quam¹⁶ in die sale, ende hi dede beveel brief maken om te vergaderen die [drye]¹⁷ staten ende allen die princen vanden lande.¹⁸ Ende als si alle vergadert waren, soe begonste hij hem luyden te onder wisen ende te segghen dat si behoorden te bekennen dattet hem niet moghelijk en waer wel te moghen regieren die twe conincrijcken die hi in sijnre lasten hadde.¹⁹ Daer om wasset sinen wille enighe princen in sijn stede te stellen om te wesen regent van Castillen, want hi wilde weder om keeren in Algarben, om dat hijt meer²⁰ beminde, want het was

11. Et tant quil apperceut et vit en vng iour la dicte fiolle estre telle que les lettres la diuisoien[t]. Cestassauo[ir] que leau de dedens si estoit troublee et obscure tellement que elle estoit semblable a encre — Jan van Ghelen 1576: alst oyt was. — ynt: inkt

12. [oft cranckheden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. Et lors que artus lapperceut a grosses larmes commença a dire. O tresnoble. tresuaillant et tresleal compaignon ie voy bien que vous aues aulcun grant empechement ou grant malle aduventure ou enfermete de corps dont ie suis tresdesplaisant.

14. Et pource que au besoing voit on lamy le fais veu a dieu et luy promes sur ma foy que ie luy doy et a la couronne que ie porte que ainsi seul que vous partites de ce royaulme que ie men partiray aussi Ne iamais tant que ie viue ne arresteray iusques a ce que ie saches se vous estes vif ou mort

15. Jan van Ghelen 1576: hy ghinck

16. Jan van Ghelen 1576: hi quam

17. [drye] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

18. Puy en torchant ses yeulx se partist de la chambre et vint en vne salle et commanda a faire lettres pour assembler les troys estas et tous les princes du pays.

19. Et quant ilz furent tous assembles ilz commença a remonstrer et dire quilz deuoient cognoistre que pas possible ne luy estoit de bien pouoir gouuerner les deux royaulmes quil auoit en sa charge

20. Jan van Ghelen 1576: seer

sijne bi erfachticheden, ²¹ ende oec om dattet die plaetse was [van] ²² sijre gheboerten. ²³ Aldus wilde hi weten van hem luyden oft haer liefte was dat hi sinen staet resigneerde ²⁴ den genen die daer toe bequaemste ende nuttelic toe was, alsoe hem dochte, of dat si eenen kiezen souden na haren goet duncken. ²⁵

Sij antwoerden: “Hoge ende moghende coninck van Algarbe, wij en hebben u niet gehouden als regent mer als coninck totter wedercoemste van Olyvier, als ghi wel moecht weten, want wi en vonden u nye onwillich. ²⁶ Ende hier en isser geen van ons luyden, hi en soude u gaerne vrientscap ende dienst bewisen gelijk onsen natuerliken here ende prince. ²⁷ Uwen wille is nu van hier te reisen, welc ons leet is. ²⁸ Mer na dattet also is ende om dat wi u niet houden en mogen, so kiest eenen man van ons luden die u belieft, ende geeft hem u stede, want wi selen u kyesinge ²⁹ houden. ³⁰ Nochtans en selen wi nemmermeer man soe veel beminnen als wi u bemint hebben.” ³¹

[g6ra] Artus bedancte hem luden seer, ende hi coes eenen prince, die welcke een rechtvaerdich man was ende vol van wijsheden om regent

21. Jan van Ghelen 1576: zijn patrimonie goet

22. [van] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

23. Et pource sa volente estoit de commettre aulcun prince en son lieu pour estre regent de castille Car il vouloit retourner en celuy d'Algarbe pour ce que plus laymoit a cause quil estoit sien par heritage et que cestoit le lieu de sa naissance

24. sinen staet resigneerde: afstand deed van zijn regentschap

25. Pour ce vouloit sauoir deulx se leur plaisir estoit quil resignast son estat e sa discretion a celuy qui plus ydone estoit et luy sembloit ou silz en vouloient eslire vng a leur discretion et conseil

26. Ilz respondirent. trespuissant roy d'Algarbe nous ne vous auons point tenu pour regent mais pour roy iusques a la venue d'Olyvier comme vous poues sauoir [e8v] Car nous ne vous trouuames oncques desobeissant — onwillich: nalatig, ongeïnterresserd

27. Et si ny a celuy de [n]ous qui aussi voluntiers ne vous fist plaisir comme a nostre souuerain seigneur.

28. Vostre volente est maintenant de vous partir dont il nous poise.

29. u kyesinge houden: uw keuze volgen

30. mais puis que ainsi est et que nous ne vous pouons tenir. eslises lequel de nous quil vous plaira et luy bailles vostre lieu car nous tiendrons vostre election

31. Touthes fois iamais naurons homme si cher comme vous

te wesen.³² Daer nae nam hy oerlof va[n]³³ hem luyden met groten rouwe.³⁴

Ende binnen eenen daghe oft twee daer nae soe reysde hi wech met eenen deel volcx, ende hi dede soe veel dat hij in Algarben quam.³⁵ Als hi daer ghecomen was, beval hi sinen conincstabel³⁶ allen die saken van sinen lande, ende daer beval hi sinen volcke dat si hem onderdanich soudē wesen.³⁷ Ende hi seyde dat hi gaen wilde in een plaetse alleen die niet verre van daer en was, ende dat hi bider hulpen Gods niet lange wech bliven en soude.³⁸

Dit gedaen sijnde reysde hi op eenen [schoon]³⁹ morgenstont wech sonder enich gheselschap [te hebben]⁴⁰ dan alleen van God, den welcken ick bidde dat Hi sij[n] hulpe sij,⁴¹ want hi hadt des [wel]⁴² noot als ghi horen sult.⁴³

32. Artus les mercya et esleut vng prince prodhomme et homme de grant vertu pour estre regent.

33. Homburch [1510]: vau

34. puyt prist conge deulx en grans pleurs

35. Et apres vng iour ou deux se partit a vng nombre de gens Et tant fist quil vint en son royaulme

36. conincstabel: bevelhebber (van het leger)

37. et luy venu il recommanda a son connestable tout le fait de s[o]n pays Puyt commanda a toutes ses gens quilz obeissent a luy

38. et dist quil vouloit aller en vng lieu seul quil guaires nestoit loing. Et que a layde de dieu il ne demourroit guaire

39. [schoon] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

40. [te hebben] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

41. Homburch [1510]: sij hulpe sijn — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

42. [wel] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

43. Ce fait partit par vne belle matinee et sen alla sans auoir aultre compagnie que de dieu tant seullement auquel ie pryē quil soit en son aide Car bon mestier en auoit comme vous pourres oyr cy apres.

*Hoe dat Artus uut den lande track ende hem te weghe stelde om
sinen geselle Olyvier te vinden, ende van sinen
aventureuren die hi hadde.*

Capittel .LIIIJ. ¹

Also als ghi hoort, so reysde den vromen ende edelen coninck uut sinen lande, ende hi ginc om te soeken sinen getrouwen geselle, recht als die gene die nemmermeer rusten en wilde voer hi daer tijdinge af had. ² Dat eerste conincric daer hi [a]en ³ lande, was dat rijck van Portugale, in welcke hij geen bequaem nieumare ⁴ en vant. ⁵ Daer na so track hi doer Spaengien, ende hi quam in Vrancric. ⁶ Ende aldus doelde hi soe langhe vanden eenen lande int ander dat hij ten lesten binnen Calys quam, daer hi luden vant dye in Engelant wesen wilden, ende aldus so ginc hi mede te scepe om daer te varen. ⁷

Ghy moecht wel dencken dat hi lange was doer [g6rb] soekende die landen die ghi boven ghehoort hebt. ⁸ Ende den tijt aldus verlidende soe lach Olyvier altijd in die ghevangenisse te water ende te brode, ende hij ontfinck dicwille veel grote slaghen, ende hi en waende nemmermeer uut gecomen te hebben, ende hi en begeerde anders niet dan die doot. ⁹

-
1. ¶ Comment Artus se partit et se mist en chemin pour trouuer son conpaignon Et des aduentures quil eust : Le .liiij. chapitre
 2. Ainsi que vous oyes partist le vaillant et gentil roy de son pays Et entra en queste de son leal conpaignon comme celuy qui pas nauoit volunte de iamais arrester sil nen auoit nouuelles
 3. Homburch [1510]: *ten* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.
 4. bequaem nieumare: gunstig bericht
 5. Le premier royaulme ou il arriua ce fut en celuy de portingal auquel il ne trouua chose qui plaisante luy fust
 6. Puy chersa le demourant des espaignes. et vint en celuy de france
 7. Et tant erra dung coste et daultre quil arriua dedens callais ou il trouua gens quil alloient en angleterre Et pour ce monta en mer pour y aller
 8. Vous poues penser quil fut longuement en cherchant les pays que par dessus aues oys
 9. Pendant le temps oliuier son conpaignon estoit tousiours en prison au pain et a leau et souuent battu comme celuy qui iamais nattendoit den partir. Et ne desiroit que la mort

Als Artus opter zee gheslegen ¹⁰ was om in Engellant te reysen, so quam daer een groote onweder op die zee, ende den wijnt rees hem luden contrarie, ¹¹ also dat haer scip aen quam in een contreye welcke die scippers metten eersten ¹² niet en kenden. ¹³ Maer als sise lange besien hadden, soe sagen si wel dattet een vanden conin[c]rijcken ¹⁴ van Yerlant was, dat ghene dat verste van Enghelant was. ¹⁵ Doen Artus dit horede, so bat hi dat men hem opt lant setten soude, want hem dochte dat hi also lichtelic tijdinghe vernemen soude van tghene dat hi sochte als in een ander lant, alsoe hi oec bider hulpen ons Heren ¹⁶ dede, gelijc ghi noch horen sult. ¹⁷

Als Artus op dat lant geclommen was, so bat hi Gode dat Hi hem bi Sijnre gracen den wech wilde wisen. ¹⁸ Hi was in dit lant wel den tijt van twee maenden, ende als hi enighe dinc hebben wilde, so moeste hi dat eyschen met teykenen, ¹⁹ want anders en soude hi niet verstaen hebben geweest. ²⁰ Hi en hadde paert noch muyle daer hi op rijden mochte, mer hi moeste doer dat landt te voete gaen. ²¹ Ende hi ginc so verre dat hij op een tijt verdoelde in een grote ende dicke forest of

10. opter zee gheslegen was: sloop gegaan was

11. contrarie: uit de verkeerde hoek

12. op het eerste gezicht

13. Et encore pis luy aduint car ainsi que Artus estoit sus la mer pour tirer en angleterre vint fort temps. et vent contraire se leua sur la mer : Et tant que leur basteau arriua en vne marche que les mariniers ne cognoissent pour la premiere foys.

14. Homburch [1510]: coninrijcken

15. Mais quant ilz eurent longuement regarde. ilz apperceurent que cestoit lung des pays et royaulmes dirlande le plus loingtain a celuy dangleterre — Jan van Ghelen 1576: gheleghen was.

16. Jan van Ghelen 1576: onsen lieuen heere

17. Quant Artus oyt dire que cestoit lung des royaulmes dirlande. il prya quil fust mis a terre Car comme il luy sembloit aussi de leger pouoit il la ouyr nouvelles de ce quil queroi[t] que en aultre pays Comme il fist par la volente de nostre seigneur ainsi que vous orres.

18. Artus qui se trouua sur terre chemina de pie en priant nostre seigneur quil luy vouldist par sa grace adresser son chemin

19. teykenen: gebarentaal

20. Il fut bien lespace de deux moys en ce pays Et quant il vouloit auoir quelque chose il failloit quil fist signe ou aultrement neust pas estre entendu

21. Il nauoit cheual ne mulle dessus [f1r] quoy il peust aller et couuint quil allast de pie par les pays.

bosch, in welcken bosch vele wilde beesten wandelinge ende woninge hadden.²² Nochtan hadmen hem veel teykenen gedaen dat hi dair niet in en soude gaen, mer hi en verstants niet.²³

Aldus ginc hy alle dien dach lanc doer dat forest sonder enich quade aventuer te vinden, mer den nacht bevinc [g6va] hem, waer bi dattet hem van node was te slapen [ende te]²⁴ rusten.²⁵ Ende des ander daechs stelde hi hem selven te wege²⁶ seer qualijc geinbijt.²⁷ Ende hi en hadde niet verde gegaen, hem en ontmoete een grote [ende]²⁸ vreeselike leeuwe die seere belast van honger was, want [h]i²⁹ en hadt in langen tijt gheenen roof gevonden.³⁰

Als Artus den leeuwe tot hem sach comen, soe maecte hi gereetscap om hem selven te verweren, want hi was bedectelic gewapent,³¹ ende hi had [oock]³² een goet swaert.³³ Hi dede sinen mantel af ende wanten omtrent sijn armen³⁴ om hem te beschudden.³⁵ Daer na so

22. tant que en vng iour se trouua en vne grande et espesse forest en la quelle plusieurs bestes saulages auoient leur demaine

23. On luy auoit bien fait signe quil ne si boutast pas mais il nen auoit riens entendu.

24. Homburch [1510]: te *ende* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

25. il alla tout le iour au long de la forest sans trouuer aduventure. La nuyt le prist par quoy [f]orce luy fut de dormir

26. Jan van Ghelen 1576: weder te weghe

27. Et quant vint le lendemain quil vit le iour il se mist au chemin tresmal deiune — seer qualijc geinbijt: met een lege maag, zonder ontbijt

28. [ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. Homburch [1510]: si — idem Jan van Ghelen 1576: sy — mogelijk onder invloed van het Frans: ‘la beste’ — in het Hollands is het gebruikelijk om dieren, ook vrouwelijke dieren, aan te duiden met ‘hi’ — verderop staat weer wel ‘hi’, en uit niets blijkt dat het hier om een leeuwin gaat.

30. Et neust pas loing alle quant il apperceut venir vers luy vng grant et horrible lyon fort oppresse de fain Car nulle proye nauoit trouuee passe long temps.

31. was bedectelic gewapent: droeg (niet zichtbaar) een maliënhemd onder zijn ‘tabbaert’ (bovenkleding) — hs. Gent, UB 470, fol. 136v: “Car Il estoit arme a la couuerte et sy auoit bonne espee”.

32. [oock] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

33. Par quoy quant artus le choisit quil venoit vers luy il sappresta pour se defendre car il estoit arme a la descouuerte et si auoit bonne espee

34. Homburch [1510]: armen, Jan van Ghelen 1576 idem: armen — Alle Franse bronnen lezen hier enkelvoud “son bras”, wat correct is, want Artus wikkelt zijn mantel rondom zijn *linkerarm* bij wijze van geïmproviseerd schild: “pour soy targer”.

35. Il osta son manteau et lentortilla entor son bras pour soy targer :

track hi sijn swaert uutter³⁶ scheeden, ende hij beval hem selven Gode, dat cruce³⁷ cussende.³⁸ Doen ginc hi tegen den leeuwe, die hem niet seer en ontsach, want alst ten aengaen quam, soe gaf hi hem so groten slach met sinen poot dat si sinen tabbaert scoerde ende meer dan hondert maelgien uut sinen panchiere, also [g6vb] dat hi ter aerden moeste vallen.³⁹ Mer hi, als een vroem ridder, rechte hem selven weder op sijn voeten, ende hi began den leeuwe te bevechten, daer⁴⁰ bi dat den strijt seer snel ende scarp was.⁴¹ Ende als hem die leeu weder omme wilde⁴² slaen met sinen poot, soe gheraecten Artus alsoe wel dat hi hem den poot af sloech dat hi vloech ter aerden.⁴³

Als die leeu hem selven gevoelde gequetst te wesen, soe gaf hi een soe vreeselike gecrijsche dat al dat forest daer af droende.⁴⁴ Doen verhaelde⁴⁵ Artus sinen slach, ende hi geraecte hem soe heerliken⁴⁶ dat hi hem met eenen slaghe dat hoeft af sloech.⁴⁷ Ende die leeu bleef verslagen ende doot.⁴⁸

36. Jan van Ghelen 1576: wt zijnre

37. cruce: het kruis van het zwaard

38. puyt tira son espee hors du forreau en baisant la cro[i]x et soy recommandant a nostre seigneur

39. marcha contre le lyon qui ne le craignoit guaire car quant ce vint a approcher il luy donna si grant cop de sa pate quil luy deschira sa robbe et plus de cent mailles de son haubergon Et fut force a artus de cheoir a terre

40. Jan van Ghelen 1576: waer

41. mais comme vaillant cheualier se redressa sus pies et commença a assaillir le lyon par quoy bataille fut tresaspre

42. Jan van Ghelen 1576: waende te

43. Et ainsi quant le lyon cuida de rechef rue[r] sa pate. artus lassena si bien quil la fist voller en la place

44. Quant le lyon se sentit blecie il commença a ietter vng cry si grant que toute la forest en retentist

45. verhaelde: herhaalde

46. heerliken: (hier) meesterlijk

47. et artus recouura son cop et si bien lassena que d[u]ng seul cop luy trencha la teste

48. par quoy le lyon fut occis.

hem waer bi dattet hē vā node was te
 slapē te en rustē. En des ander daechs
 stelde hi hem seluē te wege seer qualijc
 geinbijt. En hi en hadde niet verde ge
 gaen hem en ontmoete een grote vree
 selike leeuwe die seere belast vā hōger
 was: wāt si en hadt in lāgē tijt gheenē
 roof geuondē. Als artus dē leeuwe tot
 hē sach comē: soe maecte hi gereetscap
 om hem seluē te verwerē: wāt hi was
 bedectelic gewapēt en hi had een goet
 swaert. Hi dede sinē mātē af en wantē
 om trent sijn armē om hem te beschud
 den. Daer na so trach hi sijn swaert wt
 ter scheeden en hi beual hē seluē gode
 dat cruce cussende. Doē ginc hi tegen
 dē leeuwe die hem niet seer en ontsach.
 Want alst ten aengaen quam soe gaf
 hi hē so grote slach met sinē poep dat si
 sinē tabbaert soerde en meer dā hon
 dert mael gien wt sinē panchiere: also

dat hi ter aerde moeste vallen. Mer hi
 als een vroem ridder rechte hem seluē
 weder op sijn voeten en hi began den
 leeuwe te beuechte daer bi dat dē strije
 seer snel ende scarp was. Ende als hē
 die leeu weder omme wilde slaen met
 sinen poot: soe gheraecten artus alsoe
 wel dat hi hem den poot af sloech d; hi
 vloech ter aerden. Als die leeu hem sel
 uen geuolde gequetst te welen: so gaf
 hi een soe vreeselike gecrijsche dat al d;
 forest daer afdroende. Doē verhaelc
 artus sinē slach en hi geraecte hem soe
 heerlike dat hi hē met eenē slaghe dat
 hooft af sloech. En die leeu bleef verfla
 gen en doot.

¶ Hoe dat Artus wselende indē foreste
 en bosch besprongē was vā een ander
 wonderlike en veruacrlike beeste die
 welke hi oec verwan en versloech

¶ Capittel. lv.

Als Artus hem seluen ontsleghe
 sach van dier beesten: soe bedanc
 te hi gode met goeder herrē. Ende alst
 quam dat den auont ghenaecte: en d;
 hi wt den foreste niet en conste gerake:
 recht oft hi vā allen dien dage niet vā
 der stede verpouret en hadde so was hi
 seere tonureden als die ghene die van

allen den daghe niet ghegeten en had
 de. Mer sijn vertroeste was dat hi peif
 de opten gloriosen sinte Jan baptiste:
 die lange inder wildernissen was wor
 telen etende. En hē dochte d; hi seer on
 geuallich ware en mocht hi hē n; een
 wile lidē met sulche lijfsocht. Aldus be
 gonste hi te soekē doer d; forest en hi at

*Hoe dat Artus wesende inden foreste ende bosch, besprongen was
van een ander wonderlike ende vervaerlike beeste, die
welcke hi oec verwan ende versloech.*

Capittel .lv. ¹

[g6va] Als ² Artus hem selven ontsleghen ³ sach van dier beesten, soe bedancte hi Gode met goeder herten. ⁴ Ende alst quam dat den avont ghenaecte ⁵ ende dat hi uut den foreste niet en conste geraken, recht oft hi van allen dien dage niet vander stede verporret en hadde, so was hi seere tonvreden als die ghene die van [g6vb] allen den daghe niet ghegeten en hadde. ⁶ Mer sijn vertroesten was dat hi peinsde opten gloriosen sinte Jan Baptiste, ⁷ die lange inder wildernissen was wortelen etende, ende hem dochte dat hi seer ongevallich ⁸ ware en mocht hij hem niet een wile liden met sulcke lijftocht. ⁹ Aldus begonste hi te zoeken doer dat forest, ende hi at [h1ra] cruyt ende wortelen sulke als hij daere vant mit soe groote appetite omme den hongher die hi

-
1. ¶ Comment Artus estant en la forest fust assailly dune aultre merueilleuse beste de la quelle il fut victorieux Le .lv. chapitre
 2. Jan van Ghelen 1576: DOen
 3. ontsleghen: verlost
 4. [f1v] QVant Artus se vit quitte de celle beste il regracia nostre seigneur de bon cueur
 5. Jan van Ghelen 1576: nakende wort
 6. et quant vint vng petit sur le tart et quil ne se trouua pas dehors de la forest non plus que sil ne se fut bouge dune place il fut moult desplaisant comme celuy qui tout le iour nauoit menge.
 7. Johannes de Doper [*Marcus* 1, 1-8], die in de woestijn van de Jordaan vallei van sprinkhanen en wilde honing leefde. — Het is typisch voor het middeleeuwse Christendom dat personages in romans hun persoonlijk lijden relativeren door te denken aan het lijden van personen uit de heilsgeschiedenis, met name aan Jezus, die omdat hij én onschuldig was én ook God was, erger leed dan enig mens ooit geleden heeft of zou kunnen lijden. De middeleeuwer denkt inimmers hiërarchisch: Hoe hoger iemand is, des te groter diens lijden.
 8. ongevallich: (hier) onhandig, klunzig
 9. mais son reconfort estoit quant il pensoit ou glorieux saint iohan baptiste qui long temps auoit este au desert mengeant racines et luy sembloit quil seroit bien meschant sil ne pouoit viure vne espace de temps de telz viures — hem ... liden met sulcke lijftocht: zich hiermee in leven houden

hadde, also dat hi nie cappoen ¹⁰ in sijn lant ghegheten en had dye hem beter dochte. ¹¹

Ende alst nacht woerde, soe clam hi op eenen [cleynen] ¹² boem om die vrese vanden wilden ¹³ beesten. ¹⁴ Alsoe dat hi ontrent der middernacht als die mane geresen was ende claer scheen een vreselic dinck ¹⁵ hoerde tot hem comen [van] ¹⁶ verde dat alsoe grooten gescal ¹⁷ maecte al inden foreste dattet wonderlick was aen te horen, want alle dat gheene dat hem te gemoete quam, werp hi ter aerden, ende het quam also lude briesschende ¹⁸ dattet geluyt doer Artus oren sneet. ¹⁹

Als Artus dit wonder hoerde, soe segende ²⁰ hi hem ende beval hem selven Gode, ende hi badt Hem dat Hi bi Sijnre goedertieren [barmhertic]heyt ²¹ sijn beschermer ende voervechtere ²² woude sijn teghens dye beeste die hi hoerde comen. ²³ Ende ter wijlen dat hi hem

10. cappoen: gecastreerde haan, vetter en vleziger, en daarom smakelijker dan een kip.

11. Si commença a chercher par la forest et commença a menger herbes et racines telles quil les trouuoit par si grant appetit (pour la fain quil auoit) que oncques il nauoit menge en son pays chappon qui meilleur luy semblast

12. [cleynen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. Jan van Ghelen 1576: stommen — wat een betere vertaling is van “mues”.

14. et quant la nuyt vint il se mist sur vng petit arbre pour la doubte des bestes mues

15. dinck: wezen

16. [van] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

17. gescal: lawaai (tijdens het voortbewegen)

18. “briesschende” (brullen) is de ongelukkige vertaling van “sifflant” dat ‘sissen’ / ‘fluiten’ betekent. De middeleeuwse lezer zal begrepen hebben dat het hier om een draak alias serpent (slang) gaat.

19. Ainsi comme a la mynuit que la lune estoit leuee belle et clere il oyt vne chose venir de loing qui faisoit si grant bruit en la forest que merueilleuse chose estoit de lescouter Car en son chemin tout ce quelle encontroit mettoit par terre et si venoit sifflant si hault que son sifflement trespercoit les oreilles de artus

20. segende hi hem: sloeg hij een kruisteken

21. Homburch [1510]: goedertierenheyt — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

22. voervechtere: iemand die voor jou in het strijdperk treedt — Het is voor Artus overduidelijk, gelet op plaats en tijd, dat het hier om een ‘hels’ wezen gaat, dat hij niet de baas zal kunnen zonder Gods hulp.

23. Lequel quant il oyt ceste merueille se commença a seigner soy recommandant a dieu en luy depriant que par sa debonnaire clemence luy voulsist estre deffenseur et champion contre ceste beste quil oyoit venir

selven Gode bevelende was, soe quam dese wo[n]derlijcke ²⁴ beest tot den boom daer hi op gheclommen was, ende si sloech mit haren sterte teghe[n] ²⁵ den boom, die niet seer grof ²⁶ en was, dat hi mitten scudden ter aerden viel. ²⁷

Al hadde die schamel Artus vreesse doe hij ter aerden lach, en laet u des nyet verwonderen. ²⁸ Ende ick gelove dat hi wel in sijn conincrijke wilde ²⁹ gheweest hebben, van daer hi uut ghesceyden was. ³⁰ Ende hi badt Gode dat Hi sijn siele ontfanghen wilde in Sijn hemelrijcke, want hi meende dat syn la[e]ste ³¹ ende uuterste daghen ghecomen waren. ³² Mer hi, als een vrome ³³ rydder, nam sijn swaert in sijn handen om hem selven te verweren of dat sake ware dat die beeste hem besprongen ³⁴ hadde, want hi en hadde gheen en wille om haer eerst te bespringhen. ³⁵

Dese beeste was doer geleden, ³⁶ waer [h1rb] of dat Artus seer blijde was. ³⁷ Mer si en beide niet langhe, si en keerde weder ende si quam hem bat naerder, hem om gaende ende becingelende. ³⁸ Doe dede si hem drie oft vierwerf om drayen, alsoe dat hi viel tegen eenen boom dat hem dat herte dochte borsten. ³⁹ Artus en was niet soe haest op

24. Homburch [1510]: wouderlijcke

25. Homburch [1510]: tegheu

26. grof: dik

27. Et ainsi quil se recomandoit a nostre seigneur ceste beste merueilleuse vint deuers larbre sus quoy il estoit monte. et frappa de la queue si fort contre larbre qui nestoit pas gros que du branle il cheut a terre

28. Quant le poure artus se trouua bas il eut paour ie nen suis pas esmerueille

29. Jan van Ghelen 1576: hadde willen (gheweest hebben) — wat een strakkere vertaling is van “eut ... voulu estre”

30. Et crees quil eut bien voulu estre en son royaulme. dont il estoit party.

31. Homburch [1510]: laste

32. mais comme vaillant cheualier pryant dieu (cuidant que ses derniers iours fussent venus) quil vouldist receuoi[r] son ame en son saint paradis

33. vrome: moedige

34. besprongen: aangevallen

35. et mist la main a lespee pour soy deffendre se la beste lassailloit Car nulle volunte nauoit de luy liurer le premier assault

36. doer geleden: aan hem voorbij gegaan

37. La beste estoit passee outre dont artus fut moult ioyeux.

38. mais guaires nattendit quelle ne retourmast et sapprocha de luy en lenuironnant

39. Puy le fist tourner troys ou quatre tours et lenuoya cheoir contre vng arbre si durement que a peu que le cueur ne luy creua.

ghestaen, die beeste en was ter stont bi hem.⁴⁰ Doe velde⁴¹ hi hem selven aen eenen boom, ende als die beeste hem waende te slaen met sinen sterte, soe gheraecte si den boom, also dat si hem niet seer en hinderde.⁴² Mer si hadde tanden also lanc ende soe scerp dattet wonder was, waer bi dat si hem dwanc in sulcker wijs dat hi niet teghen en soude gehouden hebben, en hadde dye boom daer nyet gheweest daer hi hem aen onthielt, want hi was op dier tijt also seer gewondet dat hi niet gheheels en hadde aen al sijn lichaem.⁴³

Hi verweerde hem seere ende gaf haer veel groote slagen, mer haer vel was alsoe hart dat hi haer geensins hinderen en mochte.⁴⁴ Den stanc van haer hinderde Artus [veel]⁴⁵ meer dan alle dat andere.⁴⁶ Maer als hi sach dat die beeste van gheen slaghen vervaert en was ende dat si noch soe versch⁴⁷ was als si voer dat ghevecht was, soe begonste hij aen onsen Heere te roepen, Hem biddende dat Hi doch medelijden hebben wilde mit Sijnre creaturen, ende hi seide: “O alder liefste geselle, om dinen wylle sal ic nu op desen dach mijn leven eynden.⁴⁸ Maer had ic di ghesien voer mijn doot, soe soude ic dat ander deel⁴⁹ van minen leven te huechliker eynden.”⁵⁰

40. Artus ne fut pas si tost redresse que la beste ne fut incontinent aupres de luy

41. velde hi hem selven aen eenen boom: zocht hij dekking achter een boom

42. Et luy comme sage se coucha contre vng arbre. et quant la beste le cuidoit ferir de sa queue elle assenoit l'arbre par quoy ne luy pouoit greuer si peu que rien

43. Mais elle auoit les dens longues et trenchantes a merueilles par quoy elle estraignoit tellement artus que se neust este l'arbre entour du quel il se tenoit il ny eut riens arreste Car deia il estoit si fort naure quil nauoit sus son corps rien du monde qui fut entier

44. Il se reuengoit vaillamment et luy donnoit de grans et lours coups. Mais elle auoit si dure peau que nullement ne la pouoit dommager.

45. [veel] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

46. La puantuer delle tant seullement greuoit autant artus que tout le demourant

47. versch: nog vol energie

48. Lequel quant il vit la beste et que pour rien quele eut fait elle estoit encor aussi freche comme deuant la meslee. il commença a reclamer nostre seigneur en luy priant quil voulsist auo[ir] pitie de sa creature [f2r] Et disoit ha mon tresdoulx seigneur et compaignon par ta cause finerai ge au iour dhuy ma vie

49. dat ander deel: de rest

50. Mais se ie teusse veu auant ma mort. ie finasse le surplus de ma vie plus voluntiers.

*Hoe dat Artus inden bossch[e] ¹ lach seere gewont, ende hoe dat
hem daer een out rydder openbaerde die hem ghenas, ende
hi wijsde hem die stede ende plaetse daer Olyvier,
sine geselle, gevanghen lach.*

Capittel .LVI. ²

[h1va] Als Artus aldus hemselves beclagende was, soe sloech dat beeste also fellic ende scarpelic nae hem dat si ³ hem ter aerden werp onder haer ⁴ voeten, ende hij ⁵ hielt hem alsoe stijf mit haren ⁶ claeuwen dat alle tgene dat hi greep an stucken ghinc, ende Artus en mocht hemselves niet beroeren. ⁷ Mer onse Heere, die Sijn vrienden niet en vergeet in haren noot, [en] ⁸ vergat desen edelen ridder niet, de[n] ⁹ welcken Hi niet verliesen en wilde [n]och ¹⁰ ghehengen ¹¹ dat verlies van hem, want die beeste die hem so seer bedwonghen hielt, liet die greep vanden clauwen om dat si ¹² hem mitten tanden nemen soude ende verslinden. ¹³

1. Homburch [1510]: bossch

2. ¶ Conment Artus luy estant couche au boys tout naure se apparut a luy vng ancien homme cheualier qui le guarist et luy dist le lieu et la place ou son compaignon estoit tenu prisonnier.

3. idem in Jan van Ghelen 1576 — de vertaler gebruikt, vermoedelijk onder invloed van het Frans ('la beste'), 'die beeste' door elkaar met het Hollandse 'dat beeste'.

4. hiaat door beschadiging in Jan van Ghelen 1576.

5. Jan van Ghelen 1576: si

6. hiaat door beschadiging in Jan van Ghelen 1576.

7. Ainsi comme il se griementoit la beste si le serra de si pres quelle labbatit a terre dessoubz elle et le tenoit si fort de ses grans ongles que tout ce ou elle auoit sa prise estoit par pieces Et tellement que artus ne se pouoit mouuoir — beroeren: verroeren.

8. Homburch [1510]: ende — Jan van Ghelen 1576 is hier onleesbaar.

9. Homburch [1510]: deu

10. Homburch [1510]: uoch

11. ghehengen: toelaten

12. idem in Jan van Ghelen 1576, enzovoort hierna.

13. Touthefoys nostre seigneur qui point noublie ses amys a leur besoing noublia point ce gentil cheualier le quel il ne voulut pas perdre ne souffrir la perte de luy Car la beste qui de pres le tenoit laissa la prinse des pates pour le cuyder prendre aux dens et le deuorer.

Maer als Artus bevoelde dat sine armen ontlost [ende vry] ¹⁴ waren, ende want hij sijn swaert noch niet begheven ¹⁵ en hadde, soe sloech hi onder ontrent den navel, daert niet soe hart en was als den rugghe, ende dat swaert ghinc dwers doer dat lichaem tot der herten toe. ¹⁶ Ende als die beeste haer selven gevoelde ghequetst te wesen, soe gaf si eenen vervaerliken roep ende viel ter aerden. ¹⁷

Als Artus sach dat hi verlost was vander beesten, so spranc hi op, ende hi sloechse voert doot. ¹⁸ Ende het en was niet lange daer nae den dach en quam ae[n], ¹⁹ maer dat en vertroeste hem in geenen saken, want hi en mochte hem niet vander stede verporren, ende hi was bi na doot overmits dye wonden die hi ontfangen hadde. ²⁰

Als hij aldus lach in grooter crancheit, als ghi ghehoert hebt, so hoerde hi weder omme inden foreeste een dinck tot hem weert comen, waer bi hi bet waende doot gebleven hebben ²¹ dan te voren. ²² Doe seyde hi: “O, gloriose maghet Maria, weset mijne voersprake ende wilt huyden op desen dage mijn siele presentereen voer dat aensichte van dinen soone, want ic sie dat wel dat mijn ure gecomen is, dat ic van deser [h1vb] werelt sceyden moet.” ²³

14. [ende vry] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

15. niet begheven en hadde: geen afstand gedaan had van

16. mais quant artus sentit ses bras deliures luy qui encore nauoit point abandonne son espee la ferit dessoubz vers le nombril. Lequel nestoit pas dur ainsi comme le dos et luy coulla son espee au trauers du corps iusques au cuer

17. Et quant la beste se sentit ferue en iettant vng grant cry se laissa cheoir a terre

18. Et artus qui se sentit deliure luy donna tant de cops quil la peroccist

19. Homburch [1510]: aeu

20. Ne demoura guaires apres que le iour vint mais ce ne le reconforta en riens car il ne se pouoit mouuoir dung lieu comme celuy qui nattendoit que la mort pour les playes quil auoit receues

21. Jan van Ghelen 1576: te hebben

22. Et ainsi quil estoit en danger comme cous aues oy De rechef il escuta vers la forest si apperceut vne chose venir vers luy. par quoy il cuida mieulx estre mort que deuant

23. Pource dist il tresglorieuse vierge marie soyes mon aduocate et vailles au iourdhuy presenter mon ame deuant la face de ton benoist filz Car ie voy bien que lheure est venue quil me fault partir de ce monde

Ende dat dinc quam soe lancx soe naerder, ende alst bi hem quam, soe sach Artus wel dattet een man was met witten ²⁴ ghecleet, ende hi seide: “Coninc van Algarbe, God gruete di!” ²⁵

Als Artus hem selven hoorde noemen ‘coninc’, soe maecte hi voer hem een teyken des heilighen cruces, ende hi seide: “Ic meine dattu een dinc biste van Gods wegen hier tot mi ghesonden, om datstu mi van Sinen wege gruetes, want anders en soudestu minen name niet geweten hebben. ²⁶ Daer omme bidde ic di dat ghi medeliden op mi wilt hebben, ende doet so veel ²⁷ dat ick verlost worden ma[c]h ²⁸ van minen quaden, ende dat ic uuten foreeste mach comen daer ic soe veel te liden hebbe ghehadt.” ²⁹

Die man antwoerde hem: “Artus, ghi doet wel in dien dat ghi segt dat ick van Gods weggen ben, ende alsoe yst. ³⁰ Ende denct dat ic hier gecomen ben om dijn verlichtenisse!” ³¹

Daer nae sat hi bi hem ter aerden neder, ende hi haelde uut sijnre tasschen een gulden busse vol van costeliker salven, mytten welcken hi salvede alle die wonden van Artus, ende hi gaf hem eenen [w]ortel ³² teten. ³³ Ende ter stont als hi daer of gesmaect hadde, so was hi ghesont ende soe wel te passe als hij noyt te voren hadde geweest. ³⁴

24. met witten ghecleet: in witte kledij

25. Celle chose approchoit de plus en plus Et quant il fut tout pres artus cogneut que cestoit vng homme vestu de blanc et commença a dire roy delgarbe dieu te salut

26. Quant artus se oyt nommer roy il fist le signe de la croix et luy dist es tu chose de laultre monde le cuide que tu soyes de par dieu trammis puy que de par luy mas salue car aultrement tu neusses pas sceu mon nom.

27. Jan van Ghelen 1576: *ende* maect dat ic

28. Homburch [1510]: maeh

29. et pour ce ie te prie que tu ayes pitie de moy et faces tant que ie soye allege de mes maux et que ie soye mis hors de ceste forest ou iay eu tant a souffrir

30. Cest homme luy respondit artus tu nas point failli de dire que ie soye de par dieu car ainsi est

31. et penses que ie suis cy venu pour ton allegement

32. Homburch [1510]: vortel — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

33. Puy sassist a terre et tira de sa gibessiere vne boite do[r] plaine de precieulx oignemens de[s]quelz il oignit et toucha toutes les playes dartus et luy donna vne racine a menger.

34. et incontinent quil en eut goute fut aussi sain et en aussi bonne sainte que oncques il auoit este

Mer sijn cyrurgijn meester mitten witten gecleet seide dat hi onsen Heere loven soude, vanden welcken dat hi gesonden was.³⁵

Artus dede dat alsoet hem bevolen was, ende hi lovede Gode.³⁶

Daer nae dede hem die witte ridder op sijn paert setten,³⁷ ende hi seide dat hi hem uuten foreeste brengen soude.³⁸ Ende hi seide hem onder weghen: “Coninc van Algarbe, ic weet die saeke waer om dat ghi hier gecomen sijt uut uwen lande.³⁹ Het is om dinen gheselle Olyvier van Castillen te soeken.⁴⁰ Ende ick sal di daer of nie[u]we⁴¹ tijdinge seggen.⁴² Want als hi gereyst was uut Castillen, so landede hi [h2ra] ende quam in dat conincrijke van Enghelant, ende daer heeft hi hem alsoe geregheert dat hi overmits sine wijsheit ende vromichede gewonnen heeft des conincx eenige dochter, die een vanden scoensten vrouwen vander werelt is.⁴³ Mer het is hem onnoselick⁴⁴ misvallen, want een coninc van Yerland die hem niet lief en hadde, ende wyens vader dat hi inden tornoye verslagen heeft, die hevet hem gevangen genomen, [ende hy heeft hem geleyt in eenen kercker],⁴⁵ ende hi lijdet so vele armoeden als enich man lijden mach.⁴⁶ Mer hi en sal

35. Pource son mire vestu de blanc luy dist quil louast nostre seigneur de par lequel il estoit enuoye

36. Artus le fist ainsi comme il luy estoit commande et rendit graces a nostre seigneur

37. setten: zitten — Jan van Ghelen 1576: sitten.

38. Puy le fist lomme blanc monter sus son cheual derriere luy et luy dist quil le mettroit hors de la forest

39. et luy dist en chemi-[f2v]nant Roy dalgarbe ie scay la cause pour quoy tu es party de ton pays

40. Cest pour querir ton compaignon oliuier de castille

41. Homburch [1510]: nienwe

42. pour ce ie te diray nouvelles.

43. scaches que apres son partement de castille il arriua au royaulme dangleterre ou il sest si bien gouuern[e] que par sa prouesse il a gaigne la seulle fille du roy qui est vne des plus belles dames d[u] monde — in Jan van Ghelen 1576 ontbreekt: die een vanden scoensten vrouwen vander werelt is.

44. onnoselick: buiten zijn schuld

45. [ende hy heeft hem geleyt in eenen kercker] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

46. mais il luy est meschamment aduenu car vng roy dirlande qui pas ne lamoit a qui il auoit occis son pere la pris prisonnier et la mis en vne chartre la ou il seuffre tant de misere quil est possible a homme den suffrir.

nemmer[meer] ⁴⁷ sterven, ghi en sult hem eerst uut geholpen hebben. ⁴⁸ Ende wilt ghi minen raet volghen, soe gaet eerst te Lonnen om den coninc ende sijn dochter te vertroesten. ⁴⁹ Ende ghi gelijct Olyvier wel, dare om sal die coninc meinen dattet ⁵⁰ Olyvier is. ⁵¹ Ende des gelijcx sal Helena meynen dat ghi haer heere sijt, ende si sal genesen ter saken van dijnre coemsten. ⁵² En[de] ⁵³ ist dat ghi niet en [h2rb] haest, ghi en sult haer nemmermeer sien, want [s]i ⁵⁴ is sieck totter doot toe. ⁵⁵ Ganck ende slaept mit haer om dat si te bet gelove dattu Olyvier biste! ⁵⁶ Mer siet dat ghi gheen dorpernije en dencket noch oneer, want ghi soudet seer grootelic misdoen. ⁵⁷ Ende als ghi siet dat si begint te genesen, soe sceidet van daer ende coemt weder om in desen foreste, want ghi sult hier tidinge van mi horen.” ⁵⁸

In desen woerden brocht hi hem uuten bossche, ende doe dede hi hem of sitten. ⁵⁹ Artus viel over sijn knien, ende hi bedancte hem seer. ⁶⁰ Mer hi verloes terstont dat gesichte van hem, ende hi en wiste nyet waere dat hi ghebleven was. ⁶¹

47. Homburch [1510]: *nemmermeer* meer — Jan van Ghelen 1576: mer hi en sal niet steruen [...]

48. mais ne fais nulle doubte de sa vie car il ne mourra iamais que tu ne layes iett[e] hors

49. et se tauoye a conseiller et que tu voulsisses croyre mon conseil ie te conseilleroye premier daller a londres pour conforter le roy et sa fille

50. Jan van Ghelen 1576: dat ghy Oliuier zijt /

51. tu scais que tu ressembles bien oliuier et que cest vne mesme chose pource le roy cuidera que tu soyes oliuier.

52. et pareillement helaine cuidera qu ce soit son seigneur et reguarira a cause de ta venue

53. Homburch [1510]: En — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

54. Homburch [1510]: hi — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: sy

55. et certes se tu ne te hastes tu ne la verras iamais car elle e[s]t malade iusques a la mort

56. va et couche avec elle affin quelle croye mieulx que tu soies oliuier

57. mais garde que tu ny penses villanie ne deshonneur car tu mefferoyt trop grandement

58. Et apres ce que tu verras quelle sera en voye de guarir pars toy et reuiens en ceste forest. car tu y orras nouuelles de moy

59. En ces deuises le mena iusques hors du boys et puy le fist descendre

60. et se mist artus a genoulx Et comme chose sainte le remercia

61. mais incontinent perdit la veue sans sauoir quil estoit deuenue. — Homburch [1510]: was..

en quā in dat conincryke vā enghelant
 en daer heeft hi hē alsoe gereghceert dat
 hi ouermits sine wijsheit en vromiche-
 de gewōnē heeft des coninc eenige doch-
 ter die een vendē scoensē vrouwe van-
 der werelt is. Mer het is hē onnoselick
 misuallē want e coninc van perlāt die
 hē niet liefen hadde en wpens vad dat
 hi indē tornoye verslagē heeft die heuet
 hē geuangē genomē. En hi lūdet so ve-
 le armoedē als enich man lūden mach
 Mer hi en sal nēmermeer meer steruen
 ghi en sult hē eerst wt geholpē hebben.
 En wilt ghi minē raet volghē soe gaet
 eerst te lonnē o den coninc en sijn doch-
 te vtroestē en ghi gelijc olpuiet wel da-
 re o sal die coninc meinē dattet olpuiet is
 En des gelijc sal helena meynē d; ghi
 haer heere sij: en si sal genesen ter sake
 vā dīnre coemstē. En ist dat ghi niet en

haest: ghi en sult haer nēmermeer sien.
 want hi is sieck totter doot toe. Sanch
 en slaep mit haer om dat si te bet gelo-
 ue dattu olpuiet biste. Mer siet dat ghi
 gheen doupernūe en dēchtet noch oncer
 want ghi soudet seer grootelic misdoen
 En als ghi siet dat si begint te genesen
 soe seidet vā daer en doemt weder om i
 desen foreste: want ghi sult hier tidinge
 vā mi horen. In desen woerdē brocht hi
 hē wtē bosche. en doe dede hi hē of siccē
 Artus viel ouer sijn knien en hi bedanc-
 te hē seer mer hi verloes ter stont dat ge-
 sichte van hē: en hi en wiste nyet waere
 dat hi gebleuen was..

¶ Hoe dat artus bi dē rade vandē wit-
 ten ridder tottē coninc vā engelāt ginc
 En vander blijscap diemē bedreef mep-
 nende dattet oliuier was.

Capittel lviij.

Is artus den witte ridder aldus v
 loie hadde: soe stelde hi hem seluen
 te weghe gode louende ende danckēde
 En hi ghinc alsoe verde tot dat hi bi d
 zee quam daer hi een scip vant dat in en-
 ghelant varen wilde ende hi ginc daer
 inne Ende als hi in enghelant quame.

die eerste stat daer hū in quam dat was
 wasmonstre: daer hi verkennt was voir
 oliuier: ende al dat volc meende dat hū
 olpuiet hadde gheweest. Ter stont als
 die tidinge after die stat versprept was
 waren daer veel luden die hem te wege
 stelden omme dese tidinge te boetscap

h h

*Hoe dat Artus bi den rade vanden witten ridder totten coninc van
Engelant ginc, ende vander blijscap diemen bedreef,
meynende dattet Olivier was.*

Capittel .LVIJ. ¹

[h2ra] [A]ls Artus den witte ridder aldus verloren hadde, soe stelde hi hem selven te weghe, Gode lovende ende danckende. ² Ende hi ghinck alsoe verde tot dat hi bijder zee quam, daer hi een scip vant dat in Enghelant varen wilde, ende hi ginc daer inne. ³ Ende als hi in Enghelant quame, [h2rb] die eerste stat daer hij in quam, dat was Wasmonstre, ⁴ daer hi verkent ⁵ was voir Olivier, ende al dat volc meende dat hij Olyvier hadde gheweest. ⁶

Ter stont als die tijdinge after die stat verspreyt was, waren daer veel luden die hem te wege stelden omme dese tijdinge te boetscap-[h2va]pen, ende si quamen te Lonnen ende seident den coninc. ⁷ Als die coninc dese nieumere hoerde, so was hi vervolt mit blijscappen, ende sijn herte was hem alsoe besloten van blijscappe dat hi ter aerden soude hebben ghevallen, en hadden hem sijn dienaers niet op ghehouden. ⁸ Mer men moeste hem te bedde dragen, daer hij een langhe wijle lach sonder eenige kennisse ⁹ te hebben. ¹⁰ Niet te min

1. ¶ Comment artus par le conseil du blanc cheualier alla vers le roy dangleterre a londres et de la ioye que on luy fist cuydant que ce fut oliuier son beau filz.

Le .lvij. [chapitre]

2. [f3r] ARTus qui se trouua seul en son chemin se mist en rendant graces a nostre seigneur

3. Et tant fist quil approcha la mer ou il trouua vng basteau quil alloit en angleterre et y entra

4. Wasmonstre: Westminster (lett. Westerklooster)

5. verkent was voir: herkend was als

6. Et quant il vint en angleterre la premiere ville ou il entra fut vuissemonstier la ou il fut cognu pour oliuier. Pour ce fut cognu de toutes gens

7. Et incontinent que la nouvelle de sa venue fut esmandue aual la ville vous eusses veuz gens mettre en chemin pour noncier ces nouvelles

8. Et adresserent les aulcuns a londres qui le vindrent dire au roy Lequel quant il le sceut fut si remply de lysesse et son cueur si serre de ioye quil se fust laisse cheoir a terre se aulcuns de ses seruitours ne leussent soustenu

9. kennisse: bewustzijn

10. mais pour tant il le fallut porte[r] coucher ou il fut vne espace sans auoir cognoissance.

hi wort slapende. ¹¹ Ende als hi ontwake was geworden, soe vraechde hij den gheenen van sijnre cameran offet waer was dat Olyvier weder quam. ¹²

Men antwoerde hem: “Jaet”, waer of dat [h]i ¹³ seer blijde was, ende hi lovede Gode van dien. ¹⁴ Mer hi en wiste niet ofmen hem daer te voer gheseyt hadde of dattet hem ghedroemt was. ¹⁵

Ter wijlen datmen hyere of sprekende was, soe quam daer eene schyltknechte cloppen aen die dore van sijnre cameran, segghende totten coninc, waert bi also dat hi Olyvier sien wilde, dat hi haestelike comen soude, want hi en was niet meer dan een mijle van daer. ¹⁶

Die coninc dede terstont sijn paerden halen, ende hij sat op om hem teghen te riden. ¹⁷ Des gelijcx stelden hem oec alle mannen te weghe om te sien den gheenen dye soe seer begheert was. ¹⁸

Ende als Artus alle tvolc hem te ghemoete sach comen, soe liepen hem dye tranen uut sijn oghen, ende hij wort sinen gheselle seer beclagende, ende hi quam alsoe [v]erde ¹⁹ dat hi biden coninc quam. ²⁰ Ende als hem die coninck sach, ende omme dat hi hem niet ghesien en hadde in drie jaren voerleden, soe docht hem ende al sine gheselsappe dattet Olyvier selver was, waer om dat hi tot hem lyep ende greep hem in sijn armen so vaste dattet wonder was, maer [h2vb]

11. Neant mains il sendormit.

12. Et quant il se resueilla il demanda a ceulx de sa chambre sil estoit vray que Oliuier fut vif et sil reuenoit

13. Homburch [1510]: si

14. On luy respondit que oy dont il fut moult ioyeux et loua dieu

15. mais parauant il ne sauoit se on luy auoit dit ou sil lauoit songe

16. Ainsi quil estoit en ces deuises vint vng escuyer ferir a lhuys de sa chambre qui dist que on dist au roy sil vouloit veoir oliuier quil viendroit bien tost. car il nestoit pas plus dune lieue loing

17. Le roy incontinent enuoya querir ses cheuaulx et monta sus pour aller a lencontre de luy

18. Pareillement toutes gens se midrent aux champs pour veoir celuy qui tant estoit desire

19. Homburch [1510]: werde — Jan van Ghelen 1576: verre

20. et quant vint que artus apperceut le peuple qui a lencontre de luy venoit les larmes luy vindrent aux yeulx et commença fort a regretter son compaignon Et fist tant quil approcha le roy.

hi [en] ²¹ conste een woert niet ghespreken. ²² Ende als hi spreken mochte, soe seide hi tot hem dat hi wilcome ware, ende dat hi grote weldaet ghedaen hadde in dien dat hij weder om gecomen was om dat conincrijke te vertroesten, dat alsoe vol droefheden was om dat verlies van hem. ²³

Artus antwoerde hem: “Mijn lieve heere, alle tgheene dat daer gheboert is gheweest, is mijns ondancs geschyet, ende ick en mach u noch anders niet daer of se[g]ghen. ²⁴ Ende belieftet Gode, ick sal desen lande vele meer blijscappen geven in mijn weder coemste dan si nye droefheyte hadden van minen scheiden. ²⁵ Ende ick ben bereyder u dienst te doen dan ic nie was, waer of dat ick Gode love.” ²⁶

21. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

22. Et quant le roy lapperceut le quel ne lauoit veu troys ans auoit passes il luy sembla que ce nestoit aultre que oliuier et aussi a tous les aultres de sa compaignie Pource les bras tendus courut vers luy et le commença a embrasser si fort que dure merueille Mais nul mot ne luy pouoit sonner

23. Et quant il peust parler il luy dist quil fust le bien venu et quil auoit fait grant aulmosne de retourner pour reconforter ce royaulme qui si plain estoit de tristesse a cause de sa perte

24. Artus luy respondit. Mon seigneur ce qui a este fait a este malgre moy. ne aultre chose ie nen puy dire — Homburch [1510]: *seghen* — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

25. Et se dieu plait ie donneray plus de liesse a ce pays a cause de ma venue quil neust oncques de tristesse a mon parteme[n]t

26. Et suis plus prest de vous faire seruice que ie ne fus oncques donc ie loue dieu.

*Hoe dat Helena quam omme Artus te besien, ende si meende dattet
haer man Olyvier hadde gheweest, ende vander bliscappen
diemen daer of bedreef, ende hoe dat hij bi haer sliep
sonder eenighe dorpernije ofte oneere.*

Capittel .LVIIJ. ¹

Nae dese woerden ende tusschen spraken so gruetede Artus die edele mannen die int geselschap vanden coninc waren, ende int gemeen alle die ander. ² Mer daer quam soe veel volcx dattet niet mogelic en was in die stat te comen. ³ Daer om so brochtmen eenen hoghen precstoel, daer Artus opginc om datmen hem van alle sijden aensien soude, ende om dat volc te bet te vreden te stellen. ⁴ Daer nae gheboetmen dat elc mensche wederkeren soude. ⁵ Ende Artus quam te paerde in die stadt. ⁶ Maer die blijschap diemen daer bedreef was onsprekelick. ⁷ Die straten waren behangen, ende dye vrouwen laghen alle in dye vensteren, ende in een teyken van blyscap riepen si [h3ra] alle, cleyne ende groot: “Te deum laudamus!” ⁸

Ende als hi den palayse ghenakende was, so hoerde Helena, die al ⁹ siec te bedde lach, dat rumoer vanden volcke, ende si vraechde [w]at ¹⁰

1. ¶ Comment Artus vint veoir helaine et pensa que ce fut oliuier son mary et de la solemnite qui sen fit. Aussi comme il coucha avecques elle sans villennie.

Le [.]lvij. chapitre

2. APres ces deuises Artus salua les nobles hommes qui estoient en la compagnie du roy et en general tous les aultres.

3. mais tant y en vint quil nestoit pas possible dentrer en la ville

4. Pour ce fut force dappporter vne grande et haulte chaire de prescheur sus laquelle artus monta affin quil fust veu et regarde de toutes pars pour mieulx contenter le peuple

5. Puy fut cry[e] que chascun sen retournast.

6. et apres artus monta a cheual

7. Et quant il entra a londres nul ne vous sauroit deuiser la ioye que on y faisoit de toutes pars

8. Les rues estoient tendues [f3v] dames et damoiselles aux fenestres La noise y estoit si grande que merueilles estoit a lescuter Et en signe de ioye cryoient petis et grans Te deum laudamus — Te deum laudamus (Jou God, loven wij) zijn de beginwoorden van een kerkelijke hymne die ook gezongen werd tijdens profane dankdiensten.

9. al: heel

10. Homburch [1510]: dat — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

dinc dattet was.¹¹ Mer niemant en dorste haer dat segghen van vreesen om dat die onversienighe¹² blijscap haer nyet te groot wesen en soude.¹³ Daer om verbeiden die meesters, die haer [dit]¹⁴ bi lancheit van tijden seiden, ende¹⁵ niet¹⁶ wat dinghe dattet was.¹⁷ Mer als sijt wiste, soe hief si hair handen op totten hemel, Gode lovende, ende si seide: “O, verlosser vanden menscheliken geslacht, ic love ende dancke Di als dat ic voer mijn doot sal moghen sien den geenen dye mi in soe groten verdriete ghelaten heeft.¹⁸ Seker, laet die doot comen als si wille! Ic salse blidelic verbeiden, na dien dat ic weet dat mijn heere gecomen¹⁹ is, ende si en mach mi nyet hinderen.”²⁰

Doe hadde die scoone Helena groote begheerte om te sien den geenen die si meende dat haer man was.²¹ Maer Artus was in sorgen hoe hi hem soude moghen hebben²² tot den wive van sinen geselle.²³ Nochtans als hi ontlaerst was, quam hi tot Helena ende gruetede haer,

11. Et quant vint a approcher le pallais helaine qui estoit fort malade oyt de son lit la noise et demanda que cestoit.

12. onversienighe: onverwachte, plotselinge

13. mais nul ne luy osoit dire de paour que la soudaine ioye ne luy fut trop grande

14. [dit] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

15. ende: maar

16. vul aan: onmiddellijk — de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt — hs. Gent, UB 470, fol. 147r: “Pour ce attendirent les maistres lesquelz luy dirent de longue main et non pas tost ce que cestoit” : de artsen wachten even met haar te vertellen wat de reden van het rumoer buiten is in verband met haar kwetsbare conditie, maar zij vertellen het dus wel.

17. Pour ce attendirent les maistres qui de longue main luy dirent et non pas ce que cestoit.

18. Quant elle le sceut les mains leuees vers le ciel commença a louer nostre seigneur en disant O redemptour dhumain lignage ie te rens graces et mercy quant auant ma mort ie pourray veoir celuy qui ma mis en si grant douleur

19. gecomen: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt — hs. Gent, UB 470, fol. 147r leest hier: “et certes viengne la mort quant venir pourra Je lattenderay liement ne elle ne me peut nuire puis que Je scay que mon seigneur est vif” — nu blijkt dat Olyvier in leven is, weet Helena zich veilig voor de dood.

20. Certes vienne la mort quant venir vouldra ie lattendray liement puys que ie scay que mon seigneur est venu elle ne me peut nuire

21. La belle et bonne helaine estoit en grant volunte de veoir celuy quelle cuydoit estre son mary.

22. soude moghen hebben: zou moeten gedragen

23. mais artus estoit en grant pensee comment il se pourroit conduire vers la femme de son compaignon

vragende hoe dattet met haer was.²⁴ Ende als si hem sach, so was si een lange wijle sonder spreken.²⁵ Mer als si spreken mochte, soe seyde si hem dattet goet was na dat si hem in ghesonden live [sach]²⁶ ende wel te passe.²⁷ Ende om dat die ure vander maeltijt nakende was, soe nam Artus oerlof aen haer [ende hi badt haer dat si]²⁸ goeden chier maken soude, ende dat si dencken soude om haer selven te helpen ende te genesen.²⁹

Die vrouwen ende joncfrouwen [v]ander³⁰ stede waren dair gebeden ter maeltijt, ende daer was so grote bliscap dattet wonder was.³¹ Mer si soude noch groter hebben geweest, en hadde ghedaen die siecte van Helena.³² Ende doe [h3rb] wort daer den ambochts luden verboden haer ambocht te doen .viij. dagen lanc duerende, ende dat een yegelic van hem luden vieren ende feeste houden soude also groot als hi mochte.³³

Artus wordet verdragen³⁴ biden rade vanden medicijn meesters dat hi bi Helena niet slapen en soude om haer siecten wille, waer of dat Artus

24. touteffoys quant il fut desheuse il vint vers helaine et la salua en luy demandant comment il luy estoit.

25. Et quant elle le vit elle fut grande espace sans pouoir dire mot

26. Homburch [1510]: mer als si spreken mochte soe seyde si *hem* dattet goet was na dat si *hem* in ghesonden liue was na dat si *hem* in gesonden liue sach *ende* wel te passe. — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

27. Mais quant elle peust parler elle luy dist quil luy estoit bien puis quelle le veoi[t] sain entier et en bonne sainte.

28. [ende hi badt haer dat si] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. Lheure du soupper vint et pour ce artus prist conge delle et luy pryra quelle fist bonne chere et quelle pensast de soy reguarir

30. Homburch [1510]: *wander* — de omkering van de letters ‘v’ en ‘w’ die af en toe in deze druk voorkomt, is een Delfts relict.

31. Les dames et les damoiselles de la ville y furent semonces a soupper et y eut vne si tresgrande ioye que dure merueille.

32. mais encore eut elle este plus grande se neust este la maladie de helaine

33. Si fut deffendu que par .viij. iours durans louurage a toutes gens de mestier chascun endroit soy quil fist la feste la plus grande quil pourroit.

34. Jan van Ghelen 1576: *ouerdragen* — “verdragen” zou een goede vertaling kunnen zijn van “excuse”: Olyvier wordt vrijgesteld van zijn echtelijke plicht om bij / met zijn vrouw te slapen, maar gelet op het vervolg van de zin moet “wordet verdragen” hier zo veel betekenen als: werd dringend verzocht.

seer verblijt [was] ³⁵ sonder enich gelaet daer of te toenen. ³⁶ Nochtans stont Helena in corter tijt op ende genas, ende doe gaven dye medicijn meesters Artus oerlof bi haer te slapen, welc hi dede. ³⁷ Ende als hi mit haer te bedde was, soe en verporrede hi hem niet vander steden. ³⁸ Maer Helena, dye in langer tijt dat helsen van haren heere nyet gehadt en hadde, croep [hem] ³⁹ vast nae. ⁴⁰ Doe scickede Artus hemselven afterwert ende seide: “Mijn lieve vriendinne, trect u handen nae u ende ligget stille, want ic heb gheloeft dat ic nemmermeer uwen lichaem genaken en sal eer ick een bevaert betaelt ⁴¹ heb minen heere sinte Jacop, dye ic hem beloeft hebbe. ⁴² Aldus bidde ic u dat ghi te vreden wesen wilt tot ic weder come, want ick salse betalen alsoe ick eerst mach, ende daer na bider hulpen Gods sellen wi vrolic wesen.” ⁴³

Helena horende die woerden van Artus, soe dede si sijn bevel, hem seggende dattet [wel] ⁴⁴ redelick ware dattet gheene dat [hi] ⁴⁵ Gode ende sint Jacop geloeft hadde, gehouden ware. ⁴⁶ Ende si begonde te spreken van verde ⁴⁷ tegens hem, vragende waer dat hi geweest hadde. ⁴⁸ Maer Artus seide haer dat si hem daer of niet meere spreken

35. [was] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

36. Artus par le conseil des maistres medecins fut excuse de coucher avec helai[n]e a cause de sa maladie dont il fut ioyeux sans en faire semblant.

37. touteffoys helaine en briefz iours se remist sus et trouua guarison Et tant que en bien peu despace les medecins donnerent conge a artus dy coucher ce quil fist

38. Et quant il se trouua au lit aupres delle il ne se bouga de sa place

39. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

40. mais helaine ne fist pas ainsi. car elle qui en long temps nauoit eu lebrassement de son seigneur le commença a approcher.

41. bevaert betaelt: bedevaart volbracht

42. mais artus se reculla et luy dist mamye retyres vous et vous remettes en vostre place. car iay fait veu que iamais par embrassement ne aultrement natoucheray vostre corps que ie naye paye vng pelerinage a mon seigneur saint iaques que ie luy ay promis

43. pource vous prie que soyes contente a tant et puyz vous reuiendray veoir car le plus brief que ie pourray ie le payeray et puyz a laide de dieu nous ferons bonne chere

44. [wel] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

45. Homburch [1510] ghi — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

46. Helaine oyant la parolle de artus fit son commandement En luy disant que cestoit bien raison que ce quil auoit promis a dieu et a saint iaques fust tenu.

47. van verde: op een afstand

48. puis se commença a deuiser de loing a luy en demandant ou il auoit este.

en soude, wa[n]t ⁴⁹ si en mochte dat noch niet weten. ⁵⁰ Als si dit hoorde, alsoe sweech si daer of meer te vraghen. ⁵¹

49. Homburch [1510]: waut — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

50. mais artus luy dist quelle ne luy en parlast plus. car elle ne le pouoit sauoir

51. pource se deporta helayne. — Jan van Ghelen 1576 vervolgt met: ende was te vreden.

Hoe dat Artus onder schijne van tot [h3va] sinte Jacops te gaen om sine bevaert te betalen, wech reysde om Olyvier te vinden, ende vanden witten ridder die hem brochte daer Olyvier ghevanghen was.

Capittel .LIX. ¹

In deser manieren was Artus wel een maent int hof vanden coninc van Engelant, die hem soe goede chiere dede als hi Olyvier gedaen soude hebben, pensende oec dat hijt selve had geweest. ² Also dede oec Helena ende al die ander. ³ Ende als hi sach dat Helena genesen was van haerre siecten, ⁴ so q[u]am ⁵ hi biden coninc ende seide hem dat hi een bevaert sculdich was tot sinte Jacops, ende dattet hem van noot was dat hise betaelde sonder eenich geselschap. ⁶ Daer omme badt hi hem dat hi te vreden ware ende wel ghesint dat hij alleen daer ghaen mochte, ende hi soude weder comen als hi eerste mocht. ⁷

Die coninc vragede hem of hi so haest sijns wijfs moede was. ⁸

Hi antwoerde hem: Neen hi. ⁹ Ende daer nae nam hi orlof anden coninc. ¹⁰

Des anderen daechs gaf hem die coninc een lesse, ¹¹ ende hi seide dat hij om Gods wille soude wachten hem luiden in sulc verdriet te stellen als si daer te voeren in hadden geweest bi sinen sculden. ¹²

1. ¶ Comment Artus soubz lombre daller a saint iaques rendre son veu. se departit pour trouuer oliuier. et du cheualier blanc qui le mena pres ou il estoit. Le .lix. [chapitre]

2. [f4r] EN cest estat fut artus bien lespace dung moys a lhostel du roy dangleterre qui luy faisoit grant chiere et grant honneur comme il eut a Oliuier pensant aussi que ce fust il

3. Aussi faisoit helaine et tous les aultres.

4. Jan van Gheleven 1576: ende als hy sach dat Hele-[k2vb]na ghenesen was van haer sieckte ende datter niet meer gheen vreesse in en was. Soo quam hy byden [...]

5. Homburch [1510]: qnam

6. Et quant il vit que heleine estoit au dessus de sa maladie quil ny auoit plus de danger il vint vers le roy et luy dist quil deuoit vng voyage a saint iaques et quil falloit quil le payast et sans compagnie

7. Pour ce luy pryoit il quil fut content quil y peust aller seul et quil reuiendroit le plus brief quil pourroit

8. Le roy luy demanda sil estoit ia atedie de sa femme

9. lequel luy respondit et dist que non

10. apres ce il prist conge du roy pour part[ir]

11. lesse: dringend advies

12. Lendemain le roy luy donna bien vne lettre Et luy dist pour dieu quil se gardast de les

Ende oec soe riet hi hem seer dat hij geselschap soude nemen.¹³ Mer Artus en wilde des niet doen, ende hi ghinck wech des anderen daechs des morghens, na dat hi oerlof genomen hadde van Helena, ende dat hij haer beloeft hadde dat hi cortelinghe weder comen soude.¹⁴

Ende hi dede so veel naersticheyts dat hij in corter tijt int foreeste quam, daer hi op ander tijden den witten ridder gevonden hadde.¹⁵ Nochtans en dorste hij hem selven inden foreeste niet steken¹⁶ uut vresen of hi van gheliken beestten yet vinden mochte, als hi te voren daer gevonden hadde.¹⁷ Daer omme verbeyde hi of [h3vb] sijn ridder nyet weder comen en soude.¹⁸

Artus beyde daer so langhe dat hi hem sach comen.¹⁹ Doen gruetede hi hem, ende hij gruetede hem weder omme.²⁰ Daer nae dede hi Artus achter op sijn paert sitten ende seide: “Artus, lieve vryent, sulstu di selven wel derren aventuren²¹ om dynen geselle te verlossen?”²²

Artus seide: “Seker, ja ic!”²³

“Nu sal ic seggen,” seide die ridder, “ghi sijt bedectelick²⁴ gewapent, waer bi dat ghi te stouter moecht wesen.²⁵ Want ic segghe di dat die co[n]inck²⁶ die Olyvier gevangen hout, een halve mijle buten sinen

mettre en tel desplaisir quilz auoient este par auant a sa cause

13. Aussi luy conseilla beaucoup qu[i]l voulsist prendre compagnie

14. mais artus nen voulut rien faire. et partist lendemain matin seul apres ce quil eut pris conge a helaine et quil luy eut promis de retourner en brif.

15. et fit tant que en brief il arriua en la forest ou il auoit trouue le blanc cheualier.

16. dorste hij hem ... niet steken: durfde hij zich niet te begeven

17. toutesfoys il ne se osoit boutter dedens de paour quil ne trouuast de pareilles bestes quil auoit trouuees.

18. et pour ce attendoit il la verite se son cheualier reuiendroit pas.

19. Et tant y fut quil lapperceut venir

20. Artus le salua il luy rendit son salut

21. aventuren: in gevaar brengen

22. Puy le fist monter derriere luy et luy dist Artus mon amy as tu bonne volonte de rauoir ton compaignon Te oseras tu mettre en aduventure pour le recouurer

23. Certes dist artus il nest riens en quoy ne me voulsisse aduenturer pour le rauoir

24. sijt bedectelick gewapent: draagt een maliënhemd onder uw bovenkleding

25. Or ie te diray dist le cheualier tu es arme a la couuerte par quoy tu dois estre plus hardi.

26. Homburch [1510]: couinck

huyse is mit heimeliken ²⁷ geselschap. ²⁸ Ende het sijn van hier tot daer wel .XXXIIJ. ²⁹ mijlen, ende hij en is m[a]er ³⁰ sijn vierder, ³¹ ende hi is te voete. ³² Mer wiste ic of ghijse wel soudet derren bevechten alle viere om dinen goeden vrient weder te ghecrighen, soe soude ic u daer in [c]orter ³³ tijt ghebrocht hebben.” ³⁴

Artus bedancte hem seer, ende hij bat hem dat hi alsoe dede. ³⁵

Die ridder stac sijn paert mit sporen, ende hij en hadde hem nyet soe haeste gheladen, hi en was in een ogenblic tijts daer die coninc was. ³⁶

Doe wijsde hi hem Artus, ende hi seyde: “Artus, sit of vanden paerde ende stelt den voet ter aerden. ³⁷ Siet uwen viant! ³⁸ Mogestu dinen gheselle weder ghecrighen, soe segt hem dat een ridder mit witten ghecleet hem gruetet, die welc u dair ghebrocht heeft.” ³⁹

27. heimeliken: privé

28. Ie te aduertis que le roy qui tient Oliuier prisonnier est vne bonne demye lieue hors de sa maison a priue maisnie — Jan van Ghelen 1576: gesinne ende geselschap

29. .XXXIIJ.: geen vertaalfout — de vertaler volgt hier niet de voorkeureditie — het getal 34 vindt men ook in de drukken Hf 5302 (ca. 1491-1492) en 4-BL-4461 (na 1493).

30. Homburch [1510]: meer — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576 — “meer” zal een Delfts relict zijn.

31. sijn vierder: met hem als vierde

32. Il y a dycy iusques a la xxxiiij. lieues et nest que luy quatriesme et si est de pie.

33. Homburch [1510]: torter

34. Mais se ie pensoye qu tu les osasses combattre tous quatre pour rauoi[r] ton amy ie te y auroye mene en peu despace

35. Artus le remercia et luy pria que ainsi le fist

36. Le cheualier feri[t] le cheual des esperons et ne leut pas si tost laissie que en vng moument il fut la ou estoit le roy

37. Puy le monstra a artus et luy dist Artus metz pie a terre.

38. Velas ton ennemy.

39. Se tu peulz recouurer ton compaignon. dy luy que vng cheualier vestu de blanc le salue. lequel ta la mene

Artus steldē hē seluē te voete en hi
 nā der lof vande riddē dē welckē hi
 ter stont quīte was en vlore hadde. En
 artus dede so veel dat hi bidē coninc quā
 die welckē hē seluē was vtrēdēde in een
 scoone groene genoechlyke plaetse Ter
 stōt als artus bi hē quā so riep hi tot hē
 ter doot ter doot En hi nā sijn swaert in
 sijn hant en sloech op eē vā sinē knechtē
 allulckē slach dat hi hē dat hooft cloefde
 tē tandē toe Dē tweesten die hi geraecte
 sloech hi sinē arm of dat hi bleef liggen
 de op dier plaetsen. Den derde werp hi
 doot ter aerde Die coninc die eē seer vroē
 mā was steldē hē seluē te werē. Mer hi
 en hadde anders gheene wapene dā eē
 corte dagge: wair bi dat hi artus niet te
 seer hinderen en mochte. Daer o als hi
 sach dat sijn drie knechtē doot warē loe
 waende hi in te pnde mit seer lopē te ont
 comē Mer artus volchde hē en achē hael
 dē: en hi gaf hē so grote slach mittē plat
 te vā sinen swaerde op sijn hooft dat hi
 ter aerde viel. Doe seide hi Coninc val
 sche vrader Ghien moechtes n: mista
 kē ghi en hebt den coninc olpuier in dine
 vangenisse Daer om segge ic v dat ghi

mi dien weder gheeft of anders belonē
 ic gode dat ic v hoeft vande buyt slaen
 sal Doe bat hē die coninc om genade en
 hi seide. O edel ridder behout mi mijn
 lijf. ick sal len di weder geuen. Artus be
 loefde hem dat hi sijn leuē behoude sou
 mer des moeste hi hē verlekere dat hi
 hem ter stont weder senden soude: en dz
 hi hem luden bepde soude late gaē son
 der eenighen hinder te doen. Die coninc
 beloefde hem dat hij dat doen soude: en
 aldus ghinc hi werch al moede en vwo
 nen en hi quam in sijn castēl Ter stont
 als hi daer gecomē was so beual hi dat
 men olpuier wter vā genisse sonde doe.
 Ende als oliuier voer hē quam eer dat
 hi moete hadde van spreken seide hi hē
 Coninc ick bidde di dat ghi mi doet ster
 uen: lieuer dan ghi mi weder om leght
 ter plaetsen daer ick wt come Die coninc
 antwoerde hem Het en gaet alsoe niet
 want een ridder heeft v vlost wter van
 ghenissen. en ic heb hem beloefte dat ic v
 ter stont tot hē sendē sal Daer na beual
 hi dat men hem nieuwe cleederen geue
 soude ende alsoe laten gaen Mer int scei
 dē seide hem die coninc Olpuier ic weet

*Hoe dat Artus den coninc vinck dye sinen gheselle ghevanghen bielt,
ende hoe Olyvier uuter vanghenissen ghelaten was.*

Capittel .LX. ¹

[h4ra] Artus stelden hem selven te voete, ende hi nam oerlof vanden ridder, den welcken hi terstont q[u]ijte ² was ende verloren hadde. ³ Ende Artus dede so veel dat hi biden coninc quam, die welcke hem selven was vertredende ⁴ in een soonre, groene, genoechlijke plaetse. ⁵

Ter stont als Artus bi hem quam, so riep hi tot hem: “Ter doot! Ter doot!” ⁶ Ende hi nam sijn swaert in sijn hant ende sloech op een van sinen knechten alsulcken slach dat hi hem dat hoofd cloefde ten tanden toe. ⁷ Den tweesten die hi geraecte, sloech hi sinen arm of dat hi bleef liggende op dier plaetsen. ⁸ Den derden werp hi doot ter aerden. ⁹

Die coninc die een seer vroem ¹⁰ man was, stelde hem selven te weren, mer hi en hadde anders gheene wapene ¹¹ dan een corte dagge, wair bi dat hi Artus niet te seer hinderen en mochte. ¹² Daer om als hi sach dat sijn drie knechten doot waren, soe waende hi int eynde mit

-
1. ¶ Comment Artus prist le roy qui tenoit son compaignon en prison Et comment Oliuier fut mis dehors : Le .lx. chapitre
 2. Homburch [1510]: qnijte
 3. Artus mist pie a terre et prist conge du cheualier Lequel incontinent sesuanouyt
 4. Jan van Ghelen 1576: die welcke hem seluen vertrat / ende wandelde (doublet)
 5. Et fist artus tant quil vint au pres du roy lequel se pourmenoit en vng beau lieu vert et delectable. — Jan van Ghelen 1576: in een schoone groene plaetse / ghenoechlijck ende bequam.
 6. Et incontinent que artus lapprocha il escrya a la mort
 7. et puis mist la main a lespee et en feri[t] vng de ses gens vng tel cop quil luy fendit la teste iusques aux dens
 8. le secont quil assena il enuoya le bras avec [f4v] lespaulle emmy la place
 9. le tiers ietta mort par terre
 10. Jan van Ghelen 1576: stout ende vroom
 11. Jan van Ghelen 1576: stock — gelet op de Franse brontekst authentiek, maar te letterlijk vertaald, ‘wapen’ ware beter geweest.
 12. Le roy qui vaillant homme estoit se mist en deffence mais aultre baston nauoit que vne courte dagge par quoy il ne pouoit guaires dommager artus.

seer¹³ lopen te ontcomen.¹⁴ Mer Artus volchde hem ende achterhaelden, ende hi gaf hem so groten slach mitten platte van sinen swaerde op sijn hoofd dat hij ter aerden viel.¹⁵ Doe seide hi: “Coninc, valsche verrader, ghij en moechtes niet missaken,¹⁶ ghi en hebt den coninc Olyvier in dine vangnisse.¹⁷ Daer om segge ic u dat ghi [h4rb] mi dien weder gheeft¹⁸ of anders belove ic Gode dat ic u hoeft vanden buyc slaen sal!”¹⁹

Doe bat hem die coninc om genade, ende hi seyde: “O, edel ridder, behout mi mijn lijf!²⁰ Ick sallen di weder geven.”²¹

Artus beloefde hem dat hi sijn leven behouden sou, mer des²² moeste hi hem versekeren dat hi hem ter stont weder senden soude, ende dat hi hem luden beyde soude laten gaen sonder eenighen hinder²³ te doen.²⁴ Die coninc beloefde hem dat hij dat doen soude, ende aldus ghinc hi wech al moede ende verwonnen, ende hi quam in sijn casteel.²⁵ Ter stont als hi daer gecomen was, so beval hi datmen Olyvier uuter vangnisse so[u]de²⁶ doen.²⁷ Ende als Olivier voer hem

13. seer lopen: zeer snel weglopen

14. pource en la fin le cuida gaigner a courre et a fuyr quant il vit que ces troys seruitours estoient mors.

15. mais artus le suyuit et le rattaindit et luy donna du plat de son espee dessus sa teste si grant cop que tout estordy labbatit — Jan van Ghelen 1576: al drayende ter aerden viel.

16. Jan van Ghelen 1576: ghy en moecht des noch lochenen noch missaken / (doublet) — missaken: ontkennen

17. Puy luy dist roy traistre et desloyal tu ne peulx nyer que tu naves le roy en ta prison

18. Jan van Ghelen 1576: dat ghy my dien pijnt weder te gheuen — wat gelet op de Franse brontekst authentiek lijkt.

19. pour quoy efforce toy de le moy rendre. ou aultrement ie fais veu a dieu que ie te trencheray la [t]este

20. Et le roy luy crya mercy et luy dist. O cheualier saulue moy la vie.

21. et ie le te rendray

22. des: in ruil daarvoor

23. Jan van Ghelen 1576: sonder eenich beletsel oft hindere

24. Artus luy promist quil la luy saulueroit. mais quil le luy promist de luy renuoyer incontinent et quil luy promist que sans empeschement il les laisseroit aller tous deux

25. Le roy promist que ainsi le feroit et puy partit mat et desconfit et tant fist quil vint en son chasteau

26. Homburch [1510]: sonde

27. Et incontinent quil y fut commanda a tyrer dehors Oliuier

quam, eer dat hi moete²⁸ hadde van spreken, seyde hi²⁹ hem: “Coninc, ick bidde di dat ghi mi doet sterven, liever dan ghi mi weder om leght ter plaetsen daer ick uut come.”³⁰

Die coninc antwoerde hem: “Het en gaet alsoe niet, want een ridder heeft u verlost uuter vanghenissen, ende ic heb hem beloeft dat ic u ter stont tot hem senden sal.”³¹

Daer na beval hi datmen hem nieuwe cleederen geven soude ende also laten gaen.³² Mer int sceiden seide hem die coninc:³³ “Olyvier, ic weet [h4va] wel dat nu mijn doot nakende is, na dien dat ic di ontslae ende quijt late, ende ick hebt oec wel verdient.³⁴ Nochtans, mach mijn bede eenige stede³⁵ hebben, soe bidde ic di dat ghi mi dit vergeven wilt.”³⁶

Olyvier die suete[r] van herten was [dan een maecht],³⁷ seide hem: “Lieve vrient, dat gheene dat ghi mi ghedaen hebt, is geweest sonder eenige redene.³⁸ Nochtans belove ic u dat u des nemmermeer van minen wegen te leeder en sal gheschien, ende nemmermeere en sal ic eenich mensche te kennen geven die versmaetheit die ghi mi gedane hebt.³⁹ Mer ysset u van yemant anders geweten ende wort daer om oerloge aen ghedaen, so en sal ic u niet helpen!”⁴⁰

28. hi moete: hij (de Ierse koning) de gelegenheid

29. hi: Olyvier

30. Et quant oliuier fut deuant luy auant ce quil eut loisir de parler luy dist roy ie te pryé que tu me faces mourir auant que tu me remettes au lieu dont ie viens.

31. le roy luy dist il ne va point ainsi. car vng cheualier ta quitt[e] ta prison Si luy ay promis de te renuoyer vers luy incontinent.

32. Puy commanda quon luy baillast nouueaulx habillemens ce que fut fait et apres luy donnast conge.

33. Homburch [1510]: coninc

34. mais au partir luy dist oliuier ie voys ma mort approucher puy que ie te deliure et ie lay bien deserui

35. eenige stede: enige zin

36. touteffoys si priere peult auoir lieu ie te prie que tu le me veuilles pardonner

37. [dan een maecht] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576 — blijkbaar beviel de vergelijking de kopijvoorbereider niet.

38. et oliuier qui [f5r] plus doulx estoit que vne pucelle luy dist Mon amy ce que vous maues fait a este sans cause. — Jan van Ghelen 1576: sonder eenighe saecke oft redene /

39. tout[e]ffoys ie vous promes que de par moy iamais ne vous en sera pys Ne iamais a personne ne diray liniure que vous maues faite

40. mais sil est sceu par aultruy que aulcun vous en face guerre ie ne vous aideray pas

Die coninck bedancte hem seer, ende hi seide dat hi den tijt verbeiden ⁴¹ soude. ⁴² Ende ald[u]s ⁴³ saten si beyde op een paert sonder eenich ander gheselschap, ende si reden soe verde tot dat si Artus vonden. ⁴⁴ Olyvier verkende ⁴⁵ hem eer dan Artus hem dede, waer om dat hi vanden paerde spranc, ende hi liep tot hem ende greep hem in sijn armen. ⁴⁶ Die gesien hadde die kennisse ⁴⁷ van dien tweën getrouwen gesellen, hi soude gescreit hebben, al hadde hem sijn herte yseren geweest. ⁴⁸ Si hadden malcanderen inden arm meer dan een ure sonder eenich woert te moghen spreken. ⁴⁹

Als Olyvier sach dat sijn gesel een woert niet spreken en mochte, so dochte hi om sijn groote getrouwicheit, want hi wist wel dat hi hem niet gevonden en hadde sonder groote pine ende arbeit. ⁵⁰ Doe worde hem dat herte alsoe vaste besloten van blijscappen gemenget mit medelijden dat hi hem anders gheen kennisse ⁵¹ doen en mocht dan hem inden armen te nemen ende te cussen. ⁵²

Des gelijcx Artus, die dat scoone aensicht daer die vrouwen haer solaes in plaghen te nemen, also verbleict sach vander vanghenissen daer hi in geweest hadde, en haddes niet min. ⁵³ Nochtans was hi die

41. verbeiden: afwachten

42. Le roy le remercy et dist quil attendroit iusques la

43. Homburch [1510]: aldns

44. Ilz monterent tous deux sus vng cheual tant seullement sans aultre compaignie Et allerent tant quil trouuerent artus

45. verkende: herkende

46. Oliuier le cogneut plus tost que artus ne fist luy Pource mist le pie a terre et les bras estendus laccourut embrasser

47. kennisse: het moment van herkenning

48. Qui eust veu la cognoissance de ces deux parfaitz et loyaulx compaignon[s] il eust eu le cueur plus dur que fer se il se fust tenu de plourer

49. Il auoient lung laultre embrass[e] sans pouoir dire mot plus dune heure

50. Oliuier voyant son compaignon sans pouoir dire mot pensant a sa grant loyaulte car bien cognoissoit que sans grant peine et trauail il ne lauoit pas retrouvee

51. kennisse doen: begroeten

52. auoit le cueur si serre de ioye meslee de pitie que le plus quil luy pouoit faire de cognoissance estoit de laccoller et baiser.

53. De laultre coste artus qui veoit la belle face en quoy les dames souloient prendre leurs soulas et deduit a regarde[r] ainsi tainte et palle de la prison ou il auoit este nen auoit pas mains

eerste die dair [h4vb] sprac, ende hi seide: “Mijn lieve geselle, desen dach heeft van mi lange begeert geweset, ende ic danc God dat ic u vonden heb, ende een wit ridder die mi hier brochte, beval mi u te grueten.”⁵⁴

Olyvier antwoerde hem: “Artus, lieve broeder, ghi hebt soe veel om minen wille gedaen doer u grote getrouwicheit dat ic des nemmermeer en sal mogen lonen.⁵⁵ Mer ic bidde Gode⁵⁶ dat Hi u lonen moet.”⁵⁷

54. Toutefois ce [f]ust celui qui parla premier et dist Mon tresdoux seigneur et compaignon ceste iornee a este fort desiree de ma part. ie loue dieu que ie vous ay trouue Vng blanc cheualier qui ma cy amene vous salue et ma charge de le vous dire.

55. Oliuier luy respondit. Artus mon frere par vostre bonte et grande loyaulte vous aues tant fait pour moy que iamais ne le vous scauroye rendre ne deseruir.

56. Jan van Ghelen 1576: gode van hemel

57. ie pry a dieu quil vous en rende le guerdon car ie ne suis pas souffisant pour ce faire.

*Hoe dat Olyvier ende Artus vanden coninc van Yerland sceyden, ende
hoe si na Lonnen voeren, ende hoe dat Olyvier bi gramscap
Artus vanden paerde werp, om dat hi seide
dat hi bi sijn wijf geslapen hadde.*

Capittel .LXI. ¹

Als die coninc van Yerland gesien hadde die druckelike bekenninghe van dese[r] ² twee gesellen, so had hi des grote wonder. ³ Nochtans vragede hi hem luden of si niet en wilden dat hij hem elck een paert haelde tot sinen huysen. ⁴

Si seyden: Neen. ⁵ Mer wilde hi hem luden dat paert geven daer hij op sat, het was genoeg voer hem beiden. ⁶

Die coninc seide dat hijt gheerne dede. ⁷

Doe saten si beide daer op, ende Artus sat voren om dat hi een luttel ghequetst was, ende Olyvier sat after. ⁸ Ende si stelden hem selven te wege, ende si reysden so lange tot si in Engelandt quamen. ⁹ Mer men mach wel dencken dat si [v]el[e] ¹⁰ tusschen spraken hadden, dye een teghen den anderen, ende een yeghelic van hem vraechde den anderen nae sijn aventure. ¹¹

1. ¶ Comment Oliuier et Artus partirent du roy d'irlande et prindrent l[e]ur chemin vers londres Et comment oliuier par ire ietta artus ius de son cheual a cause quil auoit couche avecques sa femme. le .lxj. [chapitre]

2. Homburch [1510]: dese — Jan van Ghelen 1576: van dien .ij. gesellen

3. LE roy d'irlande qui ouoit la piteuse recognoissance de ces deux compaignons en estoit tout esbay.

4. touteffoys il leur demanda silz ne vouloient point quil leur allast querir a chascun vng cheual en son hostel

5. ilz dirent que non

6. Et si leur vouloit bailler le cheual sus quoy il estoit monte il leur souffisoit bien pour eulx deux

7. Le roy dit quil le feroit voluntiers et le leur bailla

8. Et ces deux monterent dessus Artus estoit deuant car il estoit vng petit naure et oliuier derriere

9. et se midrent a cheminer et tant firent quilz vindrent en angleterre.

10. Homburch [1510]: wel — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

11. mais auant quilz fussent la vous poues penser quil y eut maintes deuises lung a laultre : et ny eut celuy qui ne demandast a son compaignon de ses nouvelles

Als Olyvier in Engelant quam, so dede hi sinen baert scheren, die seer lanc was, om te frisscher ¹² te wesen. ¹³ Ende si en wilden anders nyet riden dan so si ghecomen waren, beyde op een paert. ¹⁴ Ende si sloten te samen dat si die waerheyt segghen souden van alle tgheene dat hem gheboert was, sonder [h5ra] te noemen die plaetse daer Olyvier ghevangen hadde geweest, ende oec sonder yemant te laten weten wie si waren of van [w]at ¹⁵ geslachte. ¹⁶ Ende alle dat volc van Engelant verwonderde hem seer als si dye twee mannen op een paert sitten sagen, die malcanderen so wel gelijcten. ¹⁷ Ende si seiden dat Olyvier sinen broeder mit hem gebrocht had van sinte Jacops, mer si en wisten niet welc Olyvier was. ¹⁸

Alst geboerde dat dese twee gesellen op een mijle na Lonnen quamen, so begonste Olyvier Artus te vraghen of hi nie te Lonnen geweest en had. ¹⁹ Hi antwoerde: “Ja ic, meer dan een maent, ende dat bij rade vanden witten ridder om den coninc ende die vanden conincrijcke te vertroesten, ende om dye gesontheit van Helena, die siecke was ter doot toe, ende ic gaf hem luden te verstaen dat ick Olyvier was.” ²⁰

Doe vragede hem Olyvire: “Lieve vrient, hoe hebt ghi mit minen wijve gedaen?” ²¹

12. frisscher: knapper

13. Quant vint en angleterre oliuier fist faire sa barbe qui estoit longue pour estre gentil compaignon.

14. mais oncques ne voulurent aultre monture que ainsi quilz estoient tousiours venus eux deux sus vng cheual

15. Homburch [1510]: vat — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

16. et si auoient conclu de dire la verite de ce qui leur estoit aduenu sans declarer en quel lieu oliuier auoit este prisonnier et aussi sans donner a cognoistre quelz ilz estoient ne de quelz parentage

17. [f5v] Et tous ceulx dangleterre estoient tous esbahys de veoir ces deux hommes sus vng cheual et semblables

18. Et disoient que oliuier auoit ramene vng sien frere de saint iaques Mais il ne sauoient cognoistre lequel estoit oliuier.

19. Ainsi que vous ouez les deux compaignons approucherent a vne lieue pres de londres Et aduint ainsi quilz se deuisoient Oliuier demanda a artus sil auoit oncques este a londres

20. Et il respondit que oy plus dung moys par le conseil du blanc cheualier. pour reconforter le roy et ceulx du royaulme et aussi a sa femme helayne donner sante laquelle estoit malade iusques a la mort. il auoit fait accroyre quil estoit oliuier

21. Oliuier luy dist. beaulx amys comment aues vous fait de ma femme

Artus seide: "Ic hebber bi geslapen." ²²

Als Olivier dat hoerde, soe vergat hi alle den dienst die hem sijn gheselle ye gedaen hadde, ende hij wort ontsteken mit gramscappen, ende sonder yet meer dare of te vraghen stac hij hem vanden paerde dat hi ter aerden viel, ende hij brac sijn een been. ²³ Doe spranck hi in die sadel ende reet wech sonder eenich werc daer of te maken. ²⁴ Ende als hi verbi was, so en wiste hi nyet oft hi weder om keren wilde om hem voert doot te slaen of niet. ²⁵ Mer hem dochte dat hi te seer misdoen soude aenghemerct die groote vrientscap die si te samen gehadt hadden, ende oec om die dienst die hi hem gedaen hadde, in dien dat hi hem uuter vangnisse hadde geholpen dair hi nemmermere uut gecomen en soude hebben. ²⁶ Daer om soe dochte hij dat hi hem voer sinen loon soude laten leven. ²⁷ Ende hi peynsde dat Artus sinen wille gedaen hadde met sinen wi-[h5rb]ve. ²⁸ Oeck verwonderde hem hoe in een edel herte so groten verraet ligghen mocht. ²⁹

22. Artus luy dit quil auoit couche avecques elle

23. Et lors que Oliuier oyt ces [n]ouuelles il mist en oubly les seruices que son compaignon luy auoit faitz et comme hastif et plain de fureur son compaignon (qui deuant luy en la selle estoit monte) bouta si rudement sans en querir plus auant quil labbatit de son cheual. et a cheoir a terre se rompit vne iambe

24. Puyz saulta en la selle et passa oultre sans soy retourner ne faire semblant de riens.

25. Et quant il fut oultre si ne sceut il que faire de retourner pour loccire.

26. mais il se pensa quil mesprendroit trop gr[a]ndement veu lamytie que par auant ilz auoient eu tousiours ensemble Et aussi le grant seruice que il luy auoit fait de lauoir oste du lieu plain de misere dont iamais nen fust party se ce neust il este

27. Pource conclut que en guerdon de toutes ces choses il luy lasserait la vie

28. Mais c[e] ne [f6r] fut pas quil ne pensast quil eust fait de sa femme sa volunte.

29. Et se donnoit grant merueille comment en noble cueur plain de vertus pouoit gesir si grant trayson.

*Hoe dat Olyvier grooten rouwe bedreef om dat leet dat hi sinen
gheselle Artus ghedaen hadde sonder reden.*

Capittel .LXIJ. ¹

Olyvier reysde also lange in dit gepeyns dat hi des nachts te Lonnen quam ontrent een ure. ² Ende als hi te hove quam, ende die coninc ende Helena vernomen hadden dat Olyvier weder gecomen was, soe en wisten si wat dencken uut vresen dat hi sijn bevaert nyet voldaan en hadde, want si wisten wel datten tijt te cort ³ was. ⁴ Nochtans waren si blijde, ende die coninc dede hem goeden chier als hi hem sach, mer qualic mochte hi hem kennen, om dat hi so mager was, ende hi vraechde hem wat siecten dat hi had gehad sijnt dat hi wech gheweest hadde, want hem dochte dat [hy] ⁵ bynnen sinen leven nye man gesien en had die soe seer verandert was in also corten tijt, als hi was. ⁶

Olivier seide hem dat hi nie ghesontheit en hadde gehad sijnt sijn vertrecken. ⁷

Doen seyde die coninc: “Lieve soone, ghi sijt te lande ghecomen om u selven te vermaken.” ⁸ Daer na vraechde hi hem waere om dat hi tot

-
1. ¶ Comment oliuier demena grant deul pour le desplaisir quil auoit fait sans cause a son compaignon artus : Le .lxij. chapitre
 2. Oliuier chemina tant en ses pensees quil arriua a londres enuiron vne heure de nuyt — ontrent een ure: een uur na het invallen van de duisternis, dus ongezien
 3. Een bedevaart naar sint Jacob te Compostella vanuit Londen zal vermoedelijk om en nabij een half jaar geduurd hebben, omdat het overgrote deel van de tocht lopend afgelegd werd.
 4. Et quant il vint a la court et que les nouvelles vindrent au roy et a helayne que Oliuier estoit reuenu ilz ne sauoient que penser de paour quil neust pas acheue son voyage Car bien sauoient que le temps estoit trop brif.
 5. [hy] ontbreekt in Homburch [1510] — toegevoegd naar Jan van Ghelen 1576.
 6. nonobstant ce si en furent ilz moult ioyeux. Et luy fist le roy tresgrant chere quant il le vit. mais a peine le peust il recognoistre pour ce que ainsi maigre le veoit Et luy demanda quelle maladie il auoit eu depuys son partement et qui en cest estat lauoit mis Car comme il luy sembloit onques nauoit veu homme si fort change en peu de temps
 7. Et Oliuier luy dist que onques puys son partement nauoit eu sante
 8. Beau fil (dist le roy []) vous estes venu en pays pour vous refaire — vermaken: op te knappen, herstellen

sint Jacops nyet gheweest en hadde, als hi voir hem ghenomen hadde,⁹ ende oeck als hi hem luden geseit had in sinen wech reisen.¹⁰

Olyvier hoerde wel¹¹ dat sijn gheselle hem luden hadde doen verstaen dat hi tot sint Jacops ghinck.¹² Daer om seide hi: “Lieve here, mijn siecte heeft mi dat benomen.¹³ Ende¹⁴ belyevet Gode, als ick genesen ben, so sal icse te bet moghen voldoen tot minen gemake ende mit meerder g[e]selscap.”¹⁵

Als dye maeltijt ghedaen was, so nam hi oerlof aenden coninck soe hi eerst mochte, recht als die gheene die groote begeerte hadde bi sinen wive te [h5va] slapen, die seer schoone was ende die hi in langen tiden niet ghesien en hadde.¹⁶ Ende hi en wiste haer geenen ondanc¹⁷ van dat geene dat haer sijn geselle gedaen hadde, want hi wist wel dat si des niet en mochte,¹⁸ ende dat onwetenheit haer dat hadde doen doen, pensende dat hijt selve hadde gheweest.¹⁹

Als Olyvier bi sinen wive te bedde ghelegen was, soe began hi haer in sijn armen te nemen ende te cussen.²⁰ Doen was Helena seer

9. voir hem ghenomen hadde: zich voorgenomen had

10. Puy luy demanda pour quoy il auoit este a saint iaques ainsi quil auoit emprins et ainsi quil leur auoit dit a son partement. — in sinen wech reisen: bij zijn vertrek

11. hoerde wel: begreep

12. Oliuier vit bien que son compaignon auoit fait acroyre a son partement quil alloit a saint iaques.

13. Pour ce dist. Mon seigneur ma maladie men a garde

14. Ende: Maar

15. et se dieu plaist quant ie seray guary ie le pourray mieulx a mon aise accomplir et parfaire et a plus grant compaignye — Homburch [1510]: gaselschap

16. Quant vint apres soupper il prist le plus tost conge du roy quil peust comme celuy qui auoit grant volunte de coucher avecques sa femme qui tant belle estoit et qui si long temps auoit quil ne lauoit veue

17. wiste haer geenen ondanc: nam haar niets kwalijk

18. si des niet en mochte: zij er niets aan kon doen

19. A laquelle il ne sauoit nul malgre de nulle chose qui luy fust aduenue ne que son compaignon eust fait car il sauoit bien quelle nen pouoit mais et que ignorance luy auoit fait faire et pensant que ce fust il

20. Quant il fut couche aupres de sa femme il la commença a accoller et baiser.

verwondert, ende si seide hem: “Lieve here, hebt ghi te hants ²¹
vergheeten dye belofte die ghi Gode ende sint Jacob geloeft hebt?” ²²

Olivier vraechde haer wat die belofte was. ²³

Si seide: “En ghedenct u niet dat ghi meer dan een maent lanc bi mi
hebt geslapen sonder mi te ghenaken? ²⁴ Noch sijnt u wedercoemste en
mocht ick nie van u soe veel hebben als een cuysken. ²⁵ Ende ghi seit
mi dattet anders niet en mochte wesen ter tijt toe dat u bevaert ware
voldaen. ²⁶ Ende ic heb u horen seggen dat ghi daer nyet geweest en
hebt ... ²⁷ Daer omme, [mijn] ²⁸ lieve heere, ist dat ghi Gode eeni[g]e ²⁹
saken belofte hebt, soe bidde ic u dat ghi dat houden wilt.” ³⁰

Olivier ondervragede haer alsoe verde van alle dinghen dat hi bevant
die grote ghetrouwicheit van sinen ghesellen, waer om dat hem sijn
herte vermorwede, ende al screyende keerde hi hem omme van sinen
wive. ³¹ Ende van alden nacht en sliep hi nyet, mer hi seide in hem
selven dat hi dye onsalichste man was die nye van moeder geboren
was, ende dat al die tribulacie die hi ghehadt hadde, en hadden hem
niet dat honderste deel vander ongenoechten ghedaen die hi op dye
tijt hadde. ³² Ende hi seide: Waert dattet sinen geselle qualic ginge, dat

21. te hants: opeens

22. Et elle fut toute esbaye et luy dist Mon seigneur vous aues ia mis en oubly la promesse
que vous aues faite a dieu et a monseigneur saint iaques

23. Oliuier luy demanda quelle elle estoit

24. Et comment dist elle ne vous souuient il pas que vous aues couche plus dung moys
auecques moy sans moy toucher

25. Ne depuy[s] vostre retour ie ne peuz finer de vous que vous me voulsisses donner vng
seul baiser

26. et me dites que aultrement ne se pouoit faire iusques atant que vostre voyage fust
paracheue.

27. Ie vous ay oy dire que vous ny aues pas este

28. [mijn] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. De letter ‘g’ staat ondersteboven.

30. Et pour ce ie vous pry mon cher seigneur se vous aues rien promis a dieu que le
veuilles tenir.

31. Oliuier luy demanda si auant de toutes choses quil apperceust la tresgrant loyaulte de
son compaignon

32. Pource tendrement plourant se tira arriere de sa femme Ne oncques puys en toute la
nuyt ne dormit. mais a soymesmes disoit quil estoit le plus malheureux qui oncques fut
ne de mere Et que les maulx et tribulations quil auoit euz ne luy auo[ie]nt fait le
centiesme desplaisir quil auoit de present

hi nemmermeer blijde en soude wesen.³³ Ende waere hi doot, dat hi oec hem selven soude doden, want hi dat wel verdient had.³⁴

33. Et disoit que se son compaignon auoit mal que iamais il nauroit ioye.

34. et se mort estoit. il se occiroit car bien lauoit deserui.

[h5vb] *Hoe Olyvier uut Lonnen trac, ende hi quam ter plaetsen daer hi Artus gelaten hadde, ende hoe hi hem om vergiffenisse badt.*

Capittel .LXIJ. ¹

In desen verdriete ende rouwe was Olyvier totten daghe toe. ² Ende ter stont als den dach beghan te rijsen, soe stont hi op ende dede sijn paert sadelen, ende hi reet ter plaetsen daer hi Artus gelaten hadde. ³ Mer als hi hem niet en vant, soe socht hi hem an alle sijden. ⁴

Als hi aldus ginc vanden eenen totten anderen soe horede hi een stemme ten bossch weert ⁵ aen seer derlic claghende, ende hi ghinc derweert. ⁶ Doe hi daer quam, so sach hi dattet Artus was, de ⁷ hem selven met groter pinen gesleept hadde uutten weghe onder eenen boem. ⁸ Als Olyvier hem sach, sat hij van sinen paerde, ende hi hadde so groten verdriet dat hi nauwelic op sijn beenen staen en mochte. ⁹ Ende ic ghelove, en had hem God niet bi gestaen, dat hi in mistroeste ¹⁰ gevallen soude hebben ende met sijns selfs swaert, [dwelck hy uut der scheeden ghetrocken hadde] ¹¹ hem selven doer sijn herte ghesteken [soude] ¹² hebben. ¹³ Ende dat eerste woert dat hi

1. [f6v] ☐ Comment Oliuier se partist de londres et vint au lieu ou il auoit laisse son compaignon Et comment il luy cry a mercy. Le .lxij. chapitre

2. EN ceste douleur et tristesse fut tant que le iour vint.

3. Incontinent quil le choisit poindre il se leua et fist seller son cheual sur quoy il monta Et tant fist quil arriua au lieu ou il auoit laisse artus

4. Et quant il ne le trouua il commença a querir de toutes pars

5. ten bossch weert aen: uit de richting van het bos

6. Et ainsi quil alloit dune part a laultre il oyt vers le boys vne voix qui se complaignoit tresamerement pour ce alla celle part

7. “de” in plaats van ‘die’ is weer zo’n Delfts relict.

8. Et quant il vint pres de la il cogneut que cestoit son compaignon qui a tresgrant paine sestoit traine hors du chemin iusques dess[ou]bz vng arbre

9. Et quant .Oliuier le choisit il mist pie a terre Et certes il auoit tant de douleur que a peine se pouoit soustenir

10. mistroeste: wanhoop — een doodzonde omdat het Gods genade en vergevingsgezindheid in twijfel trekt, en maar al te vaak tot zelfdoding leidt, met eeuwige verdoemenis tot gevolg.

11. [dwelck hy uut der scheeden ghetrocken hadde] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

12. [soude] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. Et croy que se dieu ne ne luy eust ayde quil se fust desespere et boute de son espee

tot Artus sprac, was dit, op sijn knyen vallende ende dat swaert in sijn handen houdende: ¹⁴ “Eylaes, lieve broeder, hebt medelijden op mi, arme mensche, die so grotelic tegen u misdaen hebbe. ¹⁵ Ende om dat ic niet waerdich en ben vergiffenis te bidden van u noch van Gode, so neemt [dit swaert ende neemt] ¹⁶ mi dat leven, want ic hebt wel verdient als een die onsalichste man die nye van moeder geboren is. ¹⁷ Ende voerwaer, ist dat ghi dat doet, soe sult ghi meer liefden doen dan of ghijt mi verghaeft. ¹⁸ Ende nemmermeer en sal ick blijde wesen, mer altijd sal ick in rouwe leven.” ¹⁹

Als Artus sinen gheselle tot hem soe veroetmoedicht saghe, seyde hi: “Mijn lieve broeder, ic bidde Gode dat Hijt u vergheven wille dat gheene dat ghi mi misdaen hebt, ende ick [h6ra] vergeeft u mit goeder herten. ²⁰ Ende het ware mogheliker alle dinghen te veranderen die God ye gemaect heeft, dan die lyefte die ic tot u draghe van mi verscheiden soude mogen worden.” ²¹

Als Olyvier hem so oetmoedelic hoorde spreken, so hadde hi wel ghewilt doot wesen, ende hi en dede niet dan hi al screide. ²²

au trauers du corps laquelle il tira de son fourreau

14. houdende: aanbiedende

15. Et la premiere parolle quil dist a son compaignon fut telle en soy iettant a genoulx lespee nue tenant en sa main Lasse mon frere regarde ce chetif en pitie qui si tresgriefuement ta offense

16. [dit swaert ende neemt] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

17. que iamais nest digne dauoir pardon ne de dieu ne de toy Et pour ce voycy vne espee prens la et me oste la vie car ie lay bien desseruy comme le plus maleureux qui oncques nasquit de mere

18. et certes se tu le fais tu feras plus pour moy que de le me pardonner

19. Car aussi bien le surplus de ma vie sera de viure en tristesse sans iamais auoir ioie

20. Artus voyant son compaignon ainsi se humilier enuers luy dist : Mon frere et mon amy ie prie dieu quil vous v[u]eille pardonner ce que mauez meffait. car de ma part ie vous pardonne de bon cueur

21. Et penses quil est plus possible que toutes choses que dieu a faites se changent et muent que iamais lamour et fraternite que iay a vous parte de moy. et nest point possible que iamais chose se ce nest la mort la peust iamais separer.

22. ¶ Quant Oliuier le vit si humblement parler il eust voulu estre mort Et ne sauoit que dire sinon plourer treffondamment aupres de luy

Doen badt hem Artus dat hi hem doch van daer brenghen wilde, want hi al den nacht soe groote pine gheleden hadde aen sijn quetsure dattet wonder was.²³

Doe vraechde hem Olyvier of hi wel beyden soude tot hi eenen wagen gehaelt hadde in een dorpken dat daer omtrent lach.²⁴

Artus seide: “Ja ic, ende ick bidde dat ghi u haesten wilt.”²⁵

Olyvier ginc wech, ende hi brocht in corter tijt eenen wagen, daer hi Artus op dede setten, ende si voeren na Lo[nn]en²⁶ weert, beide op eenen wagen, Olivier ende Artus, ende Olyvier dede hem een camere gheven binnen den hove.²⁷ Ende hi ontboet alle die cyrurgijn ende medicijn meesteren vanden coninc om Artus te vermaken, ende si deden soe veel dat Artus in corter tijt after die camer ghinc.²⁸

Olyvier quam hem oec neerstelic visiteren, ende hi vertelde sinen wijve hoe die sake geschiet was, ende hoe datter een maent lanc een ander man bi haer geslapen had.²⁹ Helena verwonderde hare seer, ende si swoer hem dat hi haer nye ge[n]aect³⁰ en had, niet soe veel als van eens te cussen.³¹ Doe vragede die coninc wat dattet was.³² Olyvier

23. Pource Artus luy pryva quil voulsist regarder comment il pourroit estre oste de la Car il souffroit et auoit souffert la nuyt deuant tant de douleurs que dure merueille a cause de sa blessure.

24. Adonc oliuier luy dema[n]da sil attendroit bien tant quil fust alle iusques en vng petit village prouchain de la querir vng chariot

25. Artus luy dist que oy et luy pryva quil se voulsist haster

26. Homburch [1510]: louen

27. Oliuier y alla et fist si grant diligence que en peu de temps il en amena vng sur quoy il fut mis et en ce point mene iusques a londres et Oliuier auecques luy dedens pour luy tenir compagnie et luy fist bailler chambre a court

28. Apres ce fait fist venir oliuier tous les cirurgyens et medecins du roy lesquelz midrent apoint artus et tant firent que en peu de temps il alla par la chambre — vermaken: genezen — after die camer ghinc: door de kamer kon lopen

29. Oliuier qui songneusement le venoit veoir compta a sa femme la chose comment elle alloit et auoit este et comment par lespace dung moys vng aultre homme que luy auoit couche auecques elle.

30. Homburch [1510]: gemaect — mogelijk een ‘Freudiaanse’ zetfout — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

31. Laquelle fut toute esbaye et luy fist serment [g1r] que oncques ne luy auoit touche en nulle maniere non pas seulement de baiser

32. Le roy pareillement demanda a oliuier quel homme cestoit

seyde [hem] ³³ dattet sijn geselle was, ende hi was van joncx bi hem op gevoedet, ende hi vertelde hem van sine groote getrouwicheit, hoe hi bi sinen wive gheslapen hadde, ende hoe hi hem selven daer in ghehadt hadde. ³⁴ Daer nae die pinen ende vromicheden die hi ghedaen hadde om hem uuter vanghenissen te verlossen. ³⁵ Ende doe vertelde hi dat crancke loon dat hi hem daer [h6rb] voer ghegeven had, ende hi bat den coninck dat hi hem eeren wilde meer dan hem selven, want hi was alre eeren waerdich. ³⁶

33. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

34. Oliuier luy dist qu[e] cestoit vng sien bon compaignon qui des sa ieunesse auoit este auecques luy nourry puy commença a racompter de sa grant loyaulte comment il auoit couche auec sa femme et la maniere et comment il sy estoit conduyt

35. Puy les peines et les trauaulx quil auoit euz pour le mettre hors de prison ou il estoit. et les grans vaillances que a ceste cause il auoit faites.

36. Adonc luy compta le piteux guerdon et la poure remuneration quil luy auoit baillee pour quoy il supplioit au roy quil le vouldist honorer autant ou plus que luy. car il valloit et estoit plus digne de tous honneurs que luy.

Hoe dat Artus, na dat hi ¹ genesen was, bi consente vanden coninc van Engelant in Yerland trac om wrake te nemen vanden coninc die Olyvier ghe[v]angen ² hadde gehouden.

Capittel .LXIIIJ. ³

Doe was die coninck seer verwondert van desen saken, ende hi seide dattet die wonderlicste historie was die hij van sijn leven ye ghehoert had. ⁴ Ende hi seide tot Olyvier dat hi hem nemmermeer also veel eeren en soude mogen doen, hi en behoerder hem noch veel meer te doen. ⁵ Ende al beminde hi hem, hi en dede anders niet dan hi schuldich te doen was, want nye broeder en hadde voer den anderen gedaen tgheene dat hi om hem ghedaen hadde, ende daerom en mocht hi dat niet te wel verdynen. ⁶ Ende hi soude hem so groote eere doene alsoe hi best mochte. ⁷

Doe ontboet hi sijn hoofmeesters ende sinen camerlinc, ende hij beval hem luden dat si Artus alsulcken staet geven souden als Olyvier, sijn soone, hadde, ende hi seide hem luden dye saeke waer om dat hijt also gedaen wilde hebben. ⁸ Ende hi vertelde int lange al tgheene dat hem Olyvire geseit hadde, behalven dat hoe [h]i ⁹ bij Helena gheslapen hadde, om dattet geen dinc en was te vertellen, want het sijn veel

1. Homburch [1510]: hi bi genesen — anticipatie fout

2. Homburch [1510]: ghenangen

3. ¶ Comment artus apres ce quil fut guarly par lottroy du roy dangleterre passa oultre mer en irlande et eut vengeance du roy qui auoit tenu oliuier prisonnier.

Le [.]lxiiiij. [chapitre]

4. LE roy fut treffort esbays de ce compte et dist que cestoit vne des merueilleuses hystoire[s] que oncques mais auoit oy

5. Et dist bien a oliuier quil ne luy pourroit iamais tant faire dhonneur quil nen deust faire encore plus.

6. et aussi sil laymoit quil ne faisoit que ce quil deuoit Car onques frere nauoit fait pour aultre ce quil auoit fait pour luy. Par quoy il ne luy pourroit trop deseruir.

7. Et que touchant sa part il luy feroit le plus dhonneur quil luy seroit possible

8. Et manda les maistres de son hostel son chambrelan et aultres gouuerneurs Et leur commanda que tel et pareil estat que son filz oliuier auoit fust baille [g1v] a artus Et leur compta la cause pour quoy il vouloit ainsi estre fait.

9. Homburch [1510]: si — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

luden die eer quaet dair uut souden vermoeit ¹⁰ [ende gepeynst] ¹¹ hebben dan dat goede. ¹² Ende daer omme sweech hi daer of yet te vermanen. ¹³

Nae dat alle saeken gheordineert waren biden bevele vanden coninck, soe waren daer veel rid[d]ers ¹⁴ ende sciltknechten onthouden ¹⁵ inden huysen van Artus, die welcke seere begonste te becomen ende te genesen. ¹⁶ Ende die coninc visiteerde hem dicwyl, ende so dede oec dye schone Helena, [h6va] die van gheene saken en wiste ¹⁷ noch gelaet en maecte. ¹⁸

Dese saken verleden so langhe dat Artus met allen ¹⁹ genesen was. ²⁰ Ende als hij wandelen mochte after den hof ende hi ghemeenscap began te hebben mitten edelen mannen die daer woonden, soe was hi van hem allen seer gemint om die grote doecht die in hem was. ²¹ Ende dye coninck beminde hem bi nae soe seer als hi Olyvier dede. ²²

10. vermoeit: vermoed

11. [ende gepeynst] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

12. Et leur commença a compter tout au long ce que oliuier luy auoyt compte reserue quil ne fist nulle mention comment artus auoit couche avecques helaine qui nestoit pas chose a compter Car cestoit vne desloyaulte mais le roy se garda bien de le dire Pour cause quil estoit et est encore beaucoup de gens qui y eussent plustost pense le mal que le bien

13. pour ce se desporta

14. Homburch [1510]: riders

15. onthouden: in dienst genomen met kost en inwoning

16. Apres le commandement du roy toutes ces choses furent ordonnees ainsi quil les auoit deusees. Et furent plusieurs cheualiers et escuyers retenus de la maison de artus lequel se commença fort a mettre sus

17. van gheene saken en wiste: onduidelijk is of de vertaler hier uitglijdt (want Helena wist wel degelijk wat er gebeurd was) dan wel bedoelt te zeggen: die deed alsof zij van niets wist.

18. et le visitoit le roy tressouuent Aussi faisoit la belle helayne qui semblant de rien ne faisoit

19. met allen: volledig

20. Et tant passerent ces choses que artus fut du tout guaruy

21. Et quant ce vint quil peust aller par la court et auoi[t] accointance aux nobles hommes qui y demouroient chascun le commençoit a aymer pour la grant douceur qui en luy estoit

22. Et le roy mesmes laymoit pres que autant quil faisoit son beau filz

Als Artus sach dat hi in gracie was van allen luden, so en vergat hi niet dat onrechte ²³ dat die coninck van Yerlant sinen geselle gedaen hadde, ende hi vraechde hem op een tijt oft hi geenen wille en hadde hem selven te wreken van sinen leede. ²⁴

Olyvier seyde dat hi hem dat vergheven had. ²⁵

Doe seyde Artus: “Hebt ghi gheene herte dat ghi u wreken derret van uwen viandt? ²⁶ Bider doot ²⁷ die ick Gode sculdich be[n], ²⁸ dye sake en sal soe nyet bliven!” ²⁹

Ende ter stont ghinck hi al verstoert totten coninck, ende hi vertelden hem opt langhe in wat vanghenisse dat Olyvier geweest hadde, ende hi badt hem dat hi hem volck wilde doen [geven] ³⁰ om dat te wreken, want hi wel wiste dat Olivier gheen wille en hadde om dat te doen. ³¹

Als die coninck dat hoerde, so was hi daer meer in te onvreden dan Artus selve, ende hi seide: “Lieve vriendt, mijn soene mach hem eenighe beloften ghedaen hebben eer hi uut die ghevanghenisse ghinck, ende ³² ghi sijt vroem genoeg dat te wreken sonder hem daer of te onderwinden.” ³³

23. Jan van Ghelen 1576: ongelijck

24. Et quant il vit quil estoit en la grace de toutes gens il noublya pas le tort que le roy dirlande auoit fait a son compaignon et luy demanda vng iour sil auoit pas volunte de soy venger

25. Oliuier dist que non et quil luy auoit pardonne

26. Et comment dit artus aues vous le courage si lache que vous ne vous oses venger de vostre ennemy

27. Bider doot die ick Gode sculdich be[n]: een raadselachtige zweerformule, en bovendien een beroerde vertaling van: Par la foy que ie doi a dieu — idem Jan van Ghelen 1576: byder doot die ick gode schuldich ben /

28. Homburch [1510]: beu

29. Par la foy que ie do[i] a dieu il ne demourra pas ainsi.

30. [geven] ontbreekt in Homburch [1510] en in Jan van Ghelen 1576 — aangevuld op basis van brontekst en context.

31. Et lors tout mal content vint deuers le roy auquel il compta tout au long en quelle prison Oliuier auoit este et luy pryva quil luy voulsist bailler gens pour le venger Car il cognoissoit bien que oliuier nauoit nulle volunte de ce faire

32. ende: maar

33. Quant le roy oyt artus il prist la chose plus a cueur et en fut plus desplaisant que nestoit artus pour ce luy dist Mon amy laisse faire mon filz a sa volunte. car peult estre quil luy a faites aulcunes promesses auant quil partist de prison. vous estes bien homme pour le venger sans ce quil sen mesle ia — sonder hem daer of te onderwinden: zonder

Doen dede hem die coninc gheven een groot heer van volck, daer Artus capiteyn of was.³⁴ Mer a[l]so³⁵ haest als si in Yerlant quamen, so leverde hem die coninc, haer viant, strijt, want hi van haer coemste wel wiste.³⁶ Ende dair bleef vele volcx doot an beide sijden, mer die Yers-[h6vb]sche verloren den strijt.³⁷ Ende die coninck vloet uuten velde, ende hi woert beleghen in een casteel dat niet te seer versien en was van vitaelgen, ende daer om en mocht hi dat niet lange houden.³⁸

Als die coninc sach dat si niet meer teeten en hadden ende dat hi hem van node soude op hebben moeten geven, so docht hem dat hi liever te sterven had op dat velt voer sijn vianden dan hi hem op gaf tot hare wille.³⁹ Doe badt hi sinen luden dat [s]i⁴⁰ hem vromelic weren soudent.⁴¹ Ende als si gewapent waren, so deden si die poerte vanden casteel open ende sloegen op haer vianden.⁴² Ende inden eersten aenganc versloegen si veel luden, mer om dat daer so veel volcx tegens was, so en consten si niet ontgaen, ende die coninc bleef verslegen mit alle sijn volc.⁴³

Nae sijn doot gaf hem alle sijn coninc⁴⁴ op, ende si waren te vreden sulcken heer te hebben als hem die coninc van Engelant geven wilde.⁴⁵

hem daar in te betrekken

34. Puy fist le roy mettre sus vne grosse armee dequoy artus fut chef et capitaine

35. Homburch [1510]: asso

36. Laquelle ne fut pas si tost venue en irlande que le roy leur ennemy qui bien de leur venue estoit aduerty ne leur liurast bataille

37. ou il y eut plusieurs gens mors dung coste et daultre Mais finalement les irlandoyz furent desconfitz

38. et le roy sen fouyt Et fut assiege en vne sienne place qui nesto[i]t pas bien garnye de vitailles et ne la pouoit guaires tenir

39. Quant le roy vit quil nauoit plus que menger et que force luy estoit de soy rendre. comme vaillant homme dist quil ayroit mieulx mourir au champs en vendant sa vie au trenchant de son espee sus ces ennemys que de soy rendre a leur volunte

40. Homburch [1510]: hi — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

41. Et tant a peu de gens quil auoit leur pryde de bien faire

42. et sarmerent et firent ouurer la porte et abbaissier le pont de la forteresse en frappant sus leurs ennemys.

43. Et en occirent a ceste premiere venue beaucoup Mais tant de gens auoit contre eulx quil ne pouoient eschapper Et finalement le roy et tous ceulx de sa compagnie furent occis

44. Homburch [1510]: coninc

45. Apres sa mort tout son royaume se rendit. Et furent contents de prendre tel seigneur

trecken. en hi pensde dat hi van onghenoechten ghestouwe was. Also dat Oliuier mit allen seere bescrepede die doot van sine vader. om dat hem docht dat hi daer die sake of was. En hi badt hem dat hi noch niet seggen en wilde wie hi ware. want si souden dat noch hier na wel te kennē gheuen. Artus was hē onderdanich en hi dede al dat syn gheselle wilde. Doe dede oliuier hē meer eere bewisen dan men hē seluen dede en hi gheliefde hē in alle sake so hi best mochte. Dese twee ghesellen deden also veel ghenoechlicheit dat alle die ghene vanden conincricke hē daer of verblide. Alle haer ghedachte en ware anders niet dan om goedē chier te make en tghene dat die eē wilde dat wilde oec die ander. En haer herten ware veel gheliker en bet vereenicht dan die ghelikenisse vā haer lichamen. nochtans wast seer een ghelike sake. En aldus als ghi gehoert hebt brochten si den tijt met vrolicheit ouer mer fortune die moeder is vā alle droefheit hadde nūt vanden weluaren van desen twee ghetrouwe ghesellen. Want in courter tijt wort haer bliscap

verwandelt in groter droefheit. En die goede artus wort also siec dat die medicijn meesters hē op gauē als een doot mā. mer hi en had so vele gheluck niet dat hi steruen mocht. nochtans hadde hūt wel ghewilt. Sijn siec en gheleec niet bi eenighe andere siecē. wār wt sinen herten quamen menigher hāde wormen die alle dat vleys vā sine aensicht aten. Siden welken dat hi so onreyn en so mismaect was dattet eenen mensche gruwelē mochte. En wt sine lue quam so groten stanc dat niemant bi hē comen en mochte anders dan oliuier die van hem niet scheidē en wilde. Hi ontboet alle die medecijn meesters die hi mocht vindē en hi badt hē luden waert dat nimen eenigen raet v. indē conste om sine gheselle te ghenesen dat die daer an niet ghespaert en worde. Mer men mocht ghenē raet daer toe vindē. en die siecē duerde so lange dat artus daer of blind wort. Als oliuier hem sach in desen schine soe bedreef hi soe groten rouwe dattet ontsprekelic waer te segghen. en elc mensche hadde medelijde met hem. En dic wijl seide hem Oliuier

*Hoe dat Artus te bedde viel ¹ van een grote siecte, ende vanden
rouwe die Olivier dare of hadde.*

Capittel .LXV. ²

Als dese saeken volbrocht waren, soe keerde Artus ende sijn volc weder om in Enghelant, daer si blijdelic ³ waren onthaelt vanden coninck ende van Olyviere. ⁴ Ende die coninck gaf Artus dat conincrijke van Yerlant, dat hi gewonnen had. ⁵ Waer of dat Artus seer blijde was, ende hi dede den Yersschen hem eedt doene als haren rechten ⁶ heer. ⁷

Artus vraechde Olivier dicwijl waer om dat hi hem selven niet en liet kennen, ⁸ ende wat saken hem daer toe porreden, ⁹ want die coninc soude seer blijde wesen als dat hi wiste dat hi sine dochter soe hoechlick ghehuwet hadde. ¹⁰ Oec vertelde hi hem hoe dat sijn vader nye blijscap en had ghehadt sijnt sijn wech [i1ra] trecken, ende hi pensde dat hi van onghenoechten ghestorven was. ¹¹ Also dat Olivier mit allen seere bescreyede die doot van sinen vader, om dat hem docht dat hi daer die sake ¹² of was, ende hi badt hem dat hi noch niet seggen

1. te bedde viel: het bed moest houden, bedlegerig werd

2. [g2r] ¶ Comment Artus se coucha malade dune grant maladie et du grant desplaisir que oliuier en auoit. Le .lxv. chapitre

3. Jan van Ghelen 1576: seer blijdelijck

4. Les choses acheuees artus et sa compaignie sen retournerent en angleterre ou ilz furent festoyez du roy de Oliuier et de tous les aultres.

5. Et donna le roy a artus ce royaulme dirlande quil auoit conquis de nouuel

6. rechten: rechtmatige — Hij had het land immers eerlijk veroverd op een tyrannieke koning.

7. Et furent les irlandoyz mandes qui luy en firent foy pour quoy artus eut plus beau faire que deuant.

8. niet en liet kennen: niet vertelde wie hij was, nl. de zoon van de koning van Castillen.

9. wat saken hem daer toe porreden: wat zijn motivatie daarvoor was

10. Mais si nestoit ce pas qui ne demandast souuent a Oliuier quelle chose le mouuoit quil ne se donnoit a cognoistre. car qui leust cogneu on luy eust fait meilleure chere et eust este le roy bien ioyeux dauoir si haultement mariee sa fille. nonobstant bien luy suffisoit

11. Aussi luy ocmpta comment apres son partement son pere nauoit eu onques puys ioye Et pensoit que couroux leust mis a mort.

12. sake: oorzaak

en wilde wie hi ware, want si souden dat noch hier na wel te kennen gheven.¹³

Artus was hem onderdanich, ende hi dede¹⁴ al dat sijn gheselle wilde.¹⁵ Doe dede Olivier hem meer eeren bewijsen dan men hem selven dede, ende hi gheliefde¹⁶ hem in alle saken so hi best mochte.¹⁷

Dese twee ghesellen deden also veel ghenoechlichkeiten dat alle die ghene vanden conincrijcke hem daer of verbliden.¹⁸ Alle hair ghedachten en waren anders niet dan om goeden chier te maken, ende tghene dat die een wilde, dat wilde oec die ander, ende haer [beyder]¹⁹ herten waren veel gheliker ende bet vereenicht dan die ghelikenisse van haer lichamen; nochtans wast seer een ghelike sake.²⁰ Ende aldus, als ghi gehoert hebt, brochten si den tijt met vrolicheyt over.²¹

Mer Fortune, die moeder is van alle droefheit, hadde nijt vanden welvaren van desen twee ghetrouwen ghesellen, want in corter tijt wort haer bliscappe [i1rb] verwandelt in groter droefheit.²² Ende die goede Artus wort also siec dat die medicijn meesters hem op gaven als

13. par quoy oliuier plouroit treffort de la mort de son pere Car il luy sembloit sil estoit mort quil en estoit cause Et luy pryoit quil se teust encore sans dire quel il estoit Car tout a temps quant leur volunte seroit ilz se feroient bien accognoistre

14. Jan van Ghelen 1576: wilde

15. Artus qui vouloit tout le vouloir de son compaignon ne luy desobeissoit en riens.

16. gheliefde: behaagde

17. Aussi oliuier luy faisoit porte plus dhonneur que a luy mesmes et luy complaisoit le plus quil pouoit

18. Ces deux compaignon[s] faisoient tant de choses nouuelles et plaisantes que tous ceulx du royaulme sen esiouyssoient

19. [beyder] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

20. Toutes leurs pensees nestoient que de faire bonne chere et ioyeuse et ce quil lung vouloit [g2v] aussi faisoit laultre et estoient leurs deux cueurs plus vnys que leur semblance qui estoit vne mesme chose — nochtans wast seer een ghelike sake: is de ongelukkige vertaling van “qui estoit vne mesme chose” — bedoeld wordt dat ondanks hun zeer grote uiterlijke gelijkheid hun innerlijke gelijkheid nóg groter was.

21. Ainsi que vous ouez passoient le temps en lysesse

22. Mais fortune qui est mere de douleur et de tribulation eut enuie du bien de ces deux loyaulx freres et compaignons parfaits Car en peu de temps furent leurs ris et ioyes changez en pleurs et gemissemens

een doot man.²³ Mer hi en had so vele ghelucx niet dat hi sterven mocht, nochtans hadde hijt wel ghewilt.²⁴ Sijn siecte en gheleec niet bi eenighe andere siecten,²⁵ want uut sinen hersenen quamen menigherhande wormen die alle dat vleys van sinen aensicht aten, biden welcken dat hi soe onreyn ende so mismaect was dattet eenen mensche gruwelen mochte.²⁶ Ende uut sinen live quam so groten stanc dat niemant bi hem comen en mochte anders dan Olivier, die van hem niet scheiden en wilde.²⁷ Hi ontboet alle die medecijn meesters die hi mocht vinden, ende hi badt hem luden, waert datmen eenigen raet vinden conste om sinen gheselle te ghenesen, dat die daer an niet ghespaert en worde.²⁸ Mer men mocht ghenen raet daer toe vinden.²⁹ Ende die siecte duerde so lange dat Artus daer of blind wort.³⁰

Als Olivier hem sach in desen schine,³¹ soe bedreef hi soe groten rouwe dattet ontsprekelic waer te segghen, ende elc mensche hadde medelijden met hem.³² Ende dicwijl seide hem Olivier: [i1va] “Mijn lieve broeder, ist dat ghi eenighe sake weet die u helpen mach, ic bidde u vriendelijc dat ghise mi segt, want op mijn trouwe, ic wilde dat ic die armste man waer die leeft ende dat ghi u gesontheit hadt.”³³

23. Car le beau et bon artus fut tant griefuement malade que les maistres medecins le iugerent mort.

24. mais il ne fut pas si eueux de mourir toutes les foys quil eust voulu.

25. Sijn siecte en gheleec niet bi eenighe andere siecten: Dat doet hij wel. De ziekte waaraan Artus lijdt, lijkt op een combinatie van de aandoeningen die beschreven worden in de Tiberius-legende en de legende van Vespasianus, beide Romeinse keizers, die melaats worden, maar wonderbaarlijk genezen door de doek van Veronika.

26. Sa maladie fut la non pare[i]lle a toutes celles qui furent oncques. car vne maniere de vers luy descendoient du ceruel qui luy mengoient tout le visage. par quoy il estoit si ort de figure que oncque[s] homme ne le fut plus.

27. de son corps yssoit si grant puanter que nul ne le pouoit approcher. fors oliuier qui a toutes heures estoit au pres de luy et ne se vouloit partir.

28. Il mandoit querir m[a]istres medecins de tous costez et leur disoit et pryoit que sil estoit remede que on y peust mettre ne trouuer pour la guarison de son frere que riens ny fust espargne.

29. Et finalement nul ny pouoit mettre remede

30. Et dura ceste maladie tant que artus en fut aueugle

31. schine: toestand

32. Quant Oliuier le vit ainsi aueugle et aggraué apparent plus estre mort que vif il mena si grant douleur que on ne pouoit plus Et tant que chascun en auoit pitie

33. Souuent disoit oliuier a artus Mon frere sil est riens que vous saches qui vous puisse aider ne lespargnes pas Car sus ma fo[y] ie voudroye estre le plus poure homme qui viue

*Vanden visioen dat Olivier hadde vier nachten lanc, ende des gbelijcx
hoe Artus dochte dattet in Oliviers macht was hem te ghenesen,
ende waer mede dat hi ghenesen soude.*

Capittel .LXVI. ¹

Artus bedancte hem seer, seggende: “Mijn lieve vrient, ghi doet my meer doechden dan ic verdient heb. ² Ic bid u dat ghi Gode bidden wilt dat Hi my laet sterven, want liefdet Hem, ic soude gaerne sterven willen, aengesien dat ic gheensins ghenesen en mach, waer of dat ic Gode nochtans dancke.” ³

Nu ghebuerdet dat Olivier op eenen nacht lach en[de] ⁴ sliep, ende hem droemde in eenen drome dattet wel mogelijk wesen soude raet ⁵ te vinden totter siecten van sinen ⁶ gheselle. ⁷ Des gelijcx droemde Artus dattet in Oliviers macht was hem te moghen ghenesen. ⁸ Desen droem ghebuerde hem luden drie of vier nachten achter een, waer of dat Olivier hem seer verwonderde. ⁹ Ende op een tijt als hi sinen gheselle quam visiteren, so verclaerde hi hem sinen droem. ¹⁰ Doe seide Artus

et vous eusses sainte.

1. ¶ Cy deuse du songe et vision que Oliuier eut par quatre nuytz Et pareillement fut aduis a artus que sa sante et guaryson estoit au pouoir de Oliuier son frere et loyal compaignon et que il failloit faire pour le gu[a]rir. Le .lxvj. chapitre

2. ARTus le remercyoit en disant mon seigneur mon frere et mon amy vous me faites plus de bien que ie nay desserui

3. Ie vous pryé que en vos prieres et oraisons vous faces priere a nostre seigneur quil menuoye la mort Car se son plaisir estoit ie vouldroye bien mourir veu quil nest riens qui me puisse donner guarison dont ie loue dieu car iay espoir que ce martyre me sera allegement en laultre monde

4. Homburch [1510]: en — idem in Jan van Ghelen 1576, wat doet vermoeden dat de gemeenschappelijke voorouder hier ook ‘en’ las.

5. raet: remedie

6. Jan van Ghelen 1576: lieuen gheselle.

7. ¶ Or aduint ainsi que oliuier sendormoit vne nuyt en son lit. et songea vne songe par lequel il luy sembloit que bien possible seroit de trouuer guaryson a la maladie de son frere

8. Pareillement artus songa quil estoit en la puissance de oliuier de le guarir

9. Et leur aduint ceste vision par troys ou quatre iours ensuyuant dont Oliuier se donnoit grant merueille.

10. Il vint veoir son compaignon et luy declara son songe.

dattet grote sotheit was eenich ghelove te stellen in drome. ¹¹ Nochtans seide hi dattet hem oec alle die nachten gedroemt hadde dat hi hem genesen mochte, ende niemant anders. ¹² Olivier seide: “Och, gave God dattet mi mogelic ware di te ghenesen. ¹³ Waert dat ic dat niet en dede, so bidde ic Gode dat Hi mi hemelrijc verbiede!” ¹⁴

Des avonts als Olivier te bedde ghinc, viel hi op sijn knien, Gode biddende dat Hi hem kennisse gheven wilde vanden visi-[i1vb]oen dat hem so dicke gheopenbaert was, ende oec mede dat Hi hem te kennen geven wilde in wat manieren dat sijn geselle soude mogen genesen werden. ¹⁵ Daer na ghinc hi te bedde, ende hi en was niet soe haest in slape, hem en riep een stemme an also lude dat hi daer of ontspranc, seggende: “Olivier, dijn geselle en sal niet genesen ten si dat hi drincke vanden bloede van twee onnosele kinderkes, een knechtken ende meysken, die welc men doden moet ende haer bloet te samen mengen ende geven hem daer of te drincken. ¹⁶ Mer men moeste nauwe wachten dat hi daer of niet en wiste als hi dat drincken soude, want anders en soude hi daer niet of willen drincken om gheen dinc ter werelt.” ¹⁷

Als Olivier dese stemme hoerde, so verwonderde hi hem seer, ende hi meende haer toe te spreken om bet daer of te ondervragen, mer hi

11. son compaignon luy respondit que cestoit follye de prendre garde ne de adiouste[r] foy en son songe.

12. touteffoys il luy dist que par tous ces iours il auoit songe et luy auoit semble que vne chose luy auoit dit quil le pourroit bien guarir et non aultre

13. Oliuier luy dist pleust a dieu mon amy quil fust en moy de vous pouoir reguarir Et se vous ne lesties brif par quelque [g3r] maniere que ce fust se ie le pouoye faire.

14. ie pryé dieu que iamais ne me donne son paradis

15. Quant vint au soir et que Oliuier se coucha il se mist a genoulx deuant son lit priant nostre seigneur quil luy vouldist donner cognoissance de ceste vision que par tant de foys luy estoit aduenue.

16. Et auecques ce si luy estoit possible de donner guarison a son compaignon quil luy vouldist donner a cognoistre la maniere comment pourroit ce estre puy se coucha et ne fut pas si tost endormy que vne voix luy dist si hault quil sesueilla Oliuier ton compaignon ne peult estre guaray sil nest abbreue du sang de deux innocens chrestiens filz et fille lesquelz il fault occire et mesler leur sang ensemble et de celuy donner a boire.

17. mais force seroit et sen fauldroit garder quil nen sceut riens quant il buroit car sil le sauoit il nen buroit pour riens

wasse quijt, ende en seide hem dair of niet meer.¹⁸ Helena sliep seer vaste ende en had van dese saken niet ghehoert.¹⁹

Ende des anderen daechs smorgens ghinc hi sinen geselle besien, als hi plach te doen, ende hi vragede [hem]²⁰ hoe dat mit hem was.²¹ Artus hoerde die stemme van sinen gheselle, want anders en mochte hi hem niet kennen om dat hi sijn gesicht verloren had, ende hi badt hem dat hi tot hem comen soude.²² Ter stont als hi bi hem was, nam hi hem in sijn armen, seggende: “O, alder liefste broeder, ghi sijt mijn doot ende mijn leven, want mi in deser nacht gheopenbaert is dattet in u macht is mi te ghenesen.”²³

Olivier seide: “Ic woude wel dattet soe ware!”²⁴

Doe ghinc hi van daer.²⁵

Ende als hi misse gehoert had, so ghinc hi in een camerken ende began te peynsen op tgene dat hi des nachts ghehoert had.²⁶ Ende hi viel op sijn knyen voer een beelt van onser vrouwen welc hi was gewoenlic an te bidden,²⁷ ende seide: “O, maget Maria, ic bid dat ghi bi uwe [i2ra] goedertierenheit mi raet gheven wilt om minen gheselle te helpen, die soe veel om minen wille gedaen heeft.”²⁸ Ende mi is gheopenbaert

18. Quant oliuier oyt ceste chose il fut tout esbays et le cuida mettre a raison pour luy enquerir plus auant mais la chose sestoit ia esuanoye et ne luy en dist plus

19. Helaine dormoit fort qui de ce riens nauoit oyt

20. [hem] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

21. Quant ce vint au matin il alla veoir son frere ainsi quil auoit de coustume en luy demandant comment il sestoit porte la nuyt.

22. Artus qui ouoit la voix de son compaignon (car aultrement ne le pouoit cognoistre a cause quil auoit perdu la veue]) luy pria quil sapprouchast de luy

23. Et incontinent quil le peust sentir il leembrassa en disant Mon tresdoulx frere vous estes ma mort et ma vie. car vne voix ma dit ceste nuyt quil vous est possible de moy reguarir. na aultre chose nen ay peu sauoir

24. Oliuier luy dist quil vouldroit bien que ain[si] fust

25. Puis se partit de la

26. et apres la messe oye se tira a part seul en vne petite chambre Et commença a penser ce quil auoit oyt la nuyt

27. an te bidden: te groeten: Ave Maria

28. Puy se mist a genoulx deuant vne ymage de la glorieuse vierge marie laquelle de coustume il saluoit et commença a dire Tresdoulce glorieuse vierge marie ie te prie que par ta pitie v[uei]lles donner conseil a ce maleureux lay mon compaignon malade qui a tant fait pour moy que ie ne luy puy deseruir

ende ic en weet niet oft van Gods wegen is of niet: so wie twee onnosel kinderkins, een knechtken ende meysken, dode ende dattet bloet van hem luden tsamen ghemenghet ware, ende men hem dat te drincken gawe, dat hi ghenesen soude.²⁹ O, soete³⁰ vrouwe, ick heb twee kinderen, een sone ende een dochter, daer ic niet aen en heb dan die helft, want die moeder oec daer een deel aen heeft, die des conincs dochter is ende heeft mi die eere gedaen dat si mi te manne ghenomen heeft sonder minen staet te kennen.³¹ Ende en meynde ic niet te vertoeren die hoecheit van dinen sone ende van u, ic soude beide mijn kinderen doden om minen lieven broeder te ghenesen.”³²

29. Il ma este reuele ne scay se cest de par dieu ou non que qui occira deux enfans chrestiens innocens filz et fille et que leur sang fut mis et mesle ensemble et que on luy en donnast a boire quil guariroit

30. Jan van Ghelen 1576: O alder soetst[e] vrouwe

31. Tresdoulce dame. iay deux enfans filz et fille la ou ie nay que la moytie. car la mere y a part qui est fille de roy et qui ma fait cest h[o]nneur de moy prendre a mary sans cognoistre mon estat

32. Touthoys se ne pensoye a offenser la haultesse de ton filz et de toy ie occiroye ces deux enfans miens pour rendre a mon frere guarison

goedertieren; di raet gheue wilt om
 minen gheselle te helpē die soe veel om
 minē wille gedaē heeft. En mi is ghes
 penbaert enic en weet niet oft vā gods
 wegen is of niet. So wie twee onnosel
 kinderkens een knechtken. en meyskē
 dode en dattet bloot van hem luden sla
 men ghemenghet ware en men hē dat
 te drinckē gaue dat hi ghenesen soude
 Soete vrouwe ick heb twee kinderen
 een sone en een dochter daer ic niet aen
 en heb dan die helft. wāt die moed occ
 daer een deel aen heeft die des conincs
 dochter is. en heeft mi die cere gedaen
 dat si mi te manne ghenomē heeft son
 der minē staet te kennē. En en meynde
 ic niet te vtoernē die hoecheit vā dinen
 sone en vā v ic soude beide mi kinderē
 dode om minē lieue broed te ghenesen
 Hoe Oliuier beide sijn kinderē dode
 om tbloet van hem luden te hebben en
 om sijn gheselle dat te drinckē te geue.
 en te ghenesen

Capittel lxxij.

Nad dat hi sijn beclachte ghedaen
 had totter maecht maria en na dz
 hē menigerhande ghedachtē te voren
 ghecomē warē. so vand lieftē die hi tot

sijn kinderē had als vand minnen die
 hi tot sijn gheselle hoerde te hebbē. So
 nam hi op in hē seluē beide sijn kinderē
 te dode om die liefte van sijnen gheselle
 segghende dat hi gheen dinc lieuer en
 hadde dan hem en dat die liefte vā sijn
 kinderē niet gheleec der lieftē die hi tot
 sijn gheselle had. En doe ghinc hi indē
 camer van sijn twee kinderē. en beual
 den vrouwen die dair warē wt te gaen
 twelc si dedē. Als hi ald? alleen in die ca
 mer was sloet hi die doer toe. en broch
 te een beckē en een bloot swaert in sijn
 hāt. en hi ghic tottē bedde daer die ij. ki
 derē lagē en stiepē. en hi sloech dz deusel
 op. En hi vantē noch beide slapēde so
 soetelic dattet genoechte was om te aē
 sien. Dat knechtkē dz vijftaer out was
 dz wort ontwake en toede sijn vād blij
 de gelact en hiet hē vād. die dochter die
 ionger was en liet daer geen slapē om
 als oliuier hē ludē sach so dochte hi mit
 tē eerste op sijn soekē die hi meest bemī
 de o dattet begā te spreke en had so gro
 te medelidē in sijn herte dz hi vā hē ghic
 en o al die werelt en had hile n; gedoot
 En hi seide in hē seluē. Hoe mach natu

*Hoe Olivier beide sijn kinderen dode om tbloet van hem luden
te hebben ende om sinen gheselle dat te drincken
te geven ende te ghesesen.*

Capittel .LXVIJ. ¹

Nae dat hi sijn beclachte ghedaen had totter maecht Maria ende na dat hem menigerhande ghedachten te voren ghecomen waren, so vander liefden die hi tot [i2rb] sinen kinderen had als vand[er] ² minnen die hi tot sinen gheselle hoerde te hebben, so nam hi op in hem selven beide sijn kinderen te doden om die liefde van ³ sinen gheselle, segghende dat hi gheen dinc liever en hadde dan hem, ende dat die liefde van sij[n] ⁴ kinderen niet [en] ⁵ gheleec der liefden die hi tot sinen gheselle had. ⁶ Ende doe ghinc hi inden camer van sijn twee kinderen ende beval den vrouwen die dair waren, uut te gaen, twelc si deden. ⁷

Als hi aldus alleen in die camer was, sloet hi die dore toe ende brochte een becken ende een bloot swaert in sijn hant, ende hi ghinc totten bedde daer die .IJ. kinderen lagen en[de] ⁸ sliepen. ⁹ [Doen

1. ¶ Comment Oliuier pour rendre sante et guarison a son compaignon occist ses deux enfans pour auoir le sang et donner a boire a son frere et loyal compaignon artus

Le .lxvij. [chapitre]

2. Homburch [1510]: vand

3. van: tot, voor

4. Homburch [1510]: siju

5. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

6. APres ce quil eut fait sa complainte a la vierge marie et que plusieurs ymaginations luy furent venues au deuant. tant de lamour quil auoit a ses deux enfans comme de celle quil deuoit auoir a son compaignon. il se conclut de occire ces deux enfans pour lamour de son frere disant quil nauoit rien plus [g3v] cher que luy Et que lamour de quoy il ayroit ses deux enfans nestoit de riens a comparer a celle de quoy il ayroit son compaignon.

7. pource partist de sa chambre et vint en celle de ces deux enfans Et quant il y fut entre il commanda a toutes femmes de vuider dhors lesquelles firent son commandement.

8. Homburch [1510]: en — idem in Jan van Ghelen 1576.

9. Et quant il se trouua seul il ferma lhuys de la chambre et apporta vng bassin et vne espee nue en sa [m]ain iusques au lit ou ses deux enfans dormoient qui encore nestoient pas leuez.

quam hi byden bedde], ¹⁰ ende hi sloech dat decsel op, ende hi vantse noch beide slapende so soetelic dattet genoechte was om te aen sien. ¹¹

Dat knechtken, dat vijf jaer out was, dat wort ontwake ende toende sinen vader blijde gelaet [ende gaf hem een lachsken] ¹² ende hiet hem: “Vader!” ¹³ Die dochter, die jonger was, en liet daer geen slapen om. ¹⁴

Als Olivier hem lude[n] sach, so dochte hi mitten eersten op sijn soenken, die hi meest beminde, om dattet began te spreken, ende had so grote medeliden in sijn herte dat hi van hem ghinc, ende om al die werelt en had hise niet gedoot. ¹⁵ Ende hi seide in hem selven: “Hoe mach Natu-[i2va]re ghedogen een vader sijn kinder te doden, ende hoe mach een man soe wreet sijn in ¹⁶ hem selven te gheven tot moerde? ¹⁷ Eylaes, wat sal seggen die goede Helena als si [dese nieumaren] ¹⁸ hoert dat ic moerdenaer ben van haer kinderen? ¹⁹ Seker, haer [druckelijck] ²⁰ herte en salt niet mogen liden! ²¹ Ende als ghi u kinder verliest, so suldi oec verliesen uwen man, want ic en sal mi hier niet onthouden mogen ²² om vrese van uwen vader, die mi soude doen

10. [Doen quam hi byden bedde] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

11. Quant il approcha pres du lit il haulca la couerture et trouua que tous deux dormoient tant souef que belle chose estoit a reg[a]rder

12. [ende gaf hem een lachsken] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. Le petit filz qui de leage de cinq ans estoit sesueilla. et incontinent quil vit oliuier nature luy apprist de luy faire chere et en iettant vng ris le nomma pere

14. La fille qui plus ieune estoit nen laissa oncques le dormir

15. Quant le dit oliuier les vit il considera du premier le quel plus fort il aymoit pour ce quil commençoit a parler et en eut si grant pitie en son cueur quil se tira arriere ne pour tout le monde ne les eut pas ferus

16. in hem selven te gheven tot moerde: om een moord te begaan

17. Et commença a dire comment peult nature tant faillir que de souffrir le pere occire son enfant Ne comment peult auoir tant de cruaulte en homme que de soy vouloir a meurtre consentir

18. [dese nieumaren] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

19. Las la belle et bonne helayne quant ces piteuses nouvelles viendront a voz oreilles et que vous saures que iauray este m[e]urtrier de vos enfans que direz vous

20. [druckelijck] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576 — druckelijck: meelijwekkend.

21. Certes vostre cueur piteux ne le pourra souffrir ne endurer

22. ic en sal mi hier niet onthouden mogen: ik zal hier niet langer kunnen blijven wonen

sterven.²³ Ende ic salt wel waerdich wesen, want die stomme beesten hebben meer wijsheits dan ic doe, den welcken Nature bewijst²⁴ haer jongen te bewaren ter doot toe.²⁵ Ende ic behore mi liever te stellen in vreesse vander doot dan mijn kindere quaet gheschien soude.²⁶ Mer ten mach niet sijn ...”²⁷

Ende dit seggende [quam hy ander werf totten bedde ende hy track dat decksel ter aerden, ende sprac:]²⁸ “O, onghelucki[gh]e²⁹ kinderen, ghi moecht wel uwen vader vermaledien, die u gewonnen heeft, in dien dat ghi van sinen handen sterven moet.”³⁰

Met dien dat hi dit seide, so liepen hem die tranen uut sinen ogen, ende hi hadde dat swaert geheven om te slaen.³¹ Mer Nature leide hem te voren dattet grote wreetheit soude wesen, ende die Vryheit³² seide hem die contrarie, als dat hi niet te veel en mochte doen om sinen ghetrouwen gheselle ge-[i2vb]sontheit te gheven.³³

Ende alle vreesse achter stellende liet hi dat swaert dat hi gheheven hadde, neder dalen op die halsen vanden twee kinderen also dat hise

23. Et auecques ce que vous perdres vos enfans aussi feres vous vostre mary. Car il ne se osera pas tenir en ce royaul-[g4r]me pour la crainte de vostre pere qui me feroit mourir

24. bewijst: leert

25. Car bien en seray digne Et certes les bestes mues ont plus de sens que ie nay aux quelles nature aprent de garde[r] leurs fais iusques a la mort

26. Et certes ie les deuroye ressembler se ie estoye tel que ie deuroye estre Ie me deuroy mettre en peril de mort auant que mes enfans eussent mal.

27. mais ainsi ne ira il pas

28. Homburch [1510]: *Ende* dit seggende sprac hi O ongheluckike kinderen [...] — Jan van Ghelen 1576: Ende dit segghende quam hy ander werf totten bedde ende hy track dat decksel ter aerden. O ongheluckighe kinderen [...] — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576 en de brontekst.

29. Homburch [1510]: ongheluckike — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

30. Et en ce disant s'approcha du lit Et de rechef leua la couerture et la tyra par bas et dist Enfans maleureux vous deues bien mauldire vostre pere et sa vie quant il vous a engendrez et mis en ce monde du quel il vous fault partir

31. Cecy tresdoleusement disant et que les larmes luy estoient aux yeulz cheans au trauers de sa face auoit lespee presente de ferir.

32. Vryheit: geen goede vertaling van ‘franchise’, dat hier zoveel betekent als ‘loyaliteit’ (ten opzichte van Artus)

33. Nature et raison luy mettoient deuant que ce seroit trop grant cruaulte et franchise luy disoit au contraire que pour rendre sante a son loyal compaignon ne pouoit trop faire laquelle il creut.

beide met eenen slage onthoefde.³⁴ Doe hielt hi dat becken daer onder, ende hi nam al dat bloet dat hi daer of vercrigen mochte.³⁵ Ende doen leide hise weder in hair bedde ende die hoefden in haer steden recht als of si gheleeft hadden.³⁶ Hi nam eenen mantel daer hi dat becken mede deckede, ende also droech hi dat becken wech, die dore vander cameren toe slutende.³⁷ Ende hi nam den slotel vander dore met hem om datter niemant in mochte noch verneme[n]³⁸ dat ghene datter ghedaen was.³⁹

34. et en mettant toutes craintes arriere lespee quil auoit leuee deualla sus le col de ses deux enfans de telle maniere que dung seul cop les decolla

35. Puy mist le bassin tout dessoubz et en prist le sang quil en peust auoir

36. Et puy les remist en leur lit et les testes en leur lieu ainsi comme silz eussent este en vie

37. Il prist vng manteau de quoy il couurit et emporta le bassin couuert en tyrant lhuys de la chambre apres soy

38. Homburch [1510]: vernemeu

39. et en prenant la clef de lhuys affin que nul ny peust entrer pour sauoir ce questoit fait.

re ghedogen een vad sijn kind te dodē.
 en hoe mach een mā soe wriet sijn in hē
 seluē te gheue tot moerde. Plaes wat
 sal seggen die goede helena als si hoert
 dat ic moerdenaer bē vā haer kindere.
 Scker haer herte en salt niet mogen li-
 dē. En als ghi v kind vliest so suldi oec
 verlielen uwē mā. wāt ic en sal mi hier
 niet onthoude mogē. om vrese vā uwē
 vad die mi soude doen steruē. en ic salt
 wel waerdich wesen. Wāt die stomme
 becke hebbe meer wijsheit dan ic doe
 dē welckē nature bewist haer iongē te
 bewarē ter doot toe. En ic behore mi lie-
 uer te stelle in vrese vader doot dā mī
 kindere quaet gheschien soude. mer tē
 mach niet sijn. En dit seggende sprac hi
 O ongheluckike kindere. Ghi moecht
 wel uwē vad vermaledien die v gewō-
 nē heeft in diē dat ghi vā sinē hādē ster-
 uē moet. Mer dien dat hi dit seide so lie-
 pē hē die tranē wt sinē ogen. en hi had-
 de d; swaert gheue om te slaē. Mer na-
 ture leide hē te voie dattet grote wriet-
 heit soude wesen. En die vph; seide hē
 die cōtrarie als d; hi n; te veelen moch-
 te doe om sinē ghetrouwē gheselle ge-

sontheit te gheue. En alle vrese achter-
 stelledē liet hi dat swaert dat hi ghebe-
 uen hadde ned dalsep die halsen van
 dē twee kindere also dat hile beide met
 eenē slage onthoefde. Doe hielt hi dat
 becken daer ond en hi nam al dat bloet
 dat hi daer of vcrigen mdchte. en doen
 leide hile wed in hair bedde en die hoef-
 den in haer stede recht als off si gheleest
 hadde. Hi nam eenē mātel daer hi dar
 becken mede dechede en also droech hi
 dat becke wech die doie vand cameren
 toeflutende. En hi nam den slotel van
 der doie met hem om datter niemāt in
 mochie noch vernemen dat ghene dat
 ter ghedaen was.

Hoe dat Oliuier in een siluerē becke
 sinē gheselle droech dat bloet van sijn
 twee kindere. en hi dedet hem dunchē.
 en hi wort ghenesen. Capittel lxxviii.

Oliuier quā alleen in die camer vā
 sinē gheselle dat becke in die hant
 hebbende. en hi dede wt gaen alle die
 daer warē. Hi nam een cleyn potke vol
 vandē bloede dat noch heet was. en hi
 gaf sinē geselle te dunchē die welc niet
 en wist wat datter was. Mer de histouie

Hoe dat Olivier in een silveren becken sinen gheselle droech dat bloet van sijn twee kinderen, ende hi dedet hem drincken, ende hi wort ghenesen.

Capittel .LXVIJ. ¹

Olivier quam alleen in die camer van sinen gheselle, dat becken in die hant hebbende, ende hi dede uut gaen alle die daer waren. ² Hi nam een cleyn potken vol vanden bloede, dat noch heet was, ende hi gaft sinen geselle te drincken, die welc niet en wist wat dattet was. ³ Mer de historie [i3ra] seit dat hem ter stont als hi dat gedroncken had, alle die wormen die hi in sijn hoeft had, ontvielen. ⁴ Daer toe [werp hi uut ende] ⁵ wort hi quite alle die verrottinge die hi in sijn lichaem had, also dat hi hem selven al genesen vant, behalven dattet vleys dat van sijn aensicht ghegeten was noch niet so haest [weder] ⁶ gewassen [en] ⁷ was. ⁸ Mer Olivier wiesch hem twee of drie reysen ⁹ daer mede, ende dat overblijf gaf hi hem te drincken, also dat hi sijn ghesichte weder creech ende sijn aensicht wort so scone ende gheheel alst ye te voren had geweest. ¹⁰

-
1. ¶ Comment oliuier en vng bassin dargent apporta le sang de ses deux enfans a son compaignon Et luy fist boyre et fut du tout guaruy. Le .lxviij. [chapitre]
 2. [g4v] OLiuiet luy seul tenant le bassin a deux mains vint a la chambre de son compaignon Et fist partir ceulx qui estoient.
 3. et apres prist plain vng petit pot de ce sang qui encore estoit tout chault. et en donna a boire a son compaignon qui ne sauoit que cestoit
 4. mais lhystoire met que incontinent quil en eust goutte toute la vermine quil auoit en la teste luy cheut
 5. [werp hi uut ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 6. [weder] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 7. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 8. auèques ce il ietta hors toute la porriture quil auoit dedens le corps tellement quil se sentit de tous pointz guaruy reserue que la chair mengée de son visage ne fut pas si tost reuenue.
 9. reysen: keer
 10. mais oliuier par deux ou troys foyz len laua et luy en donna a boire le surplus tant quil reut sa veue et que son visage fut aussi entier comme il auoit este

Als Artus hem selven ghesesen sach,¹¹ so viel hi op sijn knien voer sinen geselle, ende hi wilde sijn voeten cussen.¹² Ende Olivier, die seer blide was om dat genesen van Artus, seide hem: “Mijn lieve vrient, danct Gode ende daer na mijn twee kinderen, die ic gedoot heb om di gesontheit te verwerven.¹³ Ende om dat ghi te bet gheloven moecht, siet hier dat becken dat noch bebloet is van haren bloede!”¹⁴

Artus horende [ende aensiende]¹⁵ dit grote wonder, hadde daer of also grote verscrickinge [ende bevinghe]¹⁶ datmen des qualijc soude mogen gheloven, ende hi seide hem: “Och Olivier, hoe mach in eens menschen herte alsulcke [wreetheyt ende]¹⁷ onmenschelicheit ghelegen wesen als in dijn herte gelegen is, datstu dijn .IJ. kinderen gedoot hebste om minen wille, die een vreemt man ben ende di niet en bestae?¹⁸ Seker, ic woude wel doot wesen ende dattet niet geschiet en ware!”¹⁹

Doe seide Olivier weder tot hem: “[Mijn]²⁰ lieve vrient, ic wasser vader [o]f,²¹ ende aengesien dat icse ghedoot hebbe, so en hebt ghi daer geen scult in, want het en is tot uwer begeerten niet gheschiet.²² Daer om weest te vreden!²³ Mer, mijn alder getrouste geselle, een

11. Jan van Ghelen 1576: vant

12. Quant artus se trouua guary il se mist a genoux pour vouloir baiser les piez de son compaignon

13. Et oliuier qui io[y]eux estoit de la guarison de son compaignon luy dist Mon amy rens graces a dieu et apres a mes enfans lesquelz iay occis pour toy donner sante

14. Et affin que tu le croyes mieulx vela le bassin qui est encore senglant de leur [s]ang

15. [ende aensiende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

16. [ende bevinghe] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

17. [wreetheyt ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

18. Artus voyant et oyant ceste merueille en eut si grant horreur et en fut au cueur si esmeu quon ne le pourroit a peine croyre Et luy dist haha Oliuier comment peult gesir si grant horreur et cruaulte en cueur dhomme comme au tien qui as occis tes deux enfans pour moy homme estranger qui de riens ne tappartiens

19. Certes ieouldroye estre mort et oncques ne te fut aduenu

20. [Mijn] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

21. Homburch [1510]: df

22. Oliuier luy dist mon amy ien estoye pere et veu que ie les ay mis a mort tu nen as nulle coulpe. car ce na pas este a ta requeste

23. pour tant soyes content

ander dinc isser an.²⁴ Het is noot datter een sceiden si tusschen ons beyden, ende daer om beveel ic u mijn wijf, ende ic bidde u dat ghi haer vertroesten wilt, want ic [i3rb] weet wel dat si des grote noot sal hebben als si vernemen sal tgene datter gheschiet is.²⁵ Al dat gout vander werelt en soude mi niet mogen helpen, waert dattet die coninc wiste.²⁶ Daer om ist [mi noot]²⁷ van hier te reysen ende te gaen in een plaetse daermen nemmermeer tidinge van mi vernemen en sal, ende daer ic mijn leven beteren mach ende Gode dienen voer die misdaet van minen sonden.”²⁸

Ter wilen dat Olivier teghens sinen geselle sprac, so was die vrouwe die die bewarenisse had van desen .IJ. kinderen ghegaen tot Helena, die welcke haer seer beclagede om dat si niet en wist hoe dattet mitten kinderen was.²⁹ Ende si dede haren ontscult,³⁰ seggende, waert datter quaet of gebuerde, dat[t]et³¹ bi scult van Olivier wair.³²

24. Mais mon tresloyal compaignon vne aultre chose y a

25. Car il fault que la departie se face de nous deux. Pour ce ie te recommande ma femme et te pryé que tu la veuilles reconforter et aider. Car ie scay bien quelle aura grant mestier daide quant elle saura ce qui luy est aduenu.

26. Tout lor du monde ne me garderoit pas se le roy le sauoit

27. Homburch [1510]: ist noot mi — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576: ist my grooten noot

28. Pource mest force de partir et aller en lieu ou iamais nouvelle de moy ne soit sceue et o[u] ie puisse seruir dieu le demourant de ma vie pour purger mes vices et peches

29. Tandis que oliuier parloit a son compaignon la dame qui la garde de ces deux enfans auoit estoit vers helaine qui se complaignoit fort de ce quelle ne sauoit de lestat des enfans

30. dede haren ontscult: zwoer dat zij onschuldig was

31. Homburch [1510]: datet

32. Et se excusa disan[t] que se aulcun mal en aduenoit que cestoit par le dit Oliuier.

*Vanden miraculen die onse Here dede an Olivier van Castillen om
sijn ghetrouwicheit, ende hoe dat beyde sijn kinderen die
hi ghedoot hadde, weder om levende worden.*

Capittel .LXIX. ¹

Olyvier peynsde in hem selven dattet een jammerlijc dinc soude wesen beide sijn kinderen onthoefte te sien leggen, ende daer om ghinc hi in die camer dair si lagen, om dat hise leggen soude in een stede daermense niet vinden en soude [moghen] ² te dien eynde ³ op dat die tidinge daer of nemmermeer uut en quame. ⁴ Ende dit woude hi doen eer hi wech reysen soude. ⁵ Ende als hi dat decsel op geslegen had, ende hi die vensteren open dede om bet te besien, die w[e]lcke ⁶ toe gesloten waren, so quam hi ten bedde waert aen, die tranen in sijn ogen hebbende, ende dat ghesichte ⁷ op sijn kinderen werpende, doe sach hi dat si noch levende waren, ende si lagen ende speelden tegen malcanderen. ⁸

Als Olivier dit mirakel sach, soe besloet hem sijn herte ⁹ van groter bliscap, ende hi viel neder ¹⁰ in onmacht. ¹¹ Ende als hi weder op ge-[i3va]staen was, nam hise in sijn armen, ende hi cussede[se] ¹² also

-
1. ¶ Des grans miracles que nostre seigneur fist a oliuier de castille pour sa loyaulte en resuscitant ses enfans quil auoit occis Le .lxix. chapitre
 2. [moghen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 3. te dien eynde op dat: met de bedoeling dat
 4. O[Li]uier se pensa que ce seroit chose inhum[a]ine que de veoir ses deux enfans decollez pource sen alla en la chambre la ou il estoient pour les vouloir mettre en vng lieu ou on ne les sceut trouuer affin que iamais nen fut nouvelle
 5. Et ce vouloit il faire deuant son partement
 6. Homburch [1510]: wlcke
 7. dat ghesichte: zijn blik
 8. Et quant il eut haulce la couuert[ur]e il ouurit la fenestre qui estoit close pour plus a plain veoir puis vint vers ses enfans les larmes aux yeulx et en iettant sa veue sus eulx il apperceut quilz auoient vie et seiouoient lung a laultre.
 9. soe besloet hem sijn herte: greep het hem zo sterk aan
 10. Jan van Ghelen 1576: ter aerden — wat dichters bij de Franse brontekst staat.
 11. Quant oliuier vit ce miracle la ioye quil eut luy serra si fort le cueur [g5r] quil cheut pasme en la terre
 12. Homburch [1510]: cussede — Jan van Ghelen 1576: custese

seer dat hi hem niet versaden en mochte van cussen. ¹³ Daer na seide hi: “O, grondelose macht van Gode, die geen mensche begripen [en] ¹⁴ mach, ic love ende dancke Di vanden doechden die Ghi aen mi, arme sondige mensch, doet, Dijn barmherticheit op mi betonende!” ¹⁵

Met dien nam hy sijn twee kinderen in sijn armen ende bewantse in een slaepplaken al bebloet, ende den eersten mensche die hi vant dat was sijn gheselle Artus, tot welcken hi seide: “Lieve broeder, weest verblijt. ¹⁶ Gaet totten coninc ende doet soe veel dat hi my volghe tot in die kercke, ende des ghelijcx segt oec minen wyve ende alle die ghene vanden hove die ghi vinden moecht!” ¹⁷

Ende mit dat Olivier dit seide, so ghinc hi voren hene alleen lancx die straten in alsulcke state als hi was. ¹⁸ Ende als hi in die grote kercke quam, so beval hi datmen alle die clocken luden soude om dat alle manieren van volcke daer comen soude[n]. ¹⁹ Ende hi clam seer hoge om dat hi van alle menschen ende aen allen siden gehoert soude wesen. ²⁰ Ende als hi sach dat die coninc ghecomen was ende dat die kercke al vol volcs was, so began hi te spreken in deser manieren: “O, alder edelste coninc van Engelant, ghi hebt uwe dochter ghehuwet an eenen onbekenden man, ende nie en gaf ic u mijn maechscap oft afcoemste te kennen. ²¹ Nochtans moget ghi wel dencken, al en sijn mijn zeden niet so hoge dragende noch volmaect als si behoren te

13. et quant il fut releue il les commença a embrasser et baiser si fort quil ne sen pouoit saouller

14. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

15. Puis commença a dire O tresinnumerable puissance de dieu que nul homme ne peut comprendre ie te rens graces et mercys des biens que a moy poure pecheur indigent tu fais en demonstrant ta misericorde

16. Il prist ses deux enfans entre ses bras et les enueloppa du linceul tout sanglant Et le premier quil trouua ce fut son loyal compaignon Artus auquel il dist Frere esioys toy.

17. va veoir le roy et fais tant quil me suyue en leglise la ou ie voys Pareillement ma femme et tous ceulx de la court que tu pourras trouuer

18. Lors passa Oliuier et alla tout seul au long des rues de la ville en tel estat quil estoit

19. Et tant quil vint en la grant eglise ou il commanda que toutes les cloches fussent sonnees affin que toutes manieres de gens venissent. — Homburch [1510]: soude — in het Hollands werd de slot-n niet of nauwelijks uitgesproken, met als gevolg dat hij vaak ook niet geschreven werd — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

20. Il monta hault pour estre oy de toutes gens et de toutes pars

21. Et adonc il commença a dire quant il vist que le roy estoit venu et que leglise estoit toute plaine de gens Trespuissant roy dangleterre tu as mariee ta fille a vng homme incogneu. car tu scays que ma parente ne te donnay oncques a cognoistre

wesen, dattet niet en coemt uut minen geslachte, want mijn vader was een coninc ende mijn moeder coninginne, ende op deser tijt ben ic een coninc van Castillen.²² Mer nie sijnt die doot van mijnen vader ende dattet conincrijc op mi gheerft is, en heb ic daer niet gheweest.²³ Mer minen wille is nu op deser [i3vb] tijt daer te trecken ende mi coninc te doen croneren ende mijn wijf coninginne.²⁴ Daer om bid ic u, edele coninc, alst daer toe coemt, dat ghi mi ende uwer dochter die eere doen wilt dat ghi ons geselschap houden wilt.²⁵ Het is wel redene dat icker mit meer geselscaps in reyse dan doe ic daer uutschiet, want mijn wech reisen was alleen om seker saken die mi daer toe beroerende waren.²⁶ Nochtans so had ic oerlof genomen van desen alre vroemsten [ende moghende]²⁷ coninc van Algarben ende mijnen ghetrouwen geselle Artus, dien ghi daer siet, want ic liet hem eenen brief, in den welcken dat ic hem badt, waert dat hi sage dattet water van eenre fyolen die ic hem gelaten hadde, sijn verwe begonste te veranderen, dat hi dan grote naersticheit soude doen om na mi te vernemen, want ic soude dan sijn bijstant ende hulpe wel [behoeven ende]²⁸ van node hebben.²⁹ Ende hi en heeft oec dat niet vergeten, want hi besachse also dicwijl dat hi ten laetsten sach dat dat water vander fyole verandert was, en dat was op die selve ure als ic in Yerlant

22. touteffoys penses se mes meurs et mes conditions ne sont si haultaines et si vertueuses quelles deuroient estre quil ne procede pas de ma lignie la quelle est royalle. car ie suis filz de roy et de royne. et au present roy de castille.

23. Mais oncques puis le trespas de mon cher seigneur que le royaulme mest escheu ie ny fus iamais

24. Mais ma volunte est a present de y aller et de moy faire couronner roy et ma femme royne

25. Pour ce vous pry noble roy que quant la viendra vous me faces cest honneur et a vostre fille que vous nous tenes compagnie.

26. cest raison que ie y voyse a plus de gens que ie nen party. mon partement fut seul pour certaines causes qui a ce me mouuoient — beroerende waren: aanzetten

27. [ende moghende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

28. [behoeven ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. Nonobstant iauoye pris conge de ce tresuailant et puissant roy dalgarbe et mon loyal compaignon artus que veez la le luy laissay vnes lettres par lesquelles ie luy pryoye que sil veoit leaue dune fiolle (que ie luy auoye lissee) changer sa couleur. quil se mist en enqueste apres moy Car iauoye besoiing et mestier de aide

ghevangen wort.³⁰ Ende als hi dat mercte ende aensach, die een coninc is seer ontsien³¹ [ende gheobideert]³² ende oec mede regent van Castillen ende mijn wedercoemst verbeidende, so begaf³³ hi ende liet achter landen, [possessien]³⁴ ende heerscappien ende alle ander dingen om minen wille, ende aldus stelde hi hem selven te wege alleen sonder enich ander gheselschap, ende hi beloefde Gode dat hi nimmermeer rusten en soude totter tijt toe dat hi warachtich tidinge ende niemare van mi vernomen soude hebben.”³⁵

30. Il ne loublia pas Car il y regarda tant quil la vist changee. et ce fut lheure de ma prise en irlande

31. ontsien [ende gheobideert]: gevreesd en gehoorzaamd

32. [ende gheobideert] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

33. begaf hi: deed hij afstand van

34. [possessien] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

35. Quant il apperceust (luy qui est roy crain[t] et obey et avecques ce regent de castille En attendant mon retour) il abandonna terres possessions et seignories et toutes aultres choses pour lamour de moy Puys seul sans compagnie se mist a chemin Et voua a dieu que iamais narresteroit iusques ad ce quil heust nouvelles de moy.

Oer na begolte oliuier te vertellen
 die auenture die art? ghebuert wa
 ren indē foreeste en tot anderē plaetsen
 En hoe dz art? alleē beuochte hadde de
 coninc vā verlat mit hē vierd in wiens
 vangenisle dat oliuier gheuange was
 in sulcher wijs dz hi met crachte vā wa
 penē vōwonne had en sijn volc vōlegen
 Daer na seide hi die materie slutede en
 vōvolgende. Sidē middele vā minc ghe
 selle art? was ic vōlost vand vangenisle
 daer ic nēmer meer wt ghecomē en sou
 de hebbē En in lone vā al deser doechte
 so vrac ic hē eē been. vō ist gebuert dat
 hē toegecomē is eē grote siecte waer of
 dat hi noch siet was en het en sijn noch
 geen vier vō gelede. En om dat ic seer
 begerde te wete in wat maniere dat ic
 hē ghesontheit soude mogen vōwene.
 So quā mi te vore in eē drome. So wie
 hē te dichte gaue vādē bloede vā ij. on
 nosel kidkēs eē knechtē en eē meylkē
 te samē gemenger. dat hi dā ter stōt ge
 sontheit vōrige soude. En ald? ghebuer
 der dat ic bi begerde die ic had om hē te
 genesen beyde mij kinderē gedoot heb
 mit desen swaerde o hē gesonthe; te ver

crige die welcke hi nu heert. waer bi dz
 ic gode loue en dāchte. Naer na dat ic hē
 genesen sach so nā ic in mi seluē op dz ic
 ewelic vō lade trecke wilde o de moert
 die ic gedaen had. En eer ic wech reisen
 soude so quā ic wed in die camer o mijn
 dode kinderē te siē. die welcke bidē wil
 le en genade ons herē die sijn gracie en
 barmhertich; op mi arme sondige mē
 sche heeft late d alē heb ic leude geuon
 de en tegen malcāderē spelēde. Daer o
 ghi vaders en moeds die kinderē hebt
 deert wat medelidē dat ic had als ic mij
 kinderē dode en wat bliscap dat ic had
 als ic le wed om leude sach. Doē nā
 hi die ij. kinderē en hi toendese beide ge
 wondē in een slaep laken dat al bebloet
 was vā hare bloede. waer bi dz alle die
 ghene die daer warē met medelijde en
 compassie beuange wordē. also dat mē
 vandē suchte en scepinge die si deder
 de donre niet ghehoert en soude hebbē
 Die coninc screide vā bliscap en groot
 jammer. Die stone helena die haer kin
 derē sach al hadde si alle die werlt daer
 mede mogē winnē. so en mocht si haer
 niet onthoudē en si viel ter aerde in on

*Hoe dat Olivier van Castillen voerden coninc van Enghelant ende voer
die ander princen ende heren vanden voerseiden conincrijcke van
Enghelant ende oec mede voer sinen wive, vertelde sijn
wo[n]derlike¹ fortune[n]² ende aventure[n]³
die hi ghehad hadde.
Capittel .LXX.⁴*

[i4ra] Daer na begonste Olivier te vertellen [alle]⁵ die aventuren die Artus ghebuert waren inden foreeste ende tot anderen plaetsen, ende hoe dat Artus alleen bevochten hadde den coninc van Yerland mit hem vierder, in wiens vangenisse dat Olivier ghevangen was, in sulcker wijs dat hi met crachte van wapenen verwonnen had ende sijn volc verslegen.⁶ Daer na seide hi, [in deser manieren]⁷ die materie slutende ende vervolgende: “Biden middele⁸ van minen [ghetrouwen]⁹ gheselle Artus was ic verlost vander vangenisse, daer ic nemmermeer uut ghecomen en soude hebben, ende in lone van al deser doecht so brac ic hem een been.¹⁰ Nu ist gebuert dat hem toegecomen is een grote [wonderlijcke]¹¹ siecte, waer of dat hi noch

1. Homburch [1510]: wouderlike

2. fortune[n]: (onprettige) lotgevallen

3. Homburch [1510]: fortune *ende* aenture — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

4. ¶ Comment oliuier deuant le roy dangleterre et les aultres barons du royaulme et mesmement deuant sa femme compta ses aduentures et merueilleuses fortunes

Le .lxx. [chapitre]

5. [alle] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

6. APres commença oliuier a compter toutes les aduentures qui estoient aduenues a artus tant en la forest comme aultrement et aultre part. Et comment il auoit combattu le roy dirlande luy quatriesme en la prison du quel il [g5v] estoit. Et tant que par force darmes lauait desconfit et ses gens occis

7. [in deser manieren] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

8. Biden middele van: Door middel van

9. [ghetrouwen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

10. Et puis dist en ceste maniere continuant la matiere par conclusion moyen mon dit frere et loyal compaignon artus ie fus deliure du lieu du quel iamais ne fusse party. et en guerdon de toutes ces choses ie luy rompis vne iambe.

11. [wonderlijcke] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

siec was, ende het en sijn noch geen vier uren geleden.¹² Ende om dat ic seer begeerde te weten in wat manieren dat ic hem ghesontheit soude mogen verwerven, so quam mi te voren in een drome [ende visioene, ende my wordt gheopenbaert]:¹³ so wie hem te drincken gawe vanden bloede van .IJ. onnosel kinderkens, een knechtken ende een meysken, te samen gemenget, dat hi dan ter stont gesontheit vercrigen soude.¹⁴ Ende aldus ghebuerdet dat ic bi begeerte die ic had om hem te genesen, beyde mijn kinderen gedoot heb [ende onthooft hebbe]¹⁵ mit desen swaerde om hem gesontheit te ver-[i4rb]crige[n],¹⁶ die welcke hi nu¹⁷ heeft, waer bi dat ic Gode love ende dancke.¹⁸ Mer na dat ic hem genesen sach, so nam ic in mi selven op¹⁹ dat ic ewelic uten²⁰ lande trecken [ende scheyden]²¹ wilde om de moert die ic gedaen had.²² Ende²³ eer ic wech reisen soude, so quam ic weder²⁴ in die camer om mijn dode kinderen te sien, die welcke, biden wille ende

12. Or est aduenu que apres toutes ces choses vne maladie merueilleuse luy vint dont il estoit encore malade ny a pas quatre heures.

13. [ende visioene, ende my wordt gheopenbaert] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

14. Et ainsi que ie desiroye chose qui le peust guarir. il me vint en vision et me fut reuele que qui luy donneroit a boyre du sang de innocens christiens filz en fill[e] mesle ensemble quil auroit sainte et guarison

15. [ende onthooft hebbe] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

16. Homburch [1510]: ver[i4rb]crige

17. Homburch [1510]: nv — Jan van Ghelen 1576: op deser tijt — Het lijkt erop dat de zetter van Homburch (denkt dat hij) ruimte tekort komt en daarom hier en daar wat weglaat.

18. Puis aduint que par lardant desir que iauoye quil fut quary de ceste espee ien occis mes propres enfans et decollay pour luy rendre sante la quelle il ha dont ien rens graces a nostre seigneur

19. Jan van Ghelen 1576: so nam ic op mi seluen ende ick dochte dat [...]

20. Jan van Ghelen 1576: wt desen

21. [ende scheyden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

22. Et apres que ie le vys quary pour le mourtre que iauoye fait ie proposay de moy partir de ce royaulme

23. Ende: Maar

24. Jan van Ghelen 1576: noch weder

genade ons Heren ²⁵ die Sijn gracie ende [goedertieren] ²⁶ barmherticheit op mi, arme sondige mensche, heeft laten dalen, heb ic levende gevonden ende tegen malcanderen spelende. ²⁷ Daer om, ghi vaders ende moeders die kinderen hebt, [peynset ende] ²⁸ denct wat medeliden [ende jammer] ²⁹ dat ic had als ic mijn kinderen dode, ende wat blijscap dat ic had als icse weder om levende sach [ende verresen]!” ³⁰

Doen nam hi die .iij. kinderen, ende hi toendese [alle] ³¹ beide gewonden in een slaepplaken dat al bebloet was van haren bloede, waer bi dat alle die ghene die daer ³² waren, met medelijden ende compassie bevangen worden, also datmen vanden suchten ende screyinge die si deden den donre niet ghehoert en soude hebben. ³³ Die coninc screide van bliscap ende [van] ³⁴ groot jammer. ³⁵ Die [scamele] ³⁶ Helena die haer kinderen sach, al hadde si alle die werlt daer mede mogen winnen, so en mocht si haer niet onthouden, ³⁷ ende si viel ter aerden

25. Jan van Ghelen 1576: van onsen lieuen heere — Het is inmiddels overduidelijk dat de zetter van Homburch aan het inkorten is.

26. [goedertieren] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

27. Mais auant ce ie vins en la chambre pour encore veoir mes enfans occis lesquelz par la volonte de nostre seigneur qui a estendu sa grace et sa piteuse misericorde sus moy poure pecheur les ay trouues en vie et iouans lung a laultre

28. [peynset ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. [ende jammer] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

30. Pource peres et meres qui aues enfans penses quelle douleur ie deuz auoir a les mettre a mort Et quelle ioye ie deuoye auoir quant ie les vis ressuscitez. — [ende verresen] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

31. [alle] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

32. Jan van Ghelen 1576: daer teghenwoordich

33. Puy prist ces deux enfans et deuant le p[e]uple les monstra tous deux en vie enueloppes au linceul qui senglant estoit de leur sang par quoy tous ceulx qui estoient presens furent meuz de pitie sy que des gemissemens et pleurs quilz [g6r] faisoient on neust pas oy dieu tonner

34. [van] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

35. Le roy plouroit de ioye et de pitie

36. Homburch [1510]: scone — mogelijk een psychische contaminatie van de zetter — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

37. haer niet onthouden: zich staande houden

in on-[i4va]machte.³⁸ Ende als si tot haer selven ghecomen was, so quam [s]i³⁹ ter plaetsen daer haer kinderen waren, hem luden moederlike minne betonende, ende si en mochte haer selven niet versaden hem luden te cussen, ende hem luden cussende maecte si een jammerlike verkenninge.⁴⁰ Met den cortsten gheseyt, het was een die deerlicste sake in de kercke te wesen als yemant gesien hadde.⁴¹ Die een screide van bliscap ende die ander van jammer [ende medelijden].⁴²

Ende als die sake wat ghestilt was, quam die coninck al screyende tot Olivier, ende hi nam hem in sijn armen, segghende: “O, edel coninc Olivier, gheloeft si God, onse Here, dat Hi my die doechden ende sinnen ghegheven heeft dat ic mijn dochter so hoechlic gehuwet hebbe!⁴³ Ghi vertelt ons also wonderlijke dinghen dat ic nie des ghelijcx ghehoert en heb.⁴⁴ Ende denct dat al die gene die dit na ons sullen horen, sullen oec also segghen!⁴⁵ Want tot allen tijden ende eewelijc, alsoe langhe als die werelt sal staen, sal die minne ende dat gheselschap van u ende uwen broeder waerdich wesen vertelt te werden voer dat ontallichste ende ghetrouste geselschap dat ye was of ymmermeer wesen en sal.”⁴⁶

38. La poure helaine qui veoit ses portees pour tout le monde ne se fust pas tenue en estant

39. Homburch [1510]: hi

40. Et quant elle fut reuenee en estant elle vint au lieu ou ses enfans estoient. en leur monstrant amour de mere ne se pouoit saouler de les baiser. Et en les baisant auoit piteuse recognoissance — maecte si een jammerlike verkenninge: sloot zij haar kinderen wenend in haar armen.

41. briefuement cestoit piteuse chose que destre en ceste eglise

42. Les vngs plouroient de ioye les aultres de pitie — [ende medelijden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

43. Et quant la chose fut vng peu appaisie. le roy en plourant vint embrasser oliuier en disant Noble roy loue soit nostre seigneur quant il ma donne puissance de si noblement allier ma fille

44. Vous nous comptes vng compte si merueilleux que oncques mes ne fut oy le pareil

45. Et pensez que ceux qui lorront apres nous diront ainsi

46. Car a tousiours mais la compagnie de vous et de vostre frere tant que le monde durera doit estre comptee pour la non pareille qui oncques fut ne quil est possible de iamais estre

Hoe dat Olivier sinen gheselle Artus sende in Castillen om sijn coemst te laten weten, ende hoe dat die coninc van Engbelant hem gheselschap hielt tot in Castillen.

Capittel .LXXI. ¹

Doe gheboet die coninc datmen dit mirakel condighen soude over al sijn conincrijke, ende men hielt daer generael p[r]ocessie[n] ² om Gode te loven van dien mirakel. ³ Ende na dat alle dingen gedaen waren, so bedreefmen daer grote feeste ter eeren vanden coninc van Castillen, die op die tijt eerst ver kent ⁴ was. ⁵ Ende al-[i4vb]le menschen seiden dat die coninck sijn dochter seer hoghe ghehuwet hadde. ⁶ Ende si seyden oec dattet een wonderlick dinc was dat Olivier also lange gesweghen ⁷ hadde, eer hi hem selven liet kennen. ⁸

Doe ontboet die coninc van Englant alle die heren, princen, vrouwen ende joncfrouwen van sinen lande, ende hi hilt een die meeste feeste die hi nie binnen sinen leven ghehouden en hadde. ⁹ Olivier bat hem allen dat si hem gheselschap houden wilden om in Castillen te reysen tot sijnre croneringhe, ende si consenteerdent ¹⁰ ende beloefdent hem, jae, oec mede die coninc selve, waer of dat Olivier hem seer bedancte. ¹¹

-
1. ¶ Comment Oliuier enuoya son compaignon Artus en castille pour noncier sa venue Et comment le roy dangleterre accompaigna son beau filz iusques en castille Le .lxxj. chapitre
 2. Homburch [1510]: p[ro]cessie — verbeterd en aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 3. LE roy commanda que ce miracle fust publye par tout le royaume Et furent processions generalles ordonnees pour remercier nostre seigneur
 4. ver kent: bekend
 5. Et apres toutes ces choses on commença a faire festes ioyeuses en bien venant le roy de castille qui adonc estoit cogneu
 6. Et estoient toutes gens aises et disoient que le roy estoit bien eureux dauoir ainsi mariee sa fille.
 7. Jan van Ghelen 1576: gebeyt — wat dichter bij de brontekst staat.
 8. Et aussi disoient que cestoit dure chose que Oliuier demoura si longuement sans soy faire cognoistre — hem selven liet kennen: zijn identiteit prijs gaf
 9. Le roy dangleterre manda tous les seigneurs princes dames et damoiselles de son pays Et tint lune des plus grans festes que oncques en sa vie auoit tenu
 10. Jan van Ghelen 1576: accorderden — wat dichter bij de brontekst staat.
 11. Oliuier leur pria a tous quilz le vouldissent accompaigner pour aller en c[a]stille a son couronnement. et ilz luy accorderent tous et mesmes le roy dist que il luy meneroit et.

Ende daer na badt Olivier den coninc van Algarben, sinen gheselle, dat hy in Castillen reysen wilde om sijn ondersaten te laten weten die coemste van haren here Olivier, ende oec mede dat hi hem ¹² hofmeester ¹³ ware, ende dat hi sijn naersticheit doen [soude] ¹⁴ om hem luden costelic ende wel te ontfangen, ende datmen daer an geen costen sparen en soude. ¹⁵

Artus antwoerde hem dat hijt gaerne doen soude. ¹⁶ Ende hi reysde uut Enghelant met sconen gheselschap, ende hi dede soe veel dat hi int conincric van Castillen quam, daer hi die coemste vanden coninc ende van sijnre coninghinnen, dochter vanden coninc van Enghelant, te kennen gaf. ¹⁷

Als die tidinge quam ¹⁸ dat Artus weder om ghecomen was ende dat Olivier achter ¹⁹ quam, soe loveden si alle Gode van bliscap, ende si pijnden hem alle die blijste coemste ²⁰ te maken ende hem te ontfanghen so heerlijk ende soe costelic alst hem moghelic soude wesen. ²¹ Doe vergaderden alle die luden vanden conincricke in eenen ghemenen rade, ende si sloten tsamen dat si hem feeste souden doen vander eerster stat vanden coninc-[k1ra]rike daer hi in comen soude,

Oliuier le remercy

12. hem: voor hem / in zijn plaats [?] — ontbreekt in Jan van Ghelen 1576 en staat ook niet in de brontekst.

13. hofmeester: hoofd van de huishouding

14. [soude] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

15. Et puis pry a au roy d'Algarbe son compaignon quil voulsist aller en castille noncier sa venue Et aussi quil fust maistre d'hostel et pensast de les bien festoyer et que riens ny fust esparner

16. Artus dist quil le feroit voluntiers.

17. Il se partist d'Angleterre bien acompaigne et tant fist quil arriua au royaume de castille. ou il denonca le venue du roy et de sa belle femme fille au roy d'Angleterre

18. Jan van Ghelen 1576: Als die tijdinghen quamen — wat dichter bij de brontekst staat.

19. achter: hem achterna

20. blijste coemste: een ceremoniële ontvangst van een vorst in een stad heette destijds een 'blijde inkomst'.

21. Quant les nouvelles vindrent quil estoit retourne et que oliuier venoit apres tout le monde louoit dieu Et se midrent tous en paine de faire la plus ioyeuse venue et de le recevoir le plus honnorablement quil leur seroit possible de faire

totter laetster steden daer hi doer liden soude, ende al opten cost vanden ghemeynen lande. ²²

Als Olyvier dochte dat sijn geselle wel in Castillen wesen mochte, so dede hi so veel aenden coninc dat hi te vreden was om met hem te reysen. ²³ Ende si reysden uut Lonnen met dat [alder] ²⁴ edelste gheselschap ende soe wel toe gemaect als nye op eenen dach ghesien was. ²⁵ Helena was oec so wel verselscapt van vrouwen ende joncfrouwen dattet genoeghlic was aen te sien. ²⁶

Van haren dachreysen en soude ic u niet connen gescriven, mer si deden so vele dat sij in Spaengien quamen, daer si hoochlic onthaelt waren van alden groten heren vanden lande daer si doer reysden. ²⁷ Ende als si Castillen nakende waren, so quam Artus ende alle die heeren vanden lande hem luden teghen, ende si ontgingense seer blidelyc, Gode lovende van sijnre coemste. ²⁸ Daer na deden si haer lieden heere ende nieuwe coninginne grote reverencie, [wandt henlieden dochte dat si dye schoonste vrouwe was dye si oyt ghesien hadden]. ²⁹ Oec mede deden si reverencie den coninc van Enghelant, hem lieden presenterende tot sinen dienste. ³⁰ Ende als si quamen in die eerste stat vanden conincrijke van Castillen, so waren die straten

22. Ceulx du royaulme sassemblerent et par conseil ordonnerent de faire feste de puys la premiere ville du royaulme par o[u] il entreroit i[u]sques a la derniere de toutes les villes par ou il deuroit passer. Et tout aux despens du royaulme

23. ¶ Quant Oliuier pensa que son compaignon pouoit bien estre en castille il fist que le roy fust content de partir.

24. [alder] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

25. Et partirent de londres la plus belle et la plus noble compagnie et la mieulx empoint que oncques auoit este veue pour vng iour

26. ¶ Helaine estoit accompaignede de [g6v] dames et de damoiselles et tellement que grant plaisir estoit a regarder

27. De leurs iournees ne vous sauroye deuiser mais il[z] firent tant quilz arriuerent en espaigne la ou il[z] furent festoyes de tous les grans seigneurs par ou ilz passoient.

28. Et quant ilz approcherent castille Artus et tous les grans seigneurs du pays vindrent a lencontre deux Et firent les bien venans tresgracieusement et liement. en louant dieu de sa venue.

29. Puys firent reuerence a leur seigneur et a leur royne nouvelle Laquelle leur sembla la plus belle dame quil[z] auoient oncques veue — [wandt ... hadden] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

30. Aussi saluerent le roy dangleterre en eulx offrant a son seruice.

behangen met costelike lakenen, ende op die ordoysen ³¹ stonden claroenen, trompetten ende scalmeyen, ende daer waren alsoe vele ander dinghen datmen niet en wiste dwelcke men aensien soude. ³² Die vrouwen ende joncfrouwen lagen in die vensteren also costelic ghepare[er]t ³³ dattet wonder was. ³⁴ Ende als si quamen int hof vanden prince so en hadde alle tghene dat si te voren gesien hadden geen gelijkenisse bi dat ghene dat si daer vonden. ³⁵ Dat avontmael ende dat bancket waren alsoe schone, ende si waren so costelijc ghedient, [k1rb] ende daer waren so veel nieuwicheden dattet te lanck ware te vertellen. ³⁶ Ende in allen steden daer si doer reysden, vonden si altijs nyeuwe dingen ende hoe langer hoe beter. ³⁷

Van dat si in Castillen quamen, soe was alle dat gheselschap dat daer was op den cost van Olivier. ³⁸ In desen schonen state quamen si tot in die stat van Vaudolitis, daer si die oude coninginne vonden, stiefmoeder van Olyvier ende moeder van Artus, die welcke uut Algarben gecomen was ter begherten van haren sone om die nieuwe coninginne willecome te hieten ende haer te groeten, des ghelijcx oec mede Olyvier. ³⁹ Ende die alre meeste feeste was in dier selver stat als

31. ordoysen: tribunes

32. Et quant ilz furent entrez en la premiere ville du royaulme les rues estoient tendues et ieux de menestriers sus establies et tant daultres choses y auoit quon ne sauoit au quel regarder. — Hs. Gent, UB 470, fol. 181r leest hier: “Puis quant Ilz entrerent en la premiere ville du Royaume Les Rues y estoient tendues de Ieux de misteres et autres choses y auoit tant quon nen scauoit auquel regarder”. — Hs. Parijs, BnF fr. 24385, fol. 134v: “Ieux et de misteres” — David Aubert (BnF fr. 12574, fol. 170r): “De Ieux de misteres et esbatemens” — In het origineel is sprake van ‘togen’ (MNW s.v. TOECH), niet van blaasmuziek.

33. Homburch [1510]: gheparet — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

34. Les dames et damoiselles estoient aux fenestres parees tant richement que cestoit merueilles

35. Et quant vint quilz entrerent en lhostel du prince. ce nauoit rien este de ce quon auoit veu parauant enuers ce quilz trouuerent.

36. Le soupper et le banquet furent si beaulx. et firent tous si pla[n]tureusement seruis et y eut tant de choses nouuelles que ce seroit longue chose a racompter

37. Finablement en toutes les villes ou ilz passerent ilz y trouuerent tousiours choses nouuelles et de mieulx en mieulx

38. De puy lentrete du royaulme toute la compaignie qui y fut fut aux despens doliuier.

39. En cest estat vindrent iusques en la ville de vaudolitis ou ilz trouuerent la vielle royne de castille belle mere de oliuier et mere de artus Laquelle a la requeste de son filz estoit venue dalgarbe pour dire a la nouvelle royne quelle fust la bien venue et la saluer et a

in die principaelste. ⁴⁰ Ende als si af geseten waren int palays vander coninginnen, Artus moeder, so quam si hem lieden teghen met groten gheselschap van vrouwen ende joncfrouwen, ende si gruetede die nieuwe coninginne ende den coninc van Engelant, haren vader. ⁴¹

Des anderdaechs wordet Olyvier ghecroent, ende des ghelijcs Helena. ⁴² Ende des middaechs ter maeltijt so waren daer gheseten aen een tafele die voerseide coninc van Engelant ende die coninc van Castillen, die coninc van Algarben ende die twee coninginnen ende alle vive droegen si haer cronen. ⁴³

oliuier semblablement.

40. Aussi la plus grant feste fut en ycelle ville comme en la principale

41. Et quant vint quilz furent descendus au pallays la royne mere du dit artus vint a lencontre fort accompagnee de dames et de damoiselles en bien venant la nouvelle royne et aussi le roy dangleterre son pere

42. Et quant vint le lendemain Oliuier fut couronne et helaine pareillement.

43. Et au disner ledit roy dangleterre. le roy de castille. le roy dalgarbe et les deux roynes furent assis a vne belle table et tous cinq y porterent couronne

Hoe dat die coninc van Enghelant ende die ander heeren ende vrouwen weder om reysden in haer lant, ende hoe den witten ridder hem selven vertoende tot Olyvier ende woude sijn belofte ghebouden hebben, dat was de rechte helft van alle tghene dat Olyvier gewonnen hadde ter saken vanden tornoye.

Capittel .LXXIJ. ¹

[k1va] Na alle dese saken ende na dat die coninc van Enghelant dair geweest hadde den tijt van twee maenden, soe vraechde hi Olyvier oft hi [n]iet ² weder keeren en wilde in Engelant. ³ Hi antwoerde hem, neen hi, ende hij seide dat hem dochte dattet oerbaerliker ware dat hij in sijn rijcke bleve, twelcke soe lange sonder coninc gheregeert hadde geweest, dan weder te keeren in Enghelant. ⁴ Aldus versinde die coninck dat hi weder om reysen wilde, ende Olyvier gheleyde hem tot buten die palen ⁵ van sinen lande. ⁶ Ende alst quam om oerlof te nemen, soe screyde die coninc van Enghelant ende seyde: “Mijn lieve sone, ic bevele u mijn dochter, u wijf, ende ic bidde u dat ghi mi niet en vergheet, eest dat ic u te doen hebbe.” ⁷

Olyvier seyde hem, neen hi, ende als hi hem te doen hadde, hi soude hem bereyt vinden. ⁸

1. ¶ Cy deuse comme le roy et les aultres seigneurs et dames se partirent Et comment le blanc cheualier se apparut a oliuier et loppresa de tenir sa promesse questoit de luy donne[r] la moytie de ce quil auoit gaigne a cause du tournoy. Le .lxxij. chapitre

2. Homburch [1510]: uiet

3. [A]Pres ses choses et que le roy dangleterre eut la este par lespace de deux moys il demanda a oliuier sil ne vouloit pas retourner en angleterre

4. Il respondit et dit que non Et quil estoit plus licite quil se tenist en son royaulme qui si longuement auoit este gouerne sans roy que de retourner en angleterre

5. palen: grenspalen

6. Il se conclut de soy partir Et oliuier le conuoya iusques au dehors de son pays.

7. Et quant vint a prendre conge le roy dangleterre ploura et dist Mon filz et mon amy ie vous recommande ma fille vostre femme et vous pryé que se iay affaire de vous que vous ne me oubliez pas

8. Oliuier luy dist que nenny et que toutes et quantes foys quil auroit affaire de luy quil [h1r] le trou[u]eroit prest

Alsoe namen si oerlof aen malcanderen, ende die coninc reysde na Engellant.⁹ Ende Olyvier voer weder om in Castillen, daer hi vant Artus, coninc van Algarben, die oec reysen wil[d]e¹⁰ tot sinen lande weert met sijnre moeder, die welcke oerlof nam aen Olyvier sonder eenich vermaen¹¹ te doen vanden saken die daer te voren hadden geschiet geweest.¹²

Ende als hi ontslaghen was vanden vreemden volcke, so ghinc hij ende oversach¹³ sijn rijck[e],¹⁴ ende hij maecte so schone ende heerlike statuten¹⁵ dat alle menschen daer af te vreden waren.¹⁶ Hi onthielt in sijn hof veel edele mannen uut Castillen met sommige ander uut Enghelant, die daer ghebleven waren.¹⁷ Ende als hi dair een corten tijt hadt gheweest, so wort hi bekent vanden edelen, die hem so seer beminden als si nye here hadden bemint in haer lant.¹⁸ Si waren [alle]¹⁹ verblijt vanden twee kinderen, die welcke groe[yd]en²⁰ in [k1vb] oude, in zeden [ende]²¹ in schoonheden uuter maten.²² Ende als dat mirakel datter gheboert was, ter kennissen quam van die vanden lande, so waren si daer af seere verwondert hoe hi dat herte hadt

9. Ainsi prindrent conge. et chemina le roy angloys vers angleterre

10. Homburch [1510]: wille

11. sonder eenich vermaen te doen: zonder met een woord te reppen

12. et le roy de castille sen retourna en son pays ou il trouua son frere artus roy dalgarbe. lequel voulut retourner en son pays et remener sa mere qui prist conge du roy sans faire mention de chose qui par auant auoit este aduenue

13. oversach: inspecteerde — de voorkeureditie leest hier “dist a”, een corruptie van ‘visita’, zoals 4-BL-4461 (na 1493) leest, en kan hier dus niet gevolgd zijn door de vertaler.

14. Homburch [1510]: rijcken — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

15. statuten: ‘burgerlijk wetboek’

16. Et quant il se trouua seul et deliure de toutes gens estranges il [visita] son royaulme Et fist les ordonnances si belles et si honorables que chascun en fut bien content.

17. Il prist de sa court plusieurs nobles hommes de castille avecques aucuns dangleterre qui luy estoient demourez

18. Et quant il eut la este vng peu de temps il fut cogneu des nobles hommes qui leurent tant cher que oncques riens nauoit este autant ayme quil estoit en son pays

19. [alle] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

20. Homburch [1510]: groeyenden — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

21. [ende] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

22. Ilz estoient tous resioys de deux beaulx enfans quilz auoient. lesquelz se croissoient en eage en mours et en beaulte que a merueilles.

ghehadt sijn kinderen te doden.²³ Maer aengaende dat mirakel so wisten si wel dat die mogentheit Gods onbegripelic is.²⁴

Alsoe als ghi horet, so was die coninc van Castillen in groter vroecheden met sinen wive, die schone Helena, ende elck beminde hem ende ontsagen hem zeere, also dat nye coninc in Castillen also gheobediert²⁵ [en]²⁶ was van sinen ondersaten als hi.²⁷

Het geboerde op eenen somersschen dach omtrent vier uren²⁸ dat den dach schone ende claer was, ende dat die coninc van Castillen lach ende sliiep bi sinen wive.²⁹ So quam daer een dinc³⁰ cloppen aen de dore vander cameren, ende het sloech also stive³¹ dattet bi na die dore ter neder hadt gheslegen.³² Doen wort die coninc ontwake, ende hi vraechde wat dinc dattet was.³³

Doen wort hem geantwoert: “Doet die dore open, ende ghi sultet weten.³⁴ Of en doet ghi des niet, ic salse ter neder werpen!”³⁵

Als de coninc dat hoorde, soe dede hi sijn hemde aen ende nam een bloot swaert in sijn hant, ende hi quam ter doren ende dedese open.³⁶

23. Et quant vint a la cognoissance de ceulx du pays du beau miracle qui en estoit aduenu tout le monde en fut esbay. et comment il auoit eu le courage de les auoir occis

24. Car bien sauoient au regart du miracle que la puissance de dieu est si grande que nul ne la peult comprendre

25. gheobediert: gehoorzaamd

26. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

27. Ainsi que vous oues estoit le roy de c[a]stille enuoye et en lysesse avecques sa belle et bonne espouse ressours de toutes ses malles aduentures et allegement de toutes ses douleurs. Chascun laymoit et craignoit et tant que nul roy de castille ne fut si bien obey de ses subietz

28. vier uren: bedoeld lijkt 04:00, maar in elk geval nog voordat het tijd was om op te staan.

29. ¶ Il aduint en vng iour destes enuiron lheure de quatre heures que le iour estoit bel et cler Et que ainsi que le roy de castille se dormoit avecques sa femme

30. een dinc: iets of iemand

31. stive: hard

32. Vne chose vint ferir a lhuys de sa chambre grans et merueilleux coups tant que pres de force de ferir il abbatoit lhuys.

33. Le roy sesueilla et demanda que cestoit

34. Ce la luy respondit ouure lhuys et tu le sauras.

35. ou si non ie labbatray

36. Quant le roy loyt ainsi parler il vestit sa chemise prist son espee toute nue et vint a lhuis et lourit

Als die dore open was, so sach hy wel dattet sijn ridder was die hem altijd in sijnre noot bistanceit ghedaen hadde, ende noch was hij gecleet metten selven witten tabbaert die hi aen hadde als hi van hem schiet. ³⁷ Doen nam hem die coninc in sijn armen, ende hi seide hem: “Mijn lieve vrient, ghi sijt willecome!” ³⁸

Die ridder antwoerde, was hi willecome of niet, ³⁹ hij was nochtans daer, ende niet om enige behaechlike saken te segghen. ⁴⁰

Olivier antwoerde dat hi hem geen onbehaechlike sake seggen mochte, want hij bereyt was hem sijn belofte te [houden ende te] ⁴¹ volbrengen. ⁴²

37. Il ne fut pas si tost ouuert quil ne cogn[e]ust que cestoit son cheualier qui a son besoing lauoit tousiours secouru et bien serui Et encore estoit vestu de la robbe blanche quil auoit a lheure quil sestoit party de luy

38. Quant le roy le vit incontinent il luy mist les bras ou col et luy dist Mon amy vous soyés le bien venu

39. Jan van Ghelen 1576: oft quali[...] comen

40. Celuy la luy respondit que bien venu que mal venu touteffoys il estoit venu et non pas pour luy dire chose qui luy fust plaisant.

41. [houden ende te] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

42. Le roy luy respondit quil ne luy pouoit dire chose desplaisante. car il auoit bien souuenance de la promesse quil luy auoit faite et estoit prest de la tenir.

Hier wordt noch mencie ghemaect vanden witten ridder en vanden groten rouwe die olpuier ende sijn wijf be

dreuen om haer hinderen daer die witte ridder den sone af nam

Capittel. lxxiiij

Ho? gingē beide in dē camerē daer si helena vonden te bedde kiggē: die welcke al verwoudert was als sijn den ridder metten witten gecleert sach in die camer comen. Doen seide haer die coninc dat si op stonde dat welcke si alsoe dede. En als si bereypt was seide die ridder totten coninc dat hij hem sijn belofte hielde. en dat hij sinen eedt quittede ende volbede. Die coninc had al sijn sake bereypt wāt hi was lange v̄ sien op die coemste vā den witten ridder en hi hadt sijn dinghē op die helst ghedeelten hi seide totte ridd. Mijn lieue vrient ic salt eerst beghinnē aen die iuweelen vā minē wiue: sonē haer clede ren die welck gepresen hebbē geweest waerdich te wesen om treūt een implioen gouts. Siet hier den stotel neemt tghene dat v̄ belieft: wāt het is hier al. Ic heb oeck des gelijcs minē schat ter helst ghedept: ghi moecht kiesen wat ghi liefste hebbē sult. Daer na aengāde minen hupfraet dencke ick wel dat ghi des niet te besegen en hebt dan al

leen vande siluerē wercke. En op sijnē trouwe hi hadt hem ghedeelt die rech te helst vā al tghene dat hij gewonnen hadt en noch veel meer. Wāt d; meeste deel vā sijnē scatte quā hē vande coninc rijke vā castillē. En waert d; hi in toecomende tijde wat hadt aē d; coninc rike vā engelāt hi soude heere wesen vā der rechter helst also hi hē beloest hadt. Doē antwoerde hē die witte ridd: dat hi noch niet te vrede en was. En hi seide aldus. Coninc ghi lieget mi vā tghene dat ghi mi segt: wāt ghi en deelt mi niet also als ghi mi beloest hebt. Ende hebdi daer niet gewōnen wijf en hinderen. Die coninc seide hē. Ja ic. So behore ic dā sprack die ridd daer een deel aen te hebbē. Die coninc v̄stont hē wel en viel ouer zij knipē die hāden slame houdēde en hi bar hē d; hi hē sijnē hinderen late wilde: hi soude hē gheue de meeste helst vā sijnē coninc rike en oeck al dat and d; hē gebleue was vā sijnē scatte. Des gelijcs so bat hem die schamel helena seer oetmoedelijc met gro-

k ij

[k2ra] *Hier wordt noch mencie ¹ ghemaect vanden witten ridder ende vanden groten rouwe die Olyvier ende sijn wijf be-[k2rb]dreven om haer kinderen, daer die witte ridder den sone af nam.*

Capittel .LXXIIJ. ²

[k2ra] Aldus gingen beide inder cameran, daer si Helena vonden te bedde liggen, die welcke al verwo[n]dert ³ was als sij den ridder metten witten gecleet sach in die camer comen. ⁴ Doen seide haer die coninck dat si op stonde, dat welcke si alsoe dede. ⁵ Ende als si bereyt was, seyde die ridder totten coninc dat hij hem sijn belofte hielde, ende dat hij sinen eedt quitede ende voldede. ⁶

Die coninc had al sijn saken bereyt, want hi was lange versien ⁷ op die coemste vanden witten ridder, ende hi hadt sijn dinghen op die helft ghedeelt, ⁸ ende hi seide totten ridder: “Mijn lieve vrient, ic salt eerst beghinnen aen die juweelen van minen wive sonder haer clederen, die welck gepresen hebben geweest waerdich te wesen omtre[n]t ⁹ een mylioen gouts. ¹⁰ Siet hier den slotel. ¹¹ Neemt tghene

1. noch mencie ghemaect: weer gewag gemaakt

2. ¶ Cy fait encore mention dudit blanc cheualier. Et de la grant douleur que demenerent oliuier et sa femme pour leurs enfans desquelz le cheualier blanc prist le filz pour sa moytie et aultres misteres de la royne. Le .lxxij. chapitre

3. Homburch [1510]: verwoudert

4. Ilz entrerent tous deux en la chambre ou ilz tro[u]uerent helayne au lit qui toute esbaye fut quant elle vit le cheualier vestu de robe blanche entrer en la chambre

5. Le roy luy dist quelle se leuast ce quelle fist.

6. Et quant [h1v] elle fut preste le cheualier requist au roy quil luy tenist sa promesse et quil acquitast sa foy

7. versien: voorbereid

8. Het verdelen van goederen tussen twee personen gebeurde gedurende de Middeleeuwen even simpel als efficiënt: de ene belanghebbende maakte twee stapels en de andere belanghebbende mocht als eerste kiezen; vandaar de uitspraak: kiezen of delen.

9. Homburch [1510]: omtreut

10. Le roy auoit toutes ces choses prestes et appareillees car il cestoit de long temps pourueu en attendant le cheualier blanc. Et auoit party toutes ses choses par moitie et commença a dire au cheualier Mon amy ie commenceray aux bagues de ma femme sans les vestures qui ont este estimees enuiron vng milion dor

11. veez la la clef

dat u belieft, want het is hier al. ¹² Ic heb oeck des gelijcs minen schat ter helft ghedeylt. ¹³ Ghi moecht kiezen wat ghi liefste hebben sult. ¹⁴ Daer na aengaende minen huysraet dencke ick wel dat ghi des niet te besegen ¹⁵ en hebt dan al-[k2rb]leen vanden silveren wercke.” ¹⁶

Ende op sijne trouwe hi hadt hem ghedeelt die rechte ¹⁷ helft van al tghene dat hij gewonnen hadt ende noch veel meer, want dat meeste deel van sinen scatte quam hem vanden conincrijcke van Castillen. ¹⁸ Ende waert dat hi in toecomende tijden wat hadt aen dat conincrike van Engelant, hi soude heere wesen vander rechter helft, also hi hem beloeft hadt. ¹⁹

Doen antwoerde hem die witte ridder dat hi noch niet te vreden en was, ende hi seyde aldus: “Coninc, ghi lieget mi van tghene dat ghi mi segt, want ghi en deelt mi niet also als ghi mi beloeft hebt. ²⁰ [En] ²¹ hebdi daer niet gewonnen wijf ende kinderen?” ²²

Die coninc seide hem: “Ja ic.” ²³

“So behore ic dan,” sprack die ridder, “daer een deel aen te hebben!” ²⁴

Die coninc verstont hem wel ende viel over zijn knyen, die handen tsamen houdende, ende hi bat hem dat hi hem sijne kinderen laten wilde. ²⁵ Hi soude hem gheven de meeste helft van sinen conincrike

12. prenes laquelle que vous vouldres Car tout y est

13. iay party par moytie Mon tresor

14. pareillement vous choisirez laquelle monnoye vous aures le plus cher

15. des niet te besegen en hebt: daarin niet geïnteresseerd bent

16. Apres touchant les biens meubles de mon hostel ie pense que vous nen aues que faire sinon de la vaiselle

17. die rechte helft: exact de helft

18. Et que sur sa foy il luy auoit party par moitie tout ce quil auoit gaigne et plus encore Car la plus part de son tresor venoit de son royaume de castille

19. Et que sil auoit iamais riens a celuy dangleterre il en seroit seigneur de la droite moytie ainsi comme il luy auoit promis.

20. Le cheualier luy respondit quil nestoit pas content. et luy dist ainsi Roy vous me mentez de ce que vous me dites Car vous ne me partisses pas ainsi que vous maues promis

21. Homburch [1510]: Ende — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

22. Ny aues vous pas gaigne femm[e] et enfans

23. Le roy dit que oy.

24. Doncques dist le cheualier y doy ie auoir part

25. Le roy lentendit si se mist a genoulx et luy pryra les mains iointes quil luy vouldist

ende oeck al dat ander dat hem gebleven was van sinen scatte. ²⁶ Des gelijcs so bat hem die schamel Helena seer oetmoedelijc met gro-[k2va]te, bittere tranen dat hi doch medeliden met hem hebben wilde ende met harer dracht, ²⁷ ende dat hi te vreden wilde wesen ende nemen tghene dat hem haer man presenteerde, bi alsulcken middel dat haer kinderen haer mochten bliven. ²⁸

Die ridder antwoerde haer: “Vrouwe, ic en sal dat niet doen noch om u noch om nyemant anders. ²⁹ Ende eest dat ghi mij geen cortinge ³⁰ van deser saken en doet, het is wel in mijnre macht u dat diere ende costelic te doen becopen!” ³¹

Als die coninc dat hoorde, so beval hi sinen wive haer kinderen te doen halen, twelcke si also dede. ³² Ende si vantse te bedde, ³³ mer si dedese opstaen ende hem luyden cleeden, ende si brochtse daer. ³⁴

Als die coninc hem luden aensach, soe vraechde hem die coninck oft hi te vreden wesen wilde hen sijn kinderen te laten om sijn conincrijcke ende om sijn gelt, ende of daer geen bede ³⁵ stede en mocht hebben. ³⁶

Die ridder antwoerde: Neen. ³⁷

“Nu wel aen,” seide die coninc, “na dattet also gaet, soe kiest wie ghi wilt.” ³⁸

laisser ses enfans

26. et quil luy donneroit la moitie de son royaulme Et avecques ce le residu de son tresor

27. harer dracht: haar kinderen

28. Pareillement la poure helaine en grant humilite les grosses larmes aux yeulx luy prya quil voulsist auoir pitie [h2r] delle et de sa portee et quil fust content de prendre ce que son mary luy offroit par tel moyen que ses enfans luy peussent demourer

29. Le cheualier luy dist dame ie nen feray riens ne pour vous ne pour aultre

30. cortinge: genoegdoening

31. Et se vous ne me abbreges il est bien en moy de le vous faire chèrement comparer.

32. Adonc le roy commanda a la mere de aller querir les enfans ce quelle fist

33. omdat zij nog sliepen.

34. et les trouua au lit les fist leuer et vestir et puys les mena

35. bede: dringend verzoek — Olyvier vraagt of het contract opengebrosen kan worden.

36. ¶ Quant le roy les vist il demanda au cheualier silouldroit estre content pour son royaulme et son argent de luy rendre ses deux enfans et se priere ny pouoit auoir lieu

37. Le cheualier luy respondit que non

38. Or sa d[o]ncques dist le roy. puys que ainsi va. chois is lequel que mieulx te plaist

Die ridder seyde hem dat hi den sone hebben wilde, om dat hij wel wiste dat si hem liefste hadden.³⁹

Die coninc nam sinen sone al screyende bijder hant ende gaffen den ridder, seggende: “Mijn sone ende mijn kint, ick bevele dy in die bewarenisse Gods.⁴⁰ Die ghenoechte van dijre joncheit heeft mi luttel gheduert.”⁴¹

Die doen die scamel Helena orlof hadt sien nemen aen haer kint, al hadde hem sijn herte steenen geweest, soe en soude hi hem niet mogen onthouden van screyen.⁴² Sij cussede haer kint seer vriendelic, ende si seide: “O, coninlike kint, waer om heb ic di gedragen, alst wesen moet dat ic consenterende ben van dinen verliese?⁴³ O, alder edelste conincrike van Castillen ende van Engelant, heden op desen nacht [k2vb] suldi verliesen uwen coninck ende heere!”⁴⁴

Hier na wilde die ridder hebben die helft van die schone Helena, twelcke Olyvier niet en mochte verstaen hoe dat anders wesen mochte of ten ware datmen haer doden moest[e],⁴⁵ ende daer om sette hij dye sake inden handen vanden ridder.⁴⁶

Daer op antwoerde die ridder dat hi geen mordenare van vrouwen en was, ende oec en waest geen reden dat hi hem selven betalen soude met sijnre hant, want hi wiste wel wat hi hem beloeft hadde ende dat hi hem selven dat gheven soude.⁴⁷ Ende hi seide hem: “Eest dat ghi mi

39. Le cheualier dist quil vouloit auoir le filz. pour ce quil cognoissoit bien quil estoit le mieulx ayme.

40. Le roy en plourant prist son filz par la main et le bailla au cheualier. disant mon filz et mon enfant en la garde de dieu ie te recommande.

41. le plaisir de ta ieunesse ma peu dure

42. Qui adoncques eust veu la poure helaine prendre conge de son enfant il eust eu le cueur bien dur sil se fust peu tenir de plourer.

43. Elle baisoit incessamment son enfant et disoit Enfant royal pour quoy tay ie porte quant il fault que ie soye consentant de ta perdition.

44. O tresnoble royaulme de castille et dangleterre au iourdhy perdres vostre roy et seigneur

45. Homburch [1510]: *moesten*

46. Apres cecy le cheualier voulut auoir la moytie de la belle helayne laquelle chose Oliuier ne sauoit entendre que se peust faire sinon de loccire dont il en remettoit le fait au cheualier.

47. Alors le cheualier luy respondit quil nestoit pas meurtrier de dames et aussi ce nestoit pas raison quil se payast de sa main Car il sauoit bien ce quil luy auoit promis et que luy mesmes luy bailleroit.

geen cortinghe en doet van deser saken, het sal u beyden qualic
becomen!”⁴⁸

Als Olyvier sach dattet anders niet wesen en mochte, so quam hi tot
sinen wive ende viel op sijn knyen, haer biddende verghiffenisse
vander doot die hi haer aendoen moeste.⁴⁹

Die goede Helena seyde hem dat sise hem vergaf met goeder herten,
ende sij nam hem in haren armen, seggende: “Alder edelste coninc, die
differencie is groot,⁵⁰ ende het is een groot geschil vander eerster
kennissen die ic aen u hadde ten tijden doen ghi genoemt⁵¹ waert
Olivier.⁵² Och, des jammerlicx scheidens dat huden desen dach
tusschen ons beyden wesen moet!”⁵³

Nae dat si dese woerden gesproken hadde, soe sprac si vele schone
gebeden tot Gode ende aen die heilige maget Maria, Gode genade
biddende van alle haer sonden, ende dat Hi haer siele in bliscap van
hemelrijck wilde setten, ende waert bi also dat haer here sonde dede
aen haer te doden, dat Hij hem dat wilde vergheven.⁵⁴

Ende als si haer gebet ghedaen hadt, so quam si tot haren man, ende
sij cussede hem al screyende, ende si seide dat si bereit was om die
doot te sterven, waer om dat si oerlof nam aen hem ende aen haer
kijn-[k3ra]deren, ende si viel op haer knien, die handen te samen
houdende, ende haren hals uutstekende,⁵⁵ haer selven Gode

48. Et puis dist se tu ne me abbreves il te mesaduiendra et a tous deux.

49. Quant Oliuier vit quil ne pouoit auoir aultre chose il vint vers sa femme et se mist a
genoulx en luy priant quelle luy pardonast sa mort :

50. differencie: de vertaling lijdt onder een corruptie in de brontekst — het handschrift
Gent 470 leest hier: “Tresnoble Roy la difference est grande de la Ioyeuse Accountance
que Ieuz premierement en vous du tempz questiez *nomme oliuier*” — te begrijpen als:
die differencie (verschil) is groot vander (tussen de) eerster kennissen (kennismaking)
[...]

51. genoemt waert Olivier: toen Olivier nog geen koning was

52. La bonne helayne luy dist quelle la luy pardonnoit de bon cueur puy lebrassa en
disant Tresnoble roy la difference est grande et la ioyeuse accountance que ieuz
premierement a vous du temps que vous esties nomme Oliuier

53. Ha la douloureuse departie que au iourdhuy se sera de nous deux

54. ¶ apres ce quelle eut dit ces parolles elle fist des oraisons a dieu et a la vierge marie
en cryant mercy a dieu de tous ses peches et quil vouldist mettre son ame en la gloire de
paradis. et que [se] son seigneur faisoit peche de loccire et de la mettre a mort quil luy
vouldist pardonner — [se] ontbreekt in de voorkeureditie, die op deze plaats niet gevolgd
lijkt te zijn door de vertaler, maar staat wel in 4-BL-4461 (na 1493).

55. haren hals uutstekende: de houding die iemand aanneemt die onthoofd gaat worden.

bevelende, want si anders niet verwachtende ende was dan den slach vander doot. ⁵⁶

Als haer die coninc in desen schine ⁵⁷ sach, so quam hi tot haer als een man die [half] ⁵⁸ buten sinen sinne was, ende hadt dat swaert op geheven om haer te cloven in twee stucken. ⁵⁹

56. et quant elle eut faites ses prieres et dites ses oraisons elle vint vers son seigneur et mary et le baisa les larmes courans de ses yeulx. et dist quelle estoit preste dattendre la mort pource prenoit conge de luy et de ses enfans et se mist a genoulx les mains iointes et le col abbaisse en soy recommandant a dieu. Comme celle qui nattendoit que de cop de la mort.

57. schine: toestand

58. [half] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

59. [Q]uant le roy la vist en cest estat comme homme a demy hors du sens sapproucha et en haulcant son espee la voulut deualer pour la fendre en deux parties.

Hoe dat die witte ridder medeliden badt op Olyvier, aensiende die grote ghetrouwicheit, ende hi scalt hem quijte, ende hoe dat hi hem kennen liet van Olivier.

Capittel .LXXIIIIJ. ¹

Die ridder aensiende dese jammerlike aventure, hadde medelijden met hem luyden, ende hi en liet dat swaert niet neder dalen, want hij hielt des conincx arm, seggende: “Verbeidet. coninc, tot dat ick tegen u gesproken heb, ende tegen die coninginne. ² Nu hoort mi spreken!” ³

Hi vraechde den coninc of hi geen kennisse en hadde van eenen ridder genaemt heer Jan Talbot, ⁴ die welcke gestorven was in sentencie vanden ban, ⁵ ende oft hem niet voren [en] ⁶ stont dat hi sijn schulde betaelde den burgers, ⁷ ende hoe hi hem begraven dede. ⁸

Die coninc antwoerde hem: “Jaet”. ⁹

Doen seide die ridder: “Ic segge u dat ic dat selve ben, ende ic ben die ghene die u gedient heeft inden tornoye. ¹⁰ Ende om dat ghi mi vrientscap gedaen hebt, so gheve ick u weder alle dat goet dat ghi mi voer minen deele gegeven hebt. ¹¹ Des gelijcx gheve ic u weder uwen sone, ende ic schelde u quijt de helft van uwen wive. ¹² Ende tghene

1. [h2v] ¶ Comment le cheualier eut pitie de Oliuier ayant cognoissance de sa loyaulte et le tint quitte Et puis se fist cognoistre a luy qu[i] il estoit.

Le .lxxiiij [chapitre]

2. LE cheualier voyant ceste piteuse aduenture ne laissa pas deualer lespee tout bas. car il retint le bras Et dist. attens roy que iaye parl[e] a toy et a toy royne

3. Escute moy parler

4. Zie capittel .XVIJ.

5. in sentencie vanden ban: geëxcommuniceerd

6. [en] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

7. burgers: idem in Jan van Ghelen 1576 — in feite ging het om één burger.

8. puis commença a dire et a demander au roy sil auoit point souuenance dung cheualier nomme sire iehan de talbot lequel estoit mort en sa compagnie en sentence dexcommunication Et sil luy souuenoit pas comment il paya la debte au bourgoys et le fist enterrer

9. Le roy respondit que oy.

10. Et ie te dy dist le cheualier que ie suis celuy la et celuy qui ta serui au tournoy dangleterre

11. et pour ce que tu mas fait plaisir ie te redonne tout ton argent et tout ce entierement que tu mauoyes donne de ta cheuance.

12. et pareillement ie te rens ton filz et quitte la moytie de ta femme

dat ick ghedaen hebbe, en is niet geweest dan om uwe getrouwicheit te beproeven. ¹³ Ten anderen mael sal ic u seggen waer om dat ic di den eersten dach vanden tornoye cleede met swarten. ¹⁴ Dat was om der duysternisse daer ic in was. ¹⁵ Den tweesten dach [k3rb] was met rooden. ¹⁶ Dat beteykende dat vier vanden vegevier daer ic inne barnende was. ¹⁷ Den laetsten dach was met witten, ende dat was een teyken van mijn behoudenisse. ¹⁸ Want gelijk die coloor die wit is, reyn ende suver is om dat si niet besmet en is met enighe verwen, des ghelijcx ben ic oec nu suver ende onbevlect, want overmits uwe hulpe ben ic verlost van alle pinen ende droefheden, ende ic vare inder glorien ende bliscap van Hemelrijke, daer ic sien sal die tegenwoerdicheit van minen gebenediden Scepper, die de salicheit is van alle behouden menschen. ¹⁹ Daerom neme ic oerlof aen u, want daer ic gae, daer en moecht du niet comen. ²⁰ Maer sijt des seker dat ic voer u bidden sal!” ²¹

Doen schiet hi van hem luden, ende in tegenwoerdicheit vanden coninc ende vander coninginnen voer hi glorioselic ende met bliscap op inden hemel, altijd werpende die radien ²² van sijnder claerheit op die vensteren, ae[n] ²³ welcke die coninck ende die coninginne beyde stonden. ²⁴ Mer in cortter tijt hadden sij dat ghesichte van hem

13. Ce que ien ay fait na este que pour toy esprouuer et ta franchise.

14. Au surplus ie te diray pour quoy au premier iour du tournoy ie tabillay de noir.

15. ce donnoit a entendre les tenebres obscures en quoy iestoye.

16. Le second iour qui fut de rouge

17. signifioit les peines et le feu qui me brulloit en purgatoire.

18. Le dernier iour qui fut de blanc fut signifiante de ma saluation

19. Car ainsi comme co[u]leur blanche est vierge car oncques ne fut violee par tainture. par quoy elle est pure et nette et pareillement ie luy ressemble a present. car par toy et par ta cause ie suis allege de toute douleur et men voys en la sainte gloire de paradis veoir la presence de mon createur qui est la bienheurete des saulues — Jan van Ghelen 1576: van allen behouden menschen ofte sielen

20. pour ce ie prens conge de toy car la ou ie vois tu ne peulx venir — Johannes 13, 36 in de *Vulgaat*: dicit ei Simon Petrus Domine quo vadis respondit Iesus quo ego vado non potes me modo sequi sequeris autem postea (Simon Peter saith to him: Lord, whither goest thou? Jesus answered: Whither I go, thou canst not follow me now: but thou shalt follow hereafter.)

21. mais soyes seur que ie priray pour toy

22. radien: stralen

23. Homburch [1510]: aeu

24. Puy sesuanoyt deulx. et en la presence du roy et de la royne monta es cieulx

verloren.²⁵ Doen vielen si op hare knyen, Gode lovende ende danckende.²⁶ Ende na dat si haer bedinghe gesproken hadden, so maecten sij soe deerlike kennisse aen malcanderen²⁷ recht of de coninginne doot gheweest hadde [ende in corter tijt verresen gheweest hadde].²⁸

Die coninc van Castillen, die daer te voren nye een bliscap gehadt en hadde, hi en hadder wel thien droefheden tegen gehadt, hi leefde in groter vroechden met sinen lieven wive.²⁹ Ende nye daer na en hadde hi enige ongenoechte totter uren van sijnre doot toe, of het en hadde geweest dat die coninginne siec was vanden vare ende [vander]³⁰ vrees die sij gehadt hadde.³¹ Ende ter wijlen dat dese siecte duerende was, so quam Artus, die coninc van Algar-[k3va]ben in Castillen om sinen gheselle te besien, den welcken die coninc seer blidelic ontfinck.³² Ende corts daer na wort Helena ghenesen van haer siecte, waer bi dat daer grote bliscap was gemaect doer al dat conincrike van Castillen, ende men en wiste daer niet doen dan goede chiere te maken ende vrolic te wesen.³³

glorieusement en iettant tousiours les rayes de sa clarte sus la fenestre. A laquelle le roy et la royne estoient appuyes

25. Lesquelz en peu de temps en perdirent la veue.

26. Puis se ietterent a genoulx en rendant graces au creat[e]ur

27. maecten sij soe deerlike kennisse aen malcanderen: vielen zij elkaar in de armen

28. Et apres ce quilz eurent faites leurs oraisons en remerciant dieu. ilz commencerent lung a lautre a faire trespitueuse recognoissance tout et par telle maniere que se la royne eust este morte [et] que elle fust resuscitee de peu de temps. — [ende in corter tijt verresen gheweest hadde.] ontbreekt in Homburch [1510] (saut du même au même) — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

29. ¶ Le roy de castille qui oncques nauoit eu vng bien qui[l] neust dix mauix au contraire vesquit en grant lyesse auecques sa tresaymee compagnie

30. [vander] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

31. ne oncques puy neust desplaisir fors que toutes ioyes iusques a lheure de son trespas se ne fut que le royne fut treffort malade de la paour et de la frayeur quelle auoit eue

32. Et durant laquelle maladie Artus roy de algarbe vint en castille pour veoir son compagnon auquel le roy fist tresioyeuse chere.

33. et peu de temps apres helaine reguarit de sa maladie qui fut cause de plus grant resioyssement. par quoy toute liesse estoit au royaulme de castille On ne parloit que de faire bonne chere

Die sone vanden coninck ende die dochter waren op die tijt al redeliken groot, also dat die dochter groot ghenoech was om te houweliken,³⁴ waer om dat die coninc op een tijt seide tusschen hem beiden totten coninc van Algarben: “Mijn lieve broeder, ic en heb in alle die werelt niet dan eenen geselle, ende dat sijt ghi, ende moecht u wel vermeten deelachtich te wesen van alle dat God mi gegeven heeft.³⁵ Daer om moet ick u [k3vb] mijn sake verclaren.³⁶ Ghi sijt noch³⁷ ongehuwelict, waer af dat ic mi seer verwondere dat ghi so langhe gebeyt hebt.³⁸ Ic heb twee kinderen, een sone ende een dochter.³⁹ Ende bi mynre trouwen, wiste ic dat ghi wille hadt u selven te geven tot echtscap, ic soude u mijn dochter gheven tot eenen wive.⁴⁰ Daer omme siet of si u behaecht.⁴¹ Ic gheefse u.⁴² Oft dunct u dat ghi andersins bat moecht, so nemet dat.⁴³ Ende ghy moecht vrylic u saken wel seggen, want om dat ic u beminne, dat doet mi alsoe tot u spreken.”⁴⁴

34. groot ghenoech was om te houweliken: geslachtsrijp

35. Le filz et la fille du roy estoient ia tous grans et tant que la fille estoit [h3r] preste a marier Pour quoy le roy dist vng iour a part au roy dalgabe Mon frere ie nay que vng compaignon au monde. et cestes vous Car vous vous poues vanter que vous estes parsonnier de ce que dieu ma donne.

36. Et pour ce comme a mon frere ie vous veuil declarer mon cas et mon aduis

37. noch: de vertaling is correct, maar de brontekst is corrupt. Hs. Gent, UB 470, fol. 192v leest hier: “Et pour ce *comme* a mon frere Ie vous veul declarier mon aduis feablement”.

38. Finablement vous estes a marier et naues encore femme dont ie men donne grant merueilles que si longuement aues attendu

39. Iay deux enfans filz et fille

40. Et par ma foy se ie pensoie que vous fusses content de vous marier ie vous donneroye ma fille en mariage

41. Et pour ce regardez se ma fille vous plait et sil vous semble que ce soit vostre fait

42. ie la vous donne.

43. Ou sil vous semble mieulx aultre part. si le prenez

44. Vous me poues dire priuement vostre fait car ce que ie vous ayme me fait ainsi parler.

ben in castillen om sinen gheselle te be-
sien: den welken die coninc seer blide
lic ontfinde. En̄ coets daer na wort hele-
na ghenesen vā haer siecte: waer bi dz
daer grote bliscap was gemaect doer
al dat conincrike vā castillen. En̄ men
en wiste daer niet doē dā goede chiere
te maken en̄ vrolic te wesen. Die sone
vande coninc en̄ die dochter warē op
die tijt al redeliken groet: also dat die
dochter groot ghenoech was o te hou-
welike. Waer o dat die coninc op een
tijt seide tusschē hē beiden totten coninc
vā algarbē. **M**ijn lieue broed̄. Ic en heb
in alle die werelt niet dan eenē gefelle
en̄ dat sijt ghi: en̄ moecht v wel verme-
ten deelachtich te wesen vā alle dz god
mi gegenē heeft. Daer om moecht v

mijn sake verclare. **S**hi sijt noch onge-
huwelict waer af dat ic mi seer vwon-
dere dat ghi so langhe gebept hebt. Ic
heb twee kindere een sone en̄ een doch-
ter: en̄ bi mynre trouwe wiste ic dz ghi
wille hadt v seluē te geuē tot echtscap
ic soude v mijn dochter gheuē tot eenē
wiue. Daer ome siet of si v behaecht:
ic gheesse v. oft dunct v dat ghi ander-
sins bat moecht so nemet dat. En̄ ghy
moecht vPLIC v sake wel seggē: want
om dat ic v beminne dat doet mi alsoe
tot v spreke.

Hoe dat olpuier sijn dochter gaf te
wiue dē coninc vā algarbē. En̄ vant
doot vā olpuier en̄ vā helena sine wij-
ue.

Capittel. lxxv.

Oie coninc vā algarben horende
den coninc van Castille also spre-
ken soe bedante hi hem seer: segghen
de dat hi hem meer ceren dede dan hi
waerdich was. **N**er na dien dattz sijn
belicste was hem sijn dochter te geuē
so soude hi seer ondanchaer wesen die
te wepgeren. **A**ls die coninc van castil-
len verstonc dat sijn gheselle grote be-
gere hadt om tot desen huweliken te

comē soe ontboet hi alle die edel man-
nē van sinen lande. En̄ als si alle vga-
dert warē dede hi de bruloft houde vā
sinen gefelle en̄ van sijn dochter: alsoe
groot en̄ so costelic dattz niet verbeter-
en soude mogē wesen. **D**ese seeste duer
de een langhe tijt. En̄ hier binne qua-
men daer nieuwaren in castillen dz de
coninc vā Cppers belegē was vande
ongelouigē turckē: en̄ dat hi hulpe en̄

*Hoe dat Olyvier sijn dochter gaf te wive den coninc [Artus] ¹ van
Algarben, ende vander doot van Olyvier ende
van Helena, sinen wijve.
Capittel .LXXV. ²*

[k3va] Die coninc van Algarben horende den coninc van Castillen also spreken, soe bedancte hi hem seer, segghende dat hi hem meer eeren dede dan hi waerdich was. ³ Mer na dien dattet sijn beliefte was hem sijn dochter te geven, so soude hi seer ondancbaer wesen die te weygeren. ⁴

Als die coninc van Castillen verstont dat sijn gheselle grote begerte hadt om tot desen huweliken te [k3vb] comen, soe ontboet hi alle die edelmannen van sinen lande. ⁵ Ende als si alle ⁶ vergadert waren, dede hi de bruloft houden van sinen geselle ende van sijn dochter, alsoe groot ende so costelic dattet niet verbetert en soude mogen wesen. ⁷ Dese feeste duerde een langhen tijt. ⁸ Ende hier binnen quamen daer neuwarenen in Castillen dat de coninc van Cypers belegen was vanden ongelovigen Turcken, ende dat hi hulpe ende [k4ra] bystant begherde aenden coninc van Castillen ende aen die ander kerstenen princen. ⁹

-
1. [Artus] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.
 2. ¶ Comment Oliuier de castille donna sa fille a artus roy dalgarbe et de la mort de Oliuier et de helayne sa femme. Le .lxxv. [chapitre]
 3. LE roy dalgarbe qui ouoit ainsi le roy de castille parler humblement le remercy a En luy disant quil luy faisoit dhonneur plus quil ne valoit
 4. Et puy que son plaisir estoit de luy donner sa fille. que il seroit bien mal gracieux de la reffuser
 5. Quant le roy de castille entendit que son com[pai]gnon auoit grant volunte de paruenir a ce mariage il manda les nobles hommes de son pays
 6. alle: de vertaler volgt hier niet de voorkeur editie, die overeenstemt met de druk van Louis Cruse 1482, maar een druk met een lezing als in Parijs 4-BL-4461 (na 1493): “Et quant ilz furent **tous** bien assemblez [...]”
 7. Et quant ilz furent assemblez il fist les nopces de son compaignon et [h3v] de sa fille si grandes et si planieres de tous biens quil ne pourroit plus
 8. Et dura ceste feste long temps.
 9. pendant lequel nouvelles vindrent en castille que le roy de cypres estoit assiege des infideles et quil requeroit aide et secours au roy de castille et aux aultres princes chrestiens.

Als dese nieumaren quamen ter kennissen vanden jongen prince, des conincx sone van Castillen, so begerde hi aen sinen vader dat hi hem oerlof ende hulpe gawe om daer te trecken.¹⁰

Die coninc, zijn vader, gaf hier toe consent, ende hij gaf hem een groot heer van volcke met hem.¹¹ Mer nye daer nae en quam hi weder, als die croniken bat [daer af]¹² int lange verclaren [ende mencie maken],¹³ want na dat hi dat conincrijc van Cypers verlost hadde van sinen vyanden, so toech hi int lant vanden onghelovigen, dair hi veel landen ende conincrijcken verwan, die hi kersten maecte.¹⁴ Ende en hadde hi niet jonc gestorven, hi soude een man geweest hebben om te vercrighen dat meeste deel vander werelt.¹⁵

Die coninc van Algarben voerde sijn wijf met hem in sijn lant ende conincrike.¹⁶ Ende na drie jaren van sinen wech reysen quam den coninc Olyvier van Castillen een grote, sware siecte aen biden wille van onsen Heere, die alle dinc doet tot Sijnre belieften.¹⁷ Ende Helena, die coninginne, sijn wijf, worde oec soe bitterlic siec dat si nemmermeer van dier siecte genesen en meynde.¹⁸ Ende sijn on[t]boet¹⁹ den coninc van Algarben, die welc niet so haeste daer gecomen en was, die coninc Olyvier van Castillen en overleet van deser werelt, ende dat tot groten

10. Quant cestes nouvelles vindrent en la cognoissance du ieune prince filz du roy il fist requeste a son pere quil luy pleust luy donner conge et ayde pour y aller

11. a quoy le roy saccorda et luy bailla vne grosse armee pour y aller.

12. [daer af] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

13. [ende mencie maken] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

14. mais oncques puy nen reuint / comme traitent plus au long les croniques qui en font mention Car apres quil eut deliure le royaume de cypres de ses ennemys il alla en la terre des mescreans la ou il conquist plusieurs royaumes quil fist chrestienner.

15. et sil ne fust mort ieune il estoit homme pour conquerre la plus part du monde

16. Le roy d'algarbe emmena sa femme en son pays

17. Et troys ans apres son partement vne tresgriefue maladie prist au roy de castille par la volonte de nostre seigneur qui de ses choses dispose a son plaisir

18. Et fut si griefuement malade helayne la royne sa femme comme celle qui nattendoit que iamais se deust leuer

19. Homburch 1510: onboet

rouwe²⁰ van sinen ondersaten ende van allen die ghene die kennisse aen hem hadden gehadt.²¹

Als Helena dat vernam,²² so stont si op vanden bedde, ondancx allen den ghenen die haer te bewaren hadden, ende si ginc om hare here doot te sien.²³ Ende als si in die camer was ende [si]²⁴ bij dat dode lichaem quam, so riep si met luder stemmen, seggende: “O, alder vroemste coninc, hoe sie ic die verwe van dijn schone aensicht also verbleect ende vergaen bijder [k4rb] groter pinen ende bitterheit vander doot, ende die vrome ende starcke armen alsoe te niet gedaen!”²⁵ Ende met dien dat si dit seyde, so liet si haer selven vallen op dat dode lichaem, ende nye daer na en stont sij op, want van groter droefheit ende jammer borste haer dat herte, ende sij starf, waer bij daer dien rouwe noch die helft groter was.²⁶

Die schamel coninc van Algarben bedreef also groten rouwe dattet deerliken was om te aensien, ende hij dede soe ontelliken veel beclachten dattet alte lanc ware om te vertellen.²⁷ Des gelijcx quam die coninginne van Algarben om haer vader ende haer moeder doot te sien, ende si bedreef also groten rouwe datmense niet vertroesten en mochte.²⁸ Doen waren alle beyde die doden toe ghemaect²⁹ ende

20. Jan van Ghelen 1576: rouwe ende beschreyinge

21. Manda le roy d'Algarbe le quel ne fut pas si tost venu que le roy de castille trespassa de ce monde a la tresgrant plainte de ses subietz et de tous ceulx qui de luy auoient eu cognoissance

22. vernam: mogelijk had de vertaler een druk onder ogen die hier niet “nommees” las, wat een corruptie is — 4-BL-4461 (na 1493) leest hier correct ‘nonciees’.

23. Et quant les nouvelles furent nommees a helayne malgre ceulx qui en auoient la garde vint veoir son seigneur mort

24. [si] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

25. Et quant elle fut entree en la chambre et quelle sapproucha du corps elle sescrya en hault. A tresuaillant roy comme ie voy celle face tainte et appallie par langoisse de la mort. et ces furieux bras amattis

26. et en ce disant elle se laissa cheoir sus le corps. ne oncques puis ne sen releua Car de douleur le cueur luy creua et morut. Par [q]uoy la douleur fut redoublee.

27. Le poure roy d'Algarbe menoit si grant deul que cestoit pitie a veoir Et faisoit regres innumerables tant que long seroit a racompter

28. Pareillement la royne d'Algarbe vint veoir son pere et sa mere mors et en mena si grant deul que a peine la pouoit on reconforter

29. toe ghemaect: afgelegd

ghekist ende beide te same ter aerden gedragen, ende si waren beide begraven in een graf, twelcke jammer was om aen te sien.³⁰

30. Tous les deux trespasses furent enseuelys et portes en terre tous deux ensemble et enterres en vne seulle fosse que fut chose trespiteuse a veoir.

*Hoe dat Henric van Castillen, die sone van Olyvier, gevanghen was
ende starf inden lande vanden ongelovigen Turcken, ende hoe
dat Artus van Algarben coninc wort van
Castillen ende van Engelant.*

Capittel .LXXVI. ¹

Na dat den groten rouwe een lange wile in Castillen geduert hadt, soe quamen dair noch ander tijdinghen die hem luden weder om op een nieuwe groten rouwe in brochten, want die goeden Henric van Castillen, Oliviers sone, haer luden coninc, was ghevanghen vanden Sarasinen inden lande vanden Turcken. ² Maer eer hi ghevanghen wordt, was hi ghecroent coninck van drie conincrijcken die hi metten swaerde ghewonnen hadde. ³ Ende om datter gheen naerder erfghename en was dan dye coninghinne van Algarben, Artus wijf, [k4va] so maecten sij haer coninginne, ende si croneden haren man coninc vanden lande, hem eedt doende. ⁴

Binnen eenen corten tijt daer na quamen den coninc van Castillen ende van Algarben tijdinghe dat die coninc van Enghelant, grote vader van sinen wive, gestorven ende van deser werelt ghescheyden was, ende dat die hertoghe van Clocestre, rechte sweer vanden coninc van Engelant, hem selven hadt doen cronen coninc vanden lande, waer bi dat hi in Enghelant seynde om te weten of dat geschiet was biden consente ende wille vanden edelen ende van die vanden lande, ende

1. ¶ Comment henry de castille filz de oliuier fut emprisonne et mort en la terre des mescreans et comme artus fut roy de castille et dangleterre. Le .lxxvj. [chapitre]

2. APres que le grant deul eut este vne espace en castille. vnes aultres nouvelles vindrent qui de nouuel les remist en douleur et en desplaisir. car le bon Henry de castille filz du roy Oliuier qui pour lors estoit leur roy fut emprisonne par aulcuns sarrasins aux marches de turquie

3. Mais ce ne fut p[as] que auant sa mort il neust este roy couronne de troys royaumes quil auoit conquis — in de wereld van het chanson de geste worden aristocratische zonen gemaand om niet op hun erfenis te wachten, maar eigenhandig hun land op de ongelovigen te veroveren. Henry / Henric is dus geen romantische dwaas in de ogen van zijn geïntendeerd publiek.

4. Et pource que plus apparent heritier nauoit en castille que la [h4r] royne dalgarbe femme de artus ilz la firent royne et couronnerent son mary roy du pays en luy faisant foy et hommage.

oft bi alsoe ware dat hi daer quame, of men hem dan daer niet ontfanghen en soude als een coninc, ghelijc als die redene wel bewijsende was? ⁵

Hem wort geantwoerdet: Neen hi. ⁶

Doen maecte hi een grote vergaderinge van volcke, ende hi quam met grote heercraft ⁷ neder in Engelant ende dede daer so veel bi crachte ⁸ van wapenen dat hi na veel striden ende battaelgien dye hem ghemoeten, ⁹ den hertoge van Clocestre, dye hem selven coninc gemaect hadde, verwan ende ghevangen nam, ende hi sette hem in die ghevangenisse daer hi nye daer na uut en quam. ¹⁰ Daer na dede hi hem selven coninc cronen, alst wel redelijc was. ¹¹ Ende die Engelsche ontfingen hem voer haren rechten lantsheere, te weten van Castillen, van Enghelant, van Algarben, ende van een vanden conincriken van Yerlant soe was die voerseide Artus coninc. ¹² Ende hi leefde daer na alle sijn dagen in groter eeren, voerspoot ende vermeerderinge van alle doechden. ¹³

Hi hadde bi sinen wive drie kinderen, twee sonen ende een dochter, die welcke na sijn doot sijn landen ende heerlichen hielden ende besaten. ¹⁴ Die een was coninc van Enghelant ende van Yerlant, [k4vb]

5. Vng peu de temps apres vindrent au roy de castille et dalgarbe nouuelles que le roy dangleterre grant pere de sa femme estoit alle de vie a mort Et que le duc de clocestre cousin germain du roy dangleterre sestoit fait couronner roy du pays. pour quoy il enuoya en angleterre sauoir se cestoit du consentement des nobles et de ceulx du pays. et pour sauoir sil il seroit point receu a roy comme raison donnoit — ghelijc als die redene wel bewijsende: waarop hij redelijkerwijs gezien recht had

6. Il luy fut respondu que non

7. Ook Jan van Ghelen 1576 leest hier: heercraft — een onmiskenaar Hollandse vorm in een verder Brabantse tekst, die erop wijst dat de vertaling in Holland gemaakt werd.

8. Jan van Ghelen 1576: crafte

9. Jan van Ghelen 1576: ghebuerden ende ghem[oe]teden

10. Pour ce fist vne tresgrant assemblee de gens et a grant puissance vint descendre en angleterre Et fist tant par force darmes et apres plusieurs grans batailles et rencontres que celuy qui sen disoit roy fut pris et fut mis en prison ne oncques nen yssit depuys.

11. Apres il se fit couronner comme raison donnoit.

12. Et le receurent les angloys pour leur seigneur Cest assauoir de castille dangleterre et dalgarbe Et dung des r[o]yaulmes dirlande fut le dit artus roy.

13. Le surplus de ses iours vesquit en grant prosperite et accroissement de tous biens

14. ¶ Il eut de sa femme troys enfans deux filz et vne fille. qui apres son deces tindrent ses seignories

ende die a[n]der ¹⁵ van Castillen. ¹⁶ Maer die dochter was ghehuwet aenden coninc van Portingale, ende haer wort gegeven ten huwelike dat conincrike van Algarben, twelcke noch toebehoort den coninc van Portingale. ¹⁷ Die twee sonen regierden haer conincriken seer wel ende wijseliken, ende si waren ontsien ende seer gemint van haren gebueren. ¹⁸

Nae dat over liden ende nae die doot vanden coninck, haren vader, ende [van] ¹⁹ die coninginne, haer moeder, so leefden si alle haer dagen daer na seer heylichlic, Gode dienende ende sijn gloriose moeder Maria. ²⁰ Daer na over leden sij ende scheyden van deser werelt seer glorioselic. ²¹

God die wille overmits Sijn grote gracie ende barmherticheit hare sielen ghedachtich wesen, ende verleene goet leven ende lanc, ende vermeerderheit ende verstarckenisse van allen doechden alle die ghene die dese hystorie lesen sullen ende oec horen lesen, ende diese scriven sullen of doen scriven, ende oec alle die ghene die daer na horen sullen. ²²

15. Homburch [1510]: auder

16. Lung fut roy dangleterre et dirlande. et laultre de castille

17. Et sa fille fut mariee au roy de portingal et luy fut donne pour mariage le royaulme dalgarbe qui encore appartient au roy de portingal

18. Les deux filz gouvernerent bien et sagement leur royaulmes Et furent craintz et chers tenus de tous leurs subietz et voisins.

19. Hombruch [1510]: [...] die doot vanden coninck van haren vader ende die coninginne haer moeder [...] — Jan van Ghelen 1576: [...] die doot vanden coninck haren vader *ende* dye coninghinne haer moeder [...]

20. Apres le trespas du roy leur pere et de la royne leur mere Le surplus de leurs iours vesquirent tressainement en seruant dieu et sa glorieuse mere

21. Puis trespasserent de ce monde tresglorieusement.

22. dieu par sa sainte grace veuille auoir leurs ames Et doint bonne vie et longue et accroissement de tous biens a tous ceulx qui ceste histoire lyront ou aussi orront lyre et qui lescriront ou feront escryre et aussi a tous ceulx qui lescuteront. Amen.

*Die epylogacie van desen boecke.
Dat laetste capittel.*¹

Arestoteles, die grote philosophe, seit dat die dingen die van malcanderen verscheiden sijn, hem selven te bat verstaen ende te onderscheideliker kennen, om welcke sake die tafel gheordineert, gemaect ende geset is² inden beghinsele van desen tegenwoerdigen boecke om dien te bat te verstaen.³ Ende omme dat veel luyden dencken soudent dat sommighe capittelen ende articulen van deser historien bi gelikenisse van on-[k5ra]mogheliken dingen⁴ niet en soudent behoren geloeft te wesen waerachtich, om dat grote wonder dat daer in gheseit is, daer om tot meerder verclaringen vanden capittelen ende articulen van deser hystorien voerscreven, so is dat afterste capittel oec daer in begrepen bij manieren van *epylogacien* oft corte wederom halinghe van dat ghene dat hier te voren op dat lancste geseit ende gescreven is:⁵

— Ende alder eerst daer⁶ hi seit dat Olyvier van Castillen ende Artus van Algarben malcanderen also gelijk waren datmen dicwille den eenen aenverde⁷ voer den anderen.⁸ Dat gheschil en was niet seer grote, want als twee kinderen van eenre oude ende van eenre complexien⁹

1. ☞ Lepylogation du liure.

Le dernier chapitre

2. Jan van Ghelen 1576: ghemaect ende gheordineert *ende* gheset is

3. Aristote le philosophe dit que les choses qui sont separees sentendent et cognoissent mieulx distinctement. / Pour laquelle cause la table a este faite et mise au commencement du present liure pour mieulx lentendre

4. Jan van Ghelen 1576: by ghelijckenissen van onmoghelicheyt oft van on[m...e]lijcken dinghen

5. Et pour ce quil sembleroit a plusieurs quaulcuns passages de lhystoire (par *similitude* de impossibilite) ne se deueroient pas croyre veritables pour la merueille qui si dit A la declaration des passages de lhystoire par maniere de epylogation cestuy dernier chapitre y est compris

6. Jan van Ghelen 1576: van daer

7. aenverde: hield

8. ☞ Et premierement en tant quil touche ce que Oliuier de castille et artus dalgarbe si fort se ressem[[bloient]] quon prenoit souent lung pour laultre. — waar de voorkeureditie beschadigd is, wordt teruggevallen op de iets jongere druk 4-BL-4461 (na 1493).

9. complexien: de individuele cocktail van de vier humoren: bloed, slijm, gele en zwarte gal.

enige gelikensse van aensicht ende van live hebben met malcanderen, so mach lichtelick die een voer den anderen ghenomen worden.¹⁰ Ende oec mede om dat si te tsamen op ghevoet sijn, soe spreken si een gelijcke tale.¹¹ Ende gecleet met gelijcken clederen ende geleert onder eenen meester soe hebben si dan een maniere van ghelate ende van [w]esen.¹² Alle dese dingen met meer ander dinghen doen datmense ghelijck seyt te wesen.¹³

— Aengaende die coninginne die ontsteken was met die liefde ende minne van Olyvier: dat en was anders niet dan natuerlike broescheit van vrouwen, die volgede onbehoorlike sinlichkeiten tegens die eere.¹⁴

— Aengaende dat water [vander]¹⁵ fyole, dat welcke dicke ende drabbich worde inder noot van Olyvier: daer bi en moet men niet verstaen dattet water in sijns selfs natuere element¹⁶ water was.¹⁷ Mer om dat Olyvier in allen doechden so volmaect was dat sijn verstandenisse ende sinnen geheelic ende al ghe[n]egen¹⁸ waren tot doechden ende Gode te beminnen, [k5rb] voert gaende in allen goeden wercken ende alle sondige¹⁹ wercken scouwende,²⁰ soe [ghe]henghede²¹ God dat Artus kennisse hadde vanden teghenspoede ende ongelucke die Olyvier sinen lieven geselle geboert waren, ende

10. la difficulte nest pas trop gr[[ande]] Car quant deux enfans dung eage et dune mesme complexion ont [[quelque]] [h4v] similitude [de] visage et de corsage facilement lung se peult prendre pour laultre.

11. Mesmement pour ce quilz sont nourris ensemble. parlent mesme language.

12. vestus de semblables habitz instruitz soubz vng maistre tiennent vne mesme maniere de faire et contenance. — Homburch [1510]: desen — verbeterd naar Jan van Ghelen 1576.

13. tout cecy emsemble et plusieurs aultres ch[o]ses les fait dire semblables.

14. ¶ Au regart de la royne qui emprise estoit de lamour de oliuier ce nestoit que fragilite natuerelle de femme qui ensuit sensualite contre honneur.

15. [vander] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

16. element water: water was één van de vier elementen: aarde, water, lucht en vuur — het was dus geen normaal of gewoon water dat in die karaf zat.

17. ¶ Touchant leaue de la fiolle qui se deuoit troubler aux dangers de oliuier par ce ne fault pas entendre que ce fust eaue elementaire en sa nature

18. Homburch [1510]: gheuegen

19. Jan van Ghelen 1576: quade sondighe

20. scouwende: schuwende

21. Homburch [1510]: henghede — genormaliseerd naar elders.

dat overmits [Oliviers] ²² bede, die hij aen Gode gedaen hadde als hi hem inden brieve gescreven hadde, ende oec mede tot dien eynde om dat van hem lieden ewighe memorie ende gehoochnisse wesen soude, ende om te kennen te geven die mogentheit Godes, ende daer na die grote wonderen die hi op hem luden verstrecken ende betonen wilde als op sijn vrienden ende goeden kerstenen, ende oec om den anderen exempel te geven. ²³

— Aengaende der fortunen ende der aventuren die Olivier ende Artus geboerden te water ende te lande: dat en is niet dan een natuerlike sake, ende van dien geliken geboren ²⁴ noch dicwil na die disposicien ²⁵ vanden tiden of vanden were. ²⁶ Mer dat si in dien behouden ende beschermt waren vander doot, dat was den wille Gods [ende miracle[u]se saken], ²⁷ die op hem lieden betoent waren. ²⁸

— Als vanden witten ridder die hem selven verdoende tot Olyvier, ende dat hi hem troest ende hulpe gaf in sijnen saken: God ghehengede dat, hem weder ghevende ende lonende in deser werelt van dye grote doechden ende barmhertighe wercken die hij gedaen hadde ende volbracht, besorgende die absolucie vanden voerseiden ridder, diemen hielt inden ban vander heyliger kercken. ²⁹

22. [Oliviers] ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

23. mais pourtant que oliuier estoit tout vertueux et que son entendement estoit tout adonne a bien et a aymer dieu perseuerant en bonnes et vertueuses operations et en fuyant tous vices. dieu permist que artus eust cognoissance des aduersites aduenues a oliuier son compaignon par la mutation de leaue de la dicte fiolle par la priere de oliuier a dieu faite. ainsi comme il auoit escript en la lettre et tout ce affin que diceulx fust memoire en apres pour cognoistre les puissances de dieu et les merueilles que sur eulx voulut estendre et demonstrer comme sur ses amys et bons christiens et pour aux aultres donner exemple.

24. van dien geliken geboren: vergelijkbare zaken gebeuren

25. na die disposicien vanden tiden of vanden were: al naar gelang de tijds- en weersomstandigheden

26. ¶ Tant quil touche des fortunes aduenues a Oliuier et a artus tant sus mer comme sur terre. ce nest que chose naturelle et de semblables souuent en aduient par la disposition du temps :

27. [ende miracle[u]se saken]: ontbreekt in Homburch [1510] — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

28. mais ce quilz furent preserues de mort en ycelles ce fut vouloi[r] de dieu et choses miraculeuses que sur eulx furent demonstrees.

29. Au regart du cheualier blanc qui ainsi apparut a Oliuier et luy donna confort et aide en ses affaires. dieu le permist en le remunerant en cestuy monde des grans biens et des

— Ende aengaende dat Olyvier gevangen was van een vanden coningen van Yerland ende gevangen gehouden, ende daer na biden toedoen van Artus verlost was uuter vangenissen: dat gehengede God al tot dien eynde als dat die voersejde coninc die onrechtverdelick sonder redene hem [k5va] metter hertten viant was ende verrader – want daer te voren hadt hi hem bi rechtverdiger oerloghen eedt ende manscap ge[daen] ³⁰ ende die coninc van Engellant, die hem weder geset hadde in sijn rijcke – dat hi in dese werelt niet en bleve ongepinicht van sinen quaden ende verradeliken wille, te dien eynde als dat alle verraders aen hem exempel nemen souden ende dat si hem selven wachten haren eedt te valschen. ³¹

— Aengaende dat Artus niet genesen en mochte of hi en droncke vanden bloede van twe onnosel kinderen, een knechtken ende een meysken: dat openbaerde God also ende gaeft hem te verstaen om te wetene ende te beproeven die ghetrouwicheit ende waerachtighe minne van dese twee ghesellen. ³² Ghelijc als wij lesen van Abraham dat hi te vreden was om Gode offerhande te doen met sijnen sone Ysaac, des ghelijcx was oeck Olyvier te badt te vreden sinen gheselle te genesen bider doot van sinen twee kinderen dan hem te sien sterven. ³³ Het mach oeck wel wesen dat sijn kinderen doot waren ende daer nae verresen, ofte anders dat God die moort deckede, ende

ouures de misericorde quil auoit accomplies en procurant labsolution de celuy cheualier quon tenoit excommunye.

30. Homburch [1510]: ge- — aangevuld naar Jan van Ghelen 1576.

31. Et en tant quil touche que oliuier fut pris par lung des roys dirlande et tenu prisonnier et apres par artus deliure de prison. dieu tout ce permist affin que le dit roy dirlande (qui iniustement et sans cause luy estoit ennemy de cueur et traistre. car desia par iuste guerre luy auoit fait foy et hommage et au roy dangleterre le quel luy auoit remis son royaulme) ne demourast point impugny en ce monde de son mauuais et traistre vouloir. affin que tous traistres prinsent exemple en luy et se guardassent de faulcer leur serment.

32. ¶ Au regart que artus ne pouoit guarir sil ne bouoit du sang des in[n]ocens filz et fille dieu ainsi le reuela et donna a entendre pour experimenter la loyaulte et vraye amour de ces deux compaignons.

33. comme nous lysons de abraham qui [[fut con]]tent de ymoler ysaac son filz a dieu. pareillement Oliuier fut plus tost [[content]] de guarir son compaignon par occire ses enfans que de le veoir mou[[rir].

het dochte Olyvier dat si doot waren, ghelijck als den Joden dochte dat Moyses hoornen ³⁴ droech, nochtans soe en droech hi geen. ³⁵

— Aengaende dat Olyvier te vreden ³⁶ was sijn wijf, die coninginne, te doden om sijn belofte te houden den witten ridder, den welcken hi beloeft hadde die een helft van sinen gewinne vanden tornoye. Hi was also ontsteken ende ghevesticht in ghetrouwicheden dat hi van sijnre beloften hem selven niet en conste oft en dorste excuseren noch ontsuldigen. ³⁷ Also als wi lesen vanden coninc Herodes, die seer beminde ³⁸ sinte Jan Baptiste, mer [k5vb] nochtans soe hadde hi liever die belofte houden die hi sijnre dochter ghedaen hadde ende hem te doen onthoefden dan daer in ghebreckelijck te wesen ende sijn trouwe ende sinen eedt te breken. ³⁹

34. hoornen: door een kopiïstenfout werd de “corona” (stralenkrans) waarmee Mozes van de berg kwam, gecorrumpeerd tot “cornua” (hoornen), met als gevolg dat op middeleeuwse miniaturen van bijvoorbeeld Jacobs *Scolastica* (*Rijmbijbel*) Mozes gehoord wordt voorgesteld. Dat de Joden dachten dat Mozes hoornen droeg, is aperte onzin. Die wisten wel beter.

35. et peult]] estre que ses enfans furent mors et puis resuscitez. ou aultrement que [h5r] dieu couurit le meu[r]tre et sembla a oliuier quilz fussent mors ainsi quil sembla aux iuifz que moyses portast cornes et ne les portoit pas.

36. te vreden was: bereid was

37. ¶ Et tant quil touche que oliuier fut content de occire sa femme la royne pour tenir promesse au cheualier blanc auquel il auoit promis la moytie de tout son gain du tournoy. Il estoit si espris et resolu en leaulte que de sa promesse ne se sauoit ne osoyt excuser

38. In de *Historia scolastica* wordt (na)verteld dat Herodes Antipas, zoon van Herodes de Grote, zijn echtgenote Aretha, dochter van de koning van Damascus, verstootte en haar verruilde voor Herodias, de vrouw van zijn broer Philippus. Voor dit gedrag werden Herodes en Herodias ernstig berispt door Johannes de Doper. Herodes zou niets liever gedaan hebben dan Johannes laten vermoorden, maar zijn populariteit was te groot. Zo werd de list bedacht dat Herodes Herodias zou belonen voor haar dansen door haar een wens toe te staan. Toen zij op ingeven van haar moeder om het hoofd van Johannes de Doper vroeg, wendde Herodes voor ontoestbaar te zijn, maar hij ontbood een beul en vervulde haar wens, waarop zij het hoofd aan haar moeder gaf. Zie: *Gulden legende* [119] ‘Vanden Onthoofdenne sinte Jans Baptisten’. In de middeleeuwse literatuur wordt koning Herodes de Grote (die zo beroerd nog niet was voordat hij paranoia werd) gedemoniseerd, denk aan de ‘Kindermoord van Bethlehem’, maar zijn zonen (objectief gezien eerder slechter dan beter) worden meer dan eens positief afgeschilderd.

39. Comme nous auons du roy herode qui aymoit fort saint iehan baptiste. mais il ayma mieulx tenir la promesse quil auoit faite a sa fille et le faire decoller que faillir et rompre sa foy de son serment.

— Ende om dat Gode gheen dinghen onmoghelijck en sijn, om onser leeringhen wille soe heeft Hi gehenget ende ghewilt datter veel miraculen ende wonderen geschyet sijn ende gekent waerdich te wesen van ewiger memorien, also als die historien hiervoren ghescreven, int langhe tuycht ende bewijst dattet gedaen ende geseyt sij ten love van Gode ende van Sijnre heiliger moeder Maria, ter eeren vanden edelen ende ter salicheit vanden ghetrouwen ende alle hertelicheyte beminnde, ten exempel van alle paciencien ende die in liden sijn, ende ter hopen vanden vromen ende wel varenden, ende ter vruchtbaricheit van overbrengen vanden heyligen tijde. ⁴⁰ Amen! ⁴¹

40. overbrengen vanden heyligen tijde: tijd besteden aan het zieleheil

41. ¶ Et pour tant que a dieu nest rien impossible. pour nostre doctrine il a permys que plusieurs miracles et merueilles soient fais et cogneus dignes de memoire perpetuelle Comme lhystoire cy deuant escripte au long le tesmoigne qui soit dit et fait a la louenge de dieu et de sa benoite mere a lhonneur des nobles. a la felicite des loyaulx et amoureux de toute cordialite a lexemple des patiens. a lesperance des valleureux et a la fertilite de occupation de temps salutaire. Amen

mette herte vian was en verrader
wāt daer te voer hadt hi hē di recht
diger oerloghen eedt en manscap ge
en die coninc vā engelāt die hē wed ge
set hadde in sijn rijke d; hi in dese we
relt niet en bleue ongepinicht vā sine
quadē en verradeliken wille. Te dien
eynde als dat alle verraders aen hem
exempel nemē sōndē: ende dat si hē sel
uen wachte haren eedt te vallschen.
¶ Mengaende dat artus niet genesen
en mochte: of hi en droncke vāden bloe
de vā twe onnosel kinderē een knecht
ken en een meplken. Dat opēbaerde
god also en gaest hem te verstaen om
te wetene en te bepiocue die ghetrou
wichheit en waerachtighe minne van
dese twee ghesellen. Shelijc als wij le
sen van Abrahā dat hi te wedē was
om gode offerhande te doen niet sijnē
sonysaac Des ghelijc was oech olp
uier te badt te vreden sinen gheselle te
genesen bider doot vā sinen twee kin
derē dan hem te sien steruē. Het mach
oech wel wesen dat sijn kinderen doot
waren en baer nae verresen. Ofte an
ders dat god die moort dechede: en het
dochte olpuiet dat si doot waren. She
lich als den ioden dochte dat moyses
hooimen droech: nochtāns soe en droech
hi geen. ¶ Mengaede dat olpuiet te vie
den was sijn wijf die coninginne te do
den om sijn belofte te houdē den wittē
ridder den welchē hi beloest hadde die
een helft vā sinen gewinne vāden tor
nōpe. Hi was also ontskeē en gheue
ticht in ghetrouwichedē dat hi vā sijn
re belofsten hem seluē niet en conste oft
en dorste excuseren noch ontsuldigen.
Also als wi lesen vā dē conic herodes
die seer betide sinte ian bapriste: mer

nochtāns soe hadde hi lieuer die belof
te houden die hi sijnre dochter ghedaē
hadde en hem te doē onthoefden dan
daer in ghebreckelijckte wesen en sijn
trouwe en sinen eedt te breken. ¶ En
om dat gode gheen ding hē onmoghe
lijck en sijn: om onser leeringhen wille
Soe heeft hi gehenget en ghewilt dat
ter veel miraculē en wōderē geschypet
sijn ende gekent waerdich te wesen vā
eewiger memorien. Also als die histori
en hier voren ghescreuen int langhe
tuycht en bewijst dattet gedaen ende
gelept sijn ten loue van gode en vā sijn
re heiliger moeder Maria. Ter eeren
vanden edelen: ende ter salicheit van
den ghetrouwē ende alle hertelicheit
bemixende. Ten exempel vā alle pa
ciencien en die in liden sijn: ende ter ho
pen vanden vromen en wel varende
ende ter vruchtbaricheit van buerbrē
gen vanden hepligen tyde. Amen.

¶ Hier eyndet die hystorie vā olpuiet
van castillen: en vā sinen getrouwen
gheselle Artus van Algarben. En vā
die schone helena dochter vanden Co
ninc van Enghelant. En vā henrick
sone van Olpuiet. Die in hare tyde en
leuen grote vromichedē en grote sap
ten van wapenen deden. Also als ghi
hier voer gehoort hebt. God wille ha
rer sielen ontfemē en gedachtich we
sen: en allen kersten ghelouigen sielen
Amen. En is ghepūc Tanwerpē bi
mi Henric eckert vā Homburch wo
nēde bider Cammer poerre. In thups
van Delft.

Hier eyndet die hystorie van Olyvier van Castillen ende van sinen getrouwen gheselle Artus van Algarben ende van die schone Helena, dochter van den coninc van Enghelant, ende van Heynrick, sone van Olyvier, die in haren tijden ende leven grote vromicheden ende grote fayten van wapenen deden, alsoe als ghi hier voer gehoort hebt. God wille harer sielen ontfermen ende gedachtich wesen, ende allen kersten ghelovigen sielen, Amen! ¹

Ende is gheprint tAntwerpen bi mi, Henric Eckert van Homburch, woenende bider Cammerpoerten Int huys van Delft. ²

1. ¶ Cy fine lhystoire de Oliuier de castille Et de son loyal compaignon Artus dalgarbe Et de Helayne fille au roy dangleterre. Et de henry filz de Oliuier qui grans fais darmes firent en leur temps comme cy deuant aues oy Die leur pardoint et a tous trespases Amen
Jan van Ghelen 1576 vervolgt:

God hebbe des lof.

Dit boeck is geuisiteert van eene[n ...]
correcteur vande K.M. daer toe ge[...]
Ende is byden K.M. gecommittee[r ...]
Ghelen dat hi durerende den tijt van
historie van Oliuier van Castill[e ...]
mogen printen ende vercoopen.
Gheprint Thantwerpen op dy [...]
de veste inden witte[...]
my Ian van Ghelen
Anno. 1576.

¶ Met Gratie ende Pri[u...]

2. Imprime a geneue Lan M.cccc.lxxxxiij.

Colofon

Kritische editie van
*Een seer schone ende suerlike bystorie van Olyvier van Castillen,
ende van Artus van Algarbe, sijnen lieven gheselle,*
zoals gedrukt door Henric Eckert van Homburch,

te Antwerpen, ca. 1510,

[exemplaar: Library of Congress, Rosenwald 1121-2]

met gebruikmaking van de druk van Jan van Ghelen,
Antwerpen 1576,

[exemplaar: Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen 695610]

in combinatie met

*L'Hystoire de Olivier de Castille et de Artus d'Algarbe,
son loyal compaignon,*

zoals gedrukt door Loys Garbin te Genève in 1493.

[exemplaar: Bibliothèque de Genève Hf 5322]

brononderzoek: Elisabeth de Bruijn en Willem Kuiper

transcriptie: Willem Kuiper en Rob Resoort

collatie: Elisabeth de Bruijn en Willem Kuiper

editie en annotatie: Willem Kuiper

Amsterdam – Antwerpen

2020

Bibliotheek van Middelnederlandse Letterkunde

